

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ή τουρκική
ἀριστερά

ό κ. Παπανούτσος
καί ή γενεαλογία
μιᾶς ἀθλιότητος

ἐφταετίας
τέλος

ἐλεύθερος διάλογος
στήν Παιδεία

οί δύο πρωτοπορίες
στήν
ἐλληνική ποίηση
1930 μέ 40

4 Χρ. Αργυρόπουλου : Μεταμορφώσεις

2 Άγγελου Ελεφάντη : Ελληνοτουρκική διένεξη: Διφορούμενα και άστοιχότητες

8 Νίκου Ντόκα : Η αντίθεση του κ. Λάκων

10 Αντώνη Μανιτάκη : Η εξέλιξη της βουλίας οι ατεχνότητες

12 Αρ. Μάνεση : Η ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

18 Δ. Ν. Μαρωνίτη : Η ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

21 Διονύση Κωστή : Ο κ. Νικηφόρος και η γενεολογία

28 Τ. Μ. Σιδηρά : Η ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

33 Νίκου Γεωργίου : Η ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

42 Τ. Αναστασίου : Η ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

ο πολιτης

ΥΠΑΤΙΑΣ 5 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3246320

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χριστόφορος Άργυρόπουλος
 Νίκος Κωνσταντόπουλος
 Άριστόβουλος Μάνεσης
 Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης
 Στέλιος Νέστωρ
 Γρηγόρης Σηφάκης
 Δημήτρης Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
 Δήμος Μαυρομαμάτης
 Γιώργος Σεφερτζής

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία-Ρόζα Γεωργιάδη

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομαμάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Άθήνα. ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9. ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 240 δρχ., έτήσια 450. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 350 δρχ., έτήσια 700. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 800. ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Κώστας Γιούργος, Υπατίας 5, τηλ. 3224131.

μηνιαία έπιθεώρηση ● τεύχος 1 ● μήνης 1976 ● τιμή τεύχους 40 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΑΗΣ 1976

Χρ. Αργυρόπουλου :	Μεταμορφώσεις	4
Άγγελου Έλεφάντη :	Έλληνοτουρκική διένεξη: Διφορούμενα και αποσιωπήσεις	5
Νίκου Ντόκα :	Η άπλοχεριά του κ. Λάσκαρη	8
Αντώνη Μανιτάκη :	Η ελευθερία της εργασίας, οι απεργοσπάστες, και το δίκιο του εργάτη	10
■		
Άρ. Μάνεση :	Έφταετίας τέλος	12
■		
Δ. Ν. Μαρωνίτη :	Ελεύθερος διάλογος στην Παιδεία	18
Διονύση Καψάλη :	Ο κ. Παπανούτσος και η γενεαλογία μιᾶς ἀθλιότητας.	21
Γ. Μ. Σηφάκη :	Για ένα νέο σύστημα οργάνωσης τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν — Υπόμνημα πρὸς τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης γιὰ ένα νέο πρόγραμμα σπουδῶν	28
Ντίνου Γεωργούδη :	Φιλοσόφου παθήματα	33
Γ. Ἀναστασιάδη :	Οἱ ὀροθετήσεις τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας στὴ νεοελληνικὴ ἱστορία	43
■		
Δ. Μαυρομάτη :	Τί προτείνουν οἱ γάλλοι κομμουνιστὲς γιὰ τὴ Γαλλία	45
Π. Κρέμου - Χ. Κωτούλα :	Τὸ συνέδριο τοῦ Ἰταλικοῦ Κόμματος Προλεταριακῆς Ἐνότητας (Μανιφέστο)	51
Τάσου Ἰωαννίδη :	Ἡ τουρκικὴ Ἀριστερά, ἕνας ἄγνωστος σύμμαχος τῆς Κυπριακῆς ὑπόθεσης	55
■		
Θ. Χατζηπανταζῆ :	«Παναθήναια 1911». Ἡ ἐπιθεώρηση τῆς ἀνόρθωσης	58
Mario Vitti :	Οἱ δύο πρωτοπορίες στὴν ἑλληνικὴ ποίηση	72
■		
Bernard Muldworff :	Πορνογραφία ἢ ὁ ἐρωτισμὸς τῆς ἀπόγνωσης	81
■		
Γιώργου Σεφερτζῆ :	Ἐκδόσεις 1975: Δεδομένα καὶ Παρατηρήσεις	89
Άγγελου Έλεφάντη :	«Οἱ Καπετάνιοι», τοῦ Dominique Eudes	93
Γιώργου Πάσχου :	«Ὁ φασισμὸς τῆς 4ης Αὐγούστου», τοῦ Νίκου Ψιρούκη	98
	— Ἡ Βιβλιογραφία τῆς Δικτατορίας	103

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ
ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΕΙΣ

Ἡ προκείμενη ἔκδοση ἔχει ἤδη τὴ δύστοκη προϊστορία της, πὸν ἐνδιαφέρει κυρίως ὅσους ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνέχονται σ' αὐτήν. Ὁ ἀναγνώστης ὡστόσο δικαιούται νὰ ξέρει ἐκεῖνα τὰ σημεῖα της πὸν ἐκφράζονται στὸ ὀργανωτικὸ σχῆμα τοῦ περιοδικοῦ.

1. Ἡ οἰκονομικὴ δαπάνη βαρύνει τοὺς ἐκδότες.

2. Ἡ Γραμματεία τοῦ περιοδικοῦ, ὑπεύθυνη γιὰ τὴ διεκπεραίωση τῆς συντακτικῆς καὶ τεχνικῆς ἐργασίας, πλαισιώνεται ἀπὸ τὴ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας ὁ σαφὴς ρόλος παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτός.

3. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ὀφείλεται σὲ κοινὲς διαπιστώσεις καὶ συγγενικὲς ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Γραμματείας καὶ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.

4. Ἀπὸ κοινὴ ἀπόφαση προέκυψε καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας.

5. Κοινὴ εἶναι καὶ ἡ πολιτικὴ ἀφετηρία τοῦ περιοδικοῦ: ὀρίζεται κυρίως ὡς πρὸς τὰ σημεῖα της πὸν ἀποκλείονται, καὶ λιγότερο ὡς πρὸς τὶς θετικὲς της λαβὲς, πὸν ἡ ὀριστικὴ τους ἐπιλογή εἶναι τὸ ζητούμενο τῆς ἔκδοσης. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἰσχύει τόσο γιὰ τὴ μέθοδο ὅσο καὶ γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ.

6. Ἡ βασικὴ εὐθύνη γιὰ κάθε δημοσίευμα ἀνήκει στὸν ὑπογράφομενο. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπάρχουν, μὲ ἐξαιρέση τὸ παρόν, ἀνυπόγραφα κείμενα.

7. Ἡ Γραμματεία δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὀργανώνει τὴν ὕλη ἔτσι ὡστε νὰ μὴ δημιουργεῖται σύγχυση στὸν ἀναγνώστη, καὶ νὰ συγκροτεῖ τὰ ἐνυπόγραφα ἄρθρα σὲ συστήματα μελέτης καὶ ἔρευνας.

8. Ἡ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ προσφέρει τὰ μέλη της ὡς τακτικὸς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ καὶ βαρύνεται μὲ τὸ χρέος νὰ διαμορφώσει προοδευτικὰ τὸ ὕφος τοῦ περιοδικοῦ.

9. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὀχύρωση τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ μέσα. Τὰ ὑπόλοιπα καὶ τὰ περισσότερα πιστώνονται στοὺς συνεργάτες καὶ τοὺς ἀναγνώστες τῆς ἔκδοσης.

10. Τὸ κείμενο αὐτὸ ὑπογράφεται ἀπὸ ὄλα τὰ μέλη τῆς Γραμματείας καὶ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Μ. ΚΟΤΣΙΑΝΟΣ
ΤΕΛΕΜΑΤΙΣΤΗΣ
ΤΗΛ. 274-491
ΒΕΛΛΑΔΟΝΙΚΗ

διαγυμνουοφδαλμου

ΜΑΗΣ 1976

Κε Λεωνόπουλον
 Αγγέλου Ελεφάντη :
 Νίκου Ντόκου
 Αντιπλημιοσύνη :

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Το Προεδρικό διάγγελμα για την 25η Μαρτίου αναπτύσσει απόψεις, που δεν απαιτούν βέβαια, σε γνωστικό επίπεδο, άλλη αντίκρουση από την αντιπαράθεση της διδακτικής γραφής του Θεοδωρίδη, ή την παραπομπή στις πλούσιες πηγές για τον έσωτερικό αγώνα του '21. Ο τρόπος όμως που διατυπώθηκαν αυτές οι απόψεις, με δημόσιο κύρος και θεαματική προβολή, χωρίς καμιά δυνατότητα ύλισμου, ως μηχανιστικής και υποπτης έρμηνείας του εθνικού μας παρελθόντος. Η ζωογόνηση της πολυμεταχειρισμένης αυτής μεθόδου ιδεολογικού καταναγκα-σμού, με ψηλαφητά ίχνη της κοινωνικής της προέλευσης και της πολιτικής της σκοπιμότητας, δικαιολογεί πραγματικά τη διαπίστωση, ότι «όσοι φέρουν την ευθύνη για την πορεία του έθνους εϋλόγως βαθύτατα άνησυχούν».

Επειδή η ευθύνη αυτή βαρύνει το λαό, σάν μόνο κύριο της μοίρας του και της πορείας του, σύμφωνα με τη βασική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος—που έχει και τυπικό χρέος να υπερασπίζεται ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας—ο λαός αυτός άνησυχεί για την πλαστοποίηση του χαρακτήρα που άφετηριακά είχε και δυναμικά απέκτησε ο Σηκωμός.

Γιατί οι προϋποθέσεις της ιστορικής αυτογνωσίας του λαού μας υπάρχουν οδυνηρά: οι μεταγενέστερες εθνικές μας περιπέτειες—ως την τελευταία—επαληθεύουν τις προγενέστερες φάσεις και λειτουργούν καταλυτικά στην ιδεαλιστική μυθοπλασία για την πνευματική ουσία του Άγωνα. Η αρμονική σύζευξη των κατεστημένων οικονομικών συμφερόντων της χώρας με τις εξωελ-ληνικές βλέψεις επικυριαρχίας και η επιδίωξη επιβολής συνθηκών άνετης εκμετάλλευσης των παραγωγικών δυνατοτήτων του τόπου, που άκρωτηρίασαν την εθνική μας ανεξαρτησία και προετοίμασαν τις μελλοντικές τραγωδίες, είναι άποτελέσματα των έσωτερικών ανταγωνισμών, που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της Έπανάστασης και της αναγκαστικής απόληξής τους. Δεν είναι η πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία μας που το τέλος του αγώνα συμπίπτει με τη δίωξη των αγωνιστών από τους άπόντες, τους δίδουλους και τους κάθε λογής σπεκουλαδό-ρους.

Ο υπερβατικός εξωραϊσμός των γεγονότων, ή άπαίτηση να άγνοήσουμε το λογικό πυρήνα και να άρκεστούμε στο μυστικιστικό περίβλημά τους αναβιώνει την ιδεολογική επιθετικότητα της έξουσίας και οδηγεί στην πρακτική των πολιτικών άποκλεισμών, στα άναθέματα και στους ήχηρους άφορισμούς, που προδίδουν μίαν άκαιρη και άτοπη αυτοϊκανοποίηση εθνικοφροσύνης.

Αν ή ιδεολογική χρεοκοπία που επέφερε ή επιβολή, ή λογική και οι συνθήκες πτώσης της δικτατορίας, επιχειρείται να ξεπεραστεί με άλλου επιπέδου έξωλογι-κής θεωρήσεις, ή ίδια ή κρισιμότητα των συγκεκριμένων χειροπιαστών, υλικών όρων της σημερινής συγκυρίας λειτουργεί άπαγορευτικά. Άπό το ένα μέρος πρόκειται για μεταμφίση που δεν πείθει. Κάθε μεταμόρφωση άπαιτεί ένα ελάχιστο όριο εύπιστίας, που ό τόπος και ή εποχή δεν επιτρέπουν. Άπό το άλλο μέρος άποτελεί φαινόμενο άρνητισμού και ύπονομεύει την εθνική όμοψυχία, που προβάλλεται ως ιστορική έπιταγή. Η επιδίωξη της ένότητας είναι άσυμβίβα-στη με την άφοσίωση σε νοοτροπίες και συμπεριφορά που έκφράζουν το πνεύμα του πολιτικού διωγμού.

Τό αίτημα της έλευθερίας και της δικαιοσύνης—ως πολιτισμική καταβολή του έλληνισμού—και ή διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας—ως όρος προσδιορισμού του νεοελληνισμού—λειτουργήσαν σύστοιχα με την άπαίτηση για κοινωνική πρόοδο και άπελευθέρωση. Η ιστορική έμπειρία μας φωτίζει την οργανική τους πλοκή. Σε περιόδους κρίσιμες, όπως αυτή που διανύουμε, ή έπίκληση του πατριωτισμού μας δεν τείνει στη μεταφυσική ένεργοποίησή του. Άπαιτεί τη δραστηριοποίηση του ψυχισμού μας, όπως διαμορφώθηκε στο ιστορικό επίπεδο, στο καμίνι των εθνικών, δημοκρατικών και κοινωνικών αγώνων των Έλλήνων.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

«Θά ήταν ή πιό παιδικαία παρεξήγηση αν για οικονομικούς παράγοντες παίρνομε την οικονομική θέση του άτόμου. Η ένέργεια των οικονομικών λόγων είναι βαθιά κι άσυνείδητη. Δημιουργούνται όλόκληρες ιδεολογίες, ένας κλεισμένος διανοητικός κόσμος, αντίστοιχος στη μιά ή την άλλη κοινωνική ύψη, στις παραγωγικές συνθήκες και στο είδος των παραγωγικών μέσων.» (Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, 1933, σελ. 439.)

διαγυμνουοφδαλμου

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ: ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΕΙΣ

Η άγωνία που συνέχει τον έλληνικό λαό αυτόν τον καιρό δεν είναι άδικαιολόγη-τη. Άς συνοψίσουμε πράγματα χιλιοειπωμένα. Αυτό που όνομάζεται τουρκικός έπεκτατισμός, που ως πρακτική άπόδοση θέλει να έχει τη διχοτόμηση της Κύπρου και ένδεχόμενα του Αιγαίου, δεν είναι φαντασίωση κάποιων θορυβημέ-νων πνευμάτων: αντίστοιχεί στις προθέσεις, τις πολιτικές άνάγκες, τη στρατηγι-κή και, ίσως, σε όρισμένες δυνατότητες της στρατιωτικοθεοκρατικής ήγεσίας της Τουρκίας. Κι άκόμη, ή άπλόχερη προικοδότηση της τουρκικής επιθετικότη-τας από τις ΗΠΑ έξωθει και ύποχρεώνει την τουρκική ήγεσία να όραματίζεται έναν ήγεμονικό ρόλο στην Άνατολική Μεσόγειο, όπως τον παλιό εκείνο τον καιρό.

Αυτά, μάς τα θυμίζουν οι πηχιαίοι τίτλοι των έφημερίδων. 'Όστόσο σ' αυτόν τον χείμαρρο τίτλων, ειδήσεων, σχολίων, αναλύσεων ανακοινώσεων, υπάρχουν μερικά πράγματα που δεν λέγονται.

Και πρώτα απ' όλα, οι πάντες, όπως θορυβούνται ή επαναπαύονται, ναρκισ-σεύονται ή άγωνιούν, έκστασιάζονται ή νευριάζουν ανάλογα με την εξέλιξη των εκατέρωθεν έξοπλισμών, ξεχνούν ότι ένας πόλεμος δεν γίνεται μόνο με φάντομ και μιράζ, ή πιό σωστά, τα μιράζ και τα φάντομ έχουν τον λόγο όταν τα άλλα μέσα δεν μπορούν να φέρουν τα προσδοκώμενα άποτελέσματα. Γιατί, τα οικονομικά, τα ψυχολογικά, πολιτικοδιπλωματικά και τα ιδεολογικά μέσα είναι έξίσου δραστι-κά με τα όπλομηχανήματα: άποτελούν την άλλη πλευρά των κρηυγμένων ή άκήρυχτων πολέμων.

Απ' αυτή την άποψη, το λιγότερο που θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς είναι ότι ο έλληνικός Τύπος, ή κυβέρνηση και ή αντιπολίτευση ελάχιστα ανταποκρίνονται στο χρέος που έχουν άπέναντι στον έλληνικό λαό, να τον πληροφορήσουν, να του δείξουν τις φανερές και τις κρυφές πλευρές των προβλημάτων και, κυρίως, να τον θεωρήσουν ικανό για έναν πιό ένεργητικό ρόλο από εκείνον του φορολογούμενου ή του άγοραστή έντύπων. Άναφερόμαστε στον κανόνα κι όχι στις σπάνιες εξαιρέσεις του.

Ένα δεύτερο σημείο που πρέπει να έξαρθεί είναι ότι κατά κανόνα ή έλληνοτουρκική διένεξη δεν παρουσιάζεται με τις πραγματικές διαστάσεις της. Η διεθνοποιημένη έξ αντικειμένου πλευρά του προβλήματος, κατά περιεργο τρόπο, ή άποσιωπάται ή άνάγεται σε κακόγουστο κουτοσοπιό για τις ραδιοσυρ-γίες του δολοπλόκου Κίσιινγκερ. Είναι όμως πρόδηλο ότι ή έλληνοτουρκική διένεξη, επειδή τοποθετείται στο σταυρικό σημείο (λόγω του Κυπριακού) των μεσανατολικών ανταγωνισμών, και επειδή προσβάλλει τις ίσορροπίες όλόκληρης της Άνατολικής Μεσογείου-Βαλκανίων δεν είναι δυνατό να άναχθεί σε πρόβλη-μα άνατροπής ή έξισορρόπησης των μαχητικών δυνατοτήτων των δύο χωρών. Έπιπλέον, και αυτό είναι το καθοριστικό, ή επέμβαση του άμερικανικού ίμπερια-λισμού που, σφιχταγκαλιάζοντας την Τουρκία, επιδιώκει να δημιουργήσει το σίγουρο και άπροσπέλαστο προτύργιο στην Μέση Άνατολή (και τα πετρέλαιά της), υπερπροσδιορίζει την όλη διάταξη δυνάμεων και τις εξελίξεις της σύγκρου-σης. Πρόκειται, λοιπόν, για γενικότερη σύγκρουση στην όποία έμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα όλες οι δυνάμεις που έχουν κάποιο λόγο να πούν σ' αυτήν την περιοχή ή συμφέροντα να προασπίσουν. Και έτσι, γενικευμένη ή σύγκρουση, έχει κιάλας άποκτήσει θερμά και ψυχρά μέτωπα, γραμμές των πρόσω και έμπόλεμη ένδοχώρα, προχωρήματα και καθηλώσεις σε άμετακίνητα χαρακώματα, και, όπως ήδη έχει έπισημανθεί, την ύποχθόνια, την εκ των έσω δρ άση της Πέμπτης Φάλαγγας. Έτσι, ενώ κανένας πόλεμος δεν έχει κρηυχθεί, ή άλλη, ή φοβερή όψη του 'Ιανου, προβάλλει άπειλητικά και ζωογονεί τις άπωθημένες στο λαϊκό ύποσυνείδητο τρομοκρατικές άναμνήσεις.

Που βρισκόμαστε ακριβώς; Ποιό είναι το στίγμα των έλληνοτουρκικών σχέσεων; Τα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί είναι όντως κρίσιμα. Άλλά μάτια άνακρίνει ό καθένας μας τις άκαταλαβίστικες ανακοινώσεις ή τους πηχιαίους τίτλους των έφημερίδων να πάρει κάποια άπάντηση. Γιατί, όσοι τρέφονται με τη συμφόρηση της πληροφορίας, όσοι ποτίζουν τον δίψασμένο λαό με το μολυσμέ-νο νερό της ύστερίας, όλοι εκείνοι οι θεολάτρεις του ιδεολογικού καρκίνου σιωπούν πεισματικά. Παραταύτα τα προβλήματα υπάρχουν.

1. Έκείνοι στους όποιους έλαχε ό κλήρος να κρατούν στα χέρια τους τις τύχες μας—κυβέρνηση και αντιπολίτευση—φέρονται ως πραγματικά έπιδέξιοι κυβερνήτες;

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΑΠΛΟΧΕΡΙΑ ΤΟΥ κ. ΛΑΣΚΑΡΗ

Η Κυβέρνηση, μέσω του υπουργού 'Απασχολήσεως, κατέθεσε στις 29.3.76 στη Βουλή σχέδιο νόμου «περί επαγγελματικών σωματείων και ενώσεων και διασφάλισης της συνδικαλιστικής ελευθερίας». Με το νομοσχέδιο αυτό επιχειρείται η ύλοποίηση σχετικών άρθρων του Συντάγματος που προβλέπουν το δικαίωμα εργασίας καθώς και το δικαίωμα συνδικαλισμού των εργατοϋπαλλήλων και άπεργίας.

Αλλά το νομοσχέδιο περιέχει πολλά άρνητικά σημεία —και από αυτή την άποψη δικαιολογημένα προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από μέρους πολλών συνδικαλιστικών οργανώσεων και παρατάξεων.

1. 'Ενώ αναγνωρίζεται το δικαίωμα της άπεργίας, αναγνωρίζεται ταυτόχρονα και το δικαίωμα στους εργοδότες να προσλαμβάνουν άπεργοσπάστες στη διάρκεια μιάς άπεργίας —τουτό βέβαια δεν δηλώνεται έτσι καθαρά, ώστόσο κανένα άρθρο ή παράγραφος του Σ.Ν. δεν το άποκλείει. 'Αντίθετα μάλιστα, όρίζεται πώς άπαγορεύεται «ή άσκηση βίας προς παρεμπόδιση των έπιθυμούντων να εργασθούν προσώπων, κατά την διάρκεια της άπεργίας» (άρθρο 34). 'Εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε πώς ο τρόπος με τον οποίο ρυθμίζεται το θέμα της κήρυξης μιάς άπεργίας προϋποθέτει και σύμφωνη γνώμη τουλάχιστον της πλειοψηφίας των εργαζομένων και του σωματείου της, και συνεπώς οι «έπιθυμούντες» δεν μπορεί να είναι παρά άπεργοσπάστες.

2. 'Αναγνωρίζεται και το δικαίωμα της άνταπεργίας —το γνωστό λόκ άουτ. Αυτό σημαίνει πώς άν π.χ. σε μιά έπιχείρηση οι εργαζόμενοι άποφασίσουν να κάμουν στάσεις εργασίας για την ίκανοποίηση κάποιου αίτήματος ο εργοδότης έχει το δικαίωμα να βάλει κλειδαριά.

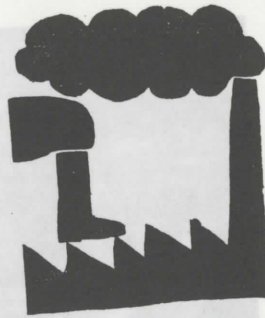
3. Οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα να άπεργήσουν αλλά μόνον «δταν άποφασίζεται υπό του νομίμως συνεστημένου και λειτουργούντος επαγγελματικού σωματείου αυτών ή της ένωσης εις ην άνήκει τουτό...» 'Ράγμα που σημαίνει πώς όπου δεν υπάρχουν —και αυτή τη στιγμή τουλάχιστον, αυτό συμβαίνει σε πολλούς κλάδους και εργοστάσια— σωματεία, ή όπου οι εργαζόμενοι δεν μπόρεσαν άκόμη ή δεν θά μπόρεσουν (και θά δούμε γιατί) να συνδικαλιστούν, άποισοδήποτε και άν είναι οι συνθήκες εργασίας και άμοιβής δεν δικαιούνται να άπεργήσουν. Και ή ποινη είναι άύστηρή: άπόλυση χωρίς άποζημίωση.

4. "Αν τα πράγματα γίνονται δύσκολα για τους εργαζόμενους στη βιομηχανία, βιοτεχνία και άλλες έπιχειρήσεις, για όσους άπασχολούνται στο Δημόσιο ή στα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου καθώς και σε «έπιχειρήσεις δημοσίου χαρακτήρος ή κοινής ώφελείας» οι περιορισμοί έξαφανίζουν σχεδόν το δικαίωμα της άπεργίας. Σε περίπτωση που δεν γίνει σεβαστή ή προβλεπόμενη από το Σ.Ν. διαδικασία —που διαρκεί τουλάχιστον 20 ήμέρες— ή συνέπεια είναι άμεση άπόλυση χωρίς καμιά άποζημίωση.

Βάσει του Συντάγματος αλλά και του προτεινομένου νομοσχεδίου οι μισθωτοί έχουν δικαίωμα να συνδικαλιζονται ή επέμβαση του κράτους και των εργοδοτών άπαγορεύεται. 'Αλλά το μόν κράτος έχει —άπό τότε που πρωτοιδρύθηκαν σωματεία μέχρι και σήμερα— να έπιδείξει μόνον έπεμβάσεις, οι δε εργοδότες, έκτός από έλάχιστες περιπτώσεις, άγνοούσαν και άγνοούν έντελώς το δικαίωμα αυτό των εργαζομένων (είναι σαφές πώς δεν μιλάμε για τις περιπτώσεις όπου οι εργοδότες οι ίδιοι κατασκευάζαν ή κατασκευάζουν τα σωματεία των μισθωτών τους, και πολλές φορές πλήρωναν και τις συνδρομές των μελών τους για να είναι ταμιακά έντάξει, ούτε για περιπτώσεις διορισμένων «συνδικαλιστών», των γνωστών εργατοπατέρων).

Τώρα το νομοσχέδιο προβλέπει ποινές μέχρις ενός έτους φυλάκιση για όσους έπιχειρούν να παραβιάσουν το δικαίωμα των εργαζομένων να συνδικαλιζονται. 'Αλλά το ίδιο το νομοσχέδιο προβλέπει μιά σειρά «σπουδαίων λόγων» βάσει των οποίων ένας εργοδότης μπορεί να καταγγέλλει την εργασιακή σχέση —μπορεί δηλαδή να άπολύει καθέναν που δεν του κάνει. Το άρθρο 28 του Σ.Ν. —μην τα χέρια των εργοδοτών: Μόλις ένας εργοδότης αντίληφτεί πώς οι άπασχολούμενοι στην έπιχείρησή του κινούνται για τη δημιουργία σωματείου, μπορεί να προβεί σε έκφοβιστικές άπολύσεις των «πρωταιτίων».

Έχει ειπωθεί πώς το νομοσχέδιο του κ. Λάσκαρη είναι ένα κράμα της δυτικογερμανικής και άγγλικής νομοθεσίας. Αυτό μόνον ένμέρει εύσταθεί. Γιατί τα βασικά χαρακτηριστικά του νομοσχεδίου κωδικοποιούν μόνον τις άρνητικές πλευρές της νομοθεσίας των δύο χωρών. Στη Δυτική Γερμανία έχει ήδη καθιερωθεί στις εργοστασιακές έπιχειρήσεις ή

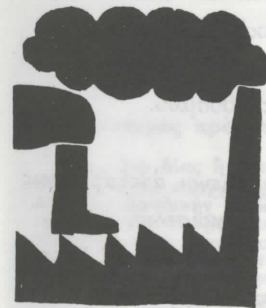

Η κρίσιμη καμπή

Ημίμετρα

Άλεπουδοφωλιές
ή ναι μόν αλλά...

Εργοστασιακές Έπιτροπές

διαγυμνουοφδαλμου

συνδιοίκηση. Στην 'Αγγλία είναι σπάνιες, για να μην πούμε άνυπαρκτες, οι άπολύσεις εργαζομένων για συνδικαλιστική δράση —άλλά και όταν συμβεί κάτι τέτοιο, άκολουθούν έντονες αντιδράσεις των πανίσχυρων συνδικάτων. Στην 'Ελλάδα αντίθετα, και άς μην ανατρέξουμε στην ιστορία του εργατικού κινήματος, τσακίζεται κάθε συνδικαλιστική δραστηριότητα των εργαζομένων, κυρίως στις βιομηχανίες, στη γέννησή της. Είναι έκτοντάδες τα στελέχη ή οι άλλοι εργαζόμενοι που άπολύθηκαν κατά το μετά τη μεταπολίτευση διάστημα έπειδή άπλώς και μόνον κινούνταν προς την κατεύθυνση δημιουργίας σωματείου.

Ο κ. Λάσκαρης γνωρίζει πολύ καλά τις οργανωτικές άδυναμίες του έλληνικού εργατοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος, και άν πράγματι πίστευε πως ή ύπαρξη ενός καλά οργανωμένου συνδικαλιστικού κινήματος είναι στενά δεμένη με την οικονομική, πολιτική και πολιτιστική πρόοδο της χώρας, δεν θά άρχιζε από την καθιέρωση περιοριστικών μέτρων. Θα περίμενε κανείς να κατοχυρωθούν πρώτα άπ' όλα τα συνδικαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων, ο συνδικαλισμός, τη στιγμή που γεννιέται. 'Αλλά κανένα μέτρο δεν προβλέπεται. Οι εργοστασιακές έπιτροπές δεν αναφέρονται καν.

Αυτή τη στιγμή ή 'Ελλάδα αντιμετώπιζει ποικίλα και δυσεπίλυτα προβλήματα. Ο τουρκικός έπεκτατισμός, που έξωθείται από την άμερικανική πολιτική στον μεσανατολικό χώρο ύποχρεώνει τη χώρα μας να ρίξει το βάρος στις πολεμικές δαπάνες. Ταυτόχρονα, ή 'Ελλάδα έτοιμάζεται να ένταχθεί στην Κοινή 'Αγορά, γεγονός που προϋποθέτει γρήγορη οικονομικοτεχνική ανάπτυξη και έδραϊωση του δημοκρατικού καθεστώτος. 'Αλλά πώς θά έπιτευχθούν όλα αυτά όταν ένας από τους βασικότερους παράγοντες για μιά τέτοια εξέλιξη ύπνομεύεται; Πώς συνδυάζεται ή αντιμετώπιση του έξωτερικού έχθρου με το κτύπημα του συνδικαλιστικού κινήματος; Πώς έπιχειρείται ή οικονομική ανάπτυξη της χώρας και ή σύνδεσή της με τη Κοινή 'Αγορά χωρίς την ύπαρξη ενός ισχυρού έλληνικού συνδικαλιστικού κινήματος που θά εξασφάλιζε τόσο τη συμμετοχή των εργαζομένων στη γενικότερη προσπάθεια όσο και τις άπαραίτητες οικονομικές και βιοτικές συνθήκες που θά κρατούσαν τους 'Ελληνες στην 'Ελλάδα;

Προς στιγμήν φάνηκε πως και οι βιομήχανοι και ή Κυβέρνηση αντιμετώπιζαν ρεαλιστικά το θέμα. Οι βιομήχανοι διάψευσαν πριν από λίγες μέρες τις διακηρύξεις του περσινού συνεδρίου τους. Ο κ. Λάσκαρης έρχεται τώρα να έπισφραγίσει και να έπιβραβύσει τις έξω από κάθε πραγματικότητα καθυστερημένες, αντιδραστικές και έγωιστικές άπόψεις μιάς φούχτας μεγαλοβιομηχάνων.

Υπάρχουν θετικά σημεία στο νομοσχέδιο; Δυστυχώς ο κ. Λάσκαρης εξάντλησε τη γενναιοδωρία και τη μεγαλοψυχία του προς την πλευρά των εργοδοτών μόνον. Όσο για την τάξη των εργατοϋπαλλήλων χρησιμοποίησε ένα παιδί κόλπο: προσφέρει λίγα με το άριστερό χέρι του και προσπαθεί να άρπάξει όσα μπορεί με το δεξί.

Έπεκτείνεται κάπως ή προστασία των συνδικαλιστών; 'Αν το Σ.Ν. ψηφιστεί, 5 μέλη των διοικήσεων των σωματείων —έκλεγμένων ή προσωρινών— κατοχυρώνονται νομικά και δεν μπορούν να άπολυθούν. Οι οργανώσεις ζητούσαν το μέτρο αυτό να περιλαμβάνει όλα τα μέλη των διοικήσεων.

Προβλέπεται ποινή φυλάκισης σε περίπτωση άπολύσεων για συνδικαλιστική δράση —ταυτόχρονα παρέχεται ή δυνατότητα στους εργοδότες να άπολύουν όσους δεν έπιθυμούν.

Κωδικοποιείται κατά κάποιον τρόπο ή σωματειακή νομοθεσία. 'Αλλά παραμένουν σε ίσχύ όλα τα αντιδραστικά καταστατικά των σωματείων. Αυτό σημαίνει πως οι εργαζόμενοι όταν και άν ποτέ κατορθώσουν να συνδικαλιστούν θά έχουν και πάλι να παλέψουν, μέσα στα σωματεία τους, για να άπαλλαγούν από τους έγκάθετους. 'Ηδη στις μέχρι τώρα αρχαιρεσίες, στις διάφορες βαθμίδες, οι αντιδραστικοί —οι διορισμένοι από τη χούντα «συνδικαλιστές» και οι άλλοι του προδικτατορικού Μακρο-Θεοδωρικού πλέγματος— παρουσιάζουν μιά συμπαγή ομάδα 25% περίπου.

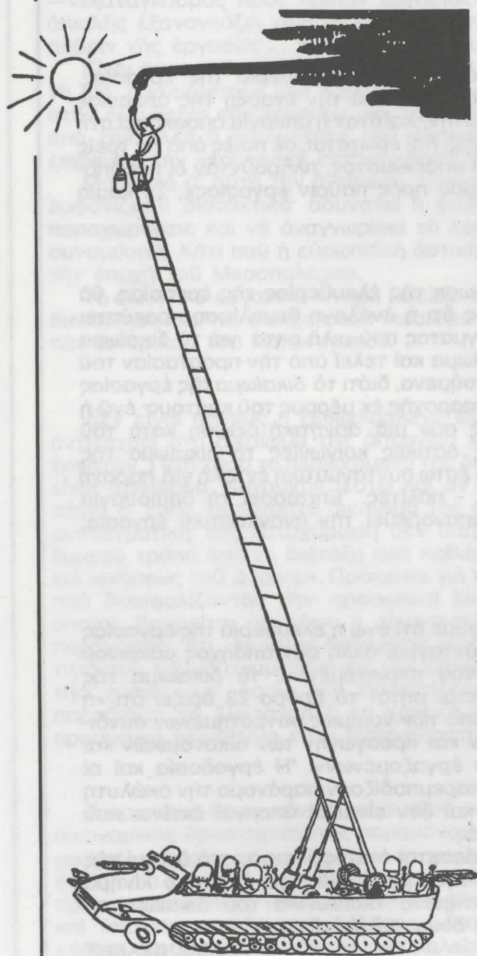
'Αν άναλογιστεί κανείς το ποσοστό που εξασφάλισαν οι πολιτικοί εκπρόσωποι των βασιλοχουντικών στις βουλευτικές εκλογές δεν μπορεί παρά ή να άρχισει να πιστεύει πως ο χουντισμός έχει έπιρροή 25% στην εργατική τάξη ή πως ο κ. Λάσκαρης ανέλαβε, με τους νόμους του, να διατηρήσει το καρκίνωμα —ύπάρχουν ήδη ένδείξεις πως αύτους τους προορίζει για το ρόλο του πεμπτοφθαγγίτη μέσα στο εργατοϋπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα.

N. ΝΤΟΚΑΣ

«Έφταετίας» τέλος!

του Άριστόβουλου Μάνεση

Έφτά χρόνια και τρείς μήνες καταδυνάστευσε τον ελληνικό λαό η ξενοκίνητη στρατοκρατική δικτατορία. Όσο κρατούσε, ναρκισσευόταν να αυτοχαρκτηρίζεται —και επέβαλε να την αποκαλούν με το ψευδώνυμο— «επανάσταση». Από τότε όμως που έπεσε, διαμορφώθηκε «τεχνηέντως» μία τάση να μην την λένε και πάλι με τ' όνομά της αλλά, τη φορά αυτή, με τα χρόνια της. Έτσι πολλοί λένε ευγενικά: η «εφταετία» διέπραξε την προδοσία της Κύπρου, ή εφταετία απομόνωσε διεθνώς τη χώρα, ή εφταετία έκανε βασανιστήρια, ή εφταετία εξόρισε χιλιάδες πολίτες ή απέλυσε χιλιάδες υπαλλήλους. Η ακόμη: τα εγκλήματα ή τα έργα ή οι συνέπειες της εφταετίας· οι υπεύθυνοι ή οι συνεργάτες της εφταετίας· ή εποχή ή τα χρόνια της εφταετίας· ή κατάρρευση της εφταετίας. Έφταετία όμως δεν σημαίνει παρά «εφτά χρόνια». Καθεαυτά τα εφτά ή τα δεσάδηπτε χρόνια ούτε εγκλήματα διαπράττουν ούτε έργα κάνουν ούτε προβαίνουν σε έκποψισεις ούτε υπαλλήλους απολύουν ούτε συνεργάτες έχουν ούτε καταρρέουν. Στις 23 Ιουλίου 1974 δεν έπεσε ή εφταετία· έπεσε ή δικτατορία.

Είναι πολύ ύπουλη ιδεολογικά αυτή ή αντικατάσταση του πολιτικού όρου «δικτατορία» με τον χρονολογικό άπλως όρο «εφταετία», ό οποίος, άχρους και άσοςμος καθώς είναι, αποκρύπτει πόσο μάση και πόσο βρωμερή ήταν ή εφτάχρονη τυραννία. Πρόκειται για μία επιτήδεια λειτουργία του «εξουσιαστικού λόγου»: ανάλογη μ' εκείνη που επιδιώχτηκε στα χρόνια της δικτατορίας —«επί επταετίας» θά έ-

λεγαν— με την επίμονη και διαστρεβλωτική χρησιμοποίηση των όρων «Επανάσταση» και «Έθνος». Η χούντα μαγάρισε τη λέξη «επανάσταση», προσπαθώντας να κρύψει κάτω άπ' αυτήν τό αντίλακό της πραξικόπημα. Και ξευτέλισε τη λέξη «Έθνος», σκεπάζοντας μ' αυτήν τό ξεπούλημα της πατρίδας στα ξένα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα.

Με τη μόνιμη και παραπειστική σύζευξη των όρων «Επανάσταση» και «Έθνος» —«Έθνική Έπανάσταση»— οι κρατούντες προσπάθησαν συστηματικά να παρεμποδίσουν λογικές και συναισθηματικές αναφορές σε άλλες σημασίες, ποιοτικά και ιστορικά διαφορετικές, αυτών των όρων και έτσι να τους αδειάσουν άπ' τό λυτρωτικό τους περιεχόμενο, αποστειρώνοντας και εξουδετερώνοντας ιδεολογικά και την έννοια της Έπανάστασης και την έννοια του Έθνους. Δέν τό κατάφεραν. Παρά τη χρήση και κατάχρηση τόσο των ιδεολογικών όσο και των κατασταλτικών μηχανισμών καταναγκασμού, δέν κατόρθωσαν ή δικτατορία να εδαιωθεί και να επιζήσει. Έτσι, έμεινε «εφταετία»...

Όργανο της όλιγαρχίας και του ιμπεριαλισμού

Έργο μίας μικρής ομάδας συνωμοτών άξιωματικών λένε ότι υπήρξε ή δικτατορία. Τουτό είναι σωστό μόνο στο βαθμό που ή διαπίστωση αναφέρεται στα πρόσωπα που παρασκεύαζαν άπό καιρό και πραγματοποίησαν με τη βία και την άπάτη τό πραξι-

κόπημα της 21ης Άπριλίου 1967. Άσχετα όμως άν τά πρόσωπα αυτά ήσαν άδίστακτα ή παρανοϊκά ή ήλίθια ή άφρονα ή άμαθη ή άσυνείδητα ή όλα τούτα μαζί, είναι σήμερα γεγονός άναμφισβήτητο ότι τό έγχείρημά τους θά ήταν άδύνατο άν δέν υπήρχαν οι συγκεκριμένες δομές του ελληνικού κατεστημένου και ή σύνδεσή του με τά στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα της υπερατλαντικής συμμάχου του, που έδωσε τις εύλογίες της στο έγχείρημα.

Πρωταρχικός και άμεσος σκοπός του πραξικόπηματος της 21ης Άπριλίου ήταν ή άποτροπή της διεξαγωγής των εκλογών που είχαν προκηρυχτεί για τις 28 Μαΐου 1967. Αυτό τό είχε όμολογήσει σε ξένο άνταποκριτή, με τη γνωστή άφέλειά του, ό Παττακός. Είναι πολύ χαρακτηριστικό, ότι βασικός στόχος της δικτατορίας ήταν να μη μπορέσει ό λαός να μιλήσει και να προωθήσει τις πολιτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις του. Η άνάσχεση πραγματοποιήθηκε με την κατάγηση των δημοκρατικών διαδικασιών. Άλλ' αυτό δέν άρκούσε. Έπρεπε ό λαός να φμωθεί και να άκνητοποιηθεί, έπρεπε να μπει και να κρατηθεί στο γύψο, όπως παραστατικά, με τον κυνισμό του, τό είπε ό Παπαδόπουλος λίγες μέρες μετά άπό τό πραξικόπημα. Γιατί είχε γίνει επικίνδυνος ό ελληνικός λαός. Όχι βέβαια για τόν έαυτό του, όπως ισχυρίστηκαν οι πραξικόπηματίες που θέλησαν, πατερναλιστικά, να τόν σώσουν, παρά τη θέλησή του, άπό τη θέλησή του που θά εκδήλωνε στις εκλογές... Είχε γίνει επικίνδυνος για την εγχώρια όλιγαρχία και τόν άμερικανικό ιμπεριαλισμό.

Ό κίνδυνος άνέκυψε άπό τη στιγμή που ή οικονομική ανάπτυξη, ή έκβιομηχάνιση της χώρας και οι συναφείς μεταβολές των κοινωνικών δομών επέφεραν σημαντικές πολιτικές διαφοροποιήσεις και συνέτειναν σε μία σχετική ριζοσπαστικοποίηση των λαϊκών μαζών, ενώ παράλληλα μία μερίδα της κυρίαρχης τάξης έδειχνε τάσεις άπαλλαγής άπό την παραδοσιακή ξένη έξάρτηση. Αυτές οι έξελίξεις ήταν επόμενο να όδηγήσουν σε κρίση. Άπό τη μία μεριά τό στρατιωτικό-βιομηχανικό πλέγμα των Ήνωμένων Πολιτειών της Άμερικής, —την κυρίαρχη και ρυθμιστική θέση του οποίου είχε ρητά όμολογήσει, άποχωρώντας άπ' τόν Λευκό Οίκο, ό πρόεδρος Άϊζενχάουερ (που δέν ήταν άλλωστε ούτε άριστοτερός ούτε καν κεντρικός)— ήθελε να έχει εύχέρεια κινήσεων στο γεωγραφικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου, τόν οποίο και έλεγχε συνεχώς μετά άπό τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Άπό την άλλη μεριά, όσον καιρό ό Έλεγχος αυτός ήταν έφικτός, ειδικά στην Ελλάδα, μέσω του κοινωνικοπολιτικού κατεστημένου που κινούνταν στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο —με μόνομο τοποτηρητή των ξένων και σταθερό προσαποιστή των ντόπιων όλιγαρχικών συμφερόντων τό Παλάτι, με τούς

Παύλους και τις Φρειδερίκες, δεχόμενο τις έπεμβάσεις, τότε άνοιχτες και τότε συγκαλυμμένες, των εκάστοτε άμερικανών πρεσβευτών— ή λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ήταν όχι μόνον άνεκτή, αλλά και χρήσιμη. Όταν όμως άρχισαν να εμφανίζονται συμπτώματα «άνυποταξίας», τό Παλάτι χρειάστηκε να παίξει δραστικά τόν άνασχετικό ρόλο του, παρεμβαίνοντας άπροκάλυπτα στον πολιτικό βίο της χώρας και αντίτάσσοντας τη δική του άνεύθυνη, κατά τό Σύνταγμα, θέληση στη θέληση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Έτσι, ύστερα άπό τόν έξαναγκασμό σε παραίτηση του Κ. Καραμανλή, τό 1963, άπό τόν βασιλιά Παύλο, ή εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου και ή Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου άντιμετωπίστηκαν με συνεχώς αύξανόμενη δυσπιστία άπό τούς Άμερικανούς και την άντιδραστική όλιγαρχία.

Είναι πιά σήμερα γνωστό ότι ή πολιτική του Παπανδρέου στο έθνικό θέμα της Κύπρου και ή άρνησή του να συμμορφωθεί προς τις σχετικές ύποδείξεις του προέδρου Τζόνσον υπήρξε μία άπ' τις κυριότερες αιτίες της άποπομπής του άπό την έξουσία. Και ή άποπομπή αυτή έγινε άναπόφευκτη άπό τη στιγμή που ό λαοπρόβλητος Πρωθυπουργός προσάπθησε να θέσει ύπό τόν έλεγχο της υπεύθυνης κυβέρνησής του τις Ένοπλες Δυνάμεις που παρέμεναν «στεγανό» του Παλατιού και του ΝΑΤΟ. Έτσι, τόν Ιούλιο 1965 ό Κωνσταντίνος ό Β' ή Π', ή πάντως ό τελευταίος, έξαναγκάζει σε παραίτηση τόν Γ. Παπανδρέου, παρόλο που αυτός είχε τη «δεδηλωμένη» έμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής και του 53% του ελληνικού λαού. Μ' αυτό τόν τρόπο άνοιξε ό δρόμος για την προπαρασκευή και έπιβολή της δικτατορίας. Ό λαός άντιστάθηκε στη βασιλική περιφρόνηση της ψήφου του. Και όξύτατη υπήρξε τότε ή πολιτική κρίση που άκολούθησε την άντισυνταγματική ένεργεια του Κωνσταντίνου. Άλλά τό Παλάτι και ή δεξιά, με τη βοήθεια των θλιβερών άποστατών και των άμερικανικών ύπηρεσιών κατόρθωσαν να άποφύγουν την άμεση διεξαγωγή εκλογών που θά έλυναν δημοκρατικά την κρίση. Με την άνάπτυξη ενός μαζικού δημοκρατικού κινήματος οι άντιπροσωπευτικές διαδικασίες είχαν άποβεί επικίνδυνες για τό κατεστημένο και τούς πάτρωνες του. Γι' αυτόν τό λόγο, όταν μετά άπό καθυστέρηση δύο χρόνων οι εκλογές φάνηκαν πιά άναπόφευκτες, έπρεπε να άποτραπεί ή χρησιμοποίηση και άξιοποίηση των κοινοβουλευτικών θεσμών άπό τις άνερχόμενες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις.

Ό ρόλος όμως του Παλατιού για την άναχαίτηση του λαϊκού ρεύματος είχε λήξει. Ήταν πιά ή σειρά του πιο δυναμικού και έξχατου στηρίγματος του καθεστώτος: του στρατού. Και επειδή ή ήγεσία του, ή «μεγάλη χούντα», δισταζε —όχι γιατί οι στρατηγοί είχαν δημοκρατικές εύαισθησί-

ες, αλλά γιατί έξαρτούσαν την έπιβολή της δικτατορίας άπό τη συγκατάθεση του βασιλιά τους, που άσκούσε, παρά τό Σύνταγμα της «βασιλευομένης δημοκρατίας», πραγματικές έξουσίες άρχηγού τών ένόπλων δυνάμεων κατ' έπιβίωση της μοναρχικής άρχής— τούς πρόλαβε ή συνωμοτική ομάδα των άδίστακτων μαύρων συνταγματάρχων που οι σχέσεις τους με τις άμερικανικές ύπηρεσίες πληροφοριών (C.I.A) είναι σήμερα βεβαιωμένες.

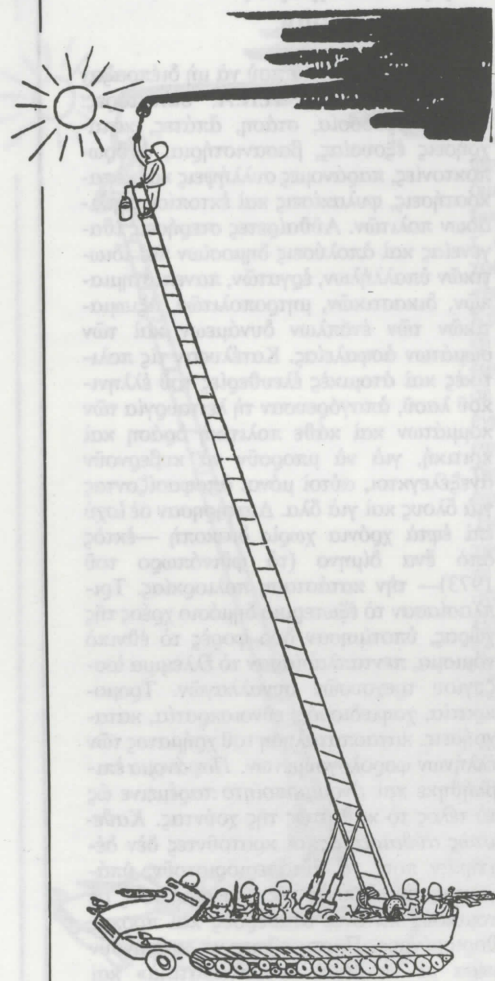
Η «μικρή χούντα», άφού με την προετασία των άνακτόρων και την άνοχη των κυβερνήσεων των άποστατών είχε καταλάβει θέσεις-κλειδιά στο στρατό, έδρασε γκαγκαστερικά, μέσα στη νύχτα, στο όνομα του στρατού, του βασιλιά και του έθνους, για να προδώσει τελικά και τό στρατό και τό βασιλιά της και τό έθνος. Και έγκατέστησε στην Ελλάδα τό τυραννικό καθεστώς της 21ης Άπριλίου τις παραμονές ακριβώς της δξυνσης της κρίσης στη Μέση Άνατολή και του πολέμου των έξι ημερών...

Έργα και ήμέρες της Δικτατορίας

Δέν υπήρξε έγκλημα που να μη διέπραξαν οι εγκάθετοι των Η.Π.Α. δικτάτορες: έξαθή προδοσία, στάση, άπάτες, καταχρήσεις έξουσίας, βασανιστήρια, άνηρωποκτονίες, παράνομες συλλήψεις και κατακρατήσεις, φυλακίσεις και έκποψισεις χιλιάδων πολιτών. Αυθαίρετες στερήσεις ίθαγενείας και άπολύσεις δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων, έργατών, πανεπιστημιακών, δικαστικών, μητροπολιτών, άξιωματικών των ένόπλων δυνάμεων και των σωμάτων άσφαλείας. Κατέλυσαν τις πολιτικές και άτομικές έλευθερίες του ελληνικού λαού, άπαγόρευσαν τη λειτουργία των κομμάτων και κάθε πολιτική δράση και κριτική, για να μπορούν να κυβερνούν άνεξέλεγκτοι, αυτοί μόνιμοι άποφασίζοντας για όλους και για όλα. Διατήρησαν σε ίσχύ επί έφτά χρόνια χωρίς διακοπή —έκτός άπό ένα δίμηνο (τό φθινόπωρο του 1973)— την κατάσταση πολιορκίας. Τριπλασίασαν τό έξωτερικό δημόσιο χρέος της χώρας, υποτίμησαν δύο φορές τό έθνικό νόμισμα, πενταπλασίασαν τό έλλειμμα ίσοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Τρομοκρατία, χαφιεδισμός, εύνοιοκρατία, καταχρήσεις, κατασπατάληση του χρήματος των έλλήνων φορολογουμένων. Παράνομα έπιβλήθηκε και άνομομοποίητο παρέμεινε ως τό τέλος τό καθεστώς της χούντας. Καθεστώς αυθαιρεσίας: οι κρατούντες δέν δέχτηκαν ποτέ να αυτοπεριοριστούν, υπάγοντας την άσκηση της έξουσίας τους σε νομικούς κανόνες σταθερούς και προκαθορισμένους. Προτιμούσαν να κυβερνούν μέσα με τη μέρα, «συμπωματικά» και

Ό λαός μας στην τρομοκρατία άντέταξε πότε την περιφρόνηση, πότε την εϊρωνεία, πότε τη σιωπή, πότε τό λόγο. Και πάντα την άντίσταση.

«περιστασιακά», χωρίς πρόγραμμα άλλο εκτός από την παραμονή τους στην έξουσία, και χωρίς να δεσμεύονται από Συντάγματα και νόμους, ούτε καν τα «Συντάγματα» και τους νόμους που οι ίδιοι θέσπιζαν. Έτσι παραβιάζαν ακόμη και τη δική τους νομιμότητα, εξυπηρετώντας άδίστακτα τη σκοπιμότητα της διατήρησής τους με κάθε τρόπο στην έξουσία. Άπέναντι σ' αυτή την άνομη οργανωμένη βία οι κυβερνώμενοι έμεναν νομικά άνυπεράσπιστα στο έλεος των κρατούντων που κυριαρχούσαν χωρίς έλεος.

Τό καθεστώς της 21ης Άπριλίου ύπήρξε τό πιό μακροχρόνιο δικτατορικό καθεστώς της νεότερης έλληνικής ιστορίας. Και όμως ή διάρκειά του ήταν σχετικά σύντομη, άν λάβουμε ύπόψη ότι παρόμοια αυταρχικά καθεστώτα διατηρήθηκαν πολύ περισσότερο καιρό σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες: 48 χρόνια στην Πορτογαλία, 37 στην Ισπανία (και συνεχίζεται), 21 στην Ιταλία, 12 στη Γερμανία. Στην Ελλάδα τό προηγούμενο αυταρχικό καθεστώς, ή δικτατορία της 4ης Αυγούστου, που είχε εγκαθιδρυθεί τό 1936 από τον Μεταξά με την έγκριση του Γεωργίου Β' κατά την περίοδο της γενικής άνόδου του φασισμού στην Ευρώπη, διήρκεσε μέχρι τό 1941, ως την έχθρική κατοχή, δηλαδή πέντε σχεδόν χρόνια. Αυτά μαζί με τα έφτα πρόσφατα κάνουν δώδεκα. Άν προσθέσουμε ακόμη ένα χρόνο για τους μήνες της δικτατορίας του Πάγκαλου (1925-1926) και του Κονδύλη (1935), συμπεραίνουμε ότι τό σύνολο των έτών που ό έλληνικός λαός έζησε, μετά από την ίδρυση και τη διεθνή αναγνώριση, τό 1830, του σύγχρονου έλληνικού κράτους, σε δικτατορικό καθεστώς δεν ξεπερνά τα 13. Ό αριθμός αυτός γίνεται τό πολύ πολύ 23, άν υπολογίσουμε και την άπόλυτη μοναρχία (1833-1843) που είχαν άρχικά επιβάλει στη χώρα οι Μεγάλες Δυνάμεις. Κανένας βέβαια δεν ισχυρίζεται ότι τα ύπόλοιπα 139 χρόνια, από τό 1843 ως σήμερα, ό έλληνικός λαός έζησε σε άψογο καθεστώς πολιτικής δημοκρατίας. Όσο όσο θεσμοί φιλελεύθεροι και δημοκρατικοί, καρπός αδιάκοπων λαϊκών αγώνων και κατακτήσεων, λειτουργούσαν πάντα, πότε λιγότερο και πότε περισσότερο άσχημα, πότε υποτυπωδώς και πότε ούσιαστικότερα, αλλά πάντως λειτουργούσαν συνεχώς και μάλιστα όταν ακόμη, στα τέλη του περασμένου και στις άρχες αυτού του αιώνα, σε πολλά άλλα ευρωπαϊκά κράτη κυριαρχούσε ή άπολυταρχία των μοναρχών.

Όσο για τις επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, ύπήρξαν μόν και άλλα προηγούμενα. Ό ρόλος όμως του στρατού δεν έγινε αντιδραστικός παρά μόνον ύστερα από τό 1935, άφότου, κατά τό μεσοπόλεμο, δξύνθηκαν για πρώτη φορά οι σύγχρονοι κοινωνικοί άνταγωνισμοί. Παλιότερα, στο ύπανάπτυκτο οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, όταν ό

στρατός επενέβαινε ως ή μόνη στερεά οργανωμένη κοινωνική ομάδα, έπαιζε προοδευτικό ρόλο (όπως συμβαίνει και σήμερα σε ύπανάπτυκτες χώρες). Και είχε τη συμπαράσταση των προοδευτικών στοιχείων του έθνους, γιατί γινόταν άντικειμενικά όργανο των άνερχομένων εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων. Αυτός είναι ό λόγος που άμέσως μετά από καθεμά από τις παλιότερες επεμβάσεις (του 1843, του 1862, του 1909, του 1922), που μεταβάλλονταν σε μαζικά πολιτικά κινήματα, οι στρατιωτικοί παραχωρούσαν πάντα τη θέση τους, σε χρονικό διάστημα μικρότερο του έτους, σε έλεγμένη Συντακτική Συνέλευση ή αναθεωρητική Βουλή, ή όποια ανανέωνε τους πολιτικούς θεσμούς με τρόπο ολοένα και πιό δημοκρατικό.

Η δικτατορία της 21ης Άπριλίου 1967, που εκκολάφτηκε μέσα από τους κόλπους της αντιδραστικής δεξιάς και των ξένων και έγχώρων μυστικών ύπηρεσιών, δεν έχει ασφαλώς καμιά όμοιότητα με τα παλαιά εκείνα στρατιωτικά κινήματα. Όχι μόνο δεν εξέφρασε, αλλά άπεναντίας άντιστρατεύθηκε τις αγωνιστικές φιλελεύθερες και δημοκρατικές παραδόσεις του λαού μας, οι όποιες συνυφασμένες και με την ψυχοσύνθεση, τη νοοτροπία και την ιστορική του πείρα, παίζουν —παράλληλα με άλλους οικονομικο-κοινωνικούς παράγοντες— ρόλο προσδιοριστικό στην εξέλιξη και διαμόρφωση των πολιτικών μας θεσμών. Έτσι ήταν φυσικό να έτηρεάσουν και τη διάρκεια της πρόσφατης στρατιωτικής δικτατορίας.

Έάν ή δικτατορία στις δυο φάσεις της, την προσωπική παπαδοπουλική και την άπρόσωπη ίωαννιδική, κατόρθωσε να επιζήσει έφτα και πλέον χρόνια, τουτό άφείλεται βασικά: Πρώτον, στην ένεργό και άποφασιστική ύποστήριξη και ένιόχυση —στρατιωτική, οικονομική, διπλωματική— των Ήνωμένων Πολιτειών της Άμερικής. Δεύτερον, στην άνοχη και την έμμεση ύποστήριξη που άντικειμενικά της παρείχαν, διατηρώντας μαζί της διπλωματικές, έμπορικές, πολιτιστικές κ.ά. σχέσεις, οι κυβερνήσεις των περισσότερων χωρών, μικρών και μεγάλων, δυνάμεων και υπερεδυνάμεων, τόσο στη Δύση, όσο και στην Άνατολή, ακόμη και στην Άπω Άνατολή. Τρίτον, στο γεγονός ότι ή κρατική έξουσία, ως οργανωμένη βία, διαθέτει στην εποχή μας τελειοποιημένα και συντριπτικά μέσα καταναγκασμού, καταπίεσης και καταστολής, που άπέναντί τους πολύ δύσκολα μπορούν να άντεπεξέλθουν λαϊκές εξέγερσεις, εκτός άν έχουν έρείσματα μέσα σ' αυτό τον ίδιο κρατικό μηχανισμό. Για να ύποδηλώσει την προσωρινότητα και τις αδυναμίες των αυταρχικών καθεστώτων, ένα άπόφθεγμα που άποδίδεται στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη λέει ότι «με τις λόγες όλα μπορεί να τα καταφέρει κανείς, εκτός από τό να καθήσει πάνω τους». Οι

σύγχρονοι όμως στρατοί άντι για λόγες διαθέτουν τάνκς. Και πάνω στα τάνκς μπορεί ασφαλώς να καθήσει κανείς πολύ πιό άνετα...

Και όμως οι άπριλιανοί και νοεμβριανοί δικτάτορες, κάθε άλλο παρά άνετα καθήσαν πάνω στα «τεθωρακισμένα» τους. Γιατί τό στρατοκρατικό καθεστώς έμεινε άπομονωμένο από τό λαό. Παρά την τρομοκρατία και τους έκβιασμούς, παρά τη δημαγωγία και την προπαγάνδα —την καταθλιπτική, όσο και βλακώδη— δεν κατάφερε να άποκτήσει την παραμικρή λαϊκή βάση, ούτε καν όση διέθεταν τα κλασικά φασιστικά καθεστώτα. Βέβαια, είχε την ύποστήριξη του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου και της έγχώριας οικονομικής όλιγαρχίας. Βρήκε ακόμη και μερικούς συνεργάτες —όλους, και τουτό είναι χαρακτηριστικό, άνθρώπους μειωμένου ήθους ή μειωμένης νοημοσύνης ή και τα δυο— που επιδίωξαν ή πάντως δέχτηκαν να προσφέρουν τις ύπηρεσίες τους στους δυνάστες του έλληνικού λαού, βοηθώντας τους είτε στην Κυβέρνηση σαν ύπουργοί, ύφυπουργοί ή γενικοί γραμματείς· είτε στη διοίκηση σαν νομάρχες ή διοικητές οργανισμών και τραπεζών ή στρατιωτικοί ήγέτες ή διορισμένοι δήμαρχοι, δημοτικοί και κοινοτικοί σύμβουλοι ή διεθυντές ή σύμβουλοι διαφόρων οργανισμών και επιχειρήσεων· είτε σαν τεχνοκράτες «άπολιτικοί» και ύπηρεσιακοί, αλλά πάντα ύπηρετικοί, ειδικοί έπιστημονες, οικονομολόγοι ή τεχνικοί συνταγματολόγοι ή διεθνολόγοι· είτε σαν «πολιτεύόμενοι» που βρήκαν την εύκαιρία να δράσουν πολιτικά με τον μονόλογο, χωρίς άντιπάλους, μέσα στο πολύτικο νεκραταφείο που ήταν ή Ελλάδα κάτω από τον στρατιωτικό νόμο, γελοιογραφίες «βουλευτών», σαν μέλη της λεγόμενης Συμβουλευτικής Έπιτροπής ή παράγοντες παρακρατικών «πολιτικών κινήσεων» όπως τό ΕΠΟΚ κ.τ.τ.

Έτέιοι καιροσκόποι, μαροφιλόδοξοι, άγύρτες, αριβίστες, τυχοδιώκτες, άμοραλιστές —ή δειλοί, δειλαιοί, κουτοπόνηροι, μικρόνοες, άβουλοι, επιπόλαιοι— όλος αυτός ό χυδαίος συρφετός των άσπόνδυλων γλοιωδών μαλακίων που βρήκαν την εύκαιρία να άναρριχθούν έρποντας, ξεφύτρωσε δυστυχώς παντού: στη Δικαιοσύνη (με έπικεφαλής τον Άρειο Πάγο και τό Συμβούλιο της Έπικρατείας), στην Έκκλησία, στα Πανεπιστήμια, στις Ένοπλες Δυνάμεις, στην Άκαδημία, στις δημόσιες ύπηρεσίες, στα έλευθερία επαγγέλματα, στη δημοσιογραφία, στα εργατικά συνδικάτα. Όσοσο αυτά τα φαινόμενα ραγιαδισμού ήταν —έξω ιδίως από τό χώρο του κατεστημένου— εύτυχώς μεμονωμένα.

Η μεγάλη μάζα του έλληνικού λαού άρνήθηκε να άναγνωρίσει τό δικτατορικό καθεστώς και να συνεργαστεί μαζί του. Όχι μόνο δεν προσχώρησε και δεν συγκατατέθηκε σ' αυτό, αλλά τό κράτησε σε

συνεχή «καραντίνα». Άσφυκτικά άπομονωμένοι καθώς έμειναν οι δικτάτορες, βρίσκονταν σε συνεχές θεσμικό άδιέξοδο, που ήταν άκριβώς ή νομική έκφραση της πολιτικής τους άπομόνωσης. Άν και μεθόδευσαν προσεκτικά τους θεσμούς που έπείχρησαν να θεσπίσουν με τα δυο συνταγματικά κείμενα του 1968 και του 1973, ποτέ δεν τόλμησαν να τα θέσουν πραγματικά σε έφαρμογή. Γιατί ποτέ δεν κατόρθωσαν να άποκτήσουν τό παραμικρό λαϊκό έρεισμα. Δεν ύπάρχει πανηγυρικότερη άπόδειξη της πολιτικής ώριμότητας του λαού μας.

Η άσυμφιλίωση άντίθεσή του προς τη στρατοκρατική δικτατορία, ή έρνησή του να συνεργαστεί με τη χούντα και να ύποταχτεί στις θελήσεις της ήταν τόσο πασιδηλή, που έκामε τους δικτάτορες να φοβούνται —με τό δικίο τους— ότι δεν θα κατόρθωσαν να έλέγξουν τις εξέλιξεις, εάν άφηναν ένα κάποιον, τό παραμικρό, περιθώριο πολιτικής δράσης και εάν τυχόν έθεταν σε κίνηση ακόμη και τις πιό άκίνδυνες γ' αυτούς άντιπροσωπευτικές διαδικασίες. Μή έχοντας μαζί τους ούτε καν τό 5% του έκλογικού σώματος, φοβόντουσαν τις όποιεσδήποτε έκλογές όπουδήποτε. Όχι μόνο τις βουλευτικές, αλλά και τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές και τις εκλογές στους δημοτικούς συλλόγους και σε άλλα έπιστημονικά ή επαγγελματικά σωματεία και στα συνδικάτα και στους φοιτητικούς συλλόγους. Ό φόβος του λαού τους συνείχε συνεχώς, από την άτιμη άρχή ως τό άδοξο τέλος τους.

Ένα όμως —όποιοδήποτε— καθεστώς δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να στηρίζεται άποκλειστικά στη βία και στην καταπίεση. Για να λειτουργήσει χρειάζεται ένα μίνιμουμ λαϊκής άποδοχής και προσχώρησης. Γι' αυτό οι κυβερνώντες προσπαθούν πάντα να άποκτήσουν, ακόμη και να άποσπασουν, τη συναίνεση των κυβερνωμένων. Ό συνδυασμός του καταναγκασμού με τη συγκατάθεση άποτελεί προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα ενός καθεστώτος. Έχοντας έπίγνωση της άντίθεσης του λαού προς τη χούντα, οι δικτάτορες και οι πράκτορές τους έκαμαν ό,τι περνούσε από τό χέρι τους για να τον άλοτριώσουν ιδεολογικά, να τον παρασύρουν ή έστο να τον άδρανοποιήσουν πολιτικά, να τον άποχανώσουν και να τον εύνουχίσουν ψυχικά και πνευματικά, περιορίζοντας τα ενδιαφέροντά του στον «άρτον και τα θεάματα» —ή μόνο στα δεύτερα.

Ό λαός μας όμως έμεινε άνένδοτος και άκαμπτος. Στην τρομοκρατία άντέταξε πότε την περιφρόνηση, πότε την εϊρωνεία, πότε τη σιωπή, πότε τό λόγο. Και πάντα την άντίσταση, την παθητική ή ένεργητική άντίσταση, με πρωτοπόρα τα άδάμαστα περιήφανα νιάτα που «έβγήσανε καταμπροστά στον ήλιο, με πάνω ως κάτω άλωμένη την άφοβιά σά σημαία». Με τα ήρωικά και πένθιμα γεγονότα του Πολυτεχνεί-

ου, όπου οι φοιτητές μαζί με τους νέους εργάτες και τους μαθητές τράνταξαν συθέμελα τό χουντικό καθεστώς, σήμανε ή άρχή του τέλους του. Άπό τότε βρέθηκε σε άπόλυτο άδιέξοδο. Και επομιόροσπο, κατέρρευσε μόλις διέπραξε την έθνική προδοσία της Κύπρου —που έφερε τους Τούρκους σοβινιστές στη μαρτυρική μεγαλόνησο, κατόχους σήμερα του 40% του έδάφους της του πιό εύφορου, και των περιοχών της των πιό προηγμένων, με τό 70% των πόρων του νησιού, ενώ ξεσιπώθηκαν διακόσιες χιλιάδες Έλληνοκυπρίων που κατάντησαν πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα... Τό Πολυτεχνείο και ή Κύπρος έπαιξαν μοιραίο ρόλο καταλήτη για τη στρατιωτική δικτατορία. Έτσι ή λεγομένη «έφραετία» ρίχτηκε, τον Ιούλη του 1974, στην κοροδόχο της ιστορίας. Ό όχετός ήταν ή μόνη «άπόβραση» που είχε, ή μόνη «έξοδος» που της άξιζε.

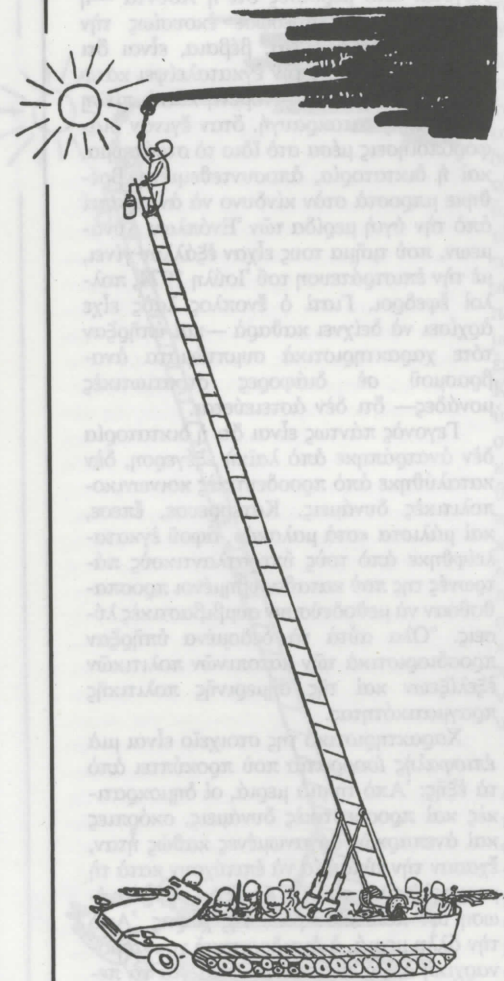
Η κρίσιμη μεταβατική περίοδος

Λέγεται από μερικούς ότι ή Χούντα —ή «έφραετία»— «παρέδωσε έκουσία την έξουσία». Η άλήθεια, βέβαια, είναι ότι έξαναγκάστηκε να την εγκαταλείψει κάτω από τη συνεχώς αυξανόμενη λαϊκή πίεση και έθνική κατακραυγή, όταν έγιναν διαφροσποίσεις μέσα στο ίδιο τό στράτευμα, και ή δικτατορία, άποσυντεμμένη, βρέθηκε μπροστά στον κίνδυνο να άνατραπεί από την ύγιή μερίδα των Ένόπλων Δυνάμεων, που τμήμα τους είχαν εξάλλου γίνει, με την έπιστράτευση του Ιούλη 1974, πολλοί έφεδροι. Γιατί ό ένοπλος λαός είχε άρχισε να δείχνει καθαρά —και ύπήρξαν τότε χαρακτηριστικά συμπτώματα άναβρασμού σε διάφορες στρατιωτικές μονάδες— ότι δεν άστειεύεται.

Γεγονός πάντως είναι ότι ή δικτατορία δεν άνατράπηκε από λαϊκή εξέγερση, δεν καταλύθηκε από προοδευτικές κοινωνικο-πολιτικές δυνάμεις. Κατέρρευσε, έπεσε, και μάλιστα «στα μαλακά», άφου εγκαταλείφθηκε από τους υπερατλαντικούς πάτρωνές της που καταθρουβημένοι προσπαθούσαν να μεθοδεύσουν συμβιβαστικές λύσεις. Όλα αυτά τα δεδομένα ύπήρξαν προσδιοριστικά των κατοπινών πολιτικών εξέλιξεων και της σημερινής πολιτικής πραγματικότητας.

Χαρακτηριστικό της στοιχείο είναι μιá έπισημολογία ίσορροπία που προκύπτει από τα έξής: Άπό τη μιá μεριά, οι δημοκρατικές και προοδευτικές δυνάμεις, σκόρπιες και άνεπαρκώς οργανωμένες καθώς ήταν, έχασαν την εύκαιρία να επιτύχουν κατά τη μεταπολίτευση του 1974 μιá ριζική ανάνεωση του πολιτικού βίου της χώρας. Άπό την άλλη μεριά, ή άντιδραστική χουντομοναρχική δεξιά άνασυντάσσεται για να πε-

‘Η δημοκρατία για να ζήσει πρέπει να προχωρήσει. Άλλα και για να προχωρήσει πρέπει πρώτα πρώτα να ζήσει.

ράσει σε νέα επίθεση, μόλις τὸ ἀποφασίσουν οἱ ἀμερικανονατοϊκοὶ κύκλοι πὸν σκευωροῦν τόσο στὸ διεθνὲς ὅσο καὶ στὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Καὶ ἡ κυβέρνηση πὸν προήλθε ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1974, ἔχοντας νὰ ἀντιμετωπίσει πολλὰ καὶ σοβαρότατα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ προβλήματα, διστάζει ἢ δυσκολεύεται νὰ προωθήσει σὲ βάθος τὴν ἀποχουντοποίηση, ἰδίως στὶς ἐνοπλίες δυνάμεις καὶ στὰ σώματα ἀσφαλείας. Ἔτσι ἡ κατάσταση παραμένει μόνιμα κρίσιμη.

Παρὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς λειτουργίας τῶν δημοκρατικῶν διαδικασιῶν καὶ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν, παρὰ τὰ ὅσα ἀναμφισβήτητα θετικὰ βήματα ἔγιναν ἐπίσης, ὡς τώρα, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν θυμάτων τῆς δικτατορίας καὶ τὴν τιμωρία τῶν πρωτεργατῶν της, πολλὰ ἀπομένουν νὰ γίνουν γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ δημόσιου βίου ἀπ’ τὰ λεγόμενα «κατάλοιπα τῆς Χούντας». Ἄσχετα ἀν’ ἡ καθυστέρηση πὸν παρατηρεῖται στὴν ἀποχουντοποίηση ὀφείλεται ἢ ὄχι, ἀντικειμενικά, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔπεσε ἡ δικτατορία, εἶναι ὡστόσο βέβαιο ὅτι, ἐφόσον πύρηνες χουντικοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ὁ κίνδυνος ὑποτροπῆς τῆς τυραννίας εἶναι πάντα ὑπαρκτός. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται τόσο γιὰ τὰ πρόσωπα, ὅσο ἰδίως γιὰ τοὺς μηχανισμοὺς πὸν βοήθησαν στὴν ἐπιβολὴ καὶ τὴ διατήρηση τῆς δικτατορίας. Οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται σὰν ἱμάντες μετὰδοσης τῶν θελήσεων καὶ προώθησης τῶν σχεδίων τῆς ἐγκώριας ὀλιγαρχίας καὶ τῶν ξένων πατρῶνων της. Ἔτσι, ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν κάθαρση εἶναι ταυτόχρονα ἀγῶνας γιὰ τὴ λαϊκὴ κυριαρχία καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία πὸν εἶναι ἀλληλένδετες. Ἄλλὰ ἡ ἀποτελεσματικότητά αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἐξαρτάται, σὲ πρῶτο στάδιο, ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση καὶ συσπείρωση ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων δυνάμεων —πολιτῶν καὶ κομμάτων, τάξεων καὶ παρατάξεων— ἀπέναντι στὰ νεοφασιστικὰ στοιχεῖα καὶ σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη νέα δικτατορία. Ἡ μ’ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀντιδικτατορικὴ ἐνότητα στὴ δράση εἶναι σήμερα ἀπαραίτητη, στὸ βαθμὸ πὸν ἀπομονώνει τοὺς «ἄφρονες» ἢ πωλημένους ὑποψήφιους δικτάτορες, τοὺς κηδεμόνες καὶ τοὺς πράκτορές τους, ὅπως εἶχε συμβεῖ καὶ στὴν «ἐφταετία». Μὲ τὴ συνεχὴ ἐπαγρύπνηση καὶ τὴ συντονισμένη κινητοποίηση τῶν δημοκρατικῶν, ἀντιδικτατορικῶν καὶ ἀντιιμπεριαλιστικῶν δυνάμεων δυσχεραίνονται οἱ ἐπιδιώξεις ὄλων ἐκείνων, ἴσχυει καὶ ξένων, πὸν ἐπιβουλεύονται τὶς πολιτικὲς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ μας, πὸν ἔχουν συμφέρον νὰ τὸν βάλουν πάλι στὸ γύψο καὶ νὰ ξεπουλήσουν καὶ πάλι τὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἶναι ἐνθαρρυντικὰ χαρακτηριστικὴ ἡ ἐνστικτώδης κοινὴ πεποίθηση ὄλων τῶν δημοκρατικὰ συνειδητοποιημένων Ἑλλήνων, ἄσχετα ἀπὸ εἰδικότερες πολιτικὲς τοποθε-

τήσεις, ὅτι ὁ πρῶτος καὶ ἄμεσος πολιτικὸς στόχος ἐντοπίζεται σήμερα στὴν ἐξουδετέρωση αὐτῶν τῶν ἀντιλαϊκῶν καὶ ἀντεθνικῶν ἐπιδιώξεων. Γιατὶ τὸ ὄχι λαϊκὸ ἐνστικτὸ διαισθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου: ἀν μιὰ νέα δικτατορία ἐνσκήψει, δὲν θὰ κάμει ποιοτικὲς διακρίσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους της. Καὶ θὰ ἔναι ἀσφαλῶς, αὐτὴ τὴ φορά, πολὺ πὸν σκληρὴ καὶ ἀνελέητη καὶ ἐγκληματικὴ καὶ αἰμοδιψής. Ἄν τὰ προηγούμενα τῆς Ἰνδονησίας καὶ τῆς Χιλῆς ἀποτελοῦν ἴσως, γιὰ τὶς νεοφασιστικὲς ἀντιδραστικὲς δυνάμεις, παραδείγματα πρὸς μίμηση, γιὰ τὶς δημοκρατικὲς καὶ προοδευτικὲς δυνάμεις πρέπει νὰ εἶναι παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴ. Καὶ τὶς θέτουν μπροστὰ σὲ τεράστιες εὐθύνες.

Ἐξάλλου δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο, ὁ ἀμερικανικὸς ἱμπεριαλισμὸς καὶ ἡ ἀντιδραστικὴ μερίδα τῆς ἑλληνικῆς δεξιᾶς νὰ προτιμήσουν, σὲ μιὰ πρώτη φάση, τὴν ἐπαναφορά τῆς μοναρχίας, ὡς συμφερότερη ἀπ’ τὴν ἀνοιχτὴ δικτατορία, γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν δημοκρατικῶν ἐξελίξεων καὶ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Τότε τὸ «στοιχεῖο τῆς σταθερότητας» πὸν δῆθεν παρέχει στὸν πολιτικὸ βίον ὁ βασιλικὸς θεσμὸς θὰ προβληθεῖ ἀδίστακτα καὶ πάλι ὡς τὸ βασικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴ μοναρχικὴ παλινόρθωση· σὰν νὰ ἔχει ξεχάσει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διτὰ χρόνια τῆς δυναστείας, τόσο τῶν Βιτελολοβίχων, ὅσο καὶ τῶν Γκλυξβούργων, ἡ κυβερνητικὴ ἀσάθεια καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνωμαλία ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι ἡ αἰτία τῶν «σωστικῶν» ἐπεμβάσεων τῶν ἐσπερμένων μικρῶν ἀριθμημένων ἀνθρώπων... Στὴν πραγματικότητά τὸ μόνον σταθερὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς μοναρχίας στὴν Ἑλλάδα ἦταν πάντα, ἀφενὸς ἡ πρακτικὴ ἐξουσία τῶν ξένων συμφερόντων καὶ ἀφετέρου ἡ συγκέντρωση, γύρω στὸ θρόνο, τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῶν πὸν καθυστερημένων στοιχείων τοῦ τόπου. Ἡ παλινόρθωση τῆς μοναρχίας θὰ ἀποτελοῦσε, ἀναμφισβήτητα, μεγάλη πολιτικὴ ὀπισθοδρόμηση πὸν θὰ ἄνοιγε σύντομα τὸ δρόμο γιὰ μιὰ νέα δικτατορία. Ἔτσι, ὁ πολιτικὸς φορέας τοῦ νεοφασιστικοῦ κινήματος μπορεῖ νὰ εἶναι ὄχι μόνον μιὰ νέα κλίκα στρατοκρατῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Γι’ αὐτὸ πρέπει ἡ μέριμνα νὰ εἶναι ἐξίσου ἔντονη καὶ ἡ πάλι ἐξίσου ἀδιάλλακτη γιὰ τὴν ἀπόκρουση τόσο μιᾶς νέας δικτατορίας ὅσο καὶ μιᾶς βασιλικῆς παλινόρθωσης.

Πρόκειται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, γιὰ τὴ λαϊκὴ κυριαρχία, τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνικὴ πρόοδο. Ἡ ἐξασφάλισή τους ἐξαρτάται ἀπὸ τὴ σταθεροποίηση καὶ τὴ διεύρυνση τῶν δημοκρατικῶν κατακτήσεων πὸν πραγματοποιήθηκαν στὴ χώρα μας ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση τῆς 23ῆς Ἰουλίου 1974 μέχρι σήμερα.

Ἄπαραίτητη ἡ κατοχύρωση τῆς δημοκρατίας

Ἔπαρχει, πολλές φορές, μιὰ τάση νὰ τονίζεται ὑπερβολικὰ ὁ τυπικὸς χαρακτήρας τῆς ἀστικῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας: —Ἐλευθερία τῆς γνώμης: Καὶ τί ὄφελει ἀν σ’ ἀφήνουν νὰ τὴ λὲς χωρὶς νὰ σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ πραγματοποιήσεις αὐτὰ πὸν ὑποστηρίζεις; —Ἐλευθερία τοῦ τύπου: μὲ τὰ σύγχρονα τεχνικὰ μέσα πὸν κοστίζουν ἀκριβὰ, ἡ ἰδιοκτησία καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν μέσων ἐνημέρωσης συγκεντρῶνεται στὰ χέρια λίγων, καὶ συγκεκριμένα αὐτῶν πὸν διαθέτουν τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια. Πῶς μπορεῖ ὁ καθένας νὰ ἐκδόσει ἐφημερίδα ἢ νὰ δημοσιεύσει ὄ,τι θέλει στὶς ὑπάρχει; —Ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα: μιὰ ἀπάτη ὅταν συνίσταται σὲ νὰ ἀποφασίζεις κάθε τέσσερα χρόνια πὸν μέλος τῆς κυρίαρχης τάξης θὰ σὲ ἐκπροσωπήσει καὶ θὰ σὲ καταπιέσει. —Ἰσότητα τῶν πολιτῶν μπροστὰ σὲ τὸ νόμο: Ὁ νόμος ἀπαγορεύει ἐξίσου, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἄνατολ Φρανς, στοὺς πλοῦσιους καὶ στοὺς φτωχοὺς νὰ κλέβουν ψωμί, νὰ ζητιανεύουν στοὺς δρόμους καὶ νὰ κοιμῶνται κάτω ἀπὸ τὶς γέφυρες.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι σωστὰ ἀπὸ ὀρισμένη σκοπιά. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνάμε ὅτι ἡ πολιτικὴ δημοκρατία ἀποτελεῖ ἤδη—ἰδίως σὲ χώρες ὅπου ἔχει λειτουργήσει καὶ σὲ λαοὺς μὲ δημοκρατικὲς ἱστορικὲς παραδόσεις— ἱστορικὴ κατάκτηση. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ θεομοὶ τῆς δὲν ἐξυπηρετοῦν μόνον—καὶ πέρα ἀπὸ ἕνα σημεῖο δὲν ἐξυπηρετοῦν πιά— τὴν κυριαρχία τάξη. Ἀκόμη περισσότερο: Στὴ διαλεκτικὴ πορεία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας ἔρχεται ἐποχὴ καὶ τέτοια εἶναι ἡ ἐποχὴ μας— ὅπου ἡ λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας, ἐφόσον συνεχίζεται χάρι στὸν συγκεκριμένον συσχετισμὸ κοινωνικο-πολιτικῶν δυνάμεων, ἀπολύγει νὰ εὐνοεῖ τὴν πάλι τῶν λαϊκῶν μαζῶν σὲ βαθμὸ πὸν διευκολύνει τὴν πολιτικὴ δράση τους μὲ τὶς δυνατότητες πὸν παρέχει γιὰ εὐρύτερη ὀργανωτικὴ πλαισίωση καὶ ἰδεολογικὴ ζύμωση. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἐλευθερίες τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας δὲν εἶναι ἐντελῶς τυπικὲς. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ κρατοῦντες τὶς ἀναστὲλλουν ἢ τὶς καταλύουν ὅταν ἀνακλύσει κίνδυνος γιὰ τὰ κατεστημένα συμφέροντά τους. Ἀκριβῶς ὅμως γι’ αὐτὸν τὸ λόγο οἱ λαϊκὲς δυνάμεις ἔχουν, ἀντίστροφα, συμφέρον νὰ τὶς ὑποστηρίξουν καὶ νὰ τὶς προασπίσουν γιατί μ’ αὐτὲς ἐξασφαλίζουν προχωρημένες θέσεις μάχης γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν κοινωνικῶν στόχων τους. Ἡ ἀξία τῶν θεσμῶν τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας καταφαίνεται ὅταν ἐκλείψουν. Πραγματικὰ δὲν εἶναι π.χ. τὸ ἴδιο

—δὲν εἶναι ἐξίσου εὐκολο καὶ ἀποτελεσματικὸ— νὰ κάνει κανεὶς ἀπεργία σ’ ἕνα δικτατορικὸ ἢ σ’ ἕνα κοινοβουλευτικὸ καθεστῶς. Ὅσοι σήμερα ταυτίζονται ἢ ἐξομολογοῦν τὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα μὲ τὴ δικτατορία, δὲν ὑπερασλισοῦν ἀλλῶς, δὲν σχηματικοῦν, ἀλλὰ παραβλέπουν ἢ παραμορφῶνουν τὴν πραγματικότητά. Ἔτσι ὅμως ἀποπροσανατολίζονται καὶ ἀποπροσανατολίζουν. Κι ἐδῶ βρίσκεται ὁ κίνδυνος τῶν «λαθῶν» τακτικῆς. Βέβαια, ἡ ἐδραίωση τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας ἐνδέχεται νὰ συνεπάγεται ἄλλου εἶδους κινδύνους: «ἐνσωμάτωσης» καὶ ἀποδυνάμωσης τοῦ λαϊκοῦ κινήματος μὲ τὴν καλλιέργεια «λεγκαλιστικῶν αὐταπατιῶν» γιὰ τὸ πῶσο μπορεῖ νὰ ἀποδώσει ἡ προοδευτικὴ χρησιμοποίηση καὶ ἀξιοποίηση τῶν ὑπαρχόντων θεσμῶν. Τοῦτο ὅμως ἐξαρτάται ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων πὸν ὑπάρχει, κάθε φορά, τόσο στὸ ἐθνικὸ ὅσο καὶ στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο.

Γιὰ τὴν προσηκτικὴ ἀνάλυση καὶ ὀρθὴ ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ καὶ γενικὰ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ὑπέχουν βαρὴ εὐθύνη ὄλες οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τοῦ τόπου πὸν ἀντιτίθενται στὴ δικτατορία καὶ στὴ μοναρχία, καὶ θέλουν νὰ φράξουν τὸ δρόμο τῆς ἐπανόδου τους. Τὸ παραμικρὸ παραπάτημα, τὸ ἐλάχιστο λάθος μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ μοιραῖο, ἰδίως σὲ μεταβατικὲς ἐποχὲς ὅπως ἡ σημερινή, ὅταν οἱ ἱμπεριαλιστικοὶ κύκλοι καὶ ἡ ἐγγῶρια οικονομικὴ ὀλιγαρχία ἐπιδιώκουν τὴ δημιουργία κλίματος ἔντασης καὶ στήνουν παγίδες γιὰ νὰ προκαλέσουν μιὰ δυναμικὴ ἀναμέτρηση, ὅσο ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων θὰ τοὺς εἶναι ἀκόμη εὐνοϊκός, ὥστε νὰ ἀνακόψουν τὴν ὀμαλὴ δημοκρατικὴ ἐξέλιξη.

Ἦστερα ἀπὸ ἕνα χρόνο ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου πρέπει νὰ ἀξιολογήσουμε σωστὰ τὶς δημοκρατικὲς κατακτήσεις πὸν πραγματοποιήθηκαν μέχρι σήμερα, χωρὶς οὔτε νὰ τὶς ὑποτιμοῦμε οὔτε νὰ τὶς ὑπερετιμοῦμε. Πολλὰ ἔγιναν, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερα μὲνουν νὰ γίνουν. Διανύουμε ἀκόμη μιὰ κρίσιμη μεταβατικὴ περίοδο. Ἡ δημοκρατικὴ πορεία, στὴν ὁποία μπήκε ἡ πατρίδα μας ὕστερα ἀπὸ τὴν πτῶση τῆς χούντας, διακυβεύεται ἀπὸ ἐξωτερικὲς πιέσεις καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὲς ὑπονομεύσεις. Τὰ φιλοδικτατορικὰ καὶ φιλομοναρχικὰ στοιχεῖα ὀργανώνονται καὶ καιροφυλακτοῦν. Καὶ θὰ κάμουν ὄ,τι μποροῦν, ὀθιόμενα καὶ βοηθούμενα ἀπὸ τοὺς ξένους ἀφέντες τους, γιὰ νὰ ἀνατρέψουν αὐτὲς τὶς κατακτήσεις καὶ νὰ ἀναχαιτίσουν τὶς κοινωνικοπολιτικὲς ἐξελίξεις. Ὅσο τὸ κυπριακὸ ζήτημα παραμένει ἀνοικτὸ καὶ οἱ σχέσεις μὲ τὴν Τουρκία τεταμένες, ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀντικειμενικὰ ἀσταθής. Ἄν ἡ ἐθνικὴ προδοσία τῆς Κύπρου ἔπαιξε ρόλο καταλυτικὸ γιὰ τὴ δικτατορία, σήμερα μιὰ ἐνδεχόμενη ἐθνικὰ ἄτυχης καὶ ταπεινωτικῆς

«ρύθμιση» τοῦ κυπριακοῦ θὰ μπορούσε, σὲ ὀρισμένες συγκυρίες, νὰ ἐνεργήσει κατ’ ἀντίστροφὴ ἔννοια καὶ νὰ ὀδηγήσει ἡ κατ’ ἓν μιὰ ἄμεση ἢ ἕμμεση ὑποτροπὴ δικτατορικῶν ἢ μοναρχικῶν «λύσεων» καὶ σὲ νέες «ἐφταετίες». Ὁ λαὸς μας ὅμως, ἔτσι σοφὸς πὸν ἔγινε μὲ τόση πείρα, ἤδη τὸ κατάλαβε οἱ ἐφταετίες τί σημαίνουν...

Συμφέρον καὶ καθήκον τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, πὸν ἀποτελοῦν τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ μας, εἶναι νὰ ὀργανωθοῦν, νὰ συντονιστοῦν καὶ νὰ ἐπαγρυπνοῦν. Καὶ νὰ ἀπομονώσουν, νὰ ἀποδυναμώσουν καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ξενόδοῦλα ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα. Ἐνα σύνθημα μᾶς ἐνώνει: «Ἐφταετία τέλος. Ποτέ πιά δικτατορία, ποτέ πιά μοναρχία!» Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, πρὶν ἀπ’ ὅλα, πλήρη καὶ γρήγορη κάθαρση - ἀποχουντοποίηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ δημοσίου βίου. Καὶ σημαίνει, ἐπίσης, ὀμαλὴ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν σὲ πλαίσιο τοῦ νέου Συντάγματος πὸν, παρὰ τὰ αὐταρχικὰ στοιχεῖα του καὶ ἄλλα ἐλαττώματά του —τὰ ὁποῖα μποροῦν ἄλλοτε νὰ ἀπαλειφθοῦν ἢ νὰ ἀμβλυνθοῦν σὲ προσηκτὴ ἀναθεώρηση— παρέχει πάντως ἀρκετὰ περιθώρια γιὰ παραπέρα ἐξελίξεις. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, χρησιμοποιώντας τὴ νομικὴ ιδιότητά του ὡς κυρίαρχου, καὶ συνεχίζοντας μὲ ἐπιμονὴ καὶ ἀποφασιστικότητά τὸν ἀγῶνα πὸν ἄρχισε κατὰ τὴν ἐφτάχρονη δικτατορία, εἶναι σὲ θέση νὰ προστατεύσει, νὰ διευρύνει καὶ νὰ προωθήσει τὴ δημοκρατία. Ἡ δημοκρατία γιὰ νὰ ζήσει, στὴ χώρα μας καὶ στὴν ἐποχὴ μας, πρέπει νὰ προχωρήσει. Ἄλλὰ καὶ γιὰ νὰ προχωρήσει, πρέπει πρῶτα νὰ ζήσει. Ἄς τὴ βοηθήσουμε ἐνωμένοι, μὲ ἀγωνιστικὴ πείρα καὶ μὲ ὑπευθυνότητα, ἀλλὰ καὶ μὲ πλήρη συνείδηση τοῦ ὅτι, ἀν τυχὸν δὲν ζήσει, πρῶτοι ἐμεῖς οἱ δημοκρατικοὶ Ἕλληνες, πὸν γιορτάζουμε ἀπόψε τὴν πτῶση τῆς δικτατορίας, πρῶτοι ἐμεῖς θὰ φταίμε καὶ πρῶτοι ἐμεῖς θὰ μετανωώσουμε.

Κείμενο ὀμιλίας πὸν ἔγινε στὴ μεγάλη παλλαικὴ συγκέντρωση πὸν διοργάνωσε ὁ Ἄγιος Θεσσαλονίκης σὲ «Ἀλεξάνδρειο Ἀθλητικὸ Μέλαθρον» (Παλαὶ ντὲ Σπόρ) τὴν πρώτη ἐπέτειο τῆς πτῶσης τῆς δικτατορίας, στὶς 24 Ἰουλίου 1975, μὲ συμμετοχὴ ὄλων τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Ἐλεύθερος διάλογος στήν Παιδεία

Σχεδιάγραμμα προλόγου

τοῦ Δ. Ν. Μαρωνίτη

Εἰσαγωγικά

Ὁ τίτλος τοῦ θέματος ἐπιδέχεται διπλή τουλάχιστον ἀνάπτυξη:

α) Ἡ συζητοῦμε κατὰ πόσον στή διαδρομή τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας οἱ διαδικασίες στοῦ χώρου τῆς παιδείας καί τῆς ἐκπαίδευσης ἀκολούθησαν τοὺς ὅρους τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου, μὲ τὸ νόημα ποὺ δίνει ἡ κοινὴ χρῆση τῆς γλώσσας καί στοῦ ἐπίθετο (ἐλεύθερος) καί στοῦ οὐσιαστικό (διάλογος).

β) Ἡ συμμεριζόμεστε τὴν ὁμολογημένη κοινὴ ἐκτίμηση ὅτι οἱ παρούσες συνθήκες στον τόπο μας δὲν ὑπηρετοῦν ἀκόμη τὸν ἐλεύθερο διάλογο στὰ θέματα τῆς παιδείας καί τῆς ἐκπαίδευσης, καί ἀναζητοῦμε, στήν πιδ αἰσιόδοξη περίπτωση, τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν, καί, στήν πιδ ἀπαισιόδοξη, τὴ δημιουργία νέων συνθηκῶν, ἔχοντας ὑπόψη κάποιον συγκεκριμένο στόχο.

Ὁ τίτλος σημαδεύει λιγότερο τὴν πρώτη-ἱστορικὴ ἀναδρομή, καί περισσότερο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ δεύτερη-δραματικὴ προβολὴ τοῦ θέματος.

Τὶ περιμένουμε ἀπὸ τὴν συζήτηση; Ὑποθέτω δύο κυρίως πράγματα:

α) Νὰ ὑποδείξει ἡ συζήτηση, μὲ τὴν οὐσία καί τοὺς τρόπους τῆς, ἂν καί πόσο μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ ἐλεύθερος διάλογος πάνω σὲ θέματα παιδείας καί ἐκπαίδευσης (τὸ πράγμα, φυσικά, δὲν εἶναι τόσο αὐτονόητο ὅσο φαίνεται οὔτε καί ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὶς καλὲς μας προθέσεις).

β) Νὰ προβάλει ἡ συζήτηση αὐτὴ πρὸς τὰ ἔξω (πρὸς τὴν πολιτεία: κυβέρνησις καί ἀντιπολίτευσις, τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα καί τὴν κοινὴ γνώμη), μὰ ὅσο γίνεται σαφέστερη εἰκόνα τῆς ἀνάπτυξης ἐκπαιδευτικῆς μας θεωρίας καί πράξης, καί νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀποκατάσταση ἢ τὴν ἀντικατάστασή τῆς.

Ἀπὸ τοὺς δύο στόχους τὸ ἄρθρο αὐτὸ στοχάζεται περισσότερο τὸν δεύτερο.

Παιδεία καί Ἐκπαίδευση

Ὑπάρχει συχνὰ ἡ τάση νὰ ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι «παιδεία» καί «ἐκπαίδευση», σὰ νὰ ἦταν συνώνυμοι. Ἡ διάκρισή τους ὅμως καί στή θεωρία καί στήν πράξη εἶναι, νομίζω, ἀπαραίτητη.

Ἐκπαίδευση θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστῆ ἡ θεσμοθετημένη μορφή παιδείας, τὴν ὁποία ἀποφασίζει καί διοχετεύει ἡ πολιτεία στοὺς πολίτες τῆς, ἅμεσα ὡς κράτος καί ἔμμεσα μὲ ἰδιωτικούς φορεῖς, μέσα στὰ κάθε λογῆς σχολεῖα: ἀπὸ τὰ νηπιαγωγεῖα ὡς τὰ πανεπιστήμια.

Παιδεία ὅμως εἶναι ὁ σύνολος χώρος τῆς ἔγκυρης γνώσης καί τῆς θησαυρισμένης εὐαισθησίας, ὁ ὁποῖος προέκυψε ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ προηγούμενα. Ταυτόχρονα ἡ ἔννοια τῆς παιδείας περιέχει καί ὅλες τὶς ροπὲς τοῦ παρόντος γιὰ τὴ συμπλήρωση καί τὴν ἀνανέωση αὐτῆς τῆς γνώσης καί αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενό τῆς.

Μέσα σ' αὐτὸν τὸν χώρο τῆς παιδείας ἡ πολιτεία (ὡς κράτος ἢ ὡς ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία) κάνει τὶς ἐπιλογές τῆς: δεσμεύει δηλαδὴ καί κωδικοποιεῖ τὸ μέρος γνώσης καί εὐαισθησίας ποὺ ἐγκρίνει ἢ ἴδια, καί τὸ προσφέρει στοὺς τροφίμους τῶν Σχολείων, σὲ πρώιμη μάλιστα ἡλικία, προκαταλαμβάνοντας ἔτσι καί σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐλέγχοντας τὶς παιδευτικὲς κινήσεις καί προτιμήσεις τῶν πολιτῶν τῆς.

Ἀπὸ τὴ διάκριση αὐτὴ προκύπτουν ὀρισμένα πορίσματα ὡς πρὸς τὸ εἶδος καί τὰ ὅρια τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στοῦ στενότερου πλαισίου τῆς ἐκπαίδευσης καί στοῦ εὐρύτερου τῆς παιδείας.

Ὁ ἐλεύθερος διάλογος στοῦ χώρου τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι de facto περιορισμένος. Ὁ κρατικὸς ἔλεγχος αὐξομειώνεται, βέβαια, ἀνάλογα μὲ τὴ σύσταση καί τὴ λειτουργία τῆς πολιτείας, παραμένει ὅμως συγγενὴς καί ἀπαράβατος ὅρος.

Στὸν ἄλλο ἐξάλλου τῆς παιδείας ὁ ἐλεύθερος διάλογος εἶναι πιδ ἀποδεσμευμένος, ἀλλὰ ὄχι ἀδέσμευτος. Τὸν περιορίζουν δύο κυρίως παράγοντες:

α) Ἡ ἱστορία, στοῦ βαθμὸ ποὺ αὐτὴ καθορίζει καί τὴν ἔψη καί τὴν μέθοδο τοῦ παιδευτικοῦ διαλόγου.

β) Ὁ ἔμμεσος ἔλεγχος τῆς πολιτείας, στοῦ βαθμὸ ποὺ αὐτὴ ἐλέγχει τὰ μέσα ἐνημέρωσης καί ἀγωγῆς τῆς κοινῆς γνώμης. Στὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα ὁ ἔλεγχος αὐτὸς εἶναι ὀλοκληρωτικός. Πιδ ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ αὐτὴ ὀροθετικὴ γραμμὴ, ἡ ἐφαρμογὴ κάθε φορὰ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος προσδιορίζει καί τὸ βαθμὸ ἐλέγχου τοῦ κράτους πάνω στήν ἔψη καί τοὺς τρόπους τῆς παιδείας. Ὅπως ὅποτε ὁ ἔλεγχος αὐτὸς δὲν μηδενίζεται στήν πράξη ποτέ.

Ὁ ἐλεύθερος ὡστόσο διάλογος στήν ἐκπαίδευση συναρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο διάλογο στοῦ χώρου τῆς παιδείας. Ὅσο ὁ κρατικὸς ἔλεγχος μειώνεται στοῦ χώρου τῆς παιδείας, τόσο ἐλευθερώνεται καί ἡ κίνηση τῶν πολιτῶν στήν περιοχή τῆς γνώσης καί τῆς εὐαισθησίας μέσα στοῦ ἐλαστικὸ πιδ πλάισιο τῆς ἐκπαίδευσης. Ὅταν ὁ χώρος τῆς παιδείας λογοκρίνεται, ὁ χώρος τῆς ἐκπαίδευσης ἀστυνομεύεται.

Καί ἀντίστροφα: Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ εἶδος καί τὸ εἶδος τῆς παιδείας, ποὺ κυκλοφορεῖ σὲ ἕνα συγκεκριμένο τόπο καί σὲ μὴ δεδομένη ἐποχὴ, εἶναι συνάρτηση τῆς ἐκπαιδευτικῆς προπαίδειας τῶν πολιτῶν, τὸ ἐκπαιδευτικὸν κάθε φορὰ καθεστῶς προκαθορίζει σὲ μεγάλῳ βαθμὸ καί τὸ καθεστῶς τῆς παιδείας σ' ἕναν τόπο.

Συμπέρασμα: ἡ σχέση ἐκπαίδευσης καί παιδείας στοῦ θέματος τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου εἶναι σχέση συμπληρωματικὴ: ἡ ἐκπαίδευση ἐπηρεάζει τὴν ἐλευθερία τῆς παιδείας, καί ὁ βαθμὸς ἐλευθερίας ποὺ ὑπάρχει στήν παιδεία ἀντανακλάται στοῦ χώρου τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἐπέμεινα σ' αὐτὲς τὶς διακρίσεις, γιὰ τὴν σύγχυση τῶν ὄρων ἐκπαίδευση καί παιδεία, εἴτε σκόπιμα γίνετα εἴτε ἀσύνειδα, ὑπονομεύει τὸν ἐλεύθερο διάλογο καί στοὺς δύο χώρους. Καί δὲν θεωρῶ τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀρμόδια ὑπουργεῖα, καί στον τόπο μας καί ἄλλοῦ, σφετερίζονται τὸ ὄνομα τῆς παιδείας, ἀντὶ, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ὀνομασία τους, νὰ ὀμολογοῦν τὸν παρεμβατικὸ ἐκπαιδευτικὸ τους ρόλο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὀδηγοῦμαστε σὲ ἰδεολογικὲς ἀκροασίες, ἐφόσον ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἀποσιωποῦμε τοὺς ρεαλιστικούς ὄρους ποὺ προσδιορίζουν διακριτικὰ τὸν ἐλεύθερο διάλογο στοῦ χώρου τῆς ἐκπαίδευσης καί στοῦ χώρου τῆς παιδείας. Καί συνεχίζω.

Ἄνωτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα: κῶρος ἐπίκοινος

Θεωρητικὰ τουλάχιστον, ὅσο προχωροῦμε ἀπὸ τὶς κατώτερες πρὸς τὶς ἀνώτερες μορφές ἐκπαίδευσης, ἡ ἐκπαίδευση εἶναι νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν παιδεία. Καί, θεωρητικὰ πάντοτε, τὰ Ἄνωτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα ἐπιδιώκουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ταύτιση: φιλοδοξοῦν δηλαδὴ νὰ κινήσουν τὰ μορφωτικὰ καί ἐρευνητικὰ προγράμματα τους σ' ὅλον τὸν κῶρο τῆς διαθέσιμης παιδείας, σπάζοντας τὰ φράγματα ἐλέγχου ποὺ ἰσχύουν, ἀναγκαστικά, στὴ στοιχειώδη καί μέση ἐκπαίδευση. Αὐτὰ στή θεωρία. Στὴν πράξη ὅμως, ἀκόμη καί μὲ ἰδεώδεις συνθήκες δημοκρατίας, τὰ Ἄνωτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα ἀσκοῦν καί

αὐτὰ ἐκπαίδευση καί ὄχι παιδεία, γιὰ τρεῖς κυρίως λόγους:

α) γιὰ τὴν οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι εἶναι ὑπάλ-ληλοι, κατὰ κανόνα, τοῦ κράτους —στον τόπο μας ὑποχρεωτικά.

β) γιὰ τὴν οἱ ἴδιοι οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι προκαθορίζονται στὶς ἀκαδημαϊκὲς τοὺς κινήσεις ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴν τοὺς προπαίδεια στοῦ Δημοτικὸ καί τὸ Γυμνάσιο, καί

γ) γιὰ τὴν οἱ φοιτητὲς ἔχουν ὑποστῆ ἐπίσης τὴν κρατικὴ ἐκπαίδευση δώδεκα ὀλοκληρὰ χρόνια, καί ὁ ἔλεγχος τῆς τοὺς παρακολουθεῖ καί στὰ φοιτητικὰ τοὺς χρόνια.

Παραταῦτα ὁ προσφορότερος κῶρος συναγωνισμοῦ ἢ ἀνταγωνισμοῦ ἐκπαίδευσης καί παιδείας παραμένουν τὰ Πανεπιστήμια. Οἱ ἐνστάσεις γιὰ τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις τῶν δύο ὄρων (ἐκπαίδευσης καί παιδείας) δημιουργοῦν συχνὰ μέσα στὰ Πανεπιστήμια ζυμώσεις, ποὺ, ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες, προχωροῦν ἀπὸ τὴ διαμαρτυρία ὡς τὴ λαυθάνουσα ἢ τὴ φανερὴ ἔκρηξη. Ἡ πρόσφατη δικτατορία στον τόπο μας κληροδότησε ἀκριβῶς στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια δυσμενέστερες σχέσεις παιδείας καί ἐκπαίδευσης, ποὺ δικαιολογοῦν καί τὸ σημερινὸ ἀναβρασμό. Θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴ στάση τῆς πολιτείας καί ἀπὸ τὴ συνείδηση ἐλευθερίας ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς τροφίμους τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς παιδείας, ἂν ὁ πανεπιστημιακὸς ἀναβρασμὸς τελικὰ θὰ ὀδηγήσει σὲ παραγωγικὲς, ἀνατρεπτικὲς ἢ διαλυτικὲς διαδικασίες.

Στοχάζοντας, λοιπόν, τὸν ἐλεύθερο διάλογο στήν παιδεία καί στήν ἐκπαίδευση, μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια, καλὸ εἶναι νὰ ξέρομε ἀκριβῶς τί ζητοῦμε, μὲ τί ὄρους τὸ ζητοῦμε, ἀπὸ ποῖον τὸ ζητοῦμε, μὲ ποῖα ἰδιότητα τὸ ζητοῦμε, καί γιὰ τὸ ζητοῦμε. Ἡ ἀπάντηση σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, θὰ μᾶς πηγαινε πολὺ μακριὰ. Προσπάθησα ἤδη ὡς τώρα νὰ ξεκαθαρίσω τὸ μάχιμο ἔδαφος ἀπὸ ἀποψη περιγραφῆς. Θὰ δοκιμάσω τώρα ν' ἀγγίξω θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὴ σπορὰ καί στήν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ ἔδαφους.

Ἐξωτερικοὶ καί ἔσωτερικοὶ ὄροι τοῦ διαλόγου

Νομίζω ὅτι οἱ ὄροι καλλιέργειας τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου καί στήν παιδεία καί στήν ἐκπαίδευση μοιράζονται σὲ δύο ὀμάδες: στήν ὀμάδα τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων καί στήν ὀμάδα τῶν ἔσωτερικῶν ὄρων. Θὰ κατονομάσω ἐπιγραφικὰ μόνον τοὺς ὄρους τῶν δύο αὐτῶν ὀμάδων, ἀφήνοντας σὲ ἄλλους συνεργάτες τὸ ἐμπράγματο περιεχόμενό τους.

Ὁ ἐλεύθερος διάλογος στήν παιδεία καί στήν ἐκπαίδευση καθορίζεται:

α) Ἀπὸ τὶς συνθήκες δημοκρατίας στή δημόσια ζωὴ (πολιτικὸς ὄρος).

β) Ἀπὸ τὶς συνθήκες δημοκρατίας στήν παιδεία (πολιτιστικὸς ὄρος).

γ) Ἀπὸ τὶς συνθήκες δημοκρατίας στήν ἐκπαίδευση (ἐκπαιδευτικὸς ὄρος).

Εἶναι φανερό ὅτι μόνον μὲ τὴν ἐπικοινωνία καί τὴν συλλειτουργία καί τῶν τριῶν αὐτῶν ὄρων δημιουργοῦνται ὕγιεις προϋποθέσεις γιὰ ἐλεύθερο διάλογο. Ἡ ἔξαρση μόνου τοῦ πρώτου ὄρου θὰ μᾶς ὀδηγήσει —καί μᾶς ἔχει συχνὰ ὡς τώρα ὀδηγήσει— στήν ἀφαιρετικὴ

συνθηματολογία. Ἡ ἔξαρση τοῦ δευτέρου μόνον ὄρου ἐνέχει τὸν κίνδυνο τοῦ διανοουμενισμοῦ. Ἡ ἀπομόνωση, τέλος, μόνο τοῦ τρίτου ὄρου ἐγκλωβίζει τὸ αἴτημα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὰ παραγγέλματα τῆς τεχνοκρατίας. Ἡ συναίρεση, ὅμως, καὶ τῶν τριῶν ὄρων συνθέτει πιστεύω τῆ βίαση τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου καὶ δίνει συγκεκριμένο περιεχόμενο στὸ αἴτημα τῆς πολιτικῆς παιδείας. Μένει νὰ ὀριστεῖ ἀκριβέστερα τὸ περιεχόμενο τῶν συνθηκῶν δημοκρατίας — ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι δουλειὰ τῆς στιγμῆς.

Ἡ ἐπιμονὴ στὸν ἐλεύθερο διάλογο τόσο στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης ὅσο καὶ στὸ χῶρο τῆς παιδείας παραμένει φορμαλιστικὴ ἐπίδειξη, ἂν ὅσοι ἀσχοῦν ἢ μετέχουν στὸν διάλογο αὐτὸν, δὲν ξεκαθαρίζουν τὴ στάση καὶ τὴν ἀπόφασή τους ἀπέναντι σὲ ὀρισμένα ριζικά προβλήματα τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς, πού εἶναι:

α) Τὰ ποσοστὰ γνώσης καὶ εὐαισθησίας, τὰ ὁποῖα θέλουμε νὰ συνθέσουν τὸ παιδευτικὸ καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας μοντέλο — φυσικὰ καὶ τὸ ποιὸν τόσο τῆς γνώσης, ὅσο καὶ τῆς εὐαισθησίας.

β) Ἡ ἀναλογικὴ σχέση ἱστορικοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δυναμικῶν ροπῶν πού ἐμπεριέχονται στὸ σῶμα τῆς κληροδοτημένης ἐκπαίδευσης καὶ παιδείας, καὶ πού τείνουν στὴ συμπλήρωση καὶ τὴν ἀνανέωση τοῦ ἱστορικοῦ της περιεχομένου.

γ) Ἡ ἀναγνώριση, τέλος, ὅτι ὁ ἐλεύθερος διάλογος στὴν προκειμένη περίπτωση δὲν ὑπονομεύεται μόνο ἀπὸ τὸν σκόπιμο ὑποσιτισμὸ τῶν τροφίμων τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης (λειψὴ γνώση - λειψὴ εὐαισθησία) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ νοθεῖα (παραποιημένη γνώση - νόθη εὐαισθησία), ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ συμφόρηση (πληθωριστικὴ γνώση - πληθωριστικὴ εὐαισθησία). Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐκεῖ ὅπου συντηροῦνται ἐπιφανειακὰ οἱ συνθήκες τῆς δημοκρατίας, ὁ ἔλεγχος τοῦ κράτους πρὸς τοὺς πολίτες του, καὶ στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ στὸ χῶρο τῆς παιδείας, ἀσχεῖται μὲ τὴ διαζευκτικὴ ἢ τὴν προσθετικὴ ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν τριῶν παρεκκλίσεων: γιὰ τὰ λαϊκὰ στρώματα προορίζεται κυρίως ὁ ὑποσιτισμὸς· γιὰ τοὺς ἀστούς κυρίως ἡ παραποίηση· γιὰ τοὺς θερμοαίμους αὐτοπικὸς ἐπαναστάτες κυρίως ἡ συμφόρηση.

Δὲν εἶμαι καθόλου βέβαιος ὅτι στὸν τόπο μας ὑποπευμάστε τὴν τριπλὴ αὐτὴ πλεκτάνη: ἀγανακτοῦμε συνήθως γιὰ τὸν ὑποσιτισμὸ μὲ ἀνθρωπιστικὴ ὑστερία, ἀλλὰ ὑπηρετοῦμε συχνὰ οἱ ἴδιοι — ἐννοῶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου — καὶ τὴν παραποίησιν καὶ τὴν συμφόρηση, πού ἀσχοῦνται καθημερινὰ στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς παιδείας, καθιστώντας ἔτσι ἀνάπηρη τόσο τὴ γνώση ὅσο καὶ τὴν εὐαισθησία — τὴ δική μας καὶ τῶν ἄλλων.

Δὲν μὲ παίρνει ὁ χῶρος νὰ στηρίξω τὶς προτάσεις μου αὐτὲς μὲ παραδειγματικὸ ὕλικό· τοῦτο μόνο θέλω νὰ προσθέσω: "Ἄν τὸ αἴτημα γιὰ ἐλεύθερο διάλογο στὴν παιδεία καὶ στὴν ἐκπαίδευση δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ὡς δείχτης ἱστορίας, ἀλλὰ κυρίως ὡς σωσίβιο γιὰ ὅ,τι σκοτεινὸ μᾶς ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον, τότε πιστεύω ὅτι ἰδιαίτερα οἱ ἐσωτερικοὶ ὄροι τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου πού ὑπέγραψα πρέπει νὰ ἀπασχολήσουν ἄλλους μας καὶ προπαντὸς τοὺς νέους ἀνθρώπους, πού τοὺς συνοδεύει συχνὰ ἡ ὄρεξη τῆς πολιτικῆς παιδείας, ὅχι ὅμως πάντοτε καὶ ἡ ἀπαραίτητη σκευὴ της. Τὸ λάθος γι' αὐτὴ τὴν ἔλλειψη εἶναι καὶ δικό μας καὶ δικό τους. Ἡ εὐθύνη ἐπομένως μοιρασμένη. Καιρὸς ὅμως νέοι καὶ ὄροι μὲ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ ρητορεία στὴ σκέψη, ἀπὸ τὸν ὀχυρὸ λόγο στὴν ἀποτελεσματικὴ πράξη. Γιὰ

νὰ πετύχει αὐτὸ τὸ δύσκολο πέρασμα χρειάζονται:

α) Γνώση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ τῆς παιδευτικῆς μας πραγματικότητας, πού σημαίνει: περιγραφή ὄλων τῶν ὄρων πού συνθέτουν τὴν ὕλη της, τὶς σχέσεις τῶν μορίων της, τὴν ἀδράνειά της καὶ τὶς δυναμικὲς ροπές.

β) Μέτρα καὶ μέσα γιὰ τὴν ἀλλαγὴ της.

γ) Σύμπραξη προσωπικὴ καὶ ὑπεύθυνη στὴ διαδικασία τῆς ἐπιθυμητῆς ἀλλαγῆς.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς προϋποθέσεις μὲ κάνουν νὰ συλλογιστῶ τὴν πείρα πού μοῦ χάρισαν οἱ ἐνεργὲς καὶ ἀνεργες ὥρες μου ὡς δασκάλου. Βλέπω, λοιπόν, μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια, συχνὰ, ἕνα παράδοξο, πού πρέπει νὰ ἔχει τὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν θεραπεία του. Δηλαδή:

"Ὅχι σπάνια καθυστεροῦμε συζητώντας θέματα πού ὁ διάλογος ἔχει ἤδη δεῖξει τὴν ἀρμόδια λύση τους, καὶ ἐκεῖνο πού ὑπολείπεται εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς πολιτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐφευρημένης πιά λύσης — ἢ ἔμπρακτῆ καὶ ριψοκίνδυνῆ πίεσιν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ της.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά προτείνουμε κάποτε λύσεις σὲ μείζονα ἐκπαιδευτικὰ καὶ παιδευτικὰ προβλήματα μὲ ἀνεπίτρεπτη εὐκολία, δίχως νὰ ἔχουμε ἀφιερῶσει στὴ μελέτη τους τὴν προσοχή μας καὶ τὴ λογικὴ μας ἔνταση.

Δὲν θέλω νὰ κουράσω, ἀναφέροντας ἐδῶ δυσάρεστα παραδείγματα. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ τὸ κάνω, ἂν χρειαστεῖ.

Πάντως ἡ παράδοξη αὐτὴ ἀντιστροφή, πού χαρακτηρίζει εἰδικότερα τὸν προοδευτικὸ κόσμο (λόγος ἐκεῖ ὅπου χρειάζεται πιά ἀγωνιστικὴ πράξη, καὶ εὐκολο σύνθημα ἐκεῖ ὅπου ἀπαιτεῖται ἐρευνητικὸς διαλογισμὸς) προσφέρει ἀριστὲς ὑπηρεσίες στὴν κάθε λογῆς πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ συντήρηση: θολώνει τὰ νερά, καὶ ἀφήνει τὰ ψάρια σὲ ἐκείνους πού κατέχουν ἤδη τὰ δίχτυα καὶ τὰ δολώματα.

Ἡ χρησιμότητα τῆς ἀπορίας

Ἐπάρχουν, βασικά, δύο τρόποι νὰ συζητοῦμε ὅλα τὰ θέματα — καὶ τὸ θέμα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὴν παιδεία καὶ στὴν ἐκπαίδευση:

— Ὁ ἕνας εἶναι νὰ σταματοῦμε στὴ φωτεινὴ του ἐπιγραφή.

— Ὁ ἄλλος εἶναι νὰ ἐρευνοῦμε τὰ καλῶδιά του.

— Ὁ πρῶτος εἶναι τρόπος μεταπρατικός: σφετερίζεται τὸ θέμα (λυμένο ἢ ἄλυτο) καὶ τὸ μεταφέρει στὴν ἀγορὰ ὡς ἐμπόρευμα, ἀποσκοπώντας στὸ κέρδος.

— Ὁ δεύτερος εἶναι παραγωγικός: ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπορία μπροστὰ στὸ φαινόμενο, καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἐσωτερικὴ του ἀρθρωση, γιὰ νὰ μεταφράσει τελικὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος σὲ ἔγκυρη καὶ ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ πράξη.

Τὸ νόημα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὴν παιδεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση εἶναι, πρὶν ἀπὸ ὅλα, νὰ διακρίνει τὶς νόθες καὶ τὶς γνήσιες μορφὲς τοῦ διαλόγου. Σ' αὐτὴ τὴν διάκριση ἀφιέρωσα τὸ σχεδίασμα αὐτό, ἐπιμένοντας στὴν παιδευτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ μεθοδολογία. Ἄν συμφωνήσουμε σ' αὐτὴν, μποροῦμε ὑστερα (τώρα ἢ ἀργότερα, ἐδῶ ἢ ἄλλοῦ) νὰ περάσουμε σὲ θέματα πού συγκεκριμένα, ψάχνοντας γιὰ τὴν ὕλη καὶ τὴν σύστασή τους. Ἄλλως θὰ ἀπομείναι ὡς μόνο κέρδος ἢ ἀπορία πού προσπάθησα νὰ μεταδώσω. Πιστεύω πὺς ἔτσι δὲν ἔχουμε ξεγελάσει τουλάχιστον ὁ ἕνας τὸν ἄλλον.

Ὁ κ. Παπανοῦτσος καὶ ἡ γενεαλογία μιᾶς ἀθλιότητος¹

τοῦ Διονύση Καψάλη

Στὸ βάθος ὅλες αὐτὲς οἱ φιλοσοφίες ἔχουν ἕναν καὶ μόνον σκοπό. Νὰ βγάλουν ἀπὸ μέσα τάχα ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης γιὰ τελικὸ συμπέρασμα τὴν ἀγιαστούρα τοῦ παπᾶ. Τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης τὸ «μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι (καὶ γενικὰ οἱ πτωχοὶ) ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν».

Δ. Γληνός

Μεταρρύθμιση, ἐπιστημονικὴ παιδεία καὶ φιλοσοφία

Εἶμαστε σήμερα στὴν ἀφετηρία μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Ὅπως σὲ κάθε ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, προβάλλει ὀξὺ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας. Ἐξηγοῦμαστε: «προβάλλει ὀξὺ» δὲν σημαίνει ὅτι συνειδητὰ, μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐννοιά του, κατακλύζει τὸν ἐκπαιδευτικὸ στοχασμό, προοδευτικὸ καὶ μὴ· ἀλλὰ ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους πραγματικὸς προσδιορισμοὺς τῆς ἐκπαιδευτικῆς φιλοσοφίας, συχνότερα ἀπὸν παρὰ παρῶν, ἀφατος παρὰ ὁμολογημένος. Βέβαια, δὲν ἀναφερόμαστε στὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποῖα ἐμφανίζεται ἡ λέξη «ἐπιστήμη» στὸ λόγο τῶν παραδοσιακῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἀλλὰ σ' ἕναν ἰδεολογικὸ χῶρο ὅπου αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἐμφάνισιν δὲν εἶναι παρὰ τεκμήριο καὶ ἄλλοθι μιᾶς ἐξαφάνισιν: τῆς ἀπώθησιν, ἀφενὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν (συννοητέων ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ ὑποκατάστασή τους), ἀφετέρου τῶν ἰδεολογικῶν προβλημάτων πού κληροδοτεῖ στὴν ἑλληνικὴ παιδεία ἡ ἀπουσία ἢ ἔστω ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ἐντούτοις, γιὰ τοὺς ἐν λόγῳ ἐκπαιδευτικοὺς τὰ πράγματα εἶναι ἀπλά. Προφασίζονται τὸ αὐτονόητο: ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐπιστήμη. Ἐξάλλου, ποῖος τοὺς ἀρνεῖται τὴν καλοπροαίρετη καὶ διακηρυγμένη ἐγνοια τους γιὰ μιὰ νεοελληνικὴ ἀναζωογόνηση τῶν ἐπιστημῶν; Τόσο τῶν λεγόμενων ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ νομικά, τὴν ἱστορία, τὴν κοινωνιολογία, τὰ οἰκονομικά, τὶς πολιτικὲς ἐπιστήμες, τὴν ψυχολογία, κ.λπ., ὅσο καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν; Ἐτσι μὲ μιὰ πλατιά, οἰκεία χειρονομία (πού σέρνει ὅμως πίσω της μιὰ ἰδεολογικὴ ἐκστρατεία, συνομηλικὴ καὶ ὁμόροπη μὲ τὴ νεοελληνικὴ ἐκπαίδευση), παραγκωνίζονται πραγματικὰ καὶ ζωτικὰ προβλήματα πού ἀφοροῦν ὄχι μόνο τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἀλλὰ καὶ τὶς μορφὲς τῆς σύγχρονης τῆς ἰδεολογικῆς σύγκρουσιν: Τί εἶναι μιὰ ἐπιστήμη, καὶ πὺς τὴν ξεχωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἰδεαλιστικὲς σκοπιμότητες πού τὴν πολιορκοῦν, μεταμφιεσμένες ποικίλους φιλοσοφικοὺς μανδύες; Εἶναι τὰ νομικά ἐπιστήμη; ἢ φιλολογία; καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐπιστήμη, σὲ ποιὸν (δηλαδὴ σὲ ποιά ἰδεολογία) παραχωροῦμε ἀδήριτα τὸ δικαίωμα τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ψευδομαρτυρίας;

Πίσω, λοιπόν, ἀπ' αὐτὴν τὴ φαινομενικὰ ἀβίαστη

1. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Ε. Π. Παπανοῦτσου, «Ἡ Γενεαλογία τῶν Ἰδεῶν», Τὸ Βῆμα, Κυριακὴ 25 Ἰανουαρίου 1976.

χειρονομία τῶν παραδοσιακῶν εκπαιδευτικῶν κρύβεται μία σπασμωδική αντίδραση: ἡ αντίδραση στὴν πιθανότητα ἀποκάλυψης τῆς *ἐπιστημονικῆς δυσλεξίας* ποὺ χαρακτηρίζει τὴ νεοελληνική ἀστική ιδεολογία, καλυμμένης μὲ τὸ ἀρχαιοπρεπὲς χιτώνιο τοῦ φιλολογοῦ· τοῦ γεγονότος δηλαδή τῆς ἀμυντικῆς τῆς ἀδυναμίας στοῦ φαινόμενο διάδοσης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἡ ἐμφάνιση, λοιπόν, τῆς λέξης «ἐπιστήμη», δείκτης ὅπως εἶπαμε μιᾶς ἐξαφάνισης καὶ ἐνὸς ἄγχους, ἐπιτυγχάνεται μόνο ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι στὰ συμφραζόμενά της ἀκυρώνεται ὡς ἔννοια, ὅτι φορτίζεται μὲ λογὴς τῆς ιδεολογήματα, τεχνοκρατικά καὶ ἀνθρωπιστικά, ποὺ ἀφοπλίζουν τὶς ιδεολογικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ ἀναπόδραστου, κατὰ τὴ γνώμη μας, συμπεράσματος: ὅτι στὴ νεοελληνική ἐκπαίδευση ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωση εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη.

**Ἐπιστημονικὴ δυσλεξία:
προῖον τῆς νεοελληνικῆς
ἀστικῆς ιδεολογίας.**

Γιατί, δὲν ἀκαυβέεται τὸ μέλλον μιᾶς λέξης, ἀλλὰ ἡ συνοχή καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά της, ἰδίως ἐνὸς πολιτικῆς ἰσορροπίας, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ιδεολογικὴ ρευστότητα, συνελπίεται μὴ ἀνακατανομῆ ἀξιών στοῦ ἐσωτερικὸ τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας. Δεδομένου ὅτι ἡ τρέχουσα ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ὅπως τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὶς κυβερνητικὲς προθέσεις, κατατείνει πρὸς μιὰν αὐστηρότερη, λιγότερο ἐλαστικὴ διάρθρωση τῆς πυραμίδας ἐπιλογῆς, μιὰ τέτοια ἀνακατανομῆ ἀξιών καλεῖται νὰ γίνῃ ὁ μαγικὸς καθρέφτης τῆς νέας σχέσης Μέσης-Ἀνάτατης Ἐκπαίδευσης, γιὰ νὰ διαποτίσει τοὺς θεσμοὺς ἐπιλογῆς, δηλαδή νὰ τοὺς νομιμοποιήσει. Γιατί, εἶναι σαφὲς πὺς ἂν τὸ λαϊκὸ ιδεολογικὸ εἶδωλο καὶ οἱ κοινωνικοὶ συνειρμοὶ τῆς «φοιτητικῆς θέσης» παραμείνουν ὅπως εἶναι σήμερα, οἱ νομοθετικοὶ λεονταρισμοὶ μόνον ἀνεπαίσθητες μετακινήσεις μοροῦν νὰ ἐπιφέρουν. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσματικὰ ὁ μηχανισμὸς ἐπιλογῆς καὶ ἡ νέα διαβάθμιση τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱεραρχίας, πρέπει νὰ θεθεῖ σὲ κίνηση μιὰ σταδιακὴ ἀναβάπτιση τῆς «ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» τῶν διαφόρων βαθμίδων —πράγμα ποὺ, στὴν περίπτωσή της ἀνάτατης ἐκπαίδευσης, συνελπίεται μιὰ μετατόπιση τῆς ιδεολογικῆς ἀξίας τῆς πρὸς τὸν τεχνοκρατισμὸ. Τὰ νομοθετικὰ μέτρα, συνελπίως, δὲν ἐπαρκοῦν, ἐφόσον ἡ ἐμμονὴ τοῦ ιδεολογικοῦ εἰδώλου τείνει νὰ ἀναπαράγει τὰ παράλληλα κυκλώματα (φροντιστήρια, κ.λπ.) ποὺ βραχυκλώνουν τοὺς μηχανισμοὺς ταξικῆς ἐπιλογῆς. Οὐτὲ καὶ ὁ διοικητικὸς καταναγκασμὸς ὠφελεί, γιὰτὶ δὴδηγεῖ σὲ ἀναφομοίωτες κοινωνικὲς ἐκρήξεις. Σ' αὐτὴν τὴ μετάβαση ἀπαραίτητη εἶναι ἡ συνδρομὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ οὐμανισμοῦ ποὺ πλημμυρίζει τὰ χάρ-

ματα τῆς καὶ διαμεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸν «ἄνθρωπο» καὶ τὰ σχολεῖα «του». Ἐδῶ ἐντάσσεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης ὡς ἀξίας στὴν ιδεολογικὴ ἱεραρχία. Μία ὄξυνση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ στοχασμοῦ ἀφήνει τὴν κερκόπορτα ἀνοιχτὴ γιὰ νὰ περάσει τὸ θέμα καὶ αἴτημα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, μιλώντας γλώσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν οὐμανιστικὴ ἢ τεχνοκρατικὴ.

Ἡ ἀναπροσαρμογὴ, λοιπόν, πρέπει νὰ συντελεσθεῖ ὁμαλά, ὑπὸ ἔλεγχο, ἢ νὰ ἀξιολογηθῇ τῆς ἐπιστήμης, ἀπαγορευόμενῃ ἀφενὸς ἀπὸ οικονομικὲς ἀνάγκες, ἀφετέρου —ἔστω καὶ ἀμυδρὰ— ἀπὸ τὸν ιδεολογικὸ ἀντίπαλο, πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς νὰ φανεῖ ἢ ιδεολογικὴ ἔνδεια· πρέπει νὰ καταπολεμηθεῖ ὁ σκοταδισμὸς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφομοιωθεῖ ἢ στὰ μετόπισθεν μαχητικὴ του ἰκανότητα. Στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης ἐπιστρατεύονται δύο ιδεολογήματα: ὁ οὐμανισμὸς καὶ ὁ τεχνοκρατισμὸς, μὲ τὴ μορφὴ ἀντίφασης.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς βιάζεται ὁ κ. Παπανοῦτσος. Ἡ σαφήνεια τῆς ιδεολογίας του βλέπει γι' αὐτὸν, γιὰτὶ αὐτὸς δὲν βλέπει, τὴν κερκόπορτα καὶ τὸν ὄψει νὰ τὴν καταλάβει προτοῦ ἐφορμήσουν τὰ καινὰ δαιμόνια ποὺ χρόνια τώρα ἀσφυκτιοῦν στοῦ ἀπωθημένου τοῦ «νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ». Βιάζεται, λοιπόν, γιὰτὶ μιὰ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ἀνοίγοντας τὸ θέμα τῶν ἐπιστημῶν, πρέπει νὰ ἀποκτήσει ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἐπιστήμη, πρέπει νὰ ἀντλήσει ἀπὸ κάποια «φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης» ἕναν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς τρόπου ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος. Καὶ αὐτὸ γιὰ δύο κυρίως λόγους ποὺ ὑπαινιχτήκαμε παραπάνω.

Ἡ σκοπιμότητα τῆς παρέμβασης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ οὐμανισμοῦ

1. Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ διάδοση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἔχει τεράστιες ἐπιπτώσεις στοῦ ιδεολογικοῦ ἐπίπεδο, δηλαδή στὶς διάφορες ιδεολογίες, τὶς μεταξὺ τους σχέσεις κυριαρχίας καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ὄργανωση τῆς καθεμιᾶς. Ἡ ἐπιστημονικὴ παιδεία σὲ μιὰ κοινωνία συνεπιφέρει μιὰ νέα μορφὴ *λογικότητας*, δηλαδή μιὰ ἀνάτμιση τοῦ θεωρητικοῦ χώρου καὶ ἕναν ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ προβληματικοῦ καὶ τοῦ ἀποδεξιμένου, τοῦ γνωστοῦ, τοῦ ἀγνώστου καὶ τοῦ πρὸς εὐρεση. Εἶναι πρόδηλο ὅτι κατὰ τὴν ἀνάτμιση αὐτὴ, πολλὲς ἀξίες καὶ ἀντιλήψεις, ἠθικὲς, πολιτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς, ἀπορρίπτονται, ἄλλες μετασχηματίζονται καὶ ἄλλες πάλι, νεότερες, εἰσβάλλουν στὴν ιδεολογικὴ σκηνή. Προφανῶς, δὲν μιλάμε γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν στὶς ἴδιες τὶς ἐπιστήμες, ἀλλὰ γιὰ τὸν τύπο ὑποδοχῆς τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τοὺς διάφορους ἐξωἐπιστημονικοὺς θεωρητικούς χώρους, ἄρα καὶ ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ μηχανισμὸ. Ὅχι μόνο μιὰ νέα μορφὴ λογικότητας, ἀλλὰ, στὴν ἐρύτερη κοινωνικὴ διακλάδωση τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, καὶ μιὰ νέα μορφὴ *εὐλογοφάνειας*. Τὸ «αὐτονόητο» (δηλαδή τὸ οἰκείο, τὸ ἀναγνωρισμένο) ὑφίσταται ἀναγκαστικά —ὡστόσο ὄχι αὐτόματα οὔτε καὶ γραμμικά— μιὰ μετατόπιση πρὸς νέους θεωρητικούς χώρους.

Τέτοιες μετατοπίσεις, ὅμως, εἶναι ἐπώδυνες (ὅσο καὶ ἀναγκαῖες) γιὰ τὴν κυρίαρχη ιδεολογία γιὰτὶ, ἀμφισβητώντας τὴ γνωσιολογικὴ τῆς ἐγκυρότητα, θέτουν σὲ κίνδυνο τὴν κοινωνικὴ ἀποτελεσματικότητά της: στὸν μακρόχρονο ἀγώνα ἀναπροσαρμογῆς τῆς

ἐπιστρατεύει, μὲ τὴ σειρά της, τὶς φιλοσοφικὲς θεωρήσεις ποὺ θὰ τὴ δικαιώσουν ἀπέναντι στὰ κοινωνικά αἰτήματα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἀναλογοστοῦμε τὴ βία (συμβολικὴ καὶ ἔνοπλη) τῆς τότε κυρίαρχης θερησκευτικῆς ιδεολογίας μπροστὰ τὴν θεωρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ Γαλιλαίου. Ἡ εὐρωπαϊκὴ διανόηση ἔπρεπε νὰ περιμένει τὸν Ντεκάρτ γιὰ νὰ πάρει τὴ φιλοσοφικὴ, μεθοδολογικὴ ἄφεση ἀμαρτιῶν, καὶ νὰ χωνέψει τὴ φυσικὴ. Ὁ Γαλιλαῖος λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ἀναγκάστηκε νὰ πεῖ ὅτι ἡ γῆ δὲν κινεῖται. Σήμερα ὅμως, ποὺ «ὄλοι βλέπουμε» τὴν τροχιά τῆς γῆς ὑπὸ τὸν ἥλιο, πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς ποὺ περπατᾷ στοῦ διάστημα, εἶναι ἀναντικατάστατος καὶ πὺς, τελικά, ὁ Πλάτων, τὰ εἶχε ἤδη ἀνακαλύψει ὅλα αὐτὰ, ἀλλὰ, φυσικά, μόνο ἡ σύγχρονη τεχνολογία κατάφερε νὰ τὰ πραγματοποιήσει. Ἔτσι καὶ ὁ κ. Παπανοῦτσος μᾶς πληροφορεῖ (μᾶς ὑποδεικνύει δηλαδή) πὺς: «*ἔμεῖς ὅμως εἴμαστε ἰκανοὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε στὶς ὑποθέσεις τῆς δικῆς μας ἐπιστήμης τὶς ἔννοιες —μητέρες τῆς φιλοσοφίας τοῦ 4ου αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸν Χριστό.*» Κάποιοι ἄλλοκοι πειρασμοὶ ψιθυρίζουν, «*κι ὅμως δὲν εἴμαστε...*»

Πέρα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ ἐμφανίζονται στὸν περιχαρῶμένο χώρο τῆς «ἐπιστημονικῆς κοινότητας» καὶ ἀφοροῦν τόσο τὶς ἐπιστήμες ὅσο καὶ τὶς κοινωνικὲς προϋποθέσεις τῆς ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς, οἱ ιδεολογικὲς ἐκφάνσεις τῆς διάδοσης τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων σὲ εὐρεία κοινωνικὴ κλίμακα ἐγγράφονται, ὅπως εἶπαμε, στὶς «θεωρητικὲς ιδεολογίες», δηλαδή στὺς διάφορους κλάδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τὶς λεγόμενες ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κυρίαρχης πολιτικῆς θεωρίας), καί, μὲ ἀργότερους ρυθμοὺς, στὶς «πρακτικὲς ιδεολογίες», ἐκεῖ ὅπου ἀπαντῶνται οἱ καθημερινὲς κοσμοθεωρίες καὶ ὅπου ὄλοι εἴμαστε φιλόσοφοι (Γκράμσι). Ἄν οἱ θεωρητικὲς ιδεολογίες εἶναι κατὰ κανὸνα πὺς εὐαίσθητες στὶς ἐπιστήμες ἀπὸ τὶς πρακτικὲς ιδεολογίες, ἡ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου μᾶς δίνει καὶ τὸ μέτρο τῆς κοινωνικῆς του σκοπιμότητας: οἱ θεωρητικὲς ιδεολογίες ἀποτελοῦν τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν ὀργανικῶν διανοούμενων τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ γειννάση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ, ὡς ἀπόκρυψη τῆς μεταξὺ τους ἀσυνέχειας, εἶναι ἡ θεμελιωτικὴ χειρονομία ἐνὸς λογοκριτικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ διαθλαστικὴ διασπορὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνοιῶν στὸν κοινωνικὸ κορμὸ περνάει ἀναγκαστικά μέσα ἀπὸ τὸν λογοκριτικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος τὶς προσαρμόζει, τὶς ἀναβαπτίζει στὴν κυρίαρχη μορφὴ τῆς νομιμότητας, δηλαδή τὴν ιδεολογικὴ δικαίωση ποὺ περιβάλλει καὶ διαποτίζει τὸ καθεστὸς τῆς ἀρχουσας τάξης. Στὶς μέρες μας, ὁ λογοκριτικὸς αὐτὸς μηχανισμὸς ἀναγκάζεται ὅλο καὶ περισσότερο νὰ παίρνει τὴ μορφὴ ἐνὸς παράλληλου κτίσματος, νὰ δίνει τόπο στὶς ἐπιστήμες, ἐμφανίζοντας συνάμα αὐτὴ τὴν παραλληλότητα, ἢ μάλλον τὸ ἀσύμπτωτό, σὰν τεχνικὴ ἢ πρακτικὴ ἀναπροσαρμογὴ μιᾶς βαθιᾶς σύμπτωσης, ἀθῶα ἐκφορᾷ ἐνὸς τεχνικοῦ (καὶ ὄχι κοινωνικοῦ) καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ἔτσι ὁ κ. Παπανοῦτσος θὰ μᾶς πεῖ:

«*... ἡ Φιλοσοφία σὰν ἀνίχνευση τῶν γενικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ Ἐπιστήμη σὰν ἔρευνα τῶν κατὰ μέρος φαινομένων συμβιοῦν ἀρμονικὰ καὶ συνεργάζονται μὲ ἀμοιβαία κατανόηση, καὶ μόνο ὁ ἀναπόφευκτος γιὰ τὶς*

περιορισμένους ἀνθρώπινες δυνάμεις καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας διαχωρίζει τοὺς τομεῖς τῆς μελέτης.»⁴

Γιατί ὁ φιλοσοφικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς λόγος, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὶς μὴ κοινωνικὲς ἐπιστήμες, δὲν μοροῦν πλέον νὰ συνυπάρξουν στοῦ ἴδιο κείμενο μὲ τὴ μορφὴ τοῦ κοινωνικοῦ προτύπου, τῆς τελετουργίας (ὅπως συνέβαινε, στὶς περιπτώσεις ποὺ εὐστοχα μνημονεῖ ὁ κ. Παπανοῦτσος: Γαλιλαῖος, Νεύτων, κ. ἄ.), ἄσχετο ἂν συχνὰ ὁ ἐπιστήμονας φιλοσοφεῖ, ἔξω ὡστόσο ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη του (βλέπε τὶς περιβόητες θεολογικὲς δηλώσεις τοῦ Ἀϊνστάϊν). Τὸ «Πανεπιστήμιο» οἰκοδομεῖται μὲ ἀκρογωνιαῖο λίθο τὴ φιλοσοφία, ἢ ὅποια σκηνοθετεῖ τὴν ἀρμονικὴ διακίνηση τῶν «ἀληθειῶν», διανέμει τοὺς ρόλους καὶ τοὺς ἀναρτᾷ στὴν οἰκουμένη νοητικὴ ἄλυσίδα, ἀποτυπώνοντας τὴν ὑπογραφή της στὴν ὄψη κάθε κλάδου: *introite et hic dii sunt.* Ἔτσι, τὸ πανεπιστημιακὸ οἰκοδόμημα ὑπῆρξε ἡ ὄνειρικὴ ἀκύρωση τῆς παραλληλότητας, ὅπου ἡ κυρίαρχη ιδεολογία μοροῦσε νὰ διενθεθεῖ τὶς διαφορὲς καὶ νὰ λύνει τὰ προβλήματά της ἐπικαλοῦμένη τὴ θέσμια συμμετρία καὶ φιλοσοφικὴ συνενοχὴ τῶν διαφόρων θεωρητικῶν χώρων. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ Φυσικομαθηματικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφικὴ παραμένουν «Σχολὲς τοῦ Πανεπιστημίου», σὰν ἐπιβίωση μιᾶς παλαιᾶς ἐκπαιδευτικῆς ιδεολογίας, δὲν πρέπει νὰ ἐμφανισθεῖ μόνον σὰν ἀπλή, τιμῆς ἔνεκεν, μνήμη μιᾶς οὐτοπίας, ἀλλὰ καὶ σὰν ἰδανικὸ, ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχει χάσει τίποτε ἀπὸ τὴν πρότερη ἰσχύ του, πρέπει νὰ ἀποκεντρωθεῖ γιὰ «τεχνικούς λόγους».

Περιγράψαμε βέβαια τὴν ἀνθρωπιστικὴ παράδοση καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴ λογικὴ της. Γιατί στὺς ἴδιους χώρους —εἴτε σκιροῦν ὑποδόρια, εἴτε δροῦν αὐτοπροσώπως— ἐμφανίζονται καὶ ἄλλα ρεύματα, ὑλιστικά, ποὺ ἀνατρέπουν τὰ λογοκριτικὰ φράγματα καὶ τὶς ὑπερκόσμιες ἀρμονίες.

2. Μνεῖα μᾶς ὀδηγεῖ σ' ἕναν δεύτερο, ἐξειδικευμένο λόγο: τὴν πιθανότητα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πὺς καθαρά. Ἡ φιλοσοφικὴ παρέμβαση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σκοπὸ ἔχει νὰ ἀποκλείσει τὴ δυνατότητα παραγωγῆς μιᾶς αὐστηρικῆς ἐπιστήμης τοῦ κοινωνικοῦ (δηλαδή τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ), ἀναγορεύοντας ταυτόχρονα σὲ ἐπιστήμες τὶς ποικίλες ἐπιμέρους κατατεμαχισμένους κατασκευές, συνονθυλεύματα τεχνικῶν καὶ ιδεολογικῶν πρακτικῶν, ὅπως οἱ πολιτικὲς ἐπιστήμες, ἢ κοινωνικὴ ψυχολογία, κ.λπ. Ἀποκλείει λοιπόν τὶς ἐπιστήμες ἐκεῖνες ποὺ τείνουν τὰ δάκτυλα στὶς πληγὲς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ιδεολογίας, ποὺ ἀπειλοῦν τὸ ἄδυτο τῆς ἀνομολόγητης ὁρμῆς ποὺ τὴν κινεῖ.⁵

Ὁ λογοκριτικὸς μηχανισμὸς καὶ ὁ κ. Παπανοῦτσος

Τὰ δύο αἶτια ποὺ θίξαμε συνεργάζονται στοῦ ἰδιαίτερο φαινόμενο τῆς *ἐπιστημονικῆς δυσλεξίας* τῆς νεοελληνικῆς ἀστικῆς ιδεολογίας, ἢ ὅποια δὲν κατάφερε μέχρι σήμερα νὰ πετύχει τὴν ἀναπροσαρμογὴ ποὺ ἐπέτρεψε σὲ πολλὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη νὰ ἐμφανίζονται προοστάτες τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ἐρώτημα ἐδῶ δὲν ἔγκειται στοῦ κατὰ πόσο ἡ ἀστικὴ ιδεολογία μοροῖ νὰ ἀφομοιώσει τὶς ἐπιστήμες ἢ κάποιες ἐπιστημονικὲς ἔννοιες (πράγμα ἐξ ὀρισμοῦ ἀδύνατο), ἀλλὰ ἂν καὶ κατὰ πόσο μοροῖ νὰ ἐνσωματωθεῖ στοῦ λόγο της σὰν κοσμητικὸ του στοιχεῖο τὴν ἐπιθυμία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

αυτό που συνήθως αποκαλούμε επιστημονική περιέργεια, δίψα για μάθηση, κ.λπ. για να ακρωρώσει, αυτή την επιθυμία ή μάλλον να τη διοχετεύσει σε άλλους θεωρητικούς τόπους: στις διάφορες φιλοσοφίες της επιστήμης, στην πολιτική της φιλοσοφία, κ.λπ. Όταν δεν καταφέρνει να ενσωματώσει στο λόγο της την επιθυμία της γνώσης, ούτε καν με τη μορφή της τεχνοκρατικής νεύρωσης, όπως στην περίπτωση μας, την καθιστά απαγορευμένη. Η απαγόρευση αυτή εμπεδώνεται σε συγκεκριμένους κοινωνικούς μηχανισμούς, εκπαιδευτικές τελετές και ιδεολογικές νεωρώσεις: την ταύτιση της επιστημοσύνης και της κοινωνικής καταξίωσης, τη μικροαστική φοβία της τεχνολογίας, κ.ά. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι οι μαθητές στην Ελλάδα δεν «ἀγαποῦν» τις επιστήμες, και ούτε βέβαια μπορεί να θεωρηθεί τυχαία ή αντίστοιχη υπερτροφικότητα των θεωρητικών κλάδων.

Στην περίπτωση μας λοιπόν, ο λογοκριτικός μηχανισμός επέλεξε, και δεν μπορούσε παρά να επιλέξει, τον κ. Παπανούτσο, γιατί ο παραδοσιακός σκοταδισμός δεν είναι ικανός αντίπαλος (και στις δοσμένες πολιτικές συνθήκες, δεν είναι καθοδηγήσιμος) για τους πιθανολογούμενους κινδύνους. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση καλείται να οργανώσει, να περισφίξει την ιδεολογία της γύρω από τις επιστήμες, επιλέγοντας τις απόψεις εκείνες που θα ήγεμονεύσουν στον περί επιστήμης στοχασμό. Η παρέμβαση αυτή μπορεί να συντελεστεί είτε μέσω του παράλληλου κρατικού κυκλώματος, του «ιδιωτικού» Τύπου («Το Βήμα»), είτε μέσω της επίσημης υιοθέτησης του εκπαιδευτικού ούμανισμού (σύσκεψη περί Παιδείας), είτε με ποιήλους άλλους τρόπους. Πάντως, ο κ. Παπανούτσος διεκδικεί την άνεση και ασφάλεια που του παρέχει το επίσημο φιλοσοφικό όνομα της παρέμβασης, επιστημολογία και φιλοσοφία της επιστήμης, περιστοιχίζοντας τον με ενδόξους προγεννήτορες.

«Εμείς όμως», διακηρύσσει αγέρωχα ο κ. Παπανούτσος, με την άνεση του επίσημου εκπροσώπου του «πνεύματος της εποχής», «είμαστε ικανοί...». Ο γλωσσολόγος Benveniste διαφορίζει δύο περιπτώσεις του πρώτου πληθυντικού: το «περιεκτικό» εμείς, δηλαδή ἐγὼ + ἐσὺ, και το «ἀποκλειστό» ἐγὼ + αὐτοί (το οποίο ἐκμυστηρεύεται σε κάποιο «ἐσὺ» τῆ συνεννοῆς τοῦ «ἐγὼ» με κάποιους «ἄλλους»). Η ἀσάφεια μπορεί

Ἡ ἰδεαλιστική ἐκπαιδευτική φιλοσοφία ἔχει σκοπὸ νὰ ἀποκλείσει τὴ δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἐπιστήμης τοῦ κοινωνικοῦ (: ἰστορικό ὕλισμό).

να σημαίνει και τα δύο. Ποιοί είναι, όμως, «αὐτοί» τοὺς ὁποίους ὁ κ. Παπανούτσος, σύμφωνα με τοὺς κανόνες μιᾶς ιδεολογικῆς ἐντολῆς που ἀποκαλεῖ «ικανότητα», πασχίζει νὰ περιλάβει στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσει ὡς ἐνιαῖο ἀνακαλώντας τοὺς ἀπὸ τῆ σιωπῆ ὡς διαδοχικά «ἐσὺ»; Καὶ ποῖος εἶναι ὁ «ἐσὺ» τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπανούτσος

καθιστᾷ μοναδικὸ κοινωνικὸ μιᾶς ἀποκάλυψης; τοῦ ὁποῖου τῆ συγκαταβατική μαρτυρία μιᾶς ἐκμυστήρευσης ἐξασφαλίζει τόσο ἀβίαστα; Αὐτὴ τῆς ἰκανότητας τοῦ κ. Παπανούτσου νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς «οὐσίας τῆς ἐποχῆς μας», τῆς παιδείας τῆς, θὰ θέλαμε νὰ ἀνακρίνομε, ὄχι γιὰ νὰ διεκδικήσομε αὐτὸν τὸ ρόλο ἐξ ὀνόματος κάποιου ἄλλου, ἀλλὰ ὡς ἕνα «ἐσὺ» που ἀρνεῖται τὴν ταφή του στὴ δοξολογία τοῦ κ. Παπανούτσου, ἕνα «ἐσὺ» που ὁμολογεῖ τὴν ἀνικανότητά του νὰ δεῖ τὸν ἑαυτὸ του στοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους και τῆ φιλοσοφία τους.

Στὰ τελευταῖα ἄρθρα του στὸ «Βήμα», ὁ κ. Παπανούτσος θεωρεῖ δοσμένη τὴν ἰδιότητά του ὡς ἐπίσημου ἐκπρόσωπου τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ, τῆ «Γενεαλογία τῶν Ἰδεῶν», ἐμφανίζονται τρία συμπωματικά σημεῖα που θεμελιώνουν αὐτὴν τὴν ἰκανότητα και διαφυλάττουν τὸ ἀπευθυνιέο τῆς ιδεολογικῆς ἐντολῆς στὴ φαντασίωση τοῦ καλοπροαίρετου διαλόγου. Τὰ ἐπισημαίνουμε γιὰ τὸ ἀποτελοῦν σταθερὸς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης τῆς «ἐποχῆς». Ἡ δράση τους ἐμφαίνεται κυρίως στὸ σημεῖο διαπλοκῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ με τὰ συγκεκριμένα προβλήματα περιεχομένου σπουδῶν στὴν ἐλληνική ἐκπαίδευση, ὅπως φεγγρίζουν στὴν ἄμπωτη τῆς χουντικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, πρὶν ἀρχίσει ἡ παλίσροια τῆς μεταρρύθμισης. Ἐκεῖ, στὰ ἐκβράσματα μιᾶς ἀθλιότητας, ὁ κ. Παπανούτσος περισυλλέγει τὰ ἀπολιθώματα τῆς γενεαλογίας του.

Ἡ συνέχεια τῶν ἰδεῶν

Πρώτη σταθερά: ἡ συνέχεια τῶν ἰδεῶν και τὸ κληρονομικὸ δίκαιο που συγκροτεῖ και διέπει αὐτὴ τὴν συνέχεια, τὴν προικίζει με τὴν ἄνεση τῆς οἰκογενειακῆς οἰκειότητας, ἔτσι ὥστε κάθε συγγραφέας που τὸ ποθεῖ νὰ βρῖσκει στὶς γενεαλογικῆς ἀνασκαφές του τὴν οἰκογένειά του, τὸ «μητρῶο τῶν ἀγαπημένων ἰδεῶν», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ὁ κ. Παπανούτσος.

Πίσω ὅμως ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἰστορικοφανή ἀναζήτηση τῆς συνέχειας κρύβεται ἡ ἀνάγκη ἀναπαυτικῆς ἐγκατάστασης τοῦ ὑποκειμένου στὴν Ἱστορία και τῆ Συνείδηση: σὲ μιὰ ἱστορία ὅμως ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις και τὶς ἀσυνέχειες, τὰ χάσματα και τὶς ἐκρήξεις τῆς, τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐπιπέδων και τῶν καθορισμῶν· σὲ μιὰ συνείδηση ὑπερβατική, τῆς ὁποίας ὁ θεραπευτικὸς ροῦς δὲν διαταράσσεται ἀπὸ ἀτυχεῖς συναντήσεις με τὸ ἀσυνείδητο, ἀπὸ ἀσυνέχειες και ἐλλείψεις. Ἡ προβολὴ λοιπὸν τοῦ λόγου τῆς ἱστορικῆς συνέχειας ὑποκρύπτει τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης σὲ ἀπόλυτο ὑποκείμενο, ἀφετηρία και τέλος, τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Πῶς ἀλλιῶς, γιὰ νὰ πάρομε τὴν ἐπιλογή τοῦ κ. Παπανούτσου, αὐτονομοῦμε κάποιο φιλοσοφικὸ ρεῦμα, τὸ ὀνομάζουμε «διαλεκτικὴ» και ἀνασκαφεῖσομε τὴν ἱστορία του; Τί μιᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλάμε γιὰ «ἱστορία τῆς διαλεκτικῆς», νὰ ἀποσποῦμε ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς φιλοσοφίας ἕνα συνεχῆ νῆμα διαλεκτικῆς φιλοσοφίας, προικίζοντάς το με τὴ δική του ἐσωτερικὴ ἱστορία, ἂν ὄχι ἡ ἀνάγκη μας νὰ ἐπιβεβαιωθοῦμε στὸ ἰδεολόγημα μιᾶς ἱστορικῆς ἀνέλιξης με φιλάγαθο μονάρχη τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση;

Πολλοὶ σκιροῦν εὐχάριστα στὸ ἄκουσμα τῆς διαλεκτικῆς, ὡς σὲ γνωστὸ τραγοῦδι, και ψάχνουν νὰ θυμηθοῦν τὴν ἱστορία τῆς, ὅπως και ὁ κ. Παπανούτσος, πρὸς τὰ πίσω, ἀγναντεύοντας ἀπὸ τὸ παρὸν τὸ

παρελθόν τῆς. Ποῖο εἶναι λοιπὸν τὸ πρόβλημα; Μήπως δὲν μιᾶς δικαιώνουν και αὐτοὶ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, ὅσοι ἀναγνωρίζονται σὲ κάποια (ἢ στὴν) διαλεκτικὴ, ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο μέχρι και τὸν Μάρξ; Μήπως δὲν συγκαταθέτουν σ' αὐτὴν τὴ ληξιαρχικὴ ἀναδρομὴ και οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας, ὅταν δὲν ἀποδίδουν στὸν κάθε διαλεκτικὸ φιλόσοφο τίποτε παραπάνω ἀπὸ τὶς «προθέσεις» του, ἢ μάλλον τὴν πρόθεσή του νὰ περιλάβει, νὰ ἀγκαλιάσει, ἄρα και νὰ ξεπεράσει (γιὰ διαλεκτικὴ μιλάμε!) τοὺς προηγούμενους διαλεκτικούς; Ἔτσι δὲν εἶδε ὁ Χέγκελ τὸν Ἡράκλειτο, ἢ ὁ Μάρξ τὸν Χέγκελ;

Ὅχι. Τὸ νὰ πηδάμε ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀπὸ λόγο σὲ λόγο, ἀπὸ ἐπιστῆμη σὲ φιλοσοφία, διαλέγοντας προγόνους και ἀπογόνους γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν μας, ἀνακαλύπτοντας συνέχειες στὴ βάση ἀναλογιῶν ἢ φραστικῶν ὁμοιοτήτων, μεταφράζοντας ὅλες τὶς ἐρωτήσεις στὴ δική μας δοσμένη ἀπάντηση και ὅλες τὶς ἀπαντήσεις στὴ δική μας ρητορικὴ ἐρώτηση, αὐτὰ στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι «ἄκακες διασκεδάσεις γιὰ ἱστορικούς που ἀρνούνται νὰ μεγαλώσουν», ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ ὁ Foucault. Ὅποιοι ἀφήνεται σὲ τέτοιες ἰδεοπλαστικῆς ἀναδρομῆς και διαδρομῆς στὴν ἱστορία, εὐτυχῆς που ταξιδεύει στὰ πέρατα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ περιγράφει τοὺς τέσσερις τοίχους τῆς ἰδεοληψίας του.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν: κανοναρχεῖ τὸ ἀπαράβατο ἰδεολογικὸ καθῆκον τοῦ κάθε συγγραφέα: τὴν ἐδραῖωση τῆς προγονοπληξίας ἢ τῆς προγονολατρίας.

Σύμφωνα με τοὺς ἀφελείς περιηγητῆς τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, κανεὶς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἁγίας οἰκογένειας μιᾶς ἰδέας δὲν καταφέρει τελικὰ νὰ πει αὐτὸ που θέλει, γιὰ τὸ ὅλο θέλον νὰ ποῦν κάποιο ἀπόγονο ἢ πρόγονό τους, δηλαδή τὴν ἴδια τὴν ἰδέα και τὴ συνέχειά τῆς. Αὐτὸ λοιπὸν που χαρακτηρίζει αὐτὲς τὶς συνέχειες εἶναι ἡ κυκλικὴ ἀνεπάργεια στὴ διατύπωση τῆς πληρότητας τοῦ νοήματος που εἶναι πάντα ἐκεῖ, περιεμένοντάς τους, που ἀνῆκει δικαιωματικὰ στὴν συνέχεια γιὰ τὴν οὐσία τῆς. Ἔτσι, ἡ τελετουργικὴ ἔκφραση τῆς οὐσίας ἀναβάλλεται μέχρι τὸν γράφοντα, τὸν ἱστορικὸ τῶν ἰδεῶν, ὁ ὁποῖος ἐπανασυνδέει τὰ ἀπολωλὸτα θραύσματα τῆς Ἀλήθειας, ἐπιστρέφει στὴν συνέχεια νὰ μιλάμε γιὰ, προσφέροντάς ἐπιτέλους αὐτὸ που πραγματικὰ ἤθελε νὰ ποῦν οἱ ὑπόλοιποι — ὡς τὸν ἐπόμενο ἱστορικὸ τῶν ἰδεῶν, κ.ο.κ., και ὁ φαῖλος κύκλος ἀναζωογονεῖται στὸ ἀδιάκοπο κίνηγητὸ πίσω ἀπὸ κάτι που συνεχῶς ξεφεύγει. Γιὰ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς θεμελιώνει τὸ ἰδεολόγημα τῆς συνέχειας: ἡ συνεχῆς ὑπέρβαση ἑνὸς ἀρχικοῦ και τελικοῦ νοήματος, που πρέπει νὰ ξεφεύγει γιὰ νὰ ὑπερβαίνει, γιὰ νὰ εἶναι, — γιὰ νὰ ὑπάρχει και ἡ ἱστορία τῶν ἰδεῶν.

Ἡ ἐρώτηση που θέσαμε πρὶν στὴν ἀθωότητα τῆς γενεαλογίας τοῦ κ. Παπανούτσου ἰσοδυναμεῖ με τὴν

ἀπαίτηση διατύπωσης τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ συλλογισμοῦ που ἐπιλέγει τὸν ἱστορικὸ του καθρέφτη, ἀνακαλεῖ — ἀπὸ τὴν ἀντιφατικὴ και ἀσυνεχὴ τους ἀπουσία — τὶς πνευματικῆς στιγμῆς που τὸν «ἐκφράζουν», ἐπιλέγοντας ἔτσι τὴν ἱστορία του, τὰ ὄρασημα στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται, γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὴν κυριαρχία του. Γιὰ τὴν φαντασίωση τῆς συνέχειας δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀποπολιτικοποίηση τῆς ἱστορίας, ἡ ἀπόσβεση τῆς ἀντιφατικότητας, τῆς ἑτερογένειας και τῆς ἀσυνέχειας τῆς κοινωνικῆς ὕλης, τῆς σύγκρουσης· δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἰδεολογικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λόγου στὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ συνέχεια. Δὲν εἶναι παρὰ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, θεμελιωμένης σ' ἕναν γραμμικὸ ἰδεολογικὸ χρόνο, που ἐπιτρέπει σὲ μιὰ «ἐποχὴ» νὰ ἐπιλέξει τὸ παρελθόν τῆς γιὰ νὰ ὑποδυθεῖ ἢ ἴδια τὴν ὀλοκλήρωσή του, τὴν τελεολογικὴ κατάληξή του. Που ἀπονέμει σὲ κάποια στιγμή τὸν τιμητικὸ ρόλο τῆς «στιγμῆς μηδέν» στὴν ἱστορία τῆς, τὸ ρόλο τῆς ἀφετηρίας στὴν ὁποῖα ὑπάρχει ἕν σπέσματι τὸ τέλος, δηλαδή ὁ ἑαυτὸς τῆς ὡς οὐσία, ἀπ' ὅπου και σὺρε τὴ γραμμικὴ προέκταση τῆς ἱστορικῆς ἀναδίπλωσης τῆς οὐσίας αὐτῆς μέχρι τὸν ἑαυτὸ τῆς. Που ἐπιλέγει πάντοτε γιὰ σημεῖο συμπτύκωσης, γιὰ φορέα τῆς οὐσίας τὸ ὄμιλοῦν ἢ γράφον ὑποκείμενο — τὸν ἀνώτατο δικαστικὸ κλητήρα, κάτοχο τῆς ἐντελέχειας και ἐκπρόσωπο τοῦ «πνεύματος τῆς ἐποχῆς», ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει ἐξ ὀνόματος τῆς νὰ τὴν διαλαλήσει. Ὅπως και ὁ κ. Παπανούτσος ἀναλαμβάνει σήμερα νὰ μιᾶς ἐπιστρέψει, ὡς μαγικὸς καθρέφτης, τὴ μορφή μας ἐνταγμένη στὸ μητρῶο του, τὸν ἐκπαιδευτικὸ οὐμανισμό.

Τέτοια παραδείγματα «μητρῶων» στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν ἰδεολογιῶν θὰ βροῦμε πολλά. Οἱ συγγραφεῖς που ἐπιλέγει μιὰ σχολή, μιὰ γενιά, ἢ ἰδεολογικὴ τάση γιὰ νὰ δεῖ τὴ μορφή τῆς, μαρτυροῦν κατὰ κανὸνα συμπτάματα τοῦ ἰδεολογικοῦ λόγου που τοὺς ἐπέλεξε, γιὰ τὸ σπάνια θὰ βρεῖ κανεὶς σὲ τέτοιες ἐπιλογές τοὺς ὅρους μιᾶς θεωρητικῆς ἀνάγνωσης. Ἄν σήμερα ζοῦμε τὴ «διαλεκτικὴ», κάποτε ἀναπνεῖσομε τὸν Νίτσε. Ὁ Θεοτοκάς, γιὰ παράδειγμα, εἶχε διαλέξει τὸν Νίτσε γιὰ μέτοχο στὴ γενεαλογία του. Δύσκολο ὅμως θὰ βρεῖ κανεὶς στὴν ἀνήλεη ἀποκεντρωτικὴ βία που ἀσχεῖ ὁ Νίτσε πάνω στὶς καθεστωτικῆς μορφῆς ἠθικῆς ἀναγνώρισης, στὶς κυριαρχῆς ἰδεολογικῆς διαφάνειες τοῦ δυτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὴν ἀρεϊμάνια γκρίνια ἐνὸς ἐπιρμένου Θεοτοκά, ἀνεπίσημο ληξιαρχο και ἐπίδοξο ἐκπρόσωπο τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Ὅπως και τὸ παιχιδάκι τῆς θέσης - ἀντίθεσης - συνθεσης, παρομοιαζόμενο πάντα με τὸν ἀρχαῖο, «γόνιμο διάλογο» διαφωνοῦντων προσώπων,⁶ που ἀποδίδει ὁ κ. Παπανούτσος στοὺς διαλεκτικούς, δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμό τοῦ Μάρξ. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἀν κατάλαβε ἢ δὲν κατάλαβε τὸν Νίτσε ὁ Θεοτοκάς, ἢ τὸν Μάρξ ὁ κ. Παπανούτσος, ἀλλὰ γιὰ τὸν πῶς τὸν ἐπέλεξε, και τί μιᾶς λέει αὐτὴ τὴ ἐπιλογή γιὰ τὴν τρέχουσα ἰδεολογικὴ συγκυρία και τὴ θέση μας σ' αὐτήν. Τέτοιες ἐπιλογές ἐπαφίονται συνήθως στὶς «ὑπερπολιτικῆς» φυσιογνωμῆς τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας, που ἔχουν ἀναλάβει νὰ φυλάνε τὰ σύνορα τῆς ἰδεολογίας τους, τὰ σημεῖα δηλαδή στὰ ὁποῖα ἔχει φθαρεῖ.

Γιὰ τὸν κ. Παπανούτσου, σύμφωνα με τοὺς κανόνες τῆς συνέχειας, ὑπάρχει ἕνα προνομιακὸ πεδίο ἰδεῶν, χωρὶς διάκριση καταγωγῆς, κατεύθυνσης ἢ θεωρητικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ και τὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ κόσμου. Εἶναι τὰ Ἡλύσια τῶν

ιδεών, όπου μπορεί κανείς να συναντήσει την πλατωνική ιδέα να διαλογίζεται με τη σύγχρονη κβαντομηχανική, τον Μάρξ, επιτέλους, να ανταλλάσσει διαλεκτικές διαχύσεις με τον Χέγκελ, και άλλα της συντέλειας άκατονόμαστα. Έδω βρίσκονται οι ιδέες που πέρασαν τις εξετάσεις της αιωνιότητας, τα επιτεύγματα του ανθρώπου, όπου πλέον έχει ξεπεραστεί ο κόπος, έχει εξατμιστεί η διαφορά, ή σύγκρουση έχει (διαλεκτικά πάντα) οδηγήσει στην ενότητα, ή έτερογένεια στην ομοιογένεια, ή ιστορία έχει πραγματοποιηθεί στην υπεριστορική της ουσία.

Αυτό το προνομιακό πεδίο των ιδεών αποτελεί ανεξάντηλη πηγή εμπνεύσεως καθώς και πλαίσιο αναφοράς των παραδοσιακών εκπαιδευτικών: τη γενική κουλτούρα. Είναι ο μυστικός και τελικός κριτής των πράξεών μας, υπερβατικό δικαστήριο του ανθρώπινου μόχθου. Δεν το λέμε Θεό, το λέμε όμως «ιστορία (γενεαλογία) των ιδεών» ή, κατά βούληση, πλατωνικά είδη, διαλεκτική ή πανεπιστημιακή έδρα. Και κάτι άλλο: γνώση, στον κόσμο του πλάτων της μέθεξης, δεν είναι παρά η σύνδεση του υποκειμένου με το χώρο των ιδεών, όπου κατοικοεδρεύουν οι αρχαιοπρεπείς αρετές της ελευθερίας, της υπευθυνότητας και της ανδρείας,⁷ που υπαγορεύουν το άταράβατο άν και ανεκπλήρωτο κέντρο και ιδανικό της ούμανιστικής παιδείας: τον ιδανικό άνθρωπο, τον ελεύθερο, υπερέφανο και θαρραλέο πολίτη,⁸ επιστρατευμένο τεκμήριο της ποθομένης συνέχειας της άστικής ιδεολογίας.

Η «συνέχεια» στην ελληνική εκπαίδευση

Σαν μαθητές του Γυμνασίου έχουμε όλοι ζήσει στο πετσί μας τα παραληρήματα της συνέχειας, όχι μοναχά στη γενική της έκδοχή, τον έγκυκλοπαιδισμό, εισιτήριο των «προσοντούχων άγραμμάτων»⁹ στην κοινωνία των υπαλληλικών —αυτή τη φορά— μητρών, αλλά και στην ειδική της μορφή, τη συνέχεια ανάμεσα στον αρχαιοκλασικό και το νεοελληνικό πολιτισμό.¹⁰ Άλλα δς αφήσουμε το ανώτατο ιερατείο της συνέχειας, τη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, να ακριβολογήσει με όλον το φανατισμό που αρμόζει σε μία τέτοια ιδέα: «τό ελληνικό έθνος πάντοτε και το νεότερο Έλληνικό Κράτος από της συστάσεώς του ήσθάνθη την από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα ενότητα αυτού ως μίαν αταπόδεικτον πραγματικότητα, επί ταύτης δέ έθεμελίωσε την ύπαρξίν του».¹⁰

Τα παράφρονα καμώματα αυτού του «αταπόδεικτου μεγαλείου» είναι πολλά και στην ανώτατη εκπαίδευση. Σπάνια θα βρεί ο φοιτητής σύγγραμμα, ιδίως στις επιστήμες του ανθρώπου, που να είναι αναλαμβάνει και επαναφέρει τον χροσμό της Φιλοσοφικής, το άταράβατο ιδεολογικό καθήκον του συγγραφέα του: την έδραωση της προγονοπληξίας ή προγονολατρίας. Έτσι μαθαίνουμε πως όλες τελικά οι Έπιστήμες, τα Γράμματα, οι Τέχνες, «πηγάζουν» από την αρχαία Ελλάδα. Οι αρχαίοι «έθεσαν τα θεμέλια» όλων των σημερινών εκδηλώσεων του ανθρώπινου πνεύματος, χωρίς ποτέ να κάμει κανείς τον κόπο να μās εξηγήσει τί τελοςπάντων σημαίνουν αυτές οι άθωες φρασούλες, «πηγάζουν», «έθεσαν τα θεμέλια» κ.ο.κ., ή τουλάχιστον που κατοικεί αυτό το ανθρώπινο πνεύμα για να ρωτήσουμε το ίδιο.¹¹

Ο αρχαίος πολιτισμός, βέβαια, δεν ήταν «ένα πράγμα» χάρη στην ενότητα μιας ακαδημαϊκής παραπομπής. Αναφερόμαστε σε εποχή τουλάχιστον τεσσα-

ρων αίωνων, όπου διαφορετικά ρεύματα, συγκλίνοντα και αποκλίνοντα, ομοιογενή και ανταγωνιστικά, ιδεαλιστικά και υλιστικά, επιστημονικά, φιλοσοφικά και θρησκευτικά, διαπλέκονται και αντιπλέκονται σε συγκεκριμένους τύπους λογικότητας και καθορισμένες κοινωνικές ιδεολογίες, ριζικά διαφορετικές από τις σημερινές. Για τον εκπαιδευτικό ούμανισμό και τη Φιλοσοφική αυτά είναι δευτερεύουσας σημασίας προβλήματα: μεγαλύτερη σημασία έχει η αρχαιότητά τους (και φυσικά το ότι υπήρξαν ελληνικά δημιουργήματα) —αυτό το μεταφυσικό συνονθύλευμα γενικής παραπομπής που λέγεται και φιλολογική επάρκεια, μπροστά στο οποίο υποχωρούν όλα τα προβλήματα, υποκλινόμενα στο «άθνατο αρχαίο πνεύμα». Η διαφορά φιλοσοφίας και επιστήμης, ή σχέση πολιτικής και φιλοσοφίας και άλλα δευτερεύοντα παρόμοια χάνονται σε μία γενική αρχή (με την αριστοτελική πάντοτε έννοια). Οι προσωκρατικοί, λοιπόν, φαντάζονται —πάντα σύμφωνα με τους κανόνες της συνέχειας— πρόδρομοι του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, πράγμα βέβαια που πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι θα απέριπταν βία. Άν, για να πάρουμε άλλο ένα παράδειγμα, ή Λογική των Στωικών, όπως τουλάχιστον ισχυρίζεται ο Λουκασίεβιτς, ήταν μάλλον αντίθετη με την αριστοτελική, αν οι Σοφιστές θέτουν προβλήματα που

Το να πηδάμε από εποχή σε εποχή, από λόγο σε λόγο, από επιστήμη σε φιλοσοφία, είναι άκακες διασκεδάσεις ιστορικών που άρνούνται να μεγαλώσουν».

σάν ξηλαστήρια θύματα της παιδαγωγικής μας κατακρημνίζονται στον Καιάδα της σωκρατικής συνέχειας, αν ποικίλες άλλες παραγωγές άπωθούνται, ακριβώς σύμφωνα με τις επιταγές της χριστιανικής συνέχειας, όλα αυτά υποχωρούν μπροστά στο «γεγονός» πως όλοι αυτοί έθεσαν κάποια θεμέλια. Άδιάφορο αν πάνω σ' αυτά τα θεμέλια πολλές φορές δεν έκτισε κανείς, όπως στην περίπτωση της Λογικής των Στωικών, που άναγνωρίστηκε από τη σύγχρονη Λογική, άφωδ όμως ή τελευταία είχε κτίσει τα θεμέλια της άλλου.

Άν τελικά ή αρχαία ελληνική σκέψη ξαναβρέθηκε ανάμεσά μας, κλίνοντας εύλαβικά το γόνυ στους άδιαφιλονίκητους απογόνους της, αν μās ήρθε κάπως απρόσκλητη μετά από μερικούς αιώνες περιπλάνηση στο μοναστήρια και τις σχολές της Δύσης· και αν, όπως φαίνεται, την κληρονομήσαμε από την ακαδημαϊκή παράδοση της Προστασίας και τα άποκνήματα του φιλελληνισμού και όχι από «έμάς τους ίδιους», από τα κατάβαθα της έμφυτης φιλοσοφικής διαίσθησης της ελληνικής φυλής — όλα αυτά, σύμφωνα με τη Φιλοσοφική Σχολή, υπηρετούν την «αταπόδεικτον πραγματικότητα» της ενότητας του ελληνικού πολιτισμού.

Γνωστά όλα αυτά και χλιοειπωμένα. Το φαινόμενο έχει ήδη βρεί το όνομά του: προγονοπληξία, άρχαιολατρεία, κ.λπ., και τη γενεαλογία της καταρράκωσής του.

Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο άπλά. Η προγονοπληξία, εύκολος πιά, αν και ύπαρκτος, αντίπαλος, δεν είναι ωστόσο ούτε ή μοναδική ούτε ή αναγκαία μόρφη του ιδεολογήματος της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού. Συχνά θα χτυπηθεί ή προγονοπληξία (ποιός διαφωτιστής, εξάλλου, δεν είναι έχθρος κάθε μορφής δογματισμού;), θα διατηρηθεί όμως ή βαθιά ιδεολογική της προϋπόθεση: Η αντίληψη (ή ή αναζήτηση) της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού ως αναδίπλωση μιας προδιαγραμμένης ουσίας. Η προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές. Όμως, είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική περιφορά των διαφόρων προτύπων του Νεοέλληνα, είτε για τη διατύπωση της ουσίας του νέου ελληνισμού, ή προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές. Όμως, είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική περιφορά των διαφόρων προτύπων του Νεοέλληνα, είτε για τη διατύπωση της ουσίας του νέου ελληνισμού, ή προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές. Όμως, είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική περιφορά των διαφόρων προτύπων του Νεοέλληνα, είτε για τη διατύπωση της ουσίας του νέου ελληνισμού, ή προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές. Όμως, είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική περιφορά των διαφόρων προτύπων του Νεοέλληνα, είτε για τη διατύπωση της ουσίας του νέου ελληνισμού, ή προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές.

Γιατί αυτό που μās διαφεύγει (περίεργα αυτά τα παροράματα) όσον άφορα το θέμα της συνέχειας της νεοελληνικής πολιτιστικής παραγωγής δεν είναι ή αναδίφηση κάποιων πολιτιστικών επιβιώσεων που πιστοποιούν ή διαψεύδουν ιστορικές συγγένειες, αλλά ή κοινωνική σκοπιμότητα που το γεννά και το ώθει στο ιδεολογικό προσκήνιο, προσδίδοντάς του κοσμογονική σημασία και άπαλυντικό νόημα: Πως έγινε και μία ταυτολογία έχει εκληφθεί ως βασικό πρόβλημα της ιστορίας των ιδεών; Με άλλα λόγια, ποιά άνομολόγητα προβλήματα τίγει ή ταυτολογία για να μεταποπιστεί σε ένα βαρύγδουπο πρόβλημα; Γιατί βέβαια οι κανόνες που διέπουν την παραγωγή, τη διάδοση και τη διακρατική μεταλαμπάδευση των ιδεολογικών ρευμάτων είναι άλλης θεωρητικής τάξης από αυτούς που

μισταγωγούν στην αναζήτηση της χαμένης άφρησίας.

Το θέμα βέβαια είναι υπό έρευνα. Δεν θα έπρεπε να μās ξαφνιάσει, παραταύτα, εάν μέσα στην άναγκη μιας κατηγορηματικής ουσίας του νέου ελληνισμού άφουγκραζόμασταν την προπατορική ένοχή της Μεγάλης Ιδέας, που όρίζει την ίθαγένεια μās ιδέας, έπεκτεινόμενη έξω ή πέρα από τα «φυσικά» (δηλαδή κοινωνικά, ταξικά) νόστρο παραγωγής της. Ένας τέτοιος ιδεολογικός έπεκτατισμός δεν εκφράζει τάχα την έσωστρεφή αναδίπλωση και νευρωτική άνάταση του μικροαστού μπροστά στο φάσμα της κοινωνικής του ασάθειας; Και δεν είναι τελικά ή άστική ιδεολογία που, άφομοιώνοντας τον ιδεολογικό έπεκτατισμό, πληρώνει το κενό της ουσίας του νέου ελληνισμού με την έπιθυμία της συνοχής και κυριαρχίας της;

Η αντίληψη της συνέχειας των ιδεών, στις διάφορες άρχαιολατρικές ή μη παραλλαγές της, διαπερνά τον παραδοσιακό και μεταρρυθμιστικό εκπαιδευτικό στοχασμό υπαγορεύοντας τη στάση τους άπέναντι στην Ιστορία. Όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος του άρθρου αυτού, από την πρώτη αυτή σταθερά διέρχονται και δύο άλλα συμπτώματα της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας που εκφράζει ο κ. Παπανούτσος. Καταρχήν, τη συνέχεια φιλοσοφίας και επιστήμης. Έδω, ή εκπαιδευτική φιλοσοφία έχει έναν βασικό στόχο: διατηρώντας άνεπαφο το δρόμο παρεμβάσης από τη φιλοσοφία στις επιστήμες, έλέγγει τα ιδεολογικά άποτελέσματα της επιστημονικής παιδείας και ταυτόχρονα αναζητά τους θεωρητικούς οίονους της αναπαραγωγής της. Όσον άφορα την τρίτη σταθερά, πρόκειται μάλλον για παραλλαγή, μία ειδική έκφραση των δύο πρώτων: Η προβολή κάποιας «διαλεκτικής», ή αναδίφηση της γενεαλογίας της και ή αναγόρευση της σε ιδεολογικά ουδέτερη μέθοδο, τόσο για τη φιλοσοφία όσο και για τα εκπαιδευτικά προβλήματα. Όπως θα δούμε, πρόκειται για μία διαλεκτική άπαλαγγμένη από τον βραχά της αντίφασης, για μία διαλεκτική που έγινε εύαγγέλιο κατά της κοινωνικής σύγκρουσης, που συστήνει την «έπιικρότητά» της για να χοροστατήσει, ως καλοπροαίρετος διάλογος, στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

(Συνεχίζεται)

2. Μία τέτοια διαμεσολάβηση ανάμεσα στον «άνθρωπο» και τα σχολεία «του» ήταν και ή Σύσκεψη περί Παιδείας, της οποίας πρακτικά δημοσίευσε ή «Καθημερινή». Είναι καταπληκτικό πως σε μία τόσο βαρυσήμαντη και άπορασιστική σημασίας σύσκεψη δεν τίγεται εύθως κανένα άπολύτως άπο τα σοβαρά θέματα που άφορούν την εκπαίδευση. Πρός τί λοιπόν ή φθοχυσία για την άποτελεσματικότερη διάδοση του αρχαίου πνεύματος και ή άνοσσία παρόμοια; Πρός τί τα άσυνάρτητα και δικαιοφρανή ψελίσματα των ακαδημαϊκών και παραδοσιακών μεταρρυθμιστών για κοινοτυπίες που βουίζον καθημερινά στις έφημερίδες, σ' αυτά μας και στη δημοδιδασκαλική σύνεση; Το όλο θέμα ήταν να συνυπογράψει ή εκπαιδευτικός ούμανισμός όρισμένα διοικητικά μέτρα που πιθανώς να είναι σημαντικά. Η ιδεολογική αξία της συμβολικής αυτής χειρονομίας είναι μεγάλη: Υποκλινόμενη παραστατικά ή έπίσημη πολιτική στον «κοινό νομό» του εκπαιδευτικού

ούμανισμού, υίοθετεί τους εκπροσώπους του και την ιστορία τους, και χαρτογραφεί τα όρια της μεταρρυθμιστικής νοστορίας στο 1964.

3. «Η Γενεαλογία των Ιδεών», όπ. παρ. 4. Ε. Π. Παπανούτσου, Γνωσιολογία, Έκδόσεις Ίκαρος, Άθήνα 1954, σ. 392.

5. Έτσι, το γενικό συμπέρασμα πως οι «κοινωνικές επιστήμες» είναι σχεδόν άνύπαρκτες στην Ελλάδα ισχύει μόνο υπό μία έννοια: ότι ή νεοελληνική άστική ιδεολογία δεν μπορούσε να δεχτεί ούτε καν τις θεωρητικές ιδεολογίες του κοινωνικού, ή ανάπτυξη των όποιων στριζέει στην άδιαφιλονίκητη ήγεμονία —στο έσωτερικό της κυρίαρχης ιδεολογίας— της «νομικής ιδεολογίας».

6. Ε. Π. Παπανούτσου, «Η Έννοια της Διαλεκτικής», Τό Βήμα, Κυριακή 11 Ιανουαρίου 1976.

7. Πάντα σύμφωνα με τον Παπανούτσο. Βλ. «Ο Ούμανισμός της Δημοκρατίας», τό Βήμα, Κυριακή 8 Φεβρουαρίου 1976.

8. Βλ. συζήτηση Τσάτσου, Παπανούτσου κ.ά. κείμενο 193, στο Η Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε, τόμ. Β', έκδ. Ερμής, Άθήνα 1974, σ. 286-289.

9. Ο χαρακτηρισμός είναι άπο τη «Διακήρυξη της Διοικητικής Έπιτροπής του Έκπαιδευτικού Όμιλου», στο Δ. Γληνού: Έκλεκτές Σελίδες, τόμ. Γ', σ. 51: «... ή άρχουσα σήμερα τάξη άφήνει να ξεπέσει όριστικά όλος ό εκπαιδευτικός της όργανισμός σε μία συμπερονολογική βιομηχανία προσοντούχων άγραμμάτων».

10. Η Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε, τόμ. Β', κείμενο 190 γ, σ. 277.

11. Βλ. για παράδειγμα, τα Μαθήματα Γενικής Κοινωνιολογίας του Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Άθήνα 1975, σ. 9 (και όλο το βιβλίο): «Ότω τα συγγράμματα των αρχαίων Έλλήνων στοχαστών ... άποτελούν άόκη και σήμερα τα θεμέλια της σύγχρονης έπιστήμης και φιλοσοφίας».

Μιά πρόταση τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα
τοῦ Γ. Μ. Σηφάκη

Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω συντάχθηκε ἀπὸ ἐπιτροπὴ καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀντιπροσώπευαν καὶ τὰ ἑπτὰ τμήματα τῆς Σχολῆς. Σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν νὰ ἀναθεωρήσει καὶ νὰ βελτιώσει τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ποὺ ἰσχύει σήμερα στὴ Σχολή. Ἡ εἰσήγησις ὅμως, στὴν ὁποία κατὰ μὲν ἠ ἐπιτροπὴ μετὰ ἀπὸ πολλὰ καὶ πολὺς συναντήσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1974-75, ὑπερακόντισε τὸν ἀρχικὸ τῆς στόχο, γιατί οἱ προτάσεις τῆς πρὸς τὴ Σχολὴ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ ἐναῖ ἐντελῶς νέο σύστημα ὀργάνωσης τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἐργάστηκε τὸν ἴδιο καιρὸ, ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ποὺ σύνταξε τὸ σχέδιο τοῦ νέου θεσμικοῦ νόμου γιὰ τὴν ἀνώτατη παιδεία. Εἶναι ἀξιοσημείωτο —ἀλλὰ ὄχι συμπτωματικὸ— ὅτι οἱ δύο ὀμάδες, δουλεύοντας μέσα στὸ μεταδικτατορικὸ κλίμα καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἴδιες περιπτώσεις ἀρχῆς, ἔφτασαν σὲ ἀποτελέσματα ποὺ ταιριάζουν μεταξύ τους καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται.

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ ποὺ ὑπόκειται καὶ στὸ σχέδιο τοῦ θεσμικοῦ νόμου καὶ στὸ ὑπόμνημα πρὸς τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ εἶναι ἡ θεώρησις τοῦ φοιτητῆ ὡς ἐνήλικου μέλους μιᾶς δημοκρατικῆς ὀργανωμένης κοινότητας, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέλη ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθειαν μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, διδάσκονται καὶ διδάσκουν μέσα σὲ κλίμα ἀπόλυτης ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ βρῆσκει σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸ καθεστὸς τῆς «εὐμενοῦς ὀλιγαρχίας», ποὺ θεμελιώνεται πάνω στὸ νόμο 5343/1932, τὸν σημερινὸ δηλαδὴ θεσμικὸ νόμο τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων.

Στὸ σημερινὸ καθεστὸς ἡ διοίκησις τῶν ἰδρυμάτων καὶ ὅλοι οἱ μηχανισμοὶ λήψεως ἀποφάσεων εἶναι στὰ χεῖρα τῶν καθηγητῶν, καὶ μάλιστα μόνο τῶν τακτικῶν — στὸ βαθμὸ βέβαια ποὺ οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἢ ἔλεγχον (ὅπως π.χ. τὸ ὕψος τοῦ ὀικονομικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν δαπανῶν, οἱ εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξαρτάται ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν, καὶ ἡ ἀναλογία διδασκόντων/διδασκομένων, κ.τ.λ.). Τὰ νεότερα μέλη τῶν ΑΕΙ (ἐπιμελητές, βοηθοί, φοιτητές) μποροῦν νὰ ἐκφράζουν τὴ γνώμη τους —ἐθελοντικὰ, γιατί κανεὶς δὲν τοὺς τὴ ζητᾷ ποτέ— πάνω σὲ ἀκαδημαϊκὰ ἢ διδακτικὰ θέματα, ἀλλὰ μόνο μετὰ τὸν λόγο, ποτὲ μετὰ τὴν ψῆφο. Αὐτὸ βέβαια σημαίνει ὅτι δὲν τοὺς ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρμοδιότητα νὰ ἔχουν ἰσότητι γνώμη μετὰ τοὺς καθηγητὲς πάνω σὲ κανένα ζήτημα. Ἔτσι ἡ ἀκαδημαϊκὴ σοφία παρουσιάζεται αὐστηρὰ ἱεραρχημένη: Πάνω ἀπὸ ὅλους τὸ Ὑπουργεῖο, μετὰ οἱ καθηγητὲς, τελευταῖοι οἱ φοιτητὲς.

Ἀφῆνοντας κατὰ μέρος τὶς σχέσεις τῶν ΑΕΙ μετὰ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, ποὺ εἶναι ἕνα μεγάλο καὶ σπουδαῖο θέμα ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος, θὰ περιοριστοῦμε στὶς σχέσεις τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν μελῶν ἐνὸς ἰδρυματος. Ἐνα ἐπιχειρημα, ποὺ προσάγεται συνήθως ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς «εὐμενοῦς ὀλιγαρχίας» καὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς, εἶναι ἡ παρομοίωσις τοῦ πανεπιστημίου μετὰ μιὰ οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἔχουν διαφορετικὴ ἡλικία, σοφία, δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Ἔτσι οἱ φοιτητὲς εἶναι τὰ παιδιά, ποὺ δὲν ξέρον πραγματικὰ τὸ καλὸ τους καὶ πρέπει νὰ διανύσουν τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους μετὰ τὸν τρόπο ποὺ οἱ μεγαλύτεροί τους ἀποφασίζουν — γεμάτοι, ὑποτίθεται, ἀπὸ πατρικὴ

ἀνιδιοτέλεια καὶ ἔγνοια. Τὸ ἐπιχειρημα αὐτὸ εἶναι λογικοφανές, ἀλλὰ παραπλανητικὸ. Σύμφωνα μετὰ τὴν λογικὴ αὐτὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν δικαίωμα ψήφου, σὲ μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία, οἱ ἀγράμματοι, ἢ ὀρισμένες ἐπαγγελματικὲς ἢ κοινωνικὲς τάξεις.

Οἱ διάφορες κατηγορίες ποὺ συναπαρτίζουν ἕνα κοινωνικὸ σύνολο —καὶ τὸ πανεπιστήμιο εἶναι ἕνα τέτοιο σύνολο— ἐκτελοῦν, χωρὶς ἀμφιβολία, διαφορετικὲς λειτουργίες. Ὅλα ὅμως τὰ μέλη τοῦ πανεπιστημιακοῦ συνόλου ἔχουν, θεωρητικὰ τουλάχιστον, τὸν ἴδιο σκοπὸ —προαγωγή ἔρευνας καὶ καλλιέργεια παιδείας— καὶ ὅλα εἶναι σὲ θέσιν νὰ κρίνουν, ὡς ἐνήλικα καὶ ὑπεύθυνα ἄτομα, ποῖο εἶναι τὸ καλὸ τους. Ἄν ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχή, θὰ φτάσει στὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωριστῆι στὸ φοιτητὴ ἕνα πολὺ μεγαλύτερο μέτρο πρωτοβουλίας σχετικὰ μετὰ τὸν προγραμματισμὸ καὶ τὴν ὀργάνωσι τῶν σπουδῶν του. (Τὸ ἴδιο, φυσικὰ, πρέπει νὰ ἀναγνωριστῆι στοὺς συλλόγους τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν φοιτητῶν ἕνα σημαντικό μέτρο συμμετοχῆς στὴ διοίκησι τῶν ΑΕΙ.)

Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῆι ἕνας δικαιολογημένος σκεπτικισμὸς ποὺ ἐκφράζουν ὀρισμένοι καλοπροαίρετοι κριτὲς τοῦ συστήματος σπουδῶν ποὺ περιγράφεται παρακάτω: Εἶναι οἱ ἔλληνες

φοιτητὲς ἀρκετὰ ὄριμοι γιὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνη τῆς πρωτοβουλίας ποὺ τοὺς ἀναγνωρίζει τὸ νέο σύστημα; Τὸ ἐρώτημα εἶναι δικαιολογημένο, γιατί, μολονότι ὁ φοιτητικὸς κόσμος ἔδειξε ὑψηλὸ βαθμὸ πολιτικῆς ὀριμότητας στὰ χρόνια τῆς δικτατορίας, ἔτσι ποὺ νὰ μπορούμε νὰ μιλάμε σήμερα γιὰ τὸ φοιτητικὸ κίνημα χωρὶς νὰ κάνουμε κατάχρησι τοῦ ὄρου, εἶναι γεγονός ὅτι παράλληλα ἐκδηλώθηκε, καὶ τὰ ἴδια ἐκεῖνα χρόνια καὶ τὴν περίοδο ποὺ ἀκολούθησε τὴν πτώσι τῆς δικτατορίας, μιὰ ἀτελείωτη σειρά αἰτημάτων καὶ πιέσεων γιὰ διευκολύνσεις καὶ παροχές, ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ σὲ καλὸ τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἔλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ παιδείας γενικότερα πρόκειται νὰ βγοῦν. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἡ παραπάνω ἀντίρρηση τῶν σκεπτικῶν δὲν εἶναι βάσιμη γιὰ τὸν ἐξῆς κυρίως λόγο. Ὅπως ἡ πολιτικὴ «ἀνωριμότητα» δὲν εἶναι λόγος ἀναστολῆς ἢ ἀναβολῆς τῆς λειτουργίας τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν (αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ ἐπιχειρημα τῆς δικτατορίας), ἔτσι καὶ ἡ λεγόμενη ἀνωριμότητα τῶν φοιτητῶν δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ διακωλύεται ἡ αὐταρχικὴ διοίκησι καὶ ὀργάνωσι σπουδῶν στὰ ΑΕΙ. Ἰσα ἴσα οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί, ποὺ ἐξισορροποῦν τὴν εὐθύνη μετὰ τὴν ἐλευθερία, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεσι γιὰ τὴ βελτίωσι τῆς λειτουργίας τόσο τῶν ἀτόμων ὅσο καὶ τῶν ὀμάδων στὸ πλαίσιο ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου.

ἡ Πρόταση

Τὸ νέο πρόγραμμα ποὺ προτείνεται στὴ Σχολὴ εἶναι καρπὸς μακρῆς σειρᾶς συνεδριάσεων ποὺ ἄρχισαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους. Γιὰ τὴ σύνταξι τῶν προτάσεων αὐτῶν ἡ Ἐπιτροπὴ ἔλαβε ὑπόψη τῆς τὰ προγράμματα ποὺ ἔχουν ἰσχύσει, προταθῆ, ἢ ἐπιβληθῆ στὴ Σχολὴ τὰ τελευταῖα χρόνια, καθὼς καὶ τὰ συστήματα ποὺ ἰσχύουν στὴν Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία καὶ Η.Π.Α. Τὸ προτεινόμενο σύστημα περιέχει γαλλικά, γερμανικά καὶ ἀμερικανικά στοιχεία, ἀλλὰ τὰ συνθέτει μετὰ ὅσα ἰσχύουν στὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ τὶς εἰδικὲς ἀνάγκες ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἔλληνικὴ πραγματικότητα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἔλαβε ἐπίσης ὑπόψη τῆς τὶς προτάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωσι τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τῆς ἀνωτάτης παιδείας. Πρέπει μάλιστα νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ προτάσεις γιὰ τὸ νέο πρόγραμμα προϋποθέτουν τὶς θεσμικὲς ἀλλαγὲς καὶ συγκεκριμένα τὴ διαίρεσι τῆς Σχολῆς σὲ τομεῖς.

Μὲ τὸ νέο πρόγραμμα, ἡ καλῶς τετα σύστημα σπουδῶν, ποὺ προτείνεται διαφοροποιοῦνται τὰ πτυχία τῆς Σχολῆς σὲ πτυχία εἰδικότητων καὶ γενικῆς παιδείας· τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ εἶναι καὶ τὸ μόνο ποὺ θὰ δίνει τὸ δικαίωμα διορισμοῦ στὴ μέση ἐκπαίδευσι. Τόσο οἱ πτυχιακὲς, ὅσο καὶ οἱ τμηματικὲς ἐξετάσεις μπαίνουν σὲ ἐντελῶς νέα βάση. Οἱ σπουδὲς ἐξατομικεύονται καὶ ἀποκοῦν μεγάλη πλαστικότητα. Δημιουργοῦνται οἱ ὄροι γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ προετοιμασία σχελεῶν γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευσι χωρὶς νὰ διχαστῆ ἡ Σχολὴ σὲ ἐπαγγελματικὸ-διδασκαλικὸ τμήμα, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, καὶ σὲ ἐπιστημονικὰ τμήματα, ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Τὸ ὑπόμνημα διαίρεται στίς ἀκόλουθες ἐνότητες:

- Ἡ Μονάδα μάθησις
- Χρόνος καὶ ἔκτασι τῶν σπουδῶν
- Πλάτος τῶν σπουδῶν
- Προγράμματα σπουδῶν
- Πτυχία καὶ πτυχιακὲς ἐξετάσεις

ΣΤ. Ὀδηγὸς σπουδῶν καὶ ἀκαδημαϊκοὶ σύμβουλοι
Ζ. Παρατηρήσεις σὲ ἐπιμέρους ζητήματα.

Α. Ἡ Μονάδα Μάθησις

Μιὰ βασικὴ ἔννοια ποὺ εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ εἶναι ἡ μονάδα μάθησις (MM) ποὺ σημαίνει περίπου ὅτι καὶ ὁ γαλλικὸς ὄρος cours ἢ ὁ ἀγγλικὸς ὄρος course καὶ ὀρίζεται σάν μιὰ σειρά μαθημάτων, ποὺ διδάσκονται δυὸ ὄρες τὴν ἐβδομάδα ἐπὶ ἕνα ἔξάμηνο. Ἡ MM μπορεῖ νὰ εἶναι σύνολο παραδόσεων ἢ φροντιστηριακῶν συναντήσεων. Ἡ MM μπορεῖ νὰ διπλασιάζεται σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (4 ὄρες τὴν ἐβδομάδα) ἐπὶ ἕνα ἔξάμηνο. Ἡ MM μπορεῖ νὰ εἶναι σύνολο παραδόσεων ἢ φροντιστηριακῶν συναντήσεων (4 ὄρες τὴν ἐβδομάδα) ἐπὶ ἕνα ἔξάμηνο (π.χ. 1 MM παραδόσεις + 1 MM φροντιστήριον) ἢ νὰ προϋποθέτει μιὰν ἄλλην MM (1 MM σὲ ἕνα ἔξάμηνο + 1 MM στὸ ἐπόμενο ἔξάμηνο). Ἡ MM γίνεται οὐσιαστικὰ ἡ μονάδα μέτρησις

των σπουδών και άχρηστεύει την έννοια του έτους. Ο φοιτητής συσσωρεύει κατά τη διάρκεια των σπουδών του MM, ό αριθμός και τό είδος των όποιων όρίζεται από τόν τομέα πού χορηγεί τό πτυχίο, τό όποιο επιδιώκει ό φοιτητής (για τό πτυχίο γενικής παιδείας οί MM όρίζονται από τη Σχολή). Για να πιστωθή με μιá MM ό φοιτητής πρέπει να έχη περατώσει έπιτυχώς τη φοίτησή του σ' αυτήν. Η έπιτυχία του κρίνεται με εξέτάσεις ή με την ύποβολή φροντιστηριακής έργασίας. Σε περίπτωση άποτυχίας ή εξέταση δέν επαναλαμβάνεται και ό φοιτητής είναι ύποχρεωμένος να παρακολουθήσει μιάν άλλη MM, σ' ένα άλλο εξάμηνο, με όμοιο ή ανάλογο περιεχόμενο. Είναι ίσως χρήσιμο να γίνη με όσο τό δυνατό μεγαλύτερη σαφήνεια ή αντιδιαστολή της MM από τό μάθημα, όπωσ τό έννοούμε σήμερα (π.χ. Άρχαία Έλληνικά, Νέα Έλληνικά κ.τ.λ.), και να τονιστή ή διαφορά ανάμεσα στις εξέτάσεις της MM και στις τμηματικές εξέτάσεις. Οί τμηματικές εξέτασεις είναι εξέτασεις μαθήματος, πού μπορεί να έχη διδαχθή σε ένα έτος από έναν ή περισσότερους καθηγητές ύπό τη μορφή παραδόσεων, ασκήσεων και φροντιστηρίων (π.χ. τά αρχαία Έλληνικά του Γ' Κλασικού περιλαμβάνουν, όπωσ διδάσκονται σήμερα, 4 ώρες παραδόσεις, 2 ώρες φροντιστήριο και 3 ώρες ασκήσεις· οί ώρες αυτές διδάσκονται από τέσσερεις καθηγητές, ή τμηματική εξέταση όμως είναι ενιαία, σε πολλές εξέταστικές περιόδους). Με τό προτεινόμενο σύστημα οί εξέτάσεις θα περιορίζονται άυστηρά στην ύλη πού θα διδάσκειται σε κάθε MM και θα κρίνουν μόνον την έπιτυχία ή άποτυχία του φοιτητή στη συγκεκριμένη MM· θα γίνονται ξεχωριστά για κάθε MM μιá μόνο φορά στο τέλος κάθε εξαμήνου, και δέν θα επαναλαμβάνονται.

Β. Χρόνος και έκταση των σπουδών

Ο αριθμός των MM πού πρέπει να συγκεντρώσει ένας φοιτητής κατά τη διάρκεια των σπουδών του, για να μπορέσει να προσέλθει στις πτυχιακές εξέτασεις, πρέπει να ύπολογιστή με βάση τη συνολική διάρκεια φοίτησης και τόν «ιδεώδη» αριθμό ώρων διδασκαλίας πού

πρέπει να παρακολουθήσει ό φοιτητής την έβδομάδα. Τό ένα από αυτά τά ποσά, ή διάρκεια φοίτησης, είναι δεδομένο, δηλ. 4 χρόνια, πού πρέπει να διαιρεθούν σε 8 ακαδημαϊκά εξάμηνα. (Η διάρκεια των εξαμήνων μπορεί να όρισθή ως έξης: Α' εξάμηνο, 15 Όκτωβρίου ως 31 Ιανουαρίου· Β' εξάμηνο, 15 Φεβρουαρίου ως 31 Μαΐου. Οί εξέτάσεις θα γίνονται τό πρώτο δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου και του Ιουνίου για τά δυό εξάμηνα αντίστοιχώς.)

Όσον άφορά τόν αριθμό ώρων διδασκαλίας ή Έπιτροπή φρονεί ότι πρέπει να μειωθή σημαντικά σε σχέση με τά σημερινά δεδομένα. Σκοπός του νέου προγράμματος είναι ή βελτίωση της ποιότητας των σπουδών, και βελτίωση δέν μπορεί να γίνη, άν δέν περιοριστή τό πλάτος των σπουδών, από τη μιá μεριά, και δέν ενισχυθή ή αυτένεργεια των φοιτητών, από την άλλη. Αυτένεργεια για τους φοιτητές της Σχολής μας σημαίνει διάβασμα στις βιβλιοθήκες, και έπιτέλους ή επέκταση των χώρων μας με τό νέο κτίριο μās έπιτρέπει να ένθαρρύνουμε τους φοιτητές μας να εργάζονται περισσότερο στα σπουδαστήρια.

Ο αριθμός των εβδομαδιαίων ώρων διδασκαλίας πού ή Έπιτροπή, λαβαίνοντας ύπόψη της και τά ισχύοντα διεθνώς, θεωρεί «ιδεώδη», είναι 16. Στόν αριθμό αυτό δέν συμπεριλαμβάνονται οί ώρες διδασκαλίας της ξένης γλώσσας, πού άναμφίβολα πρέπει να ένισχυθή και να επεκταθή και στα 8 εξάμηνα (έπομένως ό συνολικός αριθμός ώρων ένδέχεται να φθάσει τις 18-20 ώρες). Στόν αριθμό 16 χωρούν 8 (δύορες) MM. Άφού ό συνολικός χρόνος φοίτησης άποτελείται από 8 εξάμηνα, ό συνολικός αριθμός MM πού ένας φοιτητής θα μπορούσε θεωρητικά να παρακολουθήσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του θα ήταν 8 εξάμηνα × 8 MM ανά εξάμηνο = 64 MM. Στην πράξη όμως ό αριθμός αυτός πρέπει να είναι μικρότερος για τους έξης λόγους: (α) Έπειδή οί φοιτητές δέν θα εισάγονται στους τομείς, αλλά στη Σχολή, και οί περισσότεροι από αυτούς θα χρειάζονται 2-3 εξάμηνα, για να προσανατολιστούν όριστικά πρós τό πτυχίο πού τους ένδιαφέρει, θα έχουν κάποια άπώλεια Μονάδων Μ., από εκείνες πού θα παρακολουθήσουν έπιτυχώς στην άρχή των σπουδών

τους και δέν θα μπορούν άργότερα να προσμετρήσουν στο σύνολο πού θα προϋποθέτει τό πτυχίο τελικής προτιμήσεώς τους. (β) Στα τελευταία εξάμηνα των σπουδών τους οί φοιτητές πρέπει να μπορούν να παρακολουθούν λιγότερες από τό μέσο όρο MM, για να έχουν τό χρόνο να προπαρασκευαστούν για τις πτυχιακές τους εξέτασεις (γι' αυτές γίνεται λόγος παρακάτω). (γ) Έπειδή θα συμβαίνει να μην πετυχαίνουν στις εξέτάσεις όρισμένων MM, πρέπει να τους δοθή ένα λογικό περιθώριο, για να επαναλάβουν σε άλλο εξάμηνο τις MM στις όποιες άπότυχαν. Άντι για 64, λοιπόν, MM προτείνεται τό άπαιτούμενο σύνολο να όρισθί ανάμεσα στις 52 και στις 65 MM, ανάλογα με τά ειδικότερα προγράμματα πού θα καθορίσουν οί τομείς.

Γ. Πλάτος των σπουδών

Ο αριθμός 52 προκύπτει από τόν ύπολογισμό του έπιθυμητού πλάτους των σπουδών πού, όπωσ αναφέρθηκε πιό πάνω, είναι σκόπιμο να στενέψει σε σχέση με τά σημερινά προγράμματα των τμημάτων. Προτείνεται δηλαδή εισαγωγή ενός συστήματος, σύμφωνα με τό όποιο ό φοιτητής θα διαλέγη και θα αποφασίζει να σπουδάσει ένα κύριο αντικείμενο (π.χ. νέα ελληνική φιλολογία, φιλοσοφία, αρχαία ιστορία, κλασική αρχαιολογία, κ.τ.λ.)· ή έπιλογή του κύριου μαθήματος θα συνεπάγεται δυό δευτερεύοντα ή «συνωδά» μαθήματα, τά όποια θα καθορίζονται από τους τομείς (π.χ. κύριο μάθημα κλασική αρχαιολογία, δευτερεύοντα αρχαία ελληνικά και αρχαία ιστορία). Ένα τέταρτο μάθημα θα επιλέγεται έντελώς έλεύθερα από τό φοιτητή. Οί MM μπορούν να κατανεμηθούν ως έξης: κύριο μάθημα 16 MM, όλα τά άλλα από 12 MM· ή κύριο μάθημα 16 MM, πρώτο δευτερεύον 14 MM, δεύτερο δευτερεύον 12, μάθημα έπιλογής 10 MM. Και οί δυό αυτοί τρόποι κατανομής των Μονάδων Μ δίνουν σύνολο 52. Τό μάθημα έπιλογής θα μπορεί να διχάζεται σε δυό διαφορετικά μαθήματα (5+5 MM). Έπίσης οί τομείς θα μπορούσαν να αποφασίσουν τό διχασμό και των δευτερευόντων μαθημάτων (π.χ. κύριο 16 MM, πρώτο δευτερεύον 12 MM, δεύτερο δευτερεύον 7+7 MM, έπιλογή 10 ή 5+5 MM· φυσικά έτσι οί MM κατανέμονται στην ούσία σε πέντε ή έξι

μαθήματα). Οί βασικοί τριαδικοί συνδυασμοί μαθημάτων θα όριστούν από τους τομείς και θα αντίστοιχούν πρós τά πτυχία, πού κάθε τομέας, ανάλογα με τη σύστασή του, θα μπορεί και θα αποφασίσει να άπονέμη. Όρισμένοι όμως συνδυασμοί μπορεί να περιέχουν μαθήματα πού θα προσφέρωνται από διαφορετικούς τομείς (interdepartmental), και ένας τέτοιος θα είναι άσφαλώς εκείνος πού θα όδηγή τό πτυχίο γενικής παιδείας (τό επαγγελματικό πτυχίο για τη μέση εκπαίδευση).

Δ. Προγράμματα σπουδών

Τό πρόγραμμα σπουδών θα εξατομικεύεται στην περίπτωση του κάθε φοιτητή, πού θα ξέρει ότι πρέπει να συγκεντρώσει κανονικά μέσα στο χρόνο των 8 εξαμήνων τόν αριθμό και τό είδος των Μονάδων Μ πού άπαιτεί τό πτυχίο πρós τό όποιο κατευθύνει τις προσπάθειές του. Η εξατομίκευση όμως αυτή σημαίνει ότι ή συνολική διάρκεια σπουδών μπορεί να συντομευθή, όπωσ, φυσικά, και να παραταθή. Η συντόμευση πάλι και ή παρατάση δέν πρέπει να είναι τελείως αυθαίρετες. Δέν πρέπει δηλαδή να μπορεί ό φοιτητής να πάρη λιγότερες από 4 MM σ' ένα εξάμηνο, ούτε περισσότερες από 12 MM (50% δηλ. πιό πάνω ή πιό κάτω από τό μέσο όρο).

Από την πλευρά των τομέων ή προσφορά των Μονάδων Μ πρέπει να είναι έτσι οργανωμένη, ώστε να έπιτρέπη την άνετη παρακολούθηση και συσώρευση των σχετικών Μονάδων Μ μέσα σε 8 εξάμηνα.

Ε. Πτυχία και πτυχιακές εξέτασεις

Τά πτυχία πού θα άπονέμουν οί τομείς ή ή Σχολή θα αντίστοιχούν πρós τους τριαδικούς συνδυασμούς του ένός κύριου και των δύο συνωδών μαθημάτων, πού θα άποφασίσουν οί τομείς, με την έγκριση της Σχολής, ότι έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν. Τά πτυχία αυτά θα είναι «πτυχία ειδικοτήτων» και δέν θα δίνουν στους κατόχους τους τό δικαίωμα διορισμού στη μέση εκπαίδευση. Άντίθετα, τό πτυχίο «γενικής παιδείας» (χρησιμοποιούμε αυτό τόν όρο ώσπου να βρεθή καλύτερος) θα είναι προσανατολισμένο πρós τη μέση εκπαίδευση και θα σκοπεύη στο να εξασφάλιση για τό γυμνάσιο καταλληλότερο και

καλύτερο προσωπικό από σήμερα. Τό πρόγραμμα σπουδών και οί εξέτασεις γι' αυτό τό πτυχίο πρέπει να καταρτιστή από τη Σχολή με βάση τις άπαιτήσεις του γυμνασίου και σε συνεργασία με άρμόδιους φορείς της μέσης, όπωσ είναι ή ΕΑΜΕ Θεσσαλονίκης και των γειτονικών νομών και ό σύλλογος άποφοίτων της Σχολής μας, στόν όποιο μάλιστα μετέχουν και πολλά μέλη της Σχολής.

Οί πτυχιακές εξέτασεις θα διατηρήσουν τόν γενικό και περιεκτικό χαρακτήρα, πού λίγο πολύ έχουν και σήμερα. Ένώ δηλαδή οί εξαμηνιαίες εξέτασεις θα περιορίζονται άυστηρά στην ύλη πού θα διδάσκειται σε κάθε MM, οί πτυχιακές εξέτασεις θα κρίνουν άν ό τελειόφοιτος έχει ίκανοποιητική έποπτεία του έπιστημονικού πεδίου πού διάλεξε να σπουδάσει. Για τό σκοπό αυτό ή εξέταστέα ύλη κάθε πτυχίου πρέπει να όρισθί με σχολαστική ακρίβεια και να είναι γνωστή στους φοιτητές από την πρώτη στιγμή πού θα μπαίνουν στη Σχολή — ακόμη καλύτερα στους άποφοίτους των γυμνασίων, πριν διαλέξουν και για να τους βοηθήσει να διαλέξουν τί θα σπουδάσουν. (Είναι καιρός να άρχίσουν και στην Έλλάδα οί ύποψήφιοι φοιτητές να διαλέγουν τη Σχολή πού θέλουν να σπουδάσουν με ουσιαστικότερα κριτήρια από την πόλη στην όποία βρίσκεται.) Ξέροντας τις άπαιτήσεις των πτυχιακών εξέτασεων οί φοιτητές θα προσανατολίζονται έγκαιρως πρós τις MM πού θα προϋποθέτωνα από τό πτυχίο και πού θα τους προετοιμάζουν ως ένα βαθμό για τις πτυχιακές εξέτασεις. Πάντως οί MM δέν πρέπει και δέν είναι δυνατό να καλύπτουν όλη την ύλη πού θα εξέτάζεται στο πτυχίο. Θα καλύπτουν ένα μέρος μόνο αυτής της ύλης, αλλά με τό να διδάσκουν την έπιστημονική μέθοδο προσέγγισης και μελέτης ένός γνωστικού αντικείμενου θα βοηθούν τό φοιτητή στην παρατέρα μελέτη του. Οί πτυχιακές εξέτασεις θα είναι επαναληπτικές και θα γίνονται σε τρεις περιόδους: κυρίως τόν Όκτώβριο, όποτε δέν θα ύπάρχουν άλλες εξέτασεις, τό Φεβρουάριο και τόν Ιούνιο.

ΣΤ. Όδηγος σπουδών και ακαδημαϊκοί σύμβουλοι

Είναι φανερό πώς για να εφαρμοσθί με έπιτυχία τό πρόγραμμα αυ-

τό (όπωσ άλλωστε και για να λειτουργήσει άποδοτικά όλο τό Πανεπιστήμιο σύμφωνα με τό πνεύμα του νέου θεσμικού νόμου) είναι άπαραίτητο όλα τά μέλη της Σχολής, διδάσκοντες, διδασκόμενοι και κατονοούν τό νέο σύστημα σε όλες του τις λεπτομέρειες. Για τό λόγο αυτό πρέπει να εκδοθή ένας λεπτομερής οδηγός σπουδών· καλύτερα ακόμη πρέπει να εκδίδεται κάθε χρόνο άνανεωμένος ό οδηγός αυτός, στο τέλος κάθε χρονιάς για την έπόμενη.

Όστόσο, πέρα από τόν έντυπο οδηγό πρέπει να εισαχθή και ό θεσμός των ακαδημαϊκών συμβούλων, πού είχε συζητηθή και γίνει άποδεκτός από τη Σχολή και παλαιότερα. Δυστυχώς ή δική μας άναλογία διδασκόντων πρós διδασκόμενους είναι τέτοια πού δέν μās έπιτρέπει να δούμε τό θεσμό αυτό σαν κάτι ανάλογο με τό θεσμό των tutors των άγγλικών Πανεπιστημίων. Ποιά θα είναι ή μορφή του θεσμού σε μās και ποιά τά συγκεκριμένα καθήκοντα των ακαδημαϊκών συμβούλων μένει να όρισθί ύστερα από μελέτη και σε συνεργασία με τά φοιτητικά συλλογικά όργανα. Όπωσδήποτε μπορεί να διατυπωθή σαν γενική άρχή ότι κάθε φοιτητής πρέπει να έχη τη δυνατότητα να άπευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο μέλος του διδακτικού προσωπικού όποιαδήποτε στιγμή αισθάνεται την ανάγκη να συμβουλευτή κάποιον σχετικά με ότιδήποτε άφορά τις σπουδές του και γενικότερα τη ζωή του μέσα στο Πανεπιστήμιο.

Ζ. Παρατηρήσεις σε έπιμέρους ζητήματα

1. Άσκήσεις. Στις MM, όπωσ όρισθηκαν πιό πάνω, δέν συμπεριλαμβάνονται οί ασκήσεις. Αυτό μπορεί να θεωρηθή σαν ένας κανόνας με πολλές εξαίρεσεις. Όρισμένες από τις ασκήσεις, πού δέν άποσκοπουν μόνο στην έμπέδωση γνώσεων, αλλά και στη μετάδοση νέων γνώσεων και στοιχείων μεθόδου, μπορούν να θεωρηθούν από τους τομείς ως MM, άνεξάρτητα από τό άν οί ασκήσεις αυτές γίνονται από καθηγητές (όπωσ π.χ. τό αντίστροφο θέμα στο κλασικό τμήμα) ή γίνονται από βοηθούς (όπωσ π.χ.

οί αναλύσεις νεοελληνικών κειμένων στο ΒΝΕΣ).

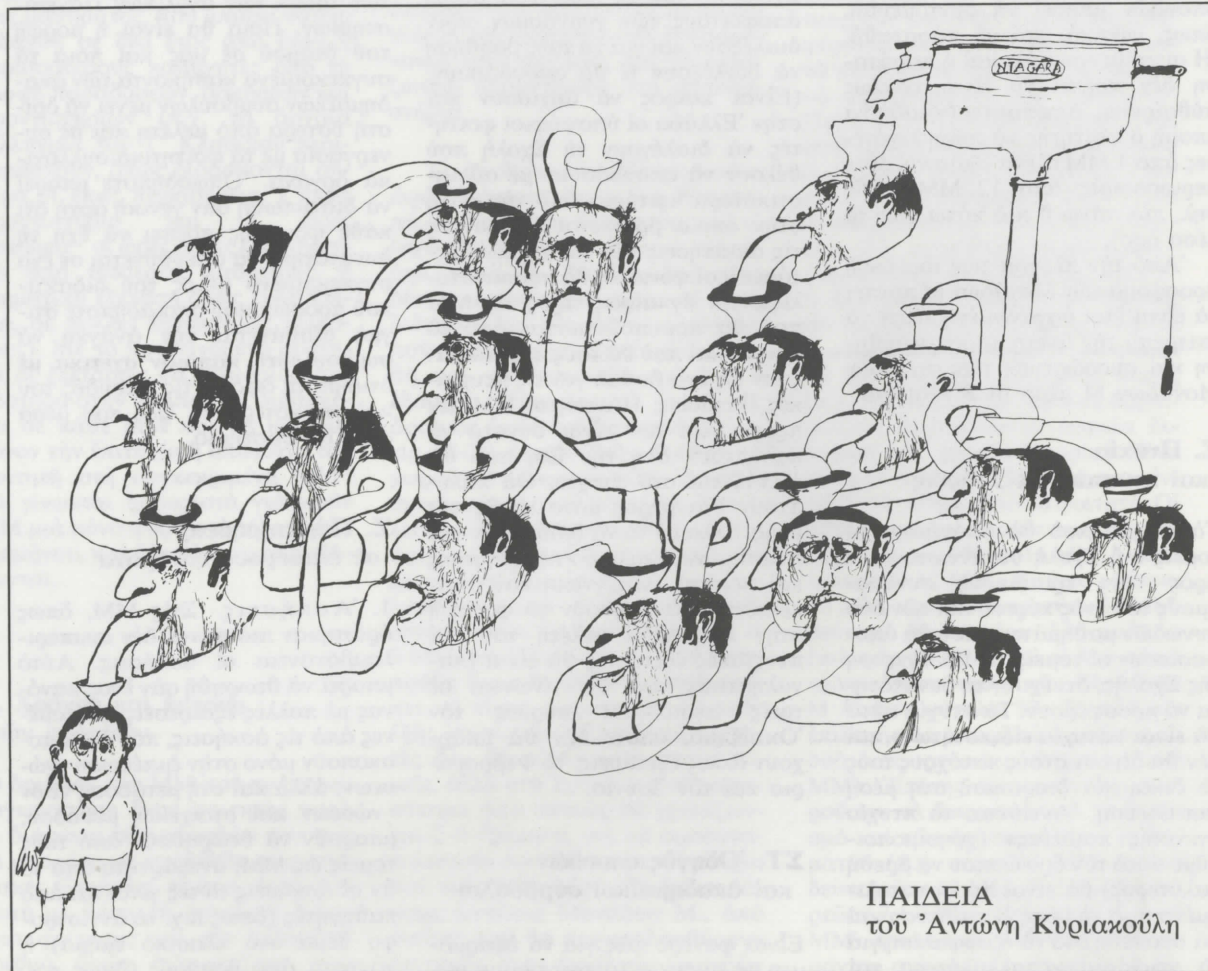
2. Ξένη γλώσσα. Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών πρέπει να ενισχυθεί, αν οι φοιτητές πρόκειται να αξιοποιήσουν το χρόνο της μελέτης τους στις βιβλιοθήκες. Φυσικά ή σπουδή της ξένης γλώσσας θα μετριέται και αυτή με ΜΜ. Ο αριθμός των ΜΜ που θα απαιτούνται από το φοιτητή θα μπορούσε να είναι 12 (αν και προς το παρόν η Σχολή δεν έχει το προσωπικό που χρειάζεται για μια τέτοια εμφαση στις ξένες γλώσσες). Πτυχιακές εξετάσεις στις ξένες γλώσσες δεν θα υπάρχουν.

3. Απόκτηση δεύτερου πτυχίου. Επειδή όσοι θα παίρνουν τα πτυχία ειδικοτήτων δεν θα μπορούν να διοριστούν στη μέση εκπαίδευση, αλλά μόνο σε πανεπιστημιακές θέσεις, στην αρχαιολογική υπηρεσία και στα λιγοστά επιστημονικά ιδρύματα της χώρας, πρέπει να μπορούν σχετικά εύκολα να παίρνουν και το πτυχίο γενικής παιδείας. Αυτό θα γίνεται με την

κατοχύρωση ενός μέρους από τις ΜΜ του ειδικού πτυχίου, που θα συμπίπτει με τις ΜΜ που θα απαιτηθεί το γενικό πτυχίο. Το ίδιο θα ισχύει και για τις πτυχιακές εξετάσεις (π.χ. ο κάτοχος του πτυχίου κλασικής φιλολογίας θα απαλλάσσεται από τις εξετάσεις αρχαίων ελληνικών και λατινικών του πτυχίου γενικής παιδείας). Συμπληρωματική παρακολούθηση των σχετικών ΜΜ σε δυο ή τρία εξάμηνα και συμπληρωματικές πτυχιακές εξετάσεις θα οδηγούν στη λήψη του δεύτερου πτυχίου.

4. Ο ρόλος της Γραμματείας. Αν και σ' αυτό το στάδιο δεν μπορούν να μελετηθούν στις λεπτομέρειές τους οι συνέπειες που θα έχει η εφαρμογή του νέου συστήματος στο έργο των διοικητικών υπηρεσιών, είναι δυνατό να περιγραφεί εδώ πρόχειρα ο τρόπος με τον οποίο η Γραμματεία θα παρακολουθή την πρόοδο και τις μεταβολές στην πορεία του φοιτητή μέσα στη Σχολή. Κάθε φοιτητής στην

αρχή κάθε εξαμήνου με αίτησή του προς τη Γραμματεία θα ζητά τη συμμετοχή του σ' έναν αριθμό ΜΜ. Θα τηρείται σειρά προτεραιότητας στις ΜΜ με κλειστό αριθμό (π.χ. φροντιστήρια). Στην καρτέλα του κάθε φοιτητή θα εγγράφονται όλες οι ΜΜ που θα παρακολουθή το εξάμηνο, και πλάι σ' αυτές θα γράφεται ο βαθμός που οι καθηγητές θα στέλνουν στο τέλος του εξαμήνου. Ανάμεσα στα στοιχεία του φοιτητή θα υπάρχουν το κύριο και τα δευτερεύοντα μαθήματα που ακολουθεί· τα μαθήματα αυτά θα τα ανακοινώνει ο ίδιος στη Γραμματεία όχι απαραίτητα από το πρώτο εξάμηνο της φοίτησής του και θα έχει το δικαίωμα να τα αλλάξει στην αρχή οποιουδήποτε εξαμήνου. Όταν ο φοιτητής συμπληρώσει τις ΜΜ που του χρειάζονται θα ζητά από τη Γραμματεία να τον συμπεριλάβει στον πίνακα των υποψηφίων για τις εξετάσεις του πτυχίου προς το οποίο αντιστοιχούν οι ΜΜ που έχει συμπληρώσει.

ΠΑΙΔΕΙΑ
του Άντωνη Κυριακούλη

Φιλοσόφου παθήματα

του Ντίνου Γεωργούδη

Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Πορεία (τεύχ. 10, 1970), όργανο του ελληνικού φοιτητικού συλλόγου Παρισιού, με τίτλο: Φιλοσόφου παθήματα ή τα μαθήματα φιλοσοφίας του καθηγητή Δ. Κουτσογιαννόπουλου, με την υπογραφή Κ. Βιλάνος.

Σήμερα, ο Κουτσογιαννόπουλος έχει διαχθεί απ' το Πανεπιστήμιο ως συνεργάτης της δικτατορίας. Ωστόσο το επιστημονικό ήθος και η πολιτική ιδεολογία που εκπροσωπούσε παραμένουν. Και περιμένουν πάντα την εμπρακτική και τη θεωρητική κριτική τους. Αυτός είναι και ο σκοπός της αναδημοσίευσης ενός κριτικού κειμένου: μικρή συμβολή στο γενικότερο αγώνα για τον εκδημοκρατισμό στα Α.Ε.Ι.

Ο Λ. Άλτουσέρ, αναλύοντας στο βιβλίο του *Ο Λένιν και η Φιλοσοφία* (κείμενο που αποτελεί ουσιαστικά «λόγο» περί φιλοσοφίας) την άποψη του Λένιν για τους καθηγητές φιλοσοφίας που τους καταδικάζει «στην μάζα τους» και όχι όλους χωρίς εξαίρεση, γράφει (σελ. 58): «Οί καθηγητές φιλοσοφίας είναι καθηγητές, δηλαδή διανοούμενοι που απασχολούνται μέσα σ' ένα δεδομένο εκπαιδευτικό σύστημα, που είναι υποταγμένοι στο σύστημα αυτό και που έχουν, «στην μάζα τους», σαν κοινωνική λειτουργία να εντυπώνουν στα μυαλά «τις αξίες της κυρίαρχης ιδεολογίας»».

Τη διαπίστωση αυτή πρέπει να έχει σαν βασικό θεωρητικό αξίωμα ιδιαίτερα εκείνος που θα θελήσει να μελετήσει, να κρίνει ή να αναρτήσει έργο (ή το έργο) Έλληνα καθηγητή φιλοσοφίας. Όμως δεν πρέπει ποτέ να ξεχνά την παρακάτω ιδιομορφία που παρατηρείται στο χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης: ενώ δηλαδή μερικοί ξένοι καθηγητές φιλοσοφίας σαν άτομα έχουν τη δυνατότητα (οί παράγοντες που δημιουργούν τα περιθώρια είναι πολυποίκιλοι και συχνά ακαθόριστοι) «να στρέψουν τη διδασκαλία τους και το στοχασμό τους έναντι των των καθιερωμένων αξιών» (Άλτουσέρ, *οπ. παρ.*, σελ. 58), στην Ελλάδα παρόμοι-

ες δυνατότητες σπάνια παρουσιάστηκαν (πάντως, ποτέ τα μεταπολεμικά χρόνια), μόλις δέ τα περιθώρια, στις σπάνιες αυτές περιπτώσεις, άρχισαν να περιορίζονται ο καθηγητής έπαυε να 'ναι καθηγητής (το πότε παύτηκαν ο Έλευθερόπουλος, ο Βορέας και ο Θεοδορίδης είναι ένδεικτικό). Οί καθηγητές άρα της φιλοσοφίας μπορούν να θεωρηθούν στην Ελλάδα ιδιαίτερα, και στην μάζα τους και σαν άτομα, πάντοτε, έκφραστες της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Στα ελληνικά πανεπιστήμια, την έκλογή του καθηγητή φιλοσοφίας καθορίζουν κατά κύριο λόγο οί ιδέες του, δηλαδή η ιδεολογία του· το έργο του παίζει τις περισσότερες φορές δευτερεύοντα ρόλο, κι αυτόν στον μάλλον τεχνικό τομέα της επιλογής ή του αποκλεισμού των συνυποψηφίων. Οί περισσότεροι ξένοι καθηγητές φιλοσοφίας ποτέ δεν θα μπορούσαν να διδάξουν από ελληνική έδρα, αφού κάθε θεωρία και μέθοδος που δεν έχει σχέση με το καθιερωμένο στην Ελλάδα «πρότυπο» παραδοσιακής ρητορικής φιλοσοφίας, θεωρείται «μη φιλοσοφία». Αποτέλεσμα: η πληχτική σειρά (μοναδική για την μελέτη της επίσημης ιδεολογίας) άφιλοσόφητων καθηγητών, που αρχίζει τον περασμένο αιώνα με τον Φίλιππο Ίωάννου και καταλήγει στις μέρες μας στον Δ. Κουτσογιαννόπουλο.

Ο Κουτσογιαννόπουλος, ύστερα από τους άπαραίτητους γνωστούς ελιγμούς, κατόρθωσε νέος νέος να «καταλάβει» έδρα φιλοσοφίας στόν πάντοτε κατάλληλο αλλά τώρα πια καταλληλότατο για ανθρώπους της δικής του πνευματικής συγκρότησης χώρο: στή Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ἀθηνών. Καθηγητής φιλοσοφίας πλέον ο Κ., έρμηνευτής της «παραδοσιακής» ιδεολογίας, για να μείνει συνεπής στις «αρχές» του, σάν έτοιμος από καιρό, γίνεται, μετά την «κοσμογονία της 21ης Ἀπριλίου», ο έκφραστής της «έπιστημης» τώρα ιδεολογίας και ύπηρετης της «συνταγματαρχικής» κυβέρνησης: «κυβερνητικός» ύφυπουργός παιδείας, «έπιστημος» εκπρόσωπος της σε συνέδρια (ανάμεσα σ' άλλα άπεσταλμένους της κυβέρνησης στο «συνέδριο» τών φιλοδικτατορικών φοιτητών που όργάνωσαν οι ύπηρεσίες της χούντας στή Νεάπολη της Ἰταλίας), «θεωρητικός» σ' ά έντυπα της. Φαίνεται ότι, έπιτέλους, ο «φιλοσοφικός» του νους μόρφωσε να καταλάβει και μιάν άπλή άλήθεια: ή έπιβίωσή της, έπιβίωσή του.

Σάν «άξιος» πλέον καθηγητής και πιστός ύπηρετης, ύπακούοντας στούς «νόμους» της, εκδίδει «έργον» 476 σελίδων για τούς «άγαπητούς μαθητάς» του με τόν κάθε άλλο παρά τυχαίο για τίς μέρες μας τίτλο: *Συμβολή εις τό σύστημα της ελληνικής φιλοσοφίας* (Έν Ἀθήναις, Έκδοτικά Έπιχειρήσεις Ἡλία Χ. Χουρζαμάνη, 1968), άναγνωρίζοντας «τό κατεπείγον, πράγματι, τών διδακτικών άναγκών, —τό όποιον άνεγνώρισε προσφάτως και ή πολιτεία, έφ' όσον επέβαλε νομικώς εις τόν άκαδημαϊκόν διδάσκαλον να παραδώσει ταχέως εις τούς φοιτητάς του σύγγραμμα με τās παραδόσεις του— ...χωρίς καθυστέρησιν και με όλους τούς κινδύνους», τού όποιου «πολλά, έπι τούτοις, άτέλειαι άνάγονται, ως είκός, και εις τό έσπευσμένον της εκδόσεως» (σελ. 7). Έλπίζει «ότι ο χρόνος, ο όποιος θα άποκαλύψη άσφαλώς πολλές μερικās άτελείας της έργασίας αυτής, θα ύποδείξει συγχρόνως την μέθοδον δια την όρθην θεωρειαν των» (σελ. 8-9). Τό «έργον», τού όποιου «ή βαθυτέρα ένότης... συνίσταται εις την άντίληψιν, ότι ή ελληνική φιλοσοφία διαφέρει της εύρωπαϊκής...» (σελ. 8) άποτελείται από πέντε μέρη (Α' Μεταφυσικά προλεγόμενα. Β' Φιλοσοφία και φύσις. Γ' Λογική της Γνώσεως. Δ' Ἱστορία και πρᾶξις. Ε' Ὁ τόπος τών ειδών) και μιā «Φιλοσοφικήν Σύνοψιν». Σημειώνεται έπίσης ότι «χωρίς να άποτελοϋν πλήρες σύστημα... αί αναλύσεις... έπιχειροϋν “συμβολήν” πρὸς την κατεύθυνσιν τούτου και ή προσφορά των... συνίσταται εις τό ότι πάντα τά έρευνώμενα ύπό της φιλοσοφίας προβλήματα δέν παρατίθενται άσύνδετα, αλλά συνθέτουν ένότητα, ή όποία προκύπτει από τās αρχάς της ελληνικής έμπειρίας». (σελ. 8)

Η άνάγνωσις όλόκληρου τού βιβλίου τού καθηγητή φιλοσοφίας στο Ἀθήνησι Κουτσογιαννόπουλου, «έργου» δηλαδή που περιέχει άτέλειες, άνισότητες, μειονεκτήματα κ.τ.λ. (όπως άναφέρουν τά παραπάνω άποσπάσματα) και που ή θεματική και ψευδοπροβληματική του ήδη διαφαίνονται από τόν πίνακα περιεχομένων, θα άποτελοϋσε για τόν γράφοντα (που ήταν άναγκασμένος, σάν φοιτητής, να ύποστει τη «διδασκαλία» και τά «έργα» άνδρών «φιλοσόφων», όπως ο Γ. Σακελλαρίου, ο Κ. Σπεταιέρης, ο Π. Πατριαφέας) σκληρή δοκιμασία και άσκοπη τάλαιπωρία, λογικά άδικαιολόγητες. Ὁ Λένιν μιλώντας για τούς καθηγητές «καταδικάζει τη φιλοσοφία τους, δέν καταδικάζει

όμως τη φιλοσοφία. Συνιστά μάλιστα να μελετοϋμε τη φιλοσοφία τους, για να μπορέσουμε να καθορίσουμε και να άκολουθήσουμε διαφορετική από τη δική τους πρακτική στή φιλοσοφία» (Άλτουσέρ, όπ. παρ., σελ. 58).

Στήν περίπτωση όμως τού βιβλίου τού Κ., για να τό μελετήσει κανείς πρέπει προηγουμένως να έξετάσει: α) άν είναι βιβλίο καθηγητή, δηλαδή άνθρωπου που ξέρει την τεχνική της δουλειās του (γραμματική, συντακτικό, σωστή χρήση τών λέξεων και τών όρων, ίστορία τού θέματος) και β) άν τό βιβλίο περιέχει κάποια φιλοσοφία δική του, δηλαδή θεματική και προβληματική τού συγγραφέα (και όχι τού Ἀριστοτέλη, τού Πρόκλου, τού Μεγάλου Ἀθανασίου, τού Ψελλοϋ, τού Κλάγκες, τού Χάιντεγκερ κ. ά.). Και επειδή, όπως έλεγε ο Γ. Τζαίμς, δέν χρειάζεται να πιει κανείς όλη τη θάλασσα για να διαπιστώσει την άλυμρότητά της, ή μάλλον, άφού ή τεχνική της άπλής τυχαίας δειγματοληψίας (με βάση την όποία ή έξέταση έπιμέρους δειγμάτων έπιτρέπει τη συναγωγή συμπεράσματος για τη φύση και την ποιότητα ένός όμοιομεροϋς συνόλου) είναι όρθολογική, άποτελεσματική, οίκονομική και μεθοδολογικά θεμιτή, ο γράφων, προτού μελετήσει τό «έργον», άποφάσισε να τό έξετάσει δειγματοληπτικά. Ἀποτέλεσμα, ή διαπίστωση: α) άδιάνοητα σφάλματα, σωστός μαργαριταρόκηπος, άσυγχώρητα όχι μόνο σε «καθηγητή», αλλά και στόν τελευταίο φοιτητή και β) παραλογικές «θεωρίες», έπιγεια νεφελοκοκκυγία, που μορφοϋν να άναιρεθοϋν και με άπλή μόνο παράθεση.

Παρακάτω (παρόλο που ή τεχνική της δειγματοληψίας δέν μπορεί να δώσει, στήν περίπτωση βιβλίου, τά πιό χαρακτηριστικά δείγματα) άναγράφονται: α) διάφορα τεχνικά σφάλματα και β) μερικές «θεωρίες» τού πραγματικά έκτακτου καθηγητή φιλοσοφίας, γνήσιου και άξιου τέκνου τού «πανεπιστημίου» του και της «πολιτείας» του.

Μερικά σφάλματα καθηγητέοντος μαθητή

A. Πρώτα, μερικά σφάλματα άπλής «γραμματικής», με την πλατιά σημασία τού όρου:

1. Ὁ Κ. δέν μορφοϋσε παρά να γράφει (και να σκέπτεται) στήν καθαρεύουσα· τουλάχιστον ως άκολουθοϋσε τά διδάγματά της και τούς θεωρητικούς της. Στή σελ. 279 γράφοντας τόν τύπο *ήννόσαν* νομίζει ότι «καθαρεύει». Ὁπως παρατηρεί όμως ο Γ. Δ. Ζηκίδης στο Ὁρθογραφικό και Χρηστικό του Λεξικό (στή λ. *έννωσ*): «έν τη όριστική τού παρατατικού και τών άορίστων γίνεται χρήση τού άπλοϋ *νοείν* δια την εύκολίαν της αύξήσεως και την άποφυγήν τού παλαιού *ένενοϋσαν*, *ένενόσαν*, *ένενοήθησαν*. Ἀποπάτατος είναι ο παρατατικός *ήννόσαν* και ο άόριστος *ήννόσαν*, *ήννοήθησαν*. Κι επειδή ο τύπος *έννόσαν* σίγουρα θα φαίνεται στόν Κ. τύπος της «χυδαίας» δημοτικής, και άφού πρόθεσι τόν είναι να γράφει στήν «έπιστημη» γλώσσα τού κράτους, κάθεται άνοήτως και γράφει τόν τύπον *ήννόσαν*, βάζοντας αύξηση άποτόματα στήν πρόθεση!

2. Ένώ δέν ξέρει την καθαρεύουσά του, τά βάξει και με τούς τύπους της δημοτικής. Ἀναφέροντας σε ύποσημείωση (σελ. 164) την *Ἱστορία της Ἑλληνικής Φιλοσοφίας* τών Τσέλλερ - Νέοτλε, σε μετάφραση τού Χ. Θεοδωρίδη, σημειώνει τόπο έκδοσης Ἀθήνα, συνο-

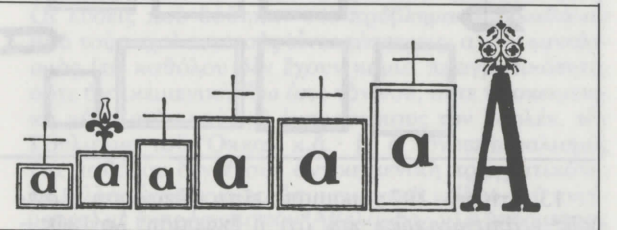
δεύοντας τη λέξη με τό τόσο φιλολογικό sic! Στο έξώφυλλο τού βιβλίου (δέν τό έχω μπροστά μου) θα άναγράφεται ο τύπος της δημοτικής *ΑΘΗΝΑ* με *κεφαλαία*, την περισωμένη πάλι θα την έβαλε ο Κ. μεταγράφοντάς τον με μικρά, όποτε τό sic τού άνήκει. Μπορεί πάλι να νομίζει ότι και ο τύπος *ΑΘΗΝΑ* είναι για sic, άφού ο Θεοδωρίδης ήταν δημοτικιστής, άρα, κατά τόν Κ., άνελληνιστος. Για να λέμε όμως τά sic-sic άν στο βιβλίο άναγράφεται *ΑΘΗΝΑ*, ο Κ. είναι sic-οφάντης· άν πάλι τό έξώφυλλο έχει Ἀθήνα, ο γράφων παραδέχεται ότι στήν περίπτωση αυτή δέν είναι καθόλου chic άπέναντι στόν κ. «καθηγητή».

3. Γράφει στόν Πρόλογο τού «έργου» του (σελ. 7) ο Κ. ότι σ' αυτό «κατά τό δυνατόν συνδυάζονται... διδακτική πληρότης και χρησιμότης με φιλοσοφικήν πρωτοτυπίαν συλλήψεως» ενώ θα 'θελε μάλλον να γράφει: με πρωτοτυπίαν φιλοσοφικής συλλήψεως. Δέν τού άρκει, φαίνεται, ή πρωτοτυπία τού «έργου» του· την θέλει και φιλοσοφική!

4. Στή σελ. 190 γράφει για τόν Ι. Σκώτο Έριγγένη ότι «έινε νεοπλατωνικός μεταφραστής τού Διονυσίου».

συγγραφέως—» (!). Έδώ πραγματικά πρέπει να άναρωτηθεί κανείς: άποπεράτωσε άραγε ο Κ. τίς σπουδές του ως μαθητής γυμνασίου; Έάν όχι, μπορεί να τίς συνεχίσει (άφού τόν άπασχολοϋν τά διάφορα «καθηκοντά» του) ως μαθητής νυκτερινού.

8. Έκθεση της πλατωνικής φιλοσοφίας με τούς άπαραίτητους σολοικισμούς δέν μορφοϋσε να λείψει από τό «έργον» τού «άξιοπρεπούς συγγραφέως» Κ. Γράφει λοιπόν στή σελ. 172: «Μετά τόν θάνατον τού διδασκάλου (399) ο Πλάτων έγκατέλιπε τās Ἀθήνας, τών όποιων τό δημοκρατικόν πολίτευμα, όντα άλλωστε και εκ καταγωγής δύσπιστον πρὸς αυτό, βάθως άηδίαζε...», αντί: ο Πλάτων... άν... δύσπιστος... Ἡ άηδία τού Κ. για τό συντακτικό και τη σωστή χρήση της γλώσσας φαίνεται ότι γίνεται πιό τυραννική όταν χρειαστεί να γράφει κάτι για τη δημοκρατία, την όποία τόσο βαθέως άηδιάζει, που χάνει τά λόγια του, δέν προσέχει τίς πτώσεις και παρατηρεί κανείς τίς παραπάνω έπιπτώσεις.

ου». Ὁνας μεταφραστής (άν έγραφε σωστή καθαρεύουσα ο Κ. θα χρησιμοποιοϋσε τόν τύπο: μεταφράστης) μπορεί να είναι καλός ή κακός και δέν μπορεί (όσον άφορά βέβαια την μετάφραση) να είναι άριστοτελικός, νεοπλατωνικός, ιδεαλιστής ή υλιστής. Ὁ Κ. θα 'πρεπε προφανώς να γράψει: νεοπλατωνικός φιλόσοφος, μεταφραστής τού Διονυσίου.

5. Η θέση τού επιθέτου και τού προσδιορισμοϋ φαίνεται ότι είναι ή έιδιόκτητα τού Κ. Στή σελ. 210 ο Τεγιάρ ντέ Σαρντέν χαρακτηρίζεται «χριστιανός παλαιοντολόγος και φιλόσοφος». Ὁ Τεγιάρ ήταν παλαιοντολόγος και χριστιανός φιλόσοφος (όπαδός δηλ. της —ή μιās— «χριστιανικής» φιλοσοφίας). Σάν παλαιοντολόγος όμως (σάν ο έπιστήμονας δηλαδή που άνακάλυψε στο Σου-Κου-Τιέν τόν Σινάνθρωπο) μπορεί να χαρακτηριστεί έβολουσιονιστής, υλιστής κ.τ.λ., όχι όμως και χριστιανός. Έκτός εάν στήν Ἑλλάδα τών Ἑλλήνων Χριστιανών άρχισαν να φυτρώνουν χριστιανοί ιατροί, χριστιανοί φυσικομαθηματικοί, χριστιανοί αρχιτέκτονες, χριστιανοί πολιτικοί μηχανικοί κ.λπ. Πάντως ο Κ. είναι σίγουρα «έλληνο-χριστιανός» καθηγητής φιλοσοφίας στο Ἀθήνησι.

6. Στή σελ. 170, ο προσωπικός Ἀναξαγόρας χαρακτηρίζεται «Κλαζομένιος τήν προέλευσιν», ενώ ή σωστή χρήση της γλώσσας έπιβάλλει την έκφραση: την καταγωγήν. Οι άνθρωποι έχουν καταγωγή, τά πράγματα προέλευση (ο τάδε είναι ελληνικής καταγωγής, τό τάδε είναι ζένης προελεύσεως).

7. Στή σελ. 8 γράφει: «ο φιλοσοφικός λόγος έχει και αυτός την ιδιοτυπία του —και από αυτήν άντλει και ο φιλόσοφος την άξιοπρέπειάν του ως

9. Ἀκολουθώντας την μόδα της φιλοσοφικής έτυμολογίας (πρβλ. Χάιντεγκερ κ.ά.) ο Κ. θεώρησε κι αυτός ύποχρέωσή του να έπιχειρήσει έτυμολογικές άκροβασίες. Στή σελ. 319 γράφει: «Τό πείραμα, ως και ή λέξις δηλοι, πραγματοποιείται τό πρώτον, όταν έπιτευχθή ή ύπέρβασις (πείραμα εκ τού περάω, ήτοι διέρχομαι έτέκεινα, πέρα σημείου τινός) πρὸς ένα σημείον τού χώρου, όπου έπαληθεύεται μιā υπόθεσις». Ἀφήνοντας κατά μέρος τίς μεταφυσικές ύπερβάσεις, ως κοιτάξουμε τίς έτυμολογικές ύπερβάσεις τού Κ. Τό ουσιαστικό πείραμα παράγεται από τό ρήμα *πειράωμαι* (=δοκιμάζω, προσπαθώ) και όχι από τό ρήμα *περῶ* (=περνῶ, διασχίζω) που δίνει τό ουσιαστικό *πέραμα* (=πέρασμα). Τό αρχαίο ρήμα *περῶ* είναι συγγενικό με τό έπίσης αρχαίο *πείρω* (=διαπερνῶ, διασχίζω) κι όχι με τό *πειρῶ* (ένεργ. τού *πειρώμαι*). Η άπόπειρα τού άπειρου Κ. για «φιλοσοφική» έτυμολογία τού πειράματος δέν έχει πέραση.

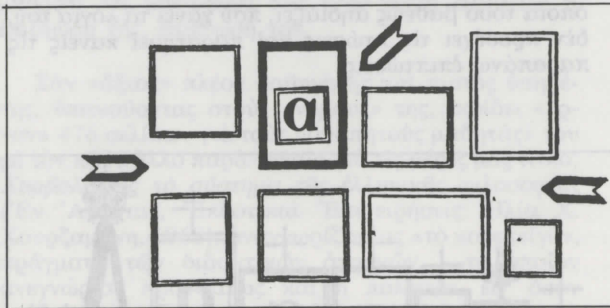
B. Μετά την τάλαιπωρία της γραμματικής, ή τάλαιπωρία της όρολογίας:

10. Στή σελ. 168, αναφερόμενος ο Κ. στήν ιωνική σχολή φιλοσοφίας γράφει ότι αυτή «άσχολεϊται άποκλειστικώς με την έρμηνείαν της φύσεως, της αυτομάτου δηλ. και άνευ έξωθεν δημιουργικής έπεμβάσεως αρχής τών φυσικῶν φαινομένων». Στο χώρο της ιωνικής φιλοσοφίας οι λέξεις φύσις (*natura*) και αρχή (*principium*) είναι έξαιρετικά άμφίλογες, ώστε να δημιουργείται σύγχυση, όταν ή μιā χρησιμοποιείται για την έπεξήγηση της άλλης, άκόμη και άν τίς μεταχειρίζεται κανείς με σημασία διαφορετική. Η

έκφραση «φυσικῶν φαινομένων» επίσης είναι περιορισμένη γιατί τόσο η φύση όσο και η ἀρχή στην ιωνική φιλοσοφία αναφέρονται στα ὄντα γενικά.

11. Στη σελ. 170 γράφει ο Κ. ότι ὁ Ἀναξαγόρας «δέχεται δύο ἀρχάς, τὸν νοῦν καὶ τὰ «ὁμοιομερῆ». Ὁ ὄρος ὅμως «ὁμοιομερῆ» ἢ «ὁμοιομέρειαι» εἶναι, φαίνεται, τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀναξαγόρα, πράγμα πὸν χρειάζεται διευκρίνιση, ἀφοῦ μάλιστα ἡ σχετική παραπομπή τοῦ Κ. εἶναι στὸν Σιμπλίτιο.

12. Στη σελ. 266, ἡ ἀπόδοση τοῦ *implication* τῆς νεότερης λογικῆς μετὸν ὄρο *ἐπαγωγή* εἶναι ἄστοχη καὶ λανθασμένη, ἀφοῦ ὁ ἑλληνικὸς ὄρος (ἀριστοτελικὸς) *ἐπαγωγή* ἀποδίδεται μετὸν λατινικὸ ὄρο *inductio* (γαλλ. *induction*, κ.τ.λ.) στὴν κλασικὴ λογική. Τὸν ὄρο *implication* ἀποδίδει ὁ ἑλληνικὸς *συνεπαγωγή* (πὸν ἔχει καὶ τὴ σημασία γενικά τοῦ συμπερασμοῦ) πολὺ καλύτερα, χωρὶς νὰ προκαλεῖται σύγχυση.

13. Στη σελ. 197 χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφραση «λογικῶς - ἀπαγωγικῶς» καὶ ὄχι ἡ ἔκφραση: λογικῶς - παραγωγικῶς ἢ καὶ μόνο παραγωγικῶς (ἀφοῦ εἶναι γενικευμένη πιά στὰ ἑλληνικά ἢ χρήση τοῦ ὄρου *παραγωγή* γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ὄρου *déduction*), γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς μεθόδου τοῦ Βόλφ, πὸν στὴ φιλοσοφία χαρακτηρίζεται ὄντολογική, παραγωγική ἢ γεωμετρική. Ὁ ὄρος *ἀπαγωγή* ἔχει διαφορετικὴ σημασία, τόσο στὸν Ἀριστοτέλη ὄσο καὶ στὴν μεθοδολογία.

14. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα πὸν χαρακτηρίζεται, κάπως ἀναχρονιστικά, «σχολὴ ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σπουδῶν», ἀφοῦ ὁ Κ., ὅπως φαίνεται, δὲν μπορεῖ νὰ φανταστεῖ φιλοσοφικὴ σχολὴ πὸν νὰ μὴ μοιάζει μετὸ Ἀθήνησι, ἀναφέρεται ὡς Ἀκαδημία (σελ. 172) καὶ ὡς Ἀκαδημία (σελ. 178). Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ὁ ἱστορικῶς σωστός, ὁ δεύτερος ὁ πῶς συνηθισμένος, ἀλλὰ ὁ «καθηγητῆς φιλοσοφίας» πρέπει νὰ ἀποφασίσει ποῖον θὰ χρησιμοποιεῖ.

15. Στη σελ. 293 ὁ Κ. μεταχειρίζεται τὴ λανθασμένη ἔκφραση «μνημοτεχνικά σχήματα» προκειμένου νὰ χαρακτηρίσει τὶς ἀπὸ αἰῶνων καθιερωμένες μνημονικές λέξεις τῶν συλλογιστικῶν τρόπων. Στη λογικὴ ὁ ὄρος *σχῆμα* ἔχει συγκεκριμένη σημασία (τὰ 3 ἢ 4 σχήματα τοῦ συλλογισμοῦ).

16. Στη σελ. 154 γράφει ἀσχολούμενος καὶ μετὴ δομὴ τῆς ὕλης: «τὸ ὕδωρ, τοῦ ὁποῖου τὸ μόνιον συνίσταται ἐκ δύο μερῶν ὕδρογόνου καὶ ἑνὸς ὀξυγόνου». Ὅταν μιλοῦμε γενικά γιὰ νερὸ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη ὕδρογόνου καὶ ἑνα ὀξυγόνου. Ὅταν ὅμως ἀναφερόμαστε εἰδικὰ στὸ μόριο τοῦ ὕδατος, ἢ ὀρθὴ χρήση τῶν ὄρων ἐπιβάλλει νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἄτομα ὕδρογόνου καὶ ἑνα ἄτομο ὀξυγόνου, ἀφοῦ τὰ μόρια ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἄτομα. Αὐτὰ τουλάχιστον διδάσκει κανεὶς στὸ γυμνάσιο.

17. Ἀντάξια τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος τοῦ Κ.

εἶναι ἡ ἀκαταστασία στὴ χρήση τῶν ὀνομασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν θεωριῶν, σχολῶν κ.τ.τ. Ἔτσι ἔχουμε π.χ. *ἐμπειριοκρατία* (σελ. 198) καὶ *ἐμπειρισμός* (σελ. 341), *θετικοκρατία* (σελ. 207) καὶ *θετικισμός* (σελ. 202), *ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία* (σελ. 197) καὶ *ἰδανισμός* (σελ. 201). Ὁ ὄρος *σοσιαλισμός* ἀποδίδεται «ἀρχαῖστί» μετὸν ὄρο, τὸν ἐντελῶς πιά ἄχρηστο, *κοινωνισμός*. Γιατί ὅμως δὲν γράφει ὁ συνεπῆς «καθηγητῆς» ἀντὶ *Ἐθνικοσοσιαλισμός* (σελ. 429) *Ἐθνικοκοινωνισμός*; Εὐτυχῶς, ὅμως, γιατί τότε θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὸν κάλαμόν του καμιά Ἐνωσὴ Κοινωνιστικῶν Σοβιετικῶν Δημοκρατιῶν. Πολὺ πάει!

18. Ἀφοῦ ἔκανε τὸν σοσιαλισμὸν κοινωνισμό, βάλθηκε νὰ κάνει καὶ τὸν Μάρξ ἰδεοκράτη, δηλ. ἰδεαλιστῆ. Στη σελ. 220 γράφει: «Κάτω ἀπὸ κάθε κοινωνιολόγον κρύπτεται ὁ οὐτοπιστῆς καὶ κατὰ τοῦτο, πρά-

γματι, ὁ Πλάτων, ὁ Μῶρος ἢ ὁ Μάρξ εἶνε ἅπαντες ἰδεοκράται». Δηλαδή ἀν ἀναλύσει κανεὶς τὴ βαθυστόχαστη διαπίστωση καὶ γενίκευση τοῦ Κ., θὰ δεῖ ὅτι οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ὄλοι οἱ κοινωνιολόγοι εἶναι οὐτοπιστῆς καὶ ἰδεοκράτες. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπόλυτα. Ἀφοῦ ὁ Κ. μιλά γιὰ ἰδεοκράτες, οὐτοπιστῆς καὶ κοινωνιολόγους, μπορεῖ ὁ καθένας νὰ κάνει τὶς παρακάτω ἀπλῆς σκέψεις:

—Ἐνας ἰδεοκράτης μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο ἰδεοκράτης, χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος καὶ οὐτοπιστῆς, ἢ νὰ εἶναι κοινωνιολόγος χωρὶς νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς, ἢ νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος, ἢ νὰ εἶναι καὶ οὐτοπιστῆς καὶ κοινωνιολόγος.

—Ἐνας οὐτοπιστῆς μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο οὐτοπιστῆς χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος καὶ ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι κοινωνιολόγος χωρὶς νὰ εἶναι ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι ἰδεοκράτης χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος, ἢ νὰ εἶναι καὶ κοινωνιολόγος καὶ ἰδεοκράτης.

—Ἐνας κοινωνιολόγος πάλι μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο κοινωνιολόγος, χωρὶς νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς καὶ ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς χωρὶς νὰ εἶναι ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι ἰδεοκράτης χωρὶς νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς ἢ νὰ εἶναι καὶ οὐτοπιστῆς καὶ ἰδεοκράτης, κ.τ.λ. κ.τ.λ.... Τώρα, ἀπ' ὅσα ξέρουμε, ὁ Πλάτωνας ἦταν ἰδεοκράτης, ὁ Μῶρος ἦταν οὐτοπιστῆς, ὁ Μάρξ ἦταν καὶ κοινωνιολόγος, χωρὶς νὰ εἶναι οὐτοπιστῆς καὶ ἰδεοκράτης, ὅπως δὲν ἦταν ἀριστοκράτης ἢ στρατοκράτης. Ἐὰν πάλι ὁ Κ. μετὸν ὄρο ἰδεοκράτης ἐννοεῖ ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε ἰδέες στὸ κεφάλι του, τότε εἶναι τόσο βέβαιο ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε, ὄσο βέβαιο εἶναι ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει.

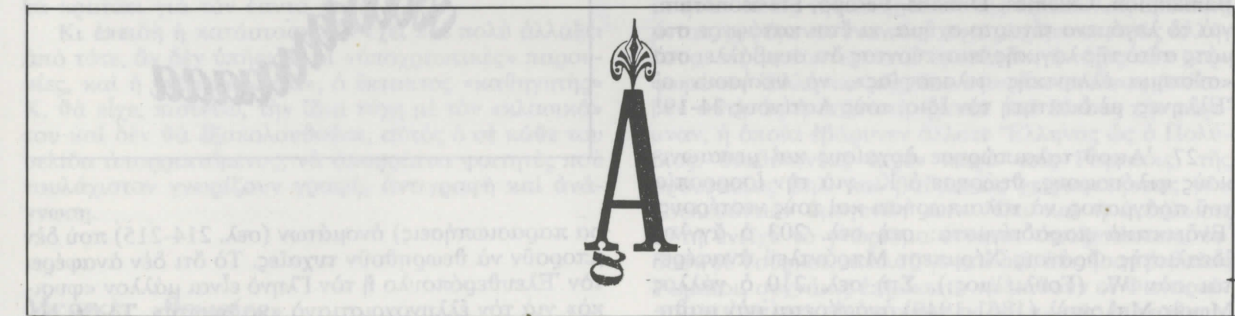
19. Ἡ ἀκαταστασία καὶ ἡ ἀσυνέπεια δὲν μποροῦσαν νὰ λείψουν ἐπίσης ἀπὸ τὶς παραπομπὲς καὶ τὴ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση. Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα: τὸ ἔργο γιὰ τὴν πλατωνικὴν θεολογία τοῦ Πρόκλου, μεγάλου πρῶτου φιλοσοφικῆς σκέψης γιὰ τὸν Κ.,

ἄλλου (σελ. 60) ἀναφέρεται ὡς «Πλατωνικὴ θεολογία» καὶ ἄλλου (σελ. 186) ὡς «Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας». Τὸ βιβλίον τοῦ Μπέρνερ γιὰ τὴν προσωκρατικὴν φιλοσοφία ἄλλου (σελ. 83) ἔχει γιὰ χρόνον ἔκδοσης τὸ 1958 (4ῃ ἔκδ.) καὶ ἄλλου (σελ. 171) τὴν περιοδὸν 1930-1958. Ποῖος ξέρει τί παρόμοιος πλοῦτος θὰ κρύβεται στὸ δαίδαλο τῶν παραπομπῶν τοῦ «συστήματος».

20. Κι ἀφοῦ ὁ Κ. τόσο προσέχει τὰ γνωστὰ —πιθανόν— σ' αὐτὸν βιβλία τί νὰ περιμένει κανεὶς γιὰ ὅσα δὲν ξέρει, οὔτε ἐξ ὄψεως. Στη σελ. 214 ἀναφέρει «τὴν ρηξικέλευθον μελέτην τῆς Τζαῖν Χάμιλτον» (*Προλεγόμενα στὴν Μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας*). Ἀλλὰ Τζαῖν Χάμιλτον, συγγραφέας βιβλίου μετὸν τὸν τίτλο, δὲν ὑπάρχει! Πρόκειται γιὰ τὴν Τζαῖν Χάρισον, πρωτοπόρο θρησκευτολόγο πὸν ἔγραψε καὶ Προλεγόμενα καὶ Ἐπιλεγόμενα στὴν Μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας. Ὁ ρηξικέλευθος «καθηγητῆς» ὄχι μόνο παραπέμπει, ἀλλὰ καὶ σχολιάζει ἄγνωστα σ' αὐτὸν συγγράμματα, παρόλο πὸν τὰ χαρακτηρίζει «κλασικά» (σελ. 454). Μήπως ὅμως πρόκειται γιὰ τυπογραφικὴ «ἀβλεψία»; Ὅχι, βέβαια! Ἡ Χάρισον γίνεται Χάμιλτον (εὐτυχῶς ὄχι ἡ Λαΐδη!) καὶ στὴ σελ. 454!

Γ. Καὶ λίγα δείγματα τῶν ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ ἀνιστόρητου «καθηγητῆ»:

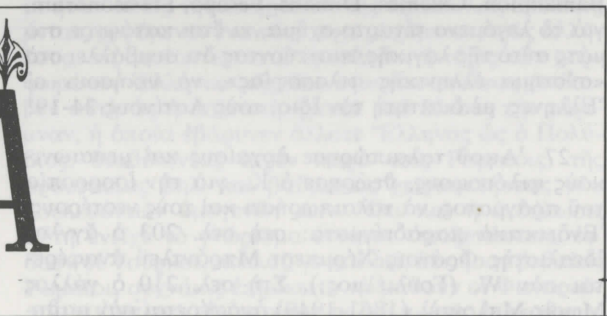
21. Γράφοντας (σελ. 171) γιὰ τὶς πηγὲς τὶς σχετικῆς μετὴν ἀρχαία φιλοσοφία κατασκευάζει τὰ ἑξῆς καταπληκτικά: «Ἀπόπειραν ἐνοποιήσεως αὐτῶν τῶν πηγῶν (καὶ ἄλλων συναφῶν, ὡς οἱ «Στρωματεῖς» τοῦ Πλουτάρχου, ἢ «Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ» τοῦ Εὐσεβίου, ὁ «Ἐλεγχος τῶν Αἰρέσεων» τοῦ Ἰππολύτου κ.ἄ.) ἔκαμεν...». Μιλά γιὰ τὶς πηγὲς ὁ Κ. ἀλλὰ τὸν παίρνει τὸ ποτάμι! Ὅτε ὁ Πλούταρχος οὔτε ὁ Ψευδο-Πλούταρχος ἔγραψε ἔργο μετὸν τίτλο *Στρωματεῖς*. Συγγραφέας τοῦ ἔργου, πράγμα κοινότητα γνωστὸ, εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρέας καὶ δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς καθηγητῆς ἢ ψευδοκαθηγητῆς φιλοσοφίας ἢ ψευδοφιλοσοφίας γιὰ νὰ τὸ ξέρει. Τὸ ὅτι ἐξάλλου εἴμαστε στὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τὸ δείχνει καὶ ἡ παράθεση τοῦ ἔργου τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Ἰππολύτου (ὁ σωστός τίτλος εἶναι: *Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος*, καὶ ὄχι ὅπως ἀναγράφεται). Ὁ κακὸς συγγραφέας Κ. δὲν εἶναι οὔτε καλὸς ἀντιγραφῆς, ὅταν μαζεῖ τὸ «ὕλικὸ» τῶν «ἔργων» του.

22. Στη σελ. 182 κατατάσσει τὴ *Ρητορικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στὶς ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς πραγματεῖες τοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης κάτι παραπάνω θὰ ἔφερε γιὰ τὴ φύση τοῦ ἔργου του, ὅταν τὴ ρητορικὴν τὴν κατέταξε στὶς ποιητικὲς (μετὴν ἐτυμολογικὴν σημασία τῆς λέξης, δηλαδή δημιουργι-

κῆς) ἐπιστῆμες μαζί μετὴν ποιητικὴ καὶ τὴ διαλεκτικὴ καὶ ὄχι στὶς πρακτικὲς (ἠθικὴ, οἰκονομικὴ, πολιτικὴ), ἀποψη πὸν τὴν ἀκολουθοῦν καὶ κατοπινὸι ἐρμηνευτῆς καὶ μελετητῆς τοῦ ἔργου του. Ἄν τώρα ὁ Κ. προτίμησε διαφορετικὴ κατὰταξιν ὄφειλε τουλάχιστο νὰ τὴν αἰτιολογήσει.

23) Στη σελ. 191 γράφοντας σχετικὰ μετὸ πρόβλημα τῶν καθόλου (=καθολικῶν ἐννοιῶν) πὸν κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἶχε ἀποτελέσει ἑνα ἀπὸ τὰ κυριότερα προβλήματα, ἂν ὄχι τὸ κυριότερο, τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, προσφέρει ἑνα τέλειο δείγμα τῶν συγχευμένων ἱστορικῶν του γνώσεων. Τὸν νομιναλισμὸν τὸν ὀρίζει ὡς τὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία «ἡ ἔννοια εἶναι ἀπλοῦν δημιουργία τοῦ νοῦ» καὶ θεωρεῖ ἐκπροσώπους του τὸν Ροσλὲν καὶ τὸν Ἀβελάρδο. Τὸν ρεαλισμὸν τὸν ὀρίζει ὡς τὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἔννοια «ἀντιστοιχεῖ εἰς πραγματικὰς οὐσίας», κύριο δὲ ἐκπρόσωπο θεωρεῖ τὸν Ἀνσέλμο. Ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, ὁ Θωμὰς ὁ Ἀκινάτης, ὅπως γράφει, «ἀκολουθοῦν ἑνα μετριοπαθῆ ρεαλισμὸν». Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλά, ἂν πιστέψουμε τὰ ὅσα γράφουν καθολικοὶ φιλόσοφοι, ὁπαδοὶ τῆς νεοσχολαστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ λύσεις πὸν δόθηκαν στὸ πρόβλημα τῶν καθόλου ἀπὸ τοὺς σχολαστικοὺς εἶναι τέσσερες: α) ὁ νομιναλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν ἔχουν καμιά πραγματικότητα, οὔτε ἀντικειμενικὴ ἔξω ἀπὸ τὸν νοῦ, οὔτε ὑποκειμενικὴ μέσα στὸν νοῦ) μετὴν ἐκπροσώπους τὸν Ροσλὲν, τὸν Γουλιέλμο τοῦ Ὀκκαμ κ.ἄ. β) ὁ κονσεπτουαλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ εἶναι ἔννοιες, ὑποκειμενικὰ «εἶδη» τοῦ πνεύματος) μετὴν ἐκπρόσωπο τὸν Ἀβελάρδο γ) ὁ ὑπέμετρος ρεαλισμὸς (μόνο τὸ καθόλου ὑπάρχει) μετὴν ὑποστηρικτὴ τὸν Γουλιέλμο τοῦ Σαμπῶ, καὶ δ) ὁ μετριοπαθῆς ρεαλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῆς λέξεις, οὔτε ἀπλῆς ἔννοιες στὸ πνεῦμα, οὔτε καθεαυτῆς ὑπάρχουσες ὄντοτητες, ἀλλὰ ὑπάρχουν ταυτόχρονα καὶ στὴν πραγματικότητα καὶ στὴ νόση, κατὰ διαφορετικὸ ὄμως τρόπο) μετὴν ἐκπροσώπους τὸν Ἀνσέλμο, τὸν Θωμὰ τὸν Ἀκινάτη, τὸν Δ. Σκῶτο κ.ἄ. Παρατηρήσεις: ὅσα γράφει ὁ Κ. (α) γιὰ τὸν νομιναλισμὸν, ταιριάζουν στὸν κονσεπτουαλισμὸν, ὁ δὲ Ἀβελάρδος εἶναι κονσεπτουαλιστῆς καὶ ὄχι νομιναλιστῆς· (β) γιὰ τὸν ρεαλισμὸν, ταιριάζουν στὸν ὑπέμετρο ρεαλισμὸν πὸν ἔχει ἐκπρόσωπο τὸν Σαμπῶ καὶ ὄχι τὸν Ἀνσέλμο πὸν ἀνήκει στὸν μετριοπαθῆ ρεαλισμὸν.

Δὲν ἀπαιτεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸν Κ. βέβαια σχολαστικὴ λεπτολογία, ἀλλὰ τουλάχιστον σχολικὴ ἐπιμέλεια.

24. Στη σελ. 191 γράφει σχετικὰ μετὸν Θωμὰ τὸν Ἀκινάτη ὅτι «οὗτος διετύπωσε τὰ ἐπιχειρήματα περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ εἰς τὰς περιφήμους πέντε ὁδοὺς· ἡ πρώτη καὶ φανερωτάτη εἶναι ἡ ἀπόδειξις τοῦ θεοῦ ἐκ

της ἐν τῇ φύσει κινήσεως». Τὸ ἴδιο ἀναφέρει καὶ στὴ σελ. 239. Ὅμως τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ, ὅπως παραδέχονται καὶ οἱ ἴδιοι οἱ νεοσχολαστικοὶ φιλόσοφοι, ὀφείλεται στὸν Ἀριστοτέλη (ἀνάγκη ἴσασθαι, πρῶτον κινῶν ἀκίνητον κ.λπ.), ἀναπτύχθηκε δὲ ἀπὸ τοὺς σχολαστικούς. Πῶς πῶρθε ὁ ἑλληνορθόδοξος Κ. νὰ χαρίσει τὴν πατρότητα τέτοιου ἐπιχειρήματος στοὺς πιστοὺς τῆς παπικῆς τιάρας, καὶ μάλιστα στὸ «ἔργο» του γιὰ τὸ «σύστημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας»;

25. Στὴ σελ. 292, ἀναφερόμενος στὰ σχήματα τοῦ κατηγοριοῦ συλλογισμοῦ γράφει: «τὰ τρία ἀνάγονται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ τέταρτον εἰς τὸν Γαληνόν». Ἄς δοῦμε ὅμως τί λέει ἡ ἱστορία. Ὁ Ἀριστοτέλης μελέτησε στὰ Ἀναλυτικά του τρία μόνο σχήματα: τὸ τέταρτον πού θεωρήθηκε, καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς περισσότερους λογικούς, ἔμμεση ἐκφορὰ συλλογισμοῦ πρῶτου σχήματος καὶ ὄχι αὐτοτελὲς συλλογιστικὸ σχῆμα ἀποδίδεται στὸν Γαληνόν, σὲ μεταγενέστερες ἐποχές, χωρὶς ἢ ἀπόδοση αὐτὴ νὰ στηρίζεται ἱστορικά, ἀφοῦ: α) σὲ κανένα ἔργο τοῦ Γαληνοῦ δὲν μνημονεύεται τὸ σχῆμα αὐτὸ σὰν ἀνεξάρτητο καὶ β) τὸν Γαληνὸν σὰν εὐρετὴ τοῦ σχήματος ἀναφέρουν γιὰ πρῶτη φορὰ ἄραβες συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνα. Αὐτὰ τουλάχιστον παραδέχονται ἐριμνηστεῖς τοῦ Γαληνοῦ (Κήφραρ), μελετητὲς τῆς ἀριστοτελικῆς συλλογιστικῆς (Λουκασίεβιτς) καὶ ἱστορικοὶ τῆς λογικῆς (Μποχέσκι).

26. Πῶς ὅμως νὰ ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸν Κ. νὰ γνωρίζει λεπτομέρειες τῆς ἱστορίας τῆς λογικῆς, ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ ἐκθέσει σωστὰ οὔτε καὶ τὰ γνωστὰ καὶ κοινά, ἐδῶ καὶ αἰῶνες (χωρὶς ὑπερβολή), στοιχεῖα τῆς κλασικῆς συλλογιστικῆς τέχνης, παρόλο πού, ὅπως πιστεύει, «ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν λεπτομερειῶν τῆς κλασικῆς θεωρίας τοῦ συλλογισμοῦ ἀποτελεῖ ἀπλὴν τεχνικὴν». Στὴ σελ. 293 παραθέτει ζευγαρωτὰ σὲ πίνακα τὶς ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς μνημονικὲς λέξεις γιὰ τοὺς ἰσχυρότερες συλλογιστικὸς τρόπους. Καὶ οἱ μὲν ἑλληνικὲς λέξεις (γράμματα, ἔγραψε... κ.λπ.) ἀναφέρονται σὲ ὄλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους (4 γιὰ τὸ πρῶτο σχῆμα, 5 γιὰ τὸ πρῶτο ἔμμεσο, 4 γιὰ τὸ δεύτερο, 6 γιὰ τὸ τρίτο, 5 γιὰ τὸ λεγόμενον τέταρτο, δηλαδή σύνολο 24), οἱ λατινικὲς ὅμως (Barbara, Celarent... κ.λπ.) ἀναφέρονται στοὺς τρόπους πού παραδέχεται ἡ παράδοση πού δὲν θεωρεῖ τὸ τέταρτο σχῆμα ἀνεξάρτητο (4 γιὰ τὸ πρῶτο, 5 γιὰ τὸ πρῶτο ἔμμεσο, 4 γιὰ τὸ δεύτερο, 6 γιὰ τὸ τρίτο, δηλαδή σύνολο 19). Τί συμβαίνει; Ἄπλως ὁ Κ. σκαρώνοντας τὸν πίνακα ἀπὸ διαφορετικὲς πηγὲς παρόλτις τὶς λατινικὲς λέξεις Bamalipon, Calemes, Dimatis, Fesapo, Fresisonorum, γιὰ τὸ λεγόμενον τέταρτο σχῆμα, κί ἔτσι κατάφερε στὸ μάτς αὐτὸ τῆς λογικῆς, πιστεύοντας ὅτι συμβάλλει στὸ «σύστημα ἑλληνικῆς φιλοσοφίας», νὰ νικήσουν οἱ Ἕλληνες, μὲ δαιτητὴ τὸν ἴδιο, τοὺς Λατίνους 24-19!

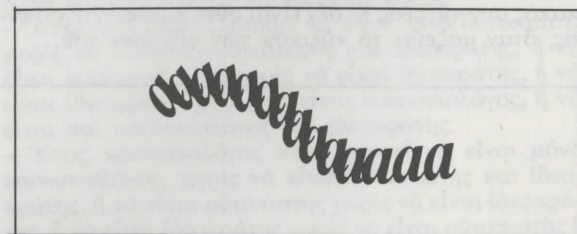
27. Ἄφοῦ ταλαιπώρησε ἀρχαίους καὶ μεσαιωνικοὺς φιλόσοφους, θεώρησε ὁ Κ., γιὰ τὴν ἰσορροπία τοῦ πράγματός, νὰ ταλαιπωρήσει καὶ τοὺς νεότερους. Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα: στὴ σελ. 203 ὁ ἄγγλος ἰδεαλιστὴς Φράνσις Χέρμπερτ Μπράντλεϋ ἀναφέρεται σὰν W. (Γουλιέλμος). Στὴ σελ. 210 ὁ γάλλος Μωρίς Μπλοντέλ (1861-1949) ἀναφέρεται σὰν μαθητὴς τοῦ Μπερξόν (1859-1941), ἐνῶ ἀπλούστατα ἡ φιλοσοφικὴ τους δραστηριότητα ἦταν σύγχρονη καὶ παράλληλη. Ὅσο γιὰ τὸν Μπλοντέλ, ὅπως τουλάχιστον πιστεύουν οἱ γάλλοι μελετητὲς τοῦ ἔργου του, δέχτηκε τὴν ἐπίδραση τοῦ Ὀλλέ-Λαμπρὸν (δασκάλου του στὴν Ἐκὸλ Νορμάλ), τοῦ Μπουρὸν καὶ τοῦ Ντυέμ. Στὴ σελ. 207 ἀναφέρει σὰν ἐκπρόσωπους τοῦ

νεοθετικιστικοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης τὸν Λ. Βίτγκενσταϊν, τὸν Ρ. Κάρναπ καὶ τὸν Χ. Ράιχενμπαχ. Ὅμως, τὸν Κύκλο τῆς Βιέννης, πού ἀπαγορεύτηκε ἀπὸ τὸν Ἑθνικο-σοσιαλισμὸ τὸ 1938, τὸν ἀποτελοῦσαν ὁ Σλίκ, ὁ Κάρναπ, ὁ Φράνκ κ.ἄ., ὁ Βίτγκενσταϊν δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν, τέλος ὁ Ράιχενμπαχ ἀνήκει στὴν ἐπιστημολογικὴ ομάδα τοῦ Βερολίνου. Ὅλοι τους ἦταν νεοθετικιστές, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνήκουν ὅλοι στὸν Κύκλο τῆς Βιέννης.

28. Στὴ σελ. 161, γράφοντας διάφορα φαιδρὰ γιὰ τὸν «ἄνθρωπον καὶ τὴν ἱστορίαν του», ἀναφέρει «καὶ τὴν σημερινὴν θεωρίαν περὶ κοινωνικῆς δομῆς (structuralism), τὴν ὁποίαν προητοίμασεν ὁ Klages εἰς τὸ ἔργον του *Τὸ πνεῦμα ὡς ὁ ἀντίπαλος τῆς ψυχῆς*». Σχέση ὅμως ἀνάμεσα στὶς ἀλογικὲς μωροφιλοσοφίες τοῦ ἀντιδημοκράτη καὶ πάντοτε φιλοναζιστῆ Κλάγκες μὲ τὸν στρουκτουραλισμὸ (ἢ ἀπόδοση: θεωρία περὶ κοινωνικῆς δομῆς, εἶναι περιοριστικὴ) μόνο ὁ χωρὶς ὑπόδομή φιλοσοφικὸς ἐγκέφαλος τοῦ Κ. μποροῦσε νὰ συλλάβει.

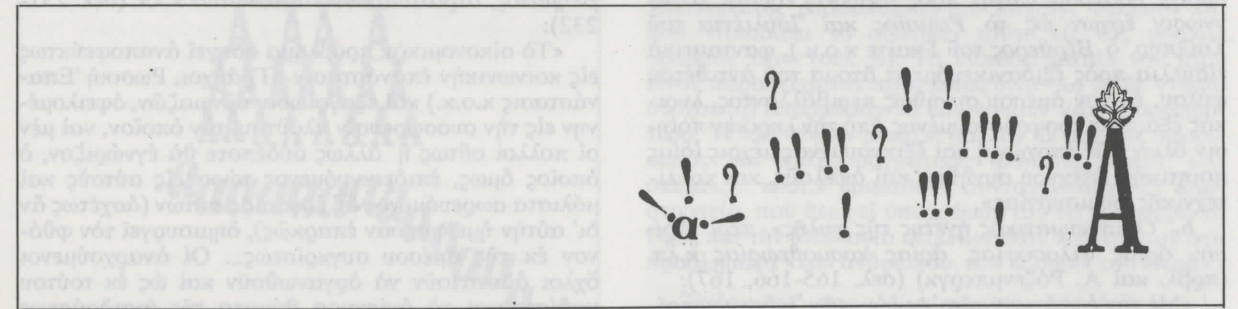
29. Τὸ νὰ μὴν ξέρει οὔτε τὸν Μάρξ οὔτε τὶς θεωρίες του, ἀποτελεῖ ὑποχρέωση καὶ καθήκον (ἢ καὶ προϋπόθεση) τοῦ ἀντιμαρξιστῆ καὶ ἑλληνοχριστιανοῦ «καθηγητῆ». Στὴ σελ. 204 γράφει ὅτι φιλοσοφία τοῦ Μάρξ εἶναι «ὁ διαλεκτικὸς ἢ ἱστορικὸς ὕλισμός». Ἐπειδὴ ὁ Κ. οὔτε γνωρίζει οὔτε κατάλαβε τὴν διάκριση ἀνάμεσα στὸν διαλεκτικὸ καὶ ἱστορικὸ ὕλισμό, σκέφτηκε ὅτι τὸ μόνο πού τοῦ ἔμεινε νὰ κάνει εἶναι τὸ νὰ «ἀναιρεῖ» (δηλαδή νὰ διαστρεβλώνει) τὴ σκέψη τοῦ Μάρξ, τόσο στὰ «ἔργα» του, ὅσο καὶ στὶς «θεωρητικὲς» φυλλάδες τῆς «πολιτείας» του.

30. Οἱ νεοἑλληνες φιλόσοφοι δὲν εἶχαν καλύτερη τύχη στὴ «συμβολή», ἀφοῦ καὶ ὅσοι ἀναφέρονται «ὑπῆρξαν πολὺ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰς ἐν Εὐρώπῃ σπουδὰς των ὡστε νὰ δημιουργήσουν νεοἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν» (σελ. 215). Ὁ Κ. δὲν εἶναι καθόλου ἐπηρεασμένος ἀπὸ «τὰς ἐν Εὐρώπῃ σπουδὰς» του, γι' αὐτὸ συμβάλλει «εἰς τὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας», ἢ μάλλον, δὲν εἶναι καθόλου ἐπηρεασμένος γενικὰ ἀπὸ τὶς σπουδὲς του, γιὰτι εὐλόγα μπορεῖ ν' ἀναρωτηθεῖ κανεὶς ἂν πραγματικὰ σπούδασε ὁ «καθηγητῆς» «ἐν Ἑλλάδι» ἢ «ἐν Εὐρώπῃ». Ἄς δοῦμε ὅμως μερικὲς παραλείψεις (ἢ καλύτε-

ρα παρασιωπήσεις) ὀνομάτων (σελ. 214-215) πού δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τυχαῖες. Τὸ ὅτι δὲν ἀναφέρει τὸν Ἐλευθερόπουλο ἢ τὸν Γληνὸν εἶναι μάλλον «φυσικό» γιὰ τὸν ἑλληνοχριστιανὸ «καθηγητῆ». Τὸ ὅτι δὲν ἀναφέρει (σελ. 177), ἔστω ἀνάμεσα στοὺς «πλατωνιστὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν», ἄξιους μελετητῆς τοῦ Πλάτωνα σὰν τὸν Ε. Μουτσόπουλο καὶ τὸν Κ. Δεσποτόπουλο, εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ: ὁ πρῶτος εἶναι καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης (χώρο πικρῶν ἀναμνήσεων γιὰ τὸν «καθηγητῆ» τοῦ Ἀθήνησι). ἀπὸ τὸν δεύτερο πάλι ἀφαιρέθηκε μετὰ

τὴν «κοσμογονία τῆς 21ης Ἀπριλίου» ὁ τίτλος τοῦ ὑψηλῆς. Τὸ ὅτι ὅμως δὲν ἀναφέρει τὸν Π. Κανελλόπουλο καὶ τὸν Κ. Τσάτσο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο. Καὶ οἱ δυὸ ὑπῆρξαν πετυχημένοι καθηγητὲς, ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκδίδουν ἔργα, ἐκφράσανε (καὶ ἐκφράζουν) μιὰ στιγμή τῆς νεοἑλληνικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας πού τὴν ἐξυπηρέτησαν καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τους δράση. Τὰ ἔργα τους καὶ οἱ ἰδέες τους κρίνονται, ἐλέγχονται, ἀναιροῦνται. Δὲν παρασιωποῦνται. Ὁ Κ. τοὺς παράλειψε γιὰ πολιτικούς, προφανῶς, λόγους. Ἡ ἐνοχη σιωπῆ, ἢ στρεβλὴ τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ἀνελεύθερη ἀνεπιμέλεια ἀνήκουν ὅμως στὰ «ιδανικά» τῆς «πολιτείας» πού ὑπηρετεῖ ὁ «καθηγητῆς».

31. Ὁ Κ. ὅμως προσπαθεῖ σὰν «γνήσιος Νεοἑλλήν» νὰ δημιουργήσει καὶ κλασικούς στὸ χώρο τῆς «καλλιέργειας». Ἀναφέροντας τὸ συρραφικὸ ἐξάτομο ἐξάμβλωμα τοῦ Ν. Κοτζιά (*Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας 1876-78*) ἀποφαίνεται (σελ. 164) ὅτι τὸ ἔργο «διατηρεῖ πάντοτε τὴν σημασίαν του ὡς μνημείου τῆς Νεοἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας». Ὁ Λ. Μαβίλης, γράφει σὲ γράμμα του (1878), ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὸ Ἀθήνησι καὶ τοὺς τότε καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας: «Ἡ φιλοσοφία ὀλόκληρη ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν κ. Φίλιππο Ἰωάννου, γέροντα ραμολίδο, πού δίνει μαθήματα προϊστοριολογίας, κάνοντας δύο ὥρες νὰ σκουπίσει τὴ μύτη του καὶ ἄλλες δυὸ ὥρες γιὰ νὰ βάλῃ τὰ γυαλιά του, καὶ ἀπὸ τὸν Κοτζιά, πού δίνει μαθήματα Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας. Πηγαῖω καὶ τὸν ἀκούω, ἀλλὰ ὁ Θεὸς νὰ μὲ κατακεραυνώσῃ ἂν καταλαβαίνω τίποτε: γι' αὐτὸ αὐτὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πληρώνῃ ὀκτὼ ἕως δέκα ἄτομα νὰ πηγαίνουν νὰ τὸν ἀκοῦνε γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴ θέση γιὰ τὴν ὁποία πληρώνεται κί ἔτσι ἔξοδεύει ἕνα τέταρτο καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία τέταρτα κραταίει γιὰ τὸν ἑαυτό του».

Κι ἐπειδὴ ἡ κατάσταση δὲν ἔχει καὶ πολὺ ἀλλάξει ἀπὸ τότε, ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ «ὑποχρεωτικὲς» παρουσίες, καὶ ἡ «νέα πολιτεία», ὁ ἔκτακτος «καθηγητῆς» Κ. θὰ εἶχε, πιστεύω, τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸν «κλασικό» του καὶ δὲν θὰ ἐξακολουθοῦσε, αὐτὸς ὁ σὲ κάθε του σελίδα ἀπορριπτόμενος, νὰ ἀπορρίπτεται φοιτητὲς πού τουλάχιστον γνωρίζουν γραφὴ, ἀντιγραφὴ καὶ ἀνάγνωση.

Μερικὲς «θεωρίες» μαθητευόμενου «φιλόσοφου»

Τυχαία παράθεση «κειμένων». Συγγραφέας τους, ὁ «ἐν λόγῳ» φιλόσοφος:

1. Ὁ «γνώστης» τῆς γλώσσας, περὶ δημοτικῆς τε καὶ καθαρευούσης (σελ. 106):

«Ἡ ἀντίθεσις δημοτικισμοῦ καὶ καθαρευούσης δὲν

εἶναι ἀπλῶς διαμάχη περὶ τὴν γλῶσσαν· εἰσδύει ταύτης βαθύτερον: ὁ δημοτικισμὸς ζητεῖ τὰ δικαιώματα τῆς φυσικῆς ζωῆς τῆς ἀπεξενωμένης παιδείας, ἐνῶ τὸ κίνημα τοῦ καθαρισμοῦ, προβάλλει ὡς ἄξιαν μίαν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ζωὴν ἀποκεκομμένην —ἀπεξενωμένην ἄρα καὶ πάλιν— «διαγωγὴ» τῶν δόλιγων. Ἡ ἀντίθεσις ἔχει ἀρχαίας τὰς ρίζας της, διότι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συντελεῖται ἡ δραματικὴ διαφοροποίησις τῶν κατωτέρων, «πελασγικῶν» καλουμένων, στρωμάτων, ὡς δούλων, ὀρεσιβίων ἢ περιοίκων, χονδροειδῶς χειριζομένων τὴν ἑλληνικὴν, καὶ τῶν τὴν ἑλληνικὴν ταύτην γλῶσσαν καλλιεργούντων Μυκηναίων καὶ πολιτῶν τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἡ διαφοροποίησις δὲξ-

νεται περαιτέρω κατὰ τὴν ἑλληνοιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, προχωρεῖ βαθύτερον κατὰ τὴν βυζαντινὴν, φθάνει δὲ εἰς ἀποκορύφωσιν εἰς τὴν νεωτέραν. Εἰς τὸν λαϊκὸν τραγουδιστὴν καὶ τοὺς λογίους συνεχιστὰς του θὰ ἀντιτάσσονται πάντοτε οἱ Κάλβοι καὶ οἱ Καβάφαι, φορεῖς ἐνὸς ἀρχαιοτρόπου ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς καθαρῆς ἐκείνης ἐκφράσεως, τὴν ὁποίαν ἀνεπαναλήπτως ἐδημιούργησε».

2. Ὁ ἀνιστόρητος περὶ ἱστορίας (σελ. 98):

«Ἡ κοσμολογία, κατὰ ταῦτα, ἡ ἑλληνικὴ ἐκβάλλει εἰς τὴν Θεολογίαν, καὶ διὰ καὶ εἰς τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει πολὺ τὴν χριστιανικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας· ἡ ἱστορία δηλ. εἶναι ἡ προοδος ἢ ἔσχατολογικὸς ὀδηγός, διὰ μέσου τῶν ἱστορικῶν ἀντιθέσεων, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ».

3. Ὁ «πατριώτης» περὶ ἀρματολισμοῦ, Φαναριωτῶν, Τουρκοκρατίας (σελ. 102-103):

«Ἄφ' ἧς στιγμῆς, πράγματι, περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἔληξεν ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ ἀρματολισμοῦ, ἡ ὁποία κατέδειξε εἰς τὴν Τουρκίαν πόσον ἀφερέγγυοι ἦσαν οἱ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της ἀρματολοί, εὐκόλως μεταστρεφόμενοι ἐναντίον της, μαχόμενοι πρὸς ἀλλήλους, στρατεύοντες κατὰ ὁμοειδῶν, ἢ τάξεις τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνάλαβεν αὐτὴ ὡς ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους τὴν μερίμαν, ἡ ὁποία ἐβάρυνεν ἄλλοτε Ἑλλήνας ὡς ὁ Πολύβιος, διαθέτοντας ἰσχὺν παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, τῆς προστασίας δηλ. καὶ βαθμιαίας χειραφετήσεως τῶν δουλευντῶν ὁμογενῶν των. Ὅτι καὶ ἡ ἐκδήλωσις αὕτη ἐνεῖχε τὸ γνῶρισμα ἐντόνου ἀποξενώσεως, ἐφ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, δὲν ἦσαν βεβαίως Ρωμαῖοι, συχνάκις ἐπρόκειτο νὰ μάθουν οἱ Φαναριῶται, καὶ μάλιστα διδασκόμενοι διὰ πικρῆς ἐμπειρίας».

4. Ὁ μικρὸς γιὰ τὸ «μέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα» (σελ. 105):

«Τὸ μέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα συναντᾷ τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὸν ἀσίγαστον φθόνον, διότι δὲν παραδίδεται μόνον του, ὡς μία ἀπρόσωπος προσφορά, ἀλλ' εἶναι ὁ τρόπος αἰσθητικῆς (δηλ. ἀπολύτου) καταξίσεως τοῦ δημιουργοῦ του· ὁ ἕτερος, ἐπομένως διὰ νὰ θέσῃ

αυτό, αναγκάζεται μετ' αὐτοῦ νὰ δεχθῆ καὶ τὴν δημιουργὸν του προσωπικότητα, ἀρνούμενος οὕτω διαλεκτικῶς (ἐφ' ὅσον ἡ θέσις εἶνε ἀπόλυτος) τὴν θέσιν τῆς ἰδικῆς του. Αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ φθόνου πρὸς τὴν προσωπικότητα, (εἶναι) γνώρισμα ἀνεξάλειπτον τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας».

5. Ὁ «*ψυχολόγος*» γιὰ τὸν νεοέλληνα ἔφηβο καὶ τὰ διαβάσματά του (σελ. 171):

«Ἡ γενετήσιος ὁρμή, ἰδίως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἡβης, ὁπότε δὲν ἔχει εἰσέτι ἐκδηλωθῆ ὡς ἰδιαιτέρα καὶ αὐτόνομος σωματικὴ ἀνάγκη, τείνει νὰ διαποτίσῃ ὁλόκληρον τὴν ψυχικότητα τοῦ ἐφήβου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὴν τάσιν δι' ὄνειροπόλησιν, ρεμβασμούς, ἡδονικὴν φυγὴν πρὸς ἰδεώδεις ἔρωτας (ἀνάγνωσιν ἔργων ὡς τὸ *Ρωμαῖος* καὶ *Τουλιέττα* τοῦ Σαίξπηρ, ὁ *Βέρθερος* τοῦ Γκαίτε κ.ο.κ.), φανταστικὰ εἰδύλλια πρὸς ἐξιδανικεύμενα ἄτομα τοῦ ἀντιθέτου φύλου, ἐκ τοῦ ἀμέσου συνήθως περιβάλλοντος, λυρικὰς ἐξάρσεις τροφοδοτουμένας ἀπὸ τὴν λυρικὴν ποιήσιν ὄλων τῶν ἐποχῶν ἢ καὶ ἐξικνουμένας μέχρις ἰδίας ποιητικῆς, ἀτέχνου συνήθως καὶ ἀφελούς, καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας».

6. Ὁ «*πνευματικὸς ἡγέτης τῆς φυλῆς*», περὶ Ἀρίων, ἀρίας φιλοσοφίας, ἀρίας κοσμοθεωρίας κ.λπ. (πρβλ. καὶ Α. Ρόζενμπεργκ) (σελ. 165-166, 167):

«Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀρίων, τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων, εἰς ὅλην τὴν ζώνην τῶν ἀπὸ Ἀτλαντικοῦ μέχρι καὶ τῆς Ἰνδίας χωρῶν, εἰσβάλλει εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νέα ἀντίληψις περὶ τῆς ζωῆς καὶ νέα ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ὅπως οἱ Ἀριοὶ ἐπιδρομεῖς διεχώρισαν ἑαυτοὺς τῶν δαιμονικῶν dasas (ἢ οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ τῶν δαιμόνων τῆς γῆς) οὕτω καὶ, γενικώτερον, διαμορφώνουν μίαν σκέψιν, τῆς ὁποίας κύριον γνώρισμα εἶνε ἡ ἀφαίρεσις, ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν φαινομενικὴν του κροστάλλωσιν, τοῦ «ὄντος καθ' ἑαυτὸ» ἢ τῆς «οὐσίας», κατὰ τὴν ὀρολογί-

7. Ὁ «*κοινωνιολόγος*», περὶ ἀναγκῶν, θεσμῶν καὶ κοινωνικοῦ συνόλου (σελ. 226):

«Αἱ ἀνάγκαι τοῦ κοινωνικοῦ τούτου συνόλου εἶνε, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζουν τὴν χρησιμότητα τῶν θεσμῶν, τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ὑφίστανται καὶ λειτουργοῦν εἰς μίαν κοινωνίαν. Αἱ ἀνάγκαι, ὡς εἶπομεν, διὰ τὰς ὁποίας ὑπάρχουν οἱ θεσμοὶ δὲν εἶνε ὕλικοί, οἰκονομικαὶ (αὐτὰ ἱκανοποιοῦνται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς φυσικῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ὕλικόν περιβάλλον του), ἀλλὰ κυρίως καὶ πρὸ παντὸς ψυχικαὶ ἀνάγκαι ἀναγωγείσεως καὶ κοινωνικῆς καταξιώσεως».

8. Ὁ «*στοχαστής*», περὶ μαζῶν, κοινωνικοῦ προβλήματος, στρατιωτικῶν καθεστώτων κ.λπ. (σελ. 231-232):

«Τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα ὁδηγεῖ ἀναποφεύκτως εἰς κοινωνικὴν ἐπανάστασιν (Γράγκοι, Ρωσικὴ Ἐπανάστασις κ.ο.κ.) καὶ ἐξαγρώσιν τῶν μαζῶν, ὀφειλομένην εἰς τὴν συσσώρευσιν πλοῦτου, τὸν ὁποῖον, καὶ μὲν οἱ πολλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως οὐδέποτε θὰ ἐγνώριζον, ὁ ὁποῖος ὁμως, ἐπιδεικνυόμενος τώρα εἰς αὐτοὺς καὶ μάλιστα σωρευόμενος δι' ἐργασίας αὐτῶν (ἀσχετῶς ἀν δι' αὐτὴν ἡμείφθησαν ἐπαρκῶς), δημιουργεῖ τὸν φθόνον ἐκ τῆς ἀμέσου συγκρίσεως... Οἱ ἀναρχοῦμενοι ὄχλοι ἀδυνατοῦν νὰ ὀργανωθοῦν καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστανται τὰ ἀνίσχυρα θύματα τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀλίγων, ὁπότε τὴν περίοδον τῶν ἐγκλημάτων τοῦ πλήθους διαδέχεται καθεστῶς ἀνευδοκίμου ὀλιγαρχίας... Ὅταν ἡ ἀναληθία τοῦ κράτους φθάσῃ εἰς τὸ ἀπροχώρητον καὶ ἀπειλεῖται ἐκ νέου πρὸς ἀναρχίαν ὀλιστῆσις, ἐπεμβαίνουν συνήθως στρατιωτικὰ καθεστώτα, τὰ ὁποῖα συναγείρουν τὸ σύνολον εἰς μίαν ἐνότητα δράσεως, ἀναφαίνονται δηλ. ἡγέται τοῦ ἔθνους καὶ ὄχι ἀπλῶς τῶν κυβερνώντων (βλγαρικῶν) κομμάτων (Ἰούλιος Καίσαρ, Ναπολέον κ.λπ., ἐθνικοσοσιαλιστικὰ κ.ἄ. κινήματα τοῦ μεσοπολέμου).

αν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ τὸ «κατὰ συμβεβηκὸς ὄν», ἢ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἰνδικῆς σκέψεως, τοῦ Βράχμαν ἀπὸ τὴν Μαγὰ (τὸν ἀπατηλὸν δηλ. πέπλον, ὁ ὁποῖος καλύπτει καὶ ἀποκρύπτει τὸ ὄν)».

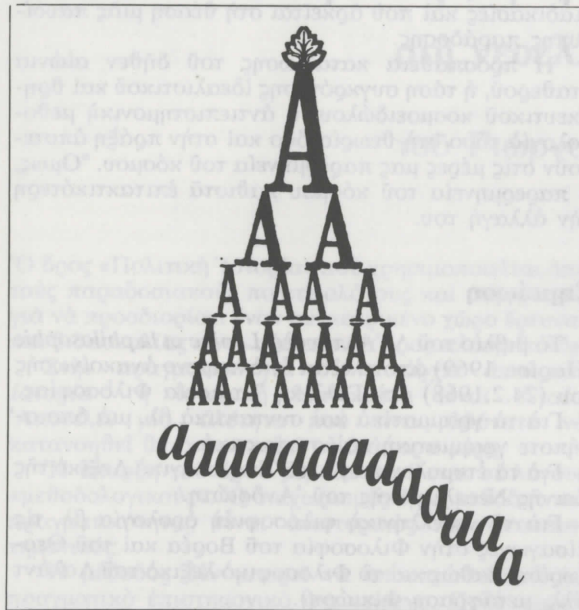
.....
«Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀρίας θεωρήσεως τοῦ ὄντος ἔσχε μίαν ὄλως νέαν ἐξέλιξιν. Ὅ,τι διὰ τοὺς Πέρσας δὲν εἶνε παρὰ μία εἰς τὸ μέλλον ὑποφώσκουσα τάξις, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ ἀγωνισθῆ σκληρὰ κατὰ τὸ παρόν, διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶνε κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπετεύχθη ἤδη ἀπὸ τὸν Θεὸν —τὸν ὑψιστον τῶν θεῶν, τὸν Δία— μετὰ ἀπὸ μίαν δραματικὴν σύγκρουσιν, τὴν Τιτανομαχίαν.»

Τὰ καθεστώτα αὐτὰ ἐπιλύουν συνήθως τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα καὶ ὅταν δὲν συντριβοῦν διὰ κατασχέσεως τῆς ἰσχύος τῶν — ἢμποροῦν νὰ ὁδηγήσουν, μετὰ τινὰς ταλαντεύσεις (ἐμφύλιοι ἔριδες διὰ τὴν κληρονομίαν τοῦ Καίσαρος), εἰς τελικὴν ἐνοποίησιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐξητλημένης ἐκ τῶν πολέμων κοινωνίας».

9. Ὁ «*θεωρητικὸς*», περὶ σοσιαλισμοῦ, κομμουνιστῶν, ἀντιδράσεως καὶ ἀστώτων (σελ. 419):

«Οἱ «κοινωνικοὶ» «προφήται» (Saint-Simon, Karl Marx) ζητοῦν μίαν νέαν «δικαιοτέραν» συμμετοχὴν εἰς τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, ἢ ὁποῖα ὁμως δὲν εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε συμβολὴν τῶν αἰτούντων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀστικῆς

πολιτείας. Ἀναφαίνεται τοιοῦτοτρόπως τὸ ἠθικὸν ἰδεώδες τοῦ κοινωνισμοῦ (sozialismus), τῆς κατανομῆς

δηλ. τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν ὄχι ἀναλόγως τῆς προσφορᾶς, ἀλλὰ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν πολλῶν. Αἱ ὑπερβολικαὶ ἀπαιτήσεις ὑποχρεοῦν τὸ κράτος, τὴν πολιτείαν, νὰ διαφυλάξῃ αὐστηρότερον τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐτάχθη νὰ προστατεύσῃ, οὕτω δὲ ἀνακύπτει νέα ἀρνητικὴ μορφή τῆς ἐλευθερίας, ἢ καλουμένη «ἀντίδρασις», ἢ πολιτεία δηλ. ὡς διασφαλίξουσα μὲ σκληρότητα τὰς διακρίσεις τῶν τάξεων (ἄνευ τῶν ὁποῖων δὲν θὰ ὑπῆρχε, ἐφ' ὅσον ἡ πολιτεία εἶνε ἐξ ὀρισμοῦ ἡ ἰσορροπία τοῦ ἐνός, τῶν ὀλίγων καὶ τῶν πολλῶν). Τὴν ἀνακύπτουσαν ἐνταξιν ἐξ αὐτοῦ ἀναγκάζονται οἱ «ἄστοι», οἱ πρωτεργάται καὶ φορεῖς τῆς ἐν κινδύνῳ πολιτείας, χάριν τῆς διαφυλάξεως τῶν ἤδη ἐν αὐτῇ κτηθέντων δικαιωμάτων νὰ ἀπαμβλύνουν δι' ὑποχωρήσεων καὶ ἀναγνωρίσεως «δικαιωμάτων», τὰ ὁποῖα, κυρίως εἰπεῖν, δὲν εἶνε δικαιώματα ἐφ' ὅσον παρέχονται παρ' ἄξιαν, παρὰ δηλ. τὴν πραγματικὴν προσφορὰν εἰς τὴν διαδικασίαν παραγωγῆς. Ἄλλ' οὕτως ἡ πολιτικὴ κινεῖται πλέον εἰς φαῦλον κύκλον, ἐφ' ὅσον αἱ προβαλλόμεναι ὑπὸ τῶν πολλῶν ἀπαιτήσεις ὀγκοῦνται ἀναπτυσσόμεναι τοσοῦτω πλειότερον ὅσῳ πλειότερα εἰς αὐτῶν ἱκανοποιοῦνται ἐκάστοτε, ὁπότε προβάλλονται νέαι κ.ο.κ. Καὶ εἶνε αὐτὸ, πρῶγματι, διαλεκτικῶς ἀναγκαῖον: διότι οἱ πολλοὶ οὐδέποτε θὰ ἄρκεστοῦν εἰς τὰ παρεχόμενα εἰς αὐτούς, ἐφ' ὅσον αἱ ἀνάγκαι τῶν δὲν εἶνε οἰκονομικαὶ (οἱ σύγχρονοι κομμουνισταὶ ζοῦν π.χ. ἀπείρως καλλίτερον τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δούλων), ἀλλὰ ἠθικαὶ, ἢ ἐξουδετέρως δηλ. τῆς πρώτης ἀρνητικότητος, τῆς ἐλευθερίας ὡς ἄρσεως τοῦ πολιτικῶς ἐνιαίου, διὰ τῆς ὁποίας ἄρσεως ἡ πολιτεία διασπάται».

10. Ὁ «*νηφάλιος*» περὶ Σάρτρ, ὀργισμένων νέων, ἀναρχισμοῦ καὶ Σινῶν (=Κινέζων) (σελ. 432):

«Πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἔκφρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Sartre ἀποτελεῖ ὁ «ἀναρχισμός», ὁ ὁποῖος ἀκμάζει προσφάτως καὶ τοῦ ὁποῖου εἶνε φορεῖς ἱστορικοὶ λαοὶ ἀφ' ἐνός, ὡς οἱ Σῖναι, ἔχοντες ἠξυμένην ἔπαρσιν διὰ τὸ μέγα τῶν παρελθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον

συγκρίουν τὸ ἄθλιον τοῦ παρόντος τῶν, ἢ νεολαία δὲ ἀφ' ἐτέρου τῶν προηγμένων χωρῶν (οἱ «ὠργισμένοι νέοι»), ἢ ὁποῖα διὰ τὸν ἴδιον λόγον (διὰ τὴν ἔλλειψιν δηλ. πάσης αἰτίας πρὸς κατάφασιν ἑαυτῆς, ἐπειδὴ δηλ. ἔχει λάβει τὰ πάντα καὶ οὐδὲν ὑπολείπεται εἰς αὐτὴν ἵνα δώσῃ) ἐκρήγνυται καταφάσκουσα τὸ ἀσημαντόν τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, φθειρούσα τὰς ἀξίας ἐκ τῶν ὁποίων, καὶ τὴν στιγμὴν ἀκόμη κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰς καταστρέφει, ζῆ».

Τὸ «ἔργον» ἔχει «ὡς παράρτημα» μίαν ἀνεκδιήγητη «Φιλοσοφικὴν σύνοψιν» (σελ. 462-469) ποῦ μετριοφρονα ὁ Κ. γράφει ὅτι συνέταξε «κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς *Θεολογικῆς Στοχειώσεως* τοῦ Πρόκλου καὶ τῆς *Παντοδαπῆς Διδασκαλίας* τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ» καὶ ποῦ «ἀποδίδει τὸ σύστημα τούτου εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς του» (σελ. 8). Τὰ «ὑποδείγματά» του (ποῦ εἶναι παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν γιὰ κάθε γνήσιο στοχαστῆ) μποροῦσαν νὰ τὸν κάνουν κάπως σοβαρότερο. Ἡ «Σύνοψις» μοιάζει μάλλον μὲ ἀφελεῖς ἀφορισμοὺς καὶ θολὰς δογματικὰς ἀλήθειες, τύπου «Αἱ σκέψεις... κ.λπ.» ἡμιμαθοῦς συνταγματάρχου ἐν ἀποστρατεία, ποῦ θεωρεῖ ὑποχρέωσή του νὰ μεταφέρει τὸ ὕφος καὶ τὴν ἰδεολογία στρατιωτικοῦ κανονισμοῦ στὰ προβλήματα «τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου, τοῦ Θεοῦ».

Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα (σελ. 464-469).

- α) «Ὁ Θεὸς κινεῖ ἀκινήτως ἔλκων πρὸς ἑαυτὸν διὰ τοῦ «υἱοῦ» του, ἀρχῆς πάσης κινήσεως - δημιουργίας τοῦ κόσμου, τὴν κοινωνίαν τῶν ψυχῶν (τὸ πνεῦμα) ἵνα τὸν εἰκονίσῃ (τὸν «γνωρίσῃ»).»
β) «Ὡς φύσις ἐννοεῖται ἡ διάστασις τῆς αὐτομάτου, αὐθορμήτου καὶ αὐτονόητου («φυσικῆς») κινήσεως, χαρακτηριζομένης ἀπὸ ἔλλειψιν θαυμασμοῦ διὰ τὸ εἶναι αὐτῆς.»
γ) «Λόγος εἶνε τὸ ἀνάγωγον κατάλοιπον ἀληθείας, τὸ μὴ γνωριζόμενον πλέον, διὰ τοῦ ὁποῖου γνωρίζομεν.»
δ) «Δόξα (ἢ εἰκασία) εἶνε τὸ σύνολον τῶν αἰτιῶν, διὰ τὰ ὁποῖα λανθάνει ἡ φύσις (ἀνακύπτουν δηλ. τὰ λάθη, τὰ σφάλματα).»
ε) «Γνώσις ὑπάρχει ὅταν τὸ ἐγὼ ἀναγάγῃ τὴν δόξαν εἰς ἑαυτὸ καὶ, περαιτέρω, ὅταν διαφορισθῇ ἀπ' αὐτῆς ἵνα ἐπανακάμψῃ εἰς ἑαυτὸ δι' ἀνακλάσεως (διαλεκτικῆς).»
στ) «Σύστημα τῶν παρελθουσῶν στιγμῶν εἶνε ἡ ἱστορία.»
ζ) «Ἄρετὴ εἶνε ἡ καθ' ὑπέρβασιν τῆς παθητικότητος τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς ἕξις, διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἄριστοι διαφορίζονται τῶν πολλῶν.»
η) «Ἐλευθερία εἶνε ἡ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ τοῦ διὰ τῆς χάριτος ζῶντος κατάφασιν ἀντ' αὐτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας.»
θ) «Δύναται τις νὰ εὕρῃ τὴν λύτρωσιν οὐ μόνον αὐτενεργῶν, ἀλλὰ καὶ ἐλεούμενος· ἢ δι' ἐτέρου λύτρωσις συνιστᾷ τὴν θρησκείαν.»
ι) «Ὁ ἔρως, ὁ γάμος, ἡ οἰκογένεια εἶνε οἱ ὀρίζοντες τῆς τραγικῆς συντριβῆς.»

Στοὺς ὀρίζοντες, ὁμως, αὐτοὺς τῆς τραγικῆς συντριβῆς ἔπρεπε ὁ Κ. νὰ προσθέσῃ καὶ τὴν καθηγητικὴν ἔδρα.

Ἐπιλεγόμενα

Ἄν ἡ παραπάνω παράθεση σφαλμάτων καὶ θεωριῶν εἶχε σκοπὸ νὰ δείξῃ μόνον ὅτι ὁ Κουτσογιαννόπουλος εἶναι ἕνας ἀνάξιος πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς, θὰ περιορίζετο ἕνα γενικότερο πρόβλημα στὸ πλαίσιο μιᾶς

κριτικής προσώπων, πάντοτε βέβαια αναγκαίας, αλλά άγονης σε γενικές διαπιστώσεις. Ο Κ. δέν είναι μόνο μια άποτυχημένη περίπτωση, αλλά και επιγέννημα μιας από καθέδρας έπίσημης έλληνικής ιδεολογίας, που από χρόνια τρέφει και έτοιμάζει συνεχιστές και επιγόνους. Η ιδεολογία αυτή, έκφραση μιας αντιδραστικής πολιτικής πολλαπλής εξέλιξης, έπιμονα και άθémια έξαρτημένη και ή ίδια από συντηρητικότερες ξένες από καθέδρας ιδεολογίες, εξέλληγίζει τον «λόγο» της με την παθολογική προσήλωσή της σ' ένα κατ' έπιλογήν παρελθόν, προσιτή πηγή κενής ρητορικής φιλοσοφίας, που κύρια χαρακτηριστικά της είναι οι αναγωγές της σε παλιά πρότυπα προγονικού στοχασμού και ή τυποκρατική προσπάθεια για την αναβίωσή τους. Το ψευδοαίτημα και ή φασματική ανάγκη για έλληνική άποκλειστικά φιλοσοφία οδηγεί στην εύκολη λύση, την ανάμιξη δηλαδή έτερόκλητων στοιχείων από την αρχαία, τη χριστιανική και τη βυζαντινή φιλοσοφική γραμματεία και στην παραγνώριση του βασικού ζητήματος, που είναι ή άνυπαρξία σωστής από μέρους της μεθόδολογίας στον τομέα του νεοελληνικού προβληματισμού.

Επακόλουθο: ή άδικαιολόγητη απέχθεια για τα δυναμικά προβλήματα του παρόντος και οι μυωπικές προβλέψεις για τα προβλήματα του μέλλοντος, που είναι οι σταθερές της πισωδρομικής πορείας για την πλήρωση της κενότητας.

Εκδήλωση: ή σπασμοδική προσπάθεια για την αναβίωση μιας από καθέδρας προγονοφιλοσοφικής θεματικής και ένός ψευδοθηρησκευτικού ήσυχασμού και ή χαρακτηριστική άνικανότητα για κατανόηση έκσυγχρονισμένων τάσεων και αυτής άκόμη της άστικής σκέψης (π.χ. του νεοθετικισμού).

Αποτέλεσμα: α) ένας άκραίος ιδεαλισμός που άρνεϊται το έπιστημονικά δοσμένο κοσμοείδωλο και τους γενικούς νόμους και διαδικασίες, άνορθολογικός και συγκινησιακά φορτισμένος, που καταλήγει σ' έναν

κούφιο ιδανικισμό και φιντεϊσμό, και β) μια άντιεπιστημονική βιωματική θεωρία της ιστορίας που άναζητά μονιμότητες, που άρνεϊται τις θεμελιακές ιστορικές διαδικασίες και που άρκεϊται στη θέαση μιας πανούλυτης παράδοσης.

Η προσπάθεια καταξίωσης του δήθεν αϊώνια σταθερού, ή τάση συγκρότησης ιδεαλιστικού και θρησκευτικού κοσμοειδώλου, ή άντιεπιστημονική μεθόδολογία τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη αποτελούν στις μέρες μας παρερμηνεία του κόσμου. Όμως, ή παρερμηνεία του κόσμου καθιστά έπιτακτικότερη την άλλαγή του.

Σημείωση

— Το βιβλίο του Λ. Άλτουσερ *Léning et la philosophie* (Παρίσι, 1969) άποτελείται από κείμενο άνακοίνωσης του (24.2.1968) στη Γαλλική Έταιρεία Φιλοσοφίας.

— Για τα γραμματικά και συντακτικά βλ. μια όποιαδήποτε γραμματική και συντακτική.

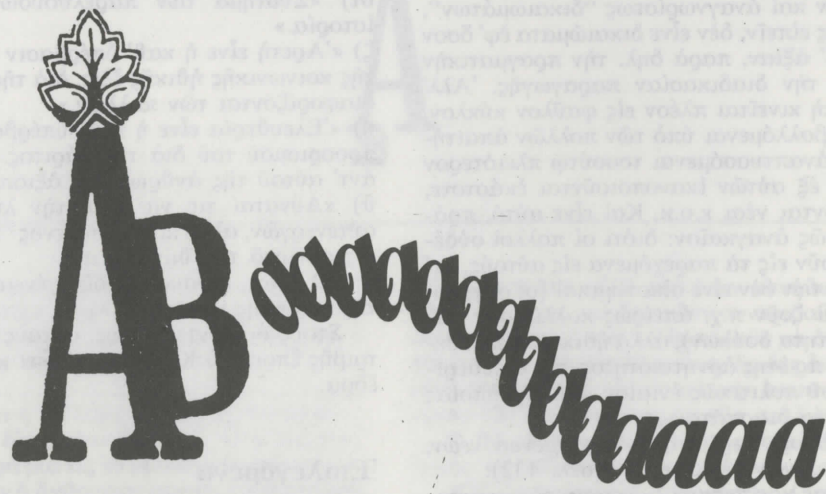
— Για τα έτυμολογικά βλ. το Έτυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Άνδριώτη.

— Για τη νεοελληνική φιλοσοφική όρολογία βλ. τις Εισαγωγές στην Φιλοσοφία του Βορέα και του Θεοδωρίδη, καθώς και το Φιλοσοφικό Λεξικό του Λαλάντ (έλλ. μετάφραση Φικιώρη).

— Για το πρόβλημα των καθόλου και τα έπιχειρήματα του Άκινάτη βλ. ένα όποιοδήποτε έγχειρίδιο νεοσχολαστικής φιλοσοφίας (Σορταί, Φουλκιέ κ.ά.).

— Για τις λατινικές μνημονικές λέξεις των τρόπων του συλλογισμού και τα 3 ή 4 συλλογιστικά σχήματα βλ. ένα όποιοδήποτε έγχειρίδιο κλασικής λογικής (Κόφφει, Τρικ κ.ά.).

— Το γράμμα του Λ. Μαβίλη, άπ' όπου το άπόσπασμα που παρατίθεται, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην έφημ. *Τό Βήμα* (24 Νοεμβρίου 1968).

Οί όροθετήσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας

στη νεοελληνική ιστορία

του Γιώργου Άναστασιάδη

Ο όρος «Πολιτική Ιστορία» που χρησιμοποιείται από τους παραδοσιακούς πολιτειολόγους και συγγραφείς για να προσδιορίσει έναν συγκεκριμένο χώρο έρευνας και διδασκαλίας είναι ουσιαστικά όρος πλασματικός.

Στην πραγματικότητα δέν υπάρχει *άπολιτική ιστορία*¹ ή ιστορική διαδικασία είναι *έναία*. Άποτελεί μια *όλότητα* που είναι άδύνατο να κατανωθεί άν διασπασθεί σε διάφορα μέρη.

Η ύπαρξη του όρου βέβαια όφείλεται σε λόγους «μεθόδολογικούς». Ο διαχωρισμός όμως μεθόδου και πραγματικότητας είναι άνιστορικός και άντιεπιστημονικός.

Η μέθοδος δέν μπορεί να άποσπασθεί από το πραγματικό έπιστημονικό άντικείμενο. Πολύ περισσότερο δέν μπορεί να άποτελέσει σκοπό για χάρη του όποιου θα θυσιασθεί ή ένότητα και ή πληρότητα της έπιστημονικής ύλης.

Άλλωστε ο έπιθετικός προσδιορισμός «πολιτική» που επιδέχεται τόσο διαφορετικές έκτιμήσεις προσδίδει στο περιεχόμενο του όρου μια ρευστότητα, εύάλωτη σε κάθε φορέα έπιστημονικής ή ιδεολογικής κυριαρχίας. Άπό την άλλη πλευρά και άν άκόμη υϊοθετήσουμε την παραδεδομένη αντίληψη σύμφωνα με την όποία ή Πολιτική Ιστορία είναι «κατ' έξοχήν ιστορία της έξουσίας περιβεβλημένης το νομικόν σχήμα του κράτους» μπορούμε να ύποστηρίξουμε ότι ή παραδοχή αυτού του όρισμού περιορίζει το εύρος της «Πολιτικής Ιστορίας» άποκλειστικά στο θεσμικό έπίπεδο του Κράτους. Σίγουρα ή θέση της πολιτικής έξουσίας στο πεδίο της πολιτικής ιστορίας είναι κυριαρχική. Είναι όμως και άποκλειστική;

Άν με τον όρο πολιτική χαρακτηρίσουμε κάθε πράξη ή και παράλειψη που έχει έστω και έμμεσα κοινωνικό χαρακτήρα ή κοινωνικό άποτέλεσμα²—και τέτοιες πράξεις ή παραλείψεις μπορούν κάλλιστα να μην έχουν όργανική σχέση με την πολιτική έξουσία— τότε θα έπρεπε, βέβαια, να δούμε την «πολιτική ιστορία» από ένα ευρύτερο πρίσμα.

Με άλλα λόγια, στην ύλη της πολιτικής ιστορίας πρέπει να περιληφθεί όχι μόνο ό,τι ύπάρχει και λειτουργεί ως «θεσμιοποιημένο πολιτικό στοιχείο» αλλά και ό,τι δημιουργεί την «περιρρέουσα άτμόσφαιρα», το γενικό περιβάλλον, όλο εκείνο το ύλικό και ιδεολογικό φάσμα που μέσα του εντάσσονται και λειτουργούν σε διάφορο βαθμό άλληλεξάρτησης οι πολιτικοί θεσμοί αλλά και όλες οι πολιτικές δομές και έκφράσεις που δέν έχουν άκόμη θεσμιοποιηθεί. Αυτή ή διεύρυνση του έπιστημονικού χώρου της «πολιτικής ιστορίας», έχει άποτέλεσμα όχι μόνο μια *ποσοτική άλλαγή* αλλά και μια ποιοτική διαφοροποίηση. Χάρη σ' αυτή τη νέα όπτική θεώρηση μπορούμε να προωθήσουμε την έπιστημονική έρευνα έτσι ώστε να μη βλέπουμε την «πολιτική ιστορία» μόνο με την έξουσιοκεντρική της άποψη που παραμελεί μερικές

πραγματικές και ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις. Χρειάζεται μια περιεκτικότερη θεώρηση που θα έντοπίζει και θα έρμηνεύει τη θέση, τη συναρμογή, και τη λειτουργία των διαφόρων έπιπέδων (πολιτικό, οικονομικό, ιδεολογικό) στον δοσμένο κοινωνικό σχηματισμό του πολιτικού συστήματος, χωρίς να άγνοεί την «άνθρώπινη διάσταση» που προσδιορίζει σαν αυτόνομος συντελεστής το ιστορικό γίνεσθαι.³

Τα παραπάνω ισχύουν σε άδρές γραμμές και για τη Συνταγματική Ιστορία, που άλλωστε θεωρείται «τμήμα της Πολιτικής Ιστορίας»—και μάλιστα τμήμα πυρηνικό άφου άναφέρεται σχεδόν άποκλειστικά στην ιστορία της συγκρότησης και της άσκησης της κρατικής έξουσίας (είτε με την μορφή της συντακτικής είτε με την μορφή της «συντεταγμένης» έξουσίας.⁴

Αυτές οι γενικές θεωρητικές νύξεις έχουν άμεση άναφορά στην έλληνική έπιστημονική πραγματικότητα όπου ή ακαδημαϊκή διδασκαλία και συγγραφή της Πολιτικής Ιστορίας μας, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπα διαμορφωμένης από την πολύχρονη εξέλιξη «ιδεολογικής ύπερδομής» βραχυκυκλώθηκε ή συρρικνώθηκε έτσι ώστε ή όροθέτηση του χρόνου, του χώρου και του άντικειμένου της να μην έπιτρέπει την επέκταση σε περιοχές άγνωστες και άπαγορευμένες. Ειδικότερα:

Η όροθέτηση του χρόνου

Η «έπίσημη» πολιτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας αρχίζει συνήθως με τα επαναστατικά γεγονότα του 1821 και φροντίζει να τελειώσει πριν από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Άσχετα από τη σκοπιμότητα που ύπαγορεύει αυτή την τομή του χρόνου, αξίζει να παρατηρηθεί ότι ή άφετηρία της νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας πρέπει να άναζητηθεί όχι με κριτήριο την πρώτη—έστω και άτυπη— πολιτειακή όργάνωση των Έλλήνων αλλά με γνώμονα τις πρώτες ένδειξεις στην οικονομικοκοινωνική ένδοχώρα μας στο ιδεολογικό έπίπεδο για τη δημιουργία των άντικειμενικών συνθηκών μέσα στις όποιες θα λειτουργήσει ο συλλογικός φορέας της ιστορικής εξέλιξης δηλαδή το ιδιόμορφο και πολυδιάστατο έλληνικό έθνικό κίνημα.

Συνεπώς, όλα τα έργα που άναφέρονται στις διάφορες διεργασίες και ζυμώσεις πριν από την επανάσταση του '21 και όχι βέβαια μόνο σε κάποιο άφηρημένο ιδεολογικό πεδίο («διαφωτισμός» - «γράμματα» κ.λπ.) εντάσσονται άπαραίτητα στην έπιστημονική περιοχή της ιστορίας του νεοελληνικού κράτους.⁵

Τό ίδιο άναγκαία παρουσιάζεται μια προσεκτική κριτική άνάγνωση όλων των έργων που καλύπτουν την πρόσφατη περίοδο της ιστορίας μας (1940-1975).

Τὰ ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ ἱστορία τῶν χρόνων αὐτῶν «δὲν ἔχει ἀκόμη γραφεῖ» γιατί λείπει ἡ χρονική προοπτική καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πηγές εἶναι καταρχὴν βάσιμα, πολὺ φοβοῦμαι ὅμως ὅτι τελικὰ χρησιμοποιοῦνται, κατὰ κανόνα, σὰν βολικὸ ἄλλοθι γιὰ νὰ συγκαλύψουν τοὺς ἀνομολόγητους φόβους αὐτῶν ἀκριβῶς πὺ ζητοῦν νὰ ἀποσιωπήσουν ἢ νὰ ἐξωραΐσουν τὴν ἱστορία σύμφωνα μὲ τὰ συγκεκριμένα συμφέροντα ἢ τὶς γνωστὲς προκαταλήψεις τους.

Ἡ ὁροθέτηση τοῦ χώρου

Μποροῦμε ἐπιτέλους νὰ δοῦμε τὴ νεοελληνική πολιτική ἱστορία νὰ «διαδραματίζεται» ὄχι μόνο μέσα στὴ «χώρα» πὺ περιλαμβάνεται στὸ «ἐλληνικὸ κράτος» ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὰ τὰ ὅρια, σὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχει ἑλληνική πολιτική διαδικασία. Ἔτσι π.χ. οἱ ἑλληνες πάροικοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀποτέλεσαν, κυρίως τὸν 19ο αἰώνα, σημαντικὸ παράγοντα διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στὴ χώρα μὲ τὴν οἰκονομική καὶ πολιτικοῖδεολογική λειτουργία τους.

Τὸ Κυπριακὸ ζήτημα ὑπῆρξε μέχρι σήμερα ὁ καταλύτης-λυδία λίθος τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων στὴ μεταπολεμική Ἑλλάδα.

Εἶναι ἀναγκαῖο τέλος νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους σὰν ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικής ὁλότητας πὺ διέπεται ἀπὸ ἰδιαίτερους κανόνες: ἡ πολιτική ἐξέλιξη στὸ ἐλληνικὸ κράτος ἐπηρεάζεται, καὶ μάλιστα καθοριστικά, ἀπὸ γεγονότα καὶ θεσμοὺς πὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ νομιμοπολιτικὸ πεδίο του, μέσα ὅμως σὲ μιὰ εὐρύτερη ἱστορική ἐνότητα (π.χ. ΗΠΑ, Εὐρώπη, ΕΟΚ, Ἀτλαντικὸς ἰσθμὸς, Μεσόγειος, Μέση Ἀνατολή-Βαλκάνια κ.λπ.).

Ἡ ὁροθέτηση τοῦ ἀντικειμένου

Παρὰ τὸν σημαντικὸ καὶ κάποτε κείριο ρόλο πὺ ἔχουν γιὰ τὸ πολιτικὸ σύστημα *θεσμοὶ* ὅπως π.χ. ἡ ἐκκλησία, ἡ ἐκπαίδευση, τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, ὁ στρατός, ἡ ὑπάλληλη κ.ἀ., κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔχει τύχει στὴ χώρα μας μιᾶς εἰδικῆς, ὀλοκληρωμένης καὶ τεκμηριωμένης ἐπεξεργασίας: ἡ ἐξέτασή τους στὸ πλαίσιο τῆς ἐπίσημης, νεοελληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἶναι κατὰ κανόνα περιθωριακή. Ἔτσι βέβαια ἀποφεύγον-

ται ἀρκετὲς «κακοτοπιές» καὶ περιχαράκνεται ἡ πολιτικοῖστορική ἔρευνα σὲ φαινομενικὰ ἀκίνδυνες περιοχὲς (τὸ πολίτευμα, ἡ ἐφαρμογή τοῦ συντάγματος, ἡ διοίκηση, τὸ δικαιοκὸ σύστημα κ.λπ.). Φυσικά, θεσμοὶ ὅπως τὸ συνδικάτο, ἡ οἰκογένεια κ.ἀ., πολιτισμικὲς ἐκφράσεις πὺ ἐγγράφονται στὴν πολιτικοῖδεολογική διαδικασία (λ.χ. γλώσσα, λογοτεχνία, κινηματογράφος, μουσική κ.λπ.)⁷ κοινωνικὰ στρώματα ὅπως οἱ παραδοσιακοὶ ἢ ὄργανοι διανοοῦμενοι· λαϊκιστικὲς τάσεις ὅπως τὸ ποδόσφαιρο, τὰ τυχερὰ παιχνίδια κ.ἀ.· συσχετίσεις τοῦ τύπου «χωριὸ-πόλη» ἢ «πολιτική κοινωνία-κοινωνία πολιτῶν»· ἐννοιολογικὲς κατηγορίες ὅπως ἡ κυβερνητική ὑπάλληλοθηρία, μορφωσιολατρεία κ.λπ. καὶ ἐπιστήμες, ὅπως ἡ κυβερνητική, ἡ σημειολογία, ἡ ψυχολογία, ἡ χωροταξική κ.λπ., ἀποτελοῦν *ἄγνωστο τόπο* γιὰ τὴν καθιερωμένη σοβαροφανῆ ἐπιστημονική ἀντίληψη στὸν τόπο μας.

Τελικὰ μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς προκρούστιες ἀφαιρέσεις καὶ σχηματοποιήσεις, μάταια ψάχνει κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ χῶρο τῆς «ἐμβριθοῦς» καὶ «περισπούδασης» ἐπιστήμης τῆς ἑλληνικῆς «πολιτικῆς ἱστορίας» μιὰ ἐπαρκῆ ἐρμηνεία γιὰ τὴ σύνθετη καὶ πολυσήμαντη ἱστορική ἐξέλιξη στὸ νεοελληνικὸ κράτος.

Ἡ πρόσφατη ἐμφάνιση μιᾶς ἀξιόλογης προοδευτικῆς βιβλιογραφίας συνετέλεσε σημαντικὰ στὴ διεύρυνση τῆς ἀπελιπιστικῆς στενῆς ὀπτικῆς γωνίας πὺ χρησιμοποίησε μέχρι σήμερα εἴτε σκόπιμα εἴτε ὄχι ἢ ἐπιστημονικοφανῆς ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας.

Δὲν ἔχουμε φτάσει ὅμως ἀκόμη στὸ σημεῖο τῆς ἀποκρουστάλλωσης μιᾶς νέας ἐνιαίας εὐαισθητοποιημένης καὶ προωθημένης ἐπιστημονικῆς πολιτικοῖστορικής θεωρίας πὺ, μένοντας κατὰ τὸ δυνατόν ἔξω ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς ἄρχουσας σκέψης, θὰ ἀναλύσει χωρὶς ἰδεολογικοποιημένες ἀφετηρίες καὶ ἐπιζήμιους δογματισμούς, τὴν ὁλότητα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, τῶν θεσμῶν του καὶ ὅλων τῶν ἀθεσμοποίητων στοιχείων πὺ ἐνυπάρχουν «δυνάμει» στὴν πολιτική του λειτουργία. Ἡ πολύτιμη γνώση πὺ θὰ προκύψει ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολυπρισματική δυναμική θεώρηση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ ἄμεσα καὶ μὲ τὴν πολιτική πράξη καὶ νὰ ἀποτελέσει ἕνα ἀκόμη ὄπλο τῶν κυριαρχούμενων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς κρίσιμης «ἡγεμονίας».⁸

1. «Ὁ ἱστορικὸς βίος δὲν ἔχει ἀπολιτικά στεγανά. Ἡ ἱστορία ἀπεχθάνεται τὸ πολιτικὸ κενό». (Δ. Εὐθυμένη, Πανεπιστημιακή διδασκαλία καὶ πολιτική, Π. Ἀρμενιόπουλος, 1.2.1975, σ. 4.)
2. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἀν τὴν τραβήξουμε στὶς ἐσχάτες συνέπειές της, κινδυνεύει νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ πολιτικὸ πανθεϊσμό. Παράλληλα ὅμως ἀπομυθοποιεῖ.
3. Βλ. Ν. Πουλαντζᾶ, Πολιτική Ἐξουσία καὶ κοινωνικὲς τάξεις, 1975, τόμ. Α', σ. 45 κ.ε. Ἀθ. Μπαγιόνα, Ἡ ἐννοια τῆς προόδου καὶ ἡ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας, 1970, σ. 69. Ζ.Π. Σάστρ, Τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου, 1975, σ. 120 κ.ε.
Ε.Χ. Κάρο, Τί εἶναι ἡ ἱστορία, σ. 76.
4. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν Ἀρ. Μάνση ὅτι ἡ συνταγματική ἱστορία εἶναι «συνυφασμένη μὲ τὴν καθ' ὅλου ἐθνικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν τῆς πατρίδος μας. Μόνον ἐντὸς αὐτῶν τῶν γενικωτέρων πλαισίων εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθοῦν οἱ συνταγματικοὶ τῆς θεσμοί, ἡ λειτουργία των, ἡ ἐξέλιξις καὶ αἱ

μεταβολαὶ των» (Ἀρ. Μάνση, Συνταγματικὸν Δίκαιο, τόμ. Α', 1967, σ. 150).
5. Ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Β. Κρεμμυδάς (Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας 1700-1821, σ. 98) «δὲν χρειάζονταν νὰ φτάσουμε στὸ λεγόμενο "ἠήφισμα τῆς ὑποτέλειας" τοῦ 1825 ἢ στὰ δάνεια γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ξένη παρουσία στὴν Ἑλλάδα».
6. Ἄν καὶ «δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περάσει ἡ κλωστή τῆς σκληρῆς ἐμπειρίας στὸ στενὸ βελόνι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκφρασης» (Δ. Ν. Μαρωνίτης) ἡ πολυμέρεια τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀπόψεων ἔστω καὶ χωρὶς συστηματικὴ τεκμηρίωση εἶναι πολὺ προτιμότερη ἀπὸ τὴ μονόπλευρη συσχότιση καὶ τὴ μονομερῆ παραχώρησι. Ἄλλωστε «μὴ δοκιμὴ γιὰ ἐρμηνεία δὲν πρέπει πάντοτε νὰ περιμένει τὴν πλήρη ἐπιστημονική ἐξερεύνηση ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ δοκιμὴ εἶναι βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπιστημονικῆς λειτουργίας» (Β. Κρεμμυδά, ὅπ. παρ., σελ. 83).
7. Ἐδῶ ἔχουμε κατὰ κάποιον τρόπο καὶ μιὰ ἐμμση ἀλλὰ πολὺ συγκεκριμένη ὁροθέτηση

τοῦ ἐκφραστικοῦ μέσου ἀφενὸς στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας πὺ χρησιμοποιήθηκε μέχρι σήμερα γιὰ νὰ συγκαλύψει τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀδυναμίες τῆς κυρίαρχης κοινωνικοπολιτικῆς δυνάμεις καὶ γιὰ νὰ κρατήσει μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη γνώση τὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα· ἀφετέρου στὸ ἐπίπεδο τοῦ κινηματογράφου καὶ τῆς τηλεόρασης ὅπου ὁ προληπτικὸς καὶ κατασταλτικὸς ἔλεγχος ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους φορεῖς τῆς ἐξουσίας γιὰ ὅτιδήποτε ἀντιβαίνει στὴν ἄρχουσα ἀντίληψη πραγμάτων εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητοποιημένος. Θυμίζω ἐδῶ τὶς χαρακτηριστικὲς ἀντιδράσεις γιὰ τὸ κινηματογραφικὸ ἔργο «Ὁ Θάσος» καὶ ἰδίως γιὰ τὴν τηλεοπτικὴ παρουσίαση μιᾶς «ἄλλης» πλευρᾶς, ἀπομυθοποιητικῆς τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου 1940 (Βλ. συνεδρίαση Βουλῆς τῆς 16.3.76).

8. Βλ. π.χ. Ἀντ. Τρίτσι, Εἰσαβολή: ἐπιστημονικὰ μεθοδευμένη ἀτλαντική ἐπέμβαση στὴν Ἀν. Μεσόγειο. Συμπεράσματα ἀπὸ μιὰ χωροταξική ἀνάλυση (Περ. Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος 12.2.76, σ. 56-58).

ΤΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΥΝ ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

τοῦ Δήμου Μαυρομμάτη

Τὸ 22ο Συνέδριο τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος

«Εἶμαστε οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ» διακήρυξε ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ 22ου Συνεδρίου τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἕνας ἀπὸ τοὺς 1522 συνέδρους.

Μ' αὐτὴ τὴν ἐπιγραμματική φράση θέλησε νὰ συμπυκνώσει τὴν οὐσία τῆς νέας στρατηγικῆς τοῦ κόμματός του: ἐνότητα ὅλου τοῦ λαοῦ τῆς Γαλλίας - ἡγεμονικὸς ρόλος τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τοῦ κόμματος τῆς - δημοκρατικὸς δρόμος γιὰ τὸν σοσιαλιστικὸ μετασχηματισμὸ - σεβασμὸς τῆς λαϊκῆς ἐτυμιορίας πὺ θὰ ἐκφράζει τὴν πραγματικὴ θέληση τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ.

Τὸ 22ο συνέδριο τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἐντυπωσίασε τὴ διεθνή κοινὴ γνώμη καὶ προκάλεσε ἐντονότερες συζητήσεις στὶς γραμμὲς τῶν κομμουνιστῶν ὅλου τοῦ κόσμου ὄχι τόσο μὲ τὶς κατευθύνσεις πὺ χάραξε γιὰ τὰ γαλλικὰ πράγματα (ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἀπλῶς κωδικοποίησε προηγουμένως ἀναλύσεις

καὶ τοποθετήσεις) ὅσο γιὰ τὴν πρότεινε τὴν ἀπάληψη ἀπὸ τὶς καταστατικὲς ἀρχές του τῆς ἐννοιας τῆς «δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου». Καὶ γιὰ ἕναν δεύτερο λόγο ἐξίσου σημαντικό: ἐγκαινίασε μιὰ κριτική στάση ἀπέναντι στὴ Σοβιετική Ἐνωση καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σὲ ὀρισμένες σοσιαλιστικὲς χώρες οἰκοδομεῖται καὶ ἀσκεῖται ἡ σοσιαλιστικὴ ἐξουσία. Ἡ νέα ἰδεολογικὴ ποιότητα τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ὅπως ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μὲ βάση τὸ 22ο συνέδριο, τὸ συνέδριο τοῦ «σοσιαλισμοῦ μὲ τὰ χρώματα τῆς Γαλλίας», κάνει τὸ κόμμα αὐτὸ νὰ προσεγγίζει αἰσθητὰ τὸ Ἰταλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα καὶ τὸ Ἰσπανικὸ. Ἔτσι τὸ 22ο συνέδριο ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν ἱστορία τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια θὰ βαρύνει ἀποφασιστικά στὸ εὐρωπαϊκὸ ἐργατικὸ κίνημα.

Ὅμως ὁ νέος ἰδεολογικὸς καὶ πολιτικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ΓΚΚ δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κατάσταση πὺ βασιλεύει αὐτὸ τὸν καιρὸ

22^e
CONGRÈS

du parti
communiste
français

στη Γαλλία. Στις προηγούμενες προεδρικές εκλογές ο Ζισκάρ ντ' Εσταίν απέσπασε το καθοριστικό για το πολιτικό σύστημα της χώρας προεδρικό αξίωμα με διαφορά στήθους από τον υποψήφιο της άριστερας Μιττεράν. Έπιπλέον η συντριπτική πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού της Γαλλίας (της εργατικής τάξης, των κατωτέρων και μεσαίων στελεχών, οι νέες ηλικίες εργαζομένων κ.λπ.) αποφάνθηκε καθαρά υπέρ της άριστερας. Πράγματι, η γαλλική δεξιά διατηρεί την εξουσία χάρη στο εκλογικό σύστημα και το αντιπαραγωγικό τμήμα του γαλλικού πληθυσμού.

Έκτοτε βοήθησε και της οικονομικής κρίσης που κυρίως έπληξε τα κατώτερα εισοδήματα, οι μετατοπίσεις προς τ' άριστερά δεν σταμάτησαν. Χαρακτηριστικά απ' αυτή την άποψη ήταν τα αποτελέσματα των πρόσφατων νομαρχιακών εκλογών, ή θεαματική αύξηση του δυναμικού του Σοσιαλιστικού Κόμματος, και οι μεγάλες κινητοποιήσεις των εργαζομένων. Γι' αυτό άλλωστε και το ζισκαριστικό καθεστώς έχει προχωρήσει περισσότερο από κάθε προηγούμενο προς τις πλέον αυταρχικές λύσεις που γνώρισε μεταπολεμικά η Γαλλία, ενώ στην έξωτερική του πολιτική, όλοένα και περισσότερο, κατευθύνεται προς την άποκατάσταση ενός άναεμομένου νατοϊσμού.

Η κατάσταση αυτή, όπως και στη γειτονική Ιταλία, έχει οδηγήσει την Άριστερά εμπρός σ' ένα κρίσιμο δίλημμα: Ή θά διαμορφώσει μια στρατηγική συνόλου και θά κερδίσει την απαραίτητη πλειοψηφία για την κατάκτηση της εξουσίας ή θά συνεχίσει τον άποσπασματικό τρόπο αντιδικίας προς το καθεστώς και θά περιοριστεί στο ρόλο αντιπολίτευσης. Η κοινωνική και η οικονομική κρίση έχουν δημιουργήσει, ως ένα όρισμένο σημείο, τους αντικειμενικούς όρους για τη διαμόρφωση μιας πιό άποφασιστικής στρατηγικής. Γι' αυτό και όλα τα κόμματα της άριστερας διερωτώνται ποιός πρέπει να είναι, στις νέες συνθήκες, ο δρόμος που θά τά φέρει πιό κοντά στην εξουσία.

Το 22ο συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος είναι μια προσπάθεια από τη μια να εξισορροπιστεί η έπιρροή του Σοσιαλιστικού Κόμματος που άνεβαίνει συνεχώς και παράλληλα να πείσει τις μεγάλες μάζες των εργαζομένων ότι ο έρχομός της Άριστερας στην εξουσία δεν θά σημαίνει άπώλεια των κεκτημένων και πολύ περισσότερο δεν θά σημαίνει κατάπαυση των άτομικών ελευθεριών και της δημοκρατίας.

Η προουνεδριακή συζήτηση

«Η Γαλλία και ο λαός της αντιμετώπιζον σήμερα σοβαρά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά θέτουν στην ήμερήσια διάταξη

ένα μεγάλο αίτημα: η κοινωνία πρέπει να αλλάξει.» Μ' αυτές τις γραμμές προλόγιζε στις 5 Νοεμβρίου 1975 ο Ζάν Καναπά την Εισήγηση για το 22ο Συνέδριο που, εκ μέρους του Π.Γ., παρουσίασε στην Κεντρική Επιτροπή. «Πρόκειται για ένα βασικό και συνάμα λαϊκό κείμενο που εκθέτει τί προτείνουν οι κομμουνιστές για τη Γαλλία και τ' ο λαός της και δείχνει τον τρόπο με τον οποίο σέφονται να πραγματοποιήσουν τους προτεινόμενους στόχους μαζί με τους εργαζόμενους και την τεράστια πλειοψηφία του λαού μας».

Με βάση το κείμενο Καναπά άρχισε και ουσιαστικά δλοκληρώθηκε η προουνεδριακή συζήτηση στις κομματικές οργανώσεις. Την τελευταία όμως στιγμή, πιό συγκεκριμένα στις 7 Ίανουαρίου 1976, ο γραμματέας του Κόμματος Ζώρζ Μαρσαί, σε μια συνέντευξη του προς τη γαλλική τηλεόραση διακήρυξε ότι: α) Ή «δικτατορία του προλεταριάτου» είναι μια ξεπερασμένη, στις σημερινές γαλλικές συνθήκες, έννοια. Συνεπώς πρέπει να άπαλειφτεί από τις καταστατικές άρχες του Κόμματος, και β) Το γαλλικό κόμμα δεν συμμερίζεται τον τρόπο με τον οποίο άσκειται στην ΕΣΣΔ ή σοσιαλιστική εξουσία, και έν πάση περιπτώσει ο σοσιαλισμός που το ΓΚΚ προτείνει θά έχει «τά χρώματα της Γαλλίας».

Βέβαια, το «κείμενο Καναπά» παρόλο που δεν μιλούσε για τα δυο αυτά ζητήματα ήταν δλόκληρο διαποτισμένο από την ίδια προβληματική. Τώρα, όμως, ήταν η πρώτη φορά που γινόταν λόγος άνοιχτά. Το ζήτημα δεν πέρασε έντελώς άπαρατήρητο. Στις κομματικές οργανώσεις πολλοί εξέφρασαν την άπορία τους για τη βιασύνη της ήγεσίας και τον άνορθόδοξο τρόπο με τον οποίο θέλησε να τροποποιήσει τις καταστατικές άρχες. Άλλοι πάλι προχώρησαν σε μια άνοιχτη κριτική των καινοτομιών. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση ήταν ο φιλόσοφος Έτιέν Μπαλιμπάρ του οποίου οι άποψεις δημοσιεύτηκαν στις 22 Ίανουαρίου στην Ούμανιτέ. Ο Μπαλιμπάρ σ' ένα πυκνό κείμενο αντιλέγει τα έξης:

1. Ή έγκατάλειψη της άρχης της Δικτατορίας του Προλεταριάτου σημαίνει επικύρωση μιας «ριζικής καμπίς σε σχέση με τις άρχες πάνω στις όποιες (...) βασίστηκε η πολιτική δράση και η όργάνωση των κομμουνιστικών κομμάτων».

2. Ή Δικτατορία του Προλεταριάτου δεν είναι «επινόηση αλλά άνακάλυψη που συμπυκνώνει μαθήματα μιας μακρόχρονης πρακτικής». Δείχνει ότι «η καπιταλιστική έκμετάλλευση προκαλεί άναπόδραστα τη δικτατορία της άστικής τάξης»... και ότι είναι άδύνατο να «καταστραφούν οι ιστορικές βάσεις της άστικής δικτατορίας χωρίς να καταστραφεί άμεσα ο ύπαρχων κρατικός μηχανισμός». Καί, συμπληρώνει στο σημείο αυτό ο Μπαλιμπάρ, με τ' ό να άρνιόμαστε τη δικτατορία του προλεταριάτου «σημαίνει ότι άρνιόμαστε την ύπαρξη της άστικής δικτατορίας και το ρόλο του

κρατικού μηχανισμού ως όργάνου καταπίεσης και έκμετάλλευσης».

3. Ή ιστορία των σοσιαλιστικών χωρών παραμόρφωσε και ύποτιμήσε την έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου κάνοντας την «συνώνυμη με τη δικτατορία πάνω στο προλεταριάτο». Το πρόβλημα λοιπόν δεν είναι ν' άποφενυχθεί η χρήση μιας λέξης αλλά αντίθετα να άναλυθεί η «κατάσταση που οδήγησε στην πλήρη διαστρέβλωση των βασικών άρχων του μαρξισμού» και έμπόδισε τις επαναστατικές δυνάμεις να οίκοδομήσουν τη σοσιαλιστική κοινωνία.

4. Τέλος ο Μπαλιμπάρ εξέφρασε την άπορία του γιατί τόση βιασύνη, γιατί έπιχειρείται μια τόσο θεμελιώδης άλλαγή χωρίς προηγούμενα δλόκληρο το κόμμα να συζητήσει και να θεμελιώσει θεωρητικά την άλλαγή πράγμα που θά διαφύλασσε την όμοιογένεια του και τη δραστικότητα του.

Στις έπικρίσεις του Μπαλιμπάρ η άπάντηση που δόθηκε από τον Γκν Μπές, θεωρητικό του κόμματος, ήταν η άκόλουθη: πρώτον, είναι δικαίωμα του γραμματέα του Κόμματος να εκφράζει δημόσια τις άποψεις του, όπως κάθε μέλος του κόμματος, άρα δεν ύπάρχει καμία καταστρατήγηση. Έπί της ουσίας επανέλαβε τα έπιχειρήματα που περιέχονται στην έκθεση Καναπά, και τα όποια θά δούμε άναλυτικότερα πιό κάτω, στην εισήγηση Μαρσαί.

Εισήγηση Μαρσαί: ο Ζισκάρ όργανω του μεγάλου κεφαλαίου

Ο Μαρσαί στην εισήγηση του προς το συνέδριο που άρχισε στις 5 Φεβρουαρίου και τελείωσε στις 9 του ίδιου μήνα, έκανε μια έκτενη περιγραφή της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης που έπικρατεί σήμερα στη Γαλλία. Ή εισήγηση περιστράφηκε γύρω από την οικονομική και πολιτική ύπερεξουσία των μονοπωλίων και των πολυεθνικών εταιρειών που νέμονται όλο τον έθνικό πλούτο:

«Είκοσιπέντε βιομηχανικά και χρηματιστικά συγκροτήματα κυριαρχούν στη γαλλική κοινωνία (...) τριάντα άνθρωποι ράβουν και ξηλώνουν στη ράχη της γαλλικής οικονομίας, φτιάνουν τ' έργοστάσια, τ' γραφεία, τ' εργοστάσια, τις περιοχές και τις πόλεις. Με δυο λόγια αυτοί είναι που άποφασίζουν για τη ζωή έκατομμυρίων μισθωτών. (...) Ή ίδια κάστα νέμεται και τ' κράτος. Ή οικονομική και η πολιτική εξουσία έχουν συγχωνευθεί. Άπ' αυτή την άποψη η πολιτική κυριέρα του Ζισκάρ ντ' Εσταίν είναι παραδειγματική: άνθρωπος έμπιστοσύνης του μεγάλου κεφαλαίου, (...) έχει δεθεί με τις μεγάλες ύποθέσεις και με πολλαπλούς οίκογενειακούς δεσμούς (...): Με τ' γκρουπ του Σουέζ διαμέσου της Τράπεζας της Ίνδοκίνας, με τ' γκρουπ Σνάιντερ, την Τόμσον, με μερικά μεγάλα

άμερικανικά συμφέροντα όπως της IBM-Γαλλίας ή την Έρρικσον. Το ίδιο ισχύει και με τους περισσότερους σημερινούς ύπουργούς, όπως ο πρίγκιπας Πονιατόφσκυ, ο κόμης Όρνανό, ο Φουρσάντ, και ο κεντρικός Φρανσουά Πονσέ».

Περιγράφοντας το γαλλικό πολιτικό σύστημα η εισήγηση Μαρσαί έδειξε ότι πρόκειται για ένα σύστημα που χαρακτηρίζεται από «γραφειοκρατία, αυταρχικότητα και συγκεντροποίηση των εξουσιών». Ή κοινωνική ουσία του συστήματος εκφράζεται από την άντεργατική καταπίεση που έγκαινίασε ο ύπουργός έσοτερικών, πρίγκιπας Πονιατόφσκυ.

Όστόσο, η αντίδραση των εργαζομένων στο έκμεταλλευτικό και αντίδραστικό σύστημα αυξάνει καθημερινά. «Αυτό που άμφισβητείται δεν είναι μόνο η λειτουργία του συστήματος, αλλά τ' ό ίδιο τ' ό σύστημα, ο ίδιος ο καπιταλισμός που στο σημερινό του στάδιο άνάπτυξης χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία μιας μικρής αλλά παντοδύναμης κάστας διασεκατομμυριούχων».

Η άναβίωση του νατοϊσμού

Ή εισήγηση Μαρσαί, επαναλαμβάνοντας τις βασικές γραμμές του «Κειμένου Καναπά» έδωσε και τ' βασικά χαρακτηριστικά της έξωτερικής πολιτικής της Γαλλίας: Ή πολιτική του Ζισκάρ ντ' Εσταίν δεν είναι παρά ο άκραιφνέστερος φιλοαμερικανισμός και ως νατοϊσμός εξειδικεύεται σ' όλους τους τομείς: βιομηχανικός, τεχνολογικός, ενεργειακός, έμπορικός, νομισματικός, στρατιωτικός και, σε τελευταία άνάληση, πολιτικός νατοϊσμός. Η έξωτερική πολιτική του Ζισκάρ δεν είναι παρά ένα ισχυρό στήριγμα του άμερικανικού ιμπεριαλισμού, πράγμα που κατ' επανάληψη διαπιστώθηκε: πρόσφατα στην περίπτωση της Άγκόλα και συνεχώς στην περίπτωση της πολιτικής ένότητας της Ευρώπης, την όποια έννοει ως ύποχείρηο των ΗΠΑ και της Δυτικής Γερμανίας. Ο Ζισκάρ προσφέρει άπλόχερα την ύποστήριξη του στον άμερικανικό ιμπεριαλισμό. Και έπειδη ο τελευταίος άποδίδει σε όρισμένες χώρες, καθώς τις θεωρεί σίγουρες, το ρόλο του χωροφύλακα (στη Λατινική Άμερική τη Βραζιλία, στην Κεντρική Άφρική τ'ο Ζαίρ, στην Μέση Άνατολή τ'ο Ίράν και στην Ευρώπη τη Δυτική Γερμανία) η πολιτική του Ζισκάρ ήταν πάντοτε συνεπίκουρη των Άμερικανών και των κατά τόπους όργάνων τους. Συνεπώς καταδικάζει τη Γαλλία να παίζει και η ίδια ιμπεριαλιστικό ρόλο.

Στο σημείο αυτό της έκθεσής του ο Μαρσαί άνοιξε σφοδρή πολεμική ένάντιον της έξωτερικής πολιτικής της Κίνας, που τη χαρακτηρίσε «βαθύτητα αντίδραστική», γιατί επανηλεμμένα «βρέθηκε στο ίδιο στρατόπεδο με τις ΗΠΑ, τόν Ζισκάρ και τ'ο Ζαίρ και γιατί διατηρεί άριστες σχέσεις με τη Χιλή του Πινοσέτ».

Η δικτατορία του προλεταριάτου, ξεπερασμένη

Σημαντικό μέρος της εισήγησης Μαρσαί ήταν άπερωμένο στην εξέγηση της γενικής κατεύθυνσης του κόμματος, με τις όποιες συνδέεται και το ζήτημα της δικτατορίας του προλεταριάτου. Ύπενθύμισε ότι σύμφωνα με τ' «Κείμενο Καναπά» ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της χώρας θά είναι έργο της εργατικής τάξης, όλων των χειρονακτικά και πνευματικά εργαζομένων της πόλης και της ύπαιθρου. Ή σοσιαλιστική εξουσία θά είναι η εξουσία της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού και θά συγκροτηθεί με βάση την ελεύθερη έπιλογή του λαού όπως θά εκφραστεί από την καθολική λαϊκή έτυμγορία. Ή σοσιαλιστική εξουσία θά έχει σκοπό «τ'όν δλοκλήρωμένο έκδημοκρατισμό της οικονομικής, της κοινωνικής και της πολιτικής ζωής».

Ένώ, λοιπόν, μ' αυτούς τους όρους προδιαγράφεται ο χαρακτήρας της σοσιαλιστικής εξουσίας ο όρος «δικτατορία του προλεταριάτου» άνακαλεί στην μνήμη τ'α φασιστικά καθεστώτα των Μουσσολίνι, Χίτλερ, Φράνκο και Σαλαζάρ τ'α όποια ήταν η πιό βάνουση άρνηση κάθε ιδέας δημοκρατίας και ελευθερίας. Ο όρος δικτατορία είναι πλέον έντελώς άφεφέγγυος. Έξάλλου, από κοινωνιολογική άποψη ο όρος «προλεταριάτο» δεν καλύπτει όλο τ'ο εύρος των κοινωνικών δυνάμεων του σοσιαλισμού. Άναγράφεται μόνο στ'όν «πυρήνα, την καρδιά της εργατικής τάξης». Αντίθετα, στις σημερινές συνθήκες, για τ'ο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ένδιαφέρεται τ'ο σύνολο των εργαζομένων της χώρας που άντιπροσωπεύουν πάνω από τα 3 τέταρτα του ενεργού πληθυσμού.

«Ή σύγκλιση των βασικών συμφερόντων όλων αυτών των κοινωνικών δυνάμεων προσφέρει δυνατότητες χωρίς προηγούμενο για να κατακτηθεί η πλειοψηφία του λαού στην προοπτική του σοσιαλισμού και να συγκροτηθεί γύρω από τ'όν ισχυρότατο πόλο που άντιπροσωπεύει η εργατική τάξη ένα τεράστιο πλειοψηφικό και λαϊκό κίνημα.»

Όσον άφορ'α τη διαδικασία με την όποια η Γαλλία θά όδηγηθεί στο σοσιαλισμό, η εισήγηση κατηγορηματικά τόνισε ότι θά βασίζεται στην κατάκτηση της πλειοψηφίας με βάση τις δημοκρατικές διαδικασίες:

«Σε κάθε φάση, πολιτική και άριθμητική πλειοψηφία πρέπει να συμπιπτουν. Και αυτό είναι άπολύτως δυνατό.»

Ο Μαρσαί θεωρεί ότι οι θέσεις του ΓΚΚ στηρίζονται άπολύτως στον έπιστημονικό σοσιαλισμό που έπεξεργάστηκαν οι Μαρξ - Ένγκελς - Λένιν. Με βάση τις

μαρξιστικές θέσεις, πρόκειται για ένα διπλό στόχο: άφενός η εργατική τάξη να διαδραματίσει πρωτοποριακό ρόλο και άφετέρου οι μεγάλες λαϊκές μάζες να μετασχηματιστούν ενεργά στην οίκοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας ως ισότιμοι συμπρωταγωνιστές.

«Διότι άν οι εργαζόμενοι, οι λαϊκές μάζες, είναι σε θέση ν' άποσπάσουν από τ'ο καθεστώς όρισμένα έπείγοντα κοινωνικά μέτρα, άκόμη και όρισμένες νέες ελευθερίες, η πραγματική και βιώσιμη ίκανοποίηση των οίκονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων τους είναι δλοσδιόλου άδύνατη χωρίς την άλλαγή του ταξικού χαρακτήρα της εξουσίας. Ή συμμετοχή των εργαζομένων και των άντιπροσώπων τους στη διαχείριση των ύποθέσεων της χώρας (...) άποτελεί τ'ο πρόβλημα-κλειδί του άγώνα για τ'ο σοσιαλισμό.»

Για όλους αυτούς τους λόγους, τόνισε ο Μαρσαί, η «δικτατορία του προλεταριάτου» πρέπει να έγκαταλειφτεί. Και ζήτησε να ετοιμάσει η νέα Κεντρική Έπιτροπή για τ'ο προσεχές συνέδριο του Κόμματος ένα νέο σχέδιο καταστατικού με τις άπαραίτητες τροποποιήσεις.

Η ένότητα όλου του λαού της Γαλλίας

Κεντρικός στόχος των άναλύσεων της εισήγησης και των παρεμβάσεων ήταν η «Ένότητα του λαού της Γαλλίας»: Το νέο σύνθημα έχει μια συγκεκριμένη πολιτική άφετηρία: τ'ο «Κοινό Πρόγραμμα» των κομμά-

«Humanité» 7.2.76

των της 'Αριστεράς. «Όχι μόνο δεν αναθεωρούμε τη θέση μας για το Κοινό Πρόγραμμα αλλά το θεωρούμε βάση για την πορεία μας» τόνισε κατηγορηματικά ο Μαρσαί. Η προτεινόμενη «Ενότητα του λαού της Γαλλίας» δεν θέλει να ανατρέψει το κοινό πρόγραμμα αλλά να «συσπειρώσει στο πλευρό της εργατικής τάξης όλα τα κοινωνικά στρώματα —μηχανικούς, τεχνικούς, στελέχη, χωρικούς, διανοούμενους— που έχουν κοινά συμφέροντα. Σ' αυτή τη συμπράταξη κοινωνικών δυνάμεων ή εργατική τάξη επειδή είναι ή πιο πολυάριθμη, ή πιο μαχητική και ή πιο έμπειρη στους κοινωνικούς αγώνες καλείται να διαδραματίσει πρωτοποριακό ρόλο χωρίς τούτο να σημαίνει ότι πρέπει ν' άσκει ένα είδος διευθυντισμού εν τών άνω που θα καταγοῦσε αναγκαστικά την ιδιαιτερότητα των άλλων σύμμαχων κοινωνικών δυνάμεων».

Το Σοσιαλιστικό κόμμα ρεφορμιστικό

Όστόσο ενώ ή εισήγηση επανέλαβε την πίστη του ΓΚΚ στο «Κοινό Πρόγραμμα», κρότησε παράλληλα σημαντική απόσταση σε σχέση με το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Μιττεράν, βασικό σύμμαχο αλλά και ανταγωνιστή ταυτόχρονα. «Είναι άληθεια ότι το Σοσιαλιστικό Κόμμα είναι ένα ρεφορμι-

στικό Κόμμα» τόνισε. «Το Σ.Κ. είναι εδαισθητο στις πιέσεις που δέχεται από τη Δεξιά όπως επίσης στις πιέσεις που δέχεται εκ μέρους της σοσιαλδημοκρατίας του Χέλμουτ Σμιθ που βάλλει εναντίον της ένότητας της 'Αριστεράς.» Στην περίπτωση που ο συσχετισμός δυνάμεων στο πλαίσιο της αριστεράς έγερνε με το μέρος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, τότε «ο κίνδυνος της ταξικής συνεργασίας με την μεγαλοαστική τάξη» θα ήταν περισσότερο από βέβαιος.

Ακριβώς αυτός ο κίνδυνος από την πλευρά του Σοσιαλιστικού Κόμματος συγκέντρωσε τη φροντίδα της ήγερσίας του ΚΚ στο πρόβλημα των δημοκρατικών ελευθεριών. Οί γάλλοι κομμουνιστές θέλησαν να μὴ μείνουν κανένα μελανό σημείο ή διαφορούμενο, πράγμα που θα το έκμεταλλεύονταν το Σοσιαλιστικό Κόμμα για ν' αναπτύξει την έπιρροή του σε βάρος του ΚΚ. Για τους κομμουνιστές, το σοσιαλιστικό ιδανικό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δημοκρατία και τὸν άπόλυτο σεβασμό των ατομικών ελευθεριών, των άρχων του πολυκομματισμού και της ιδεολογικής πολυμέρειας, που μπορεί να φτάσει ως την έναλλαγή κομμάτων στην έξουσία, από τη στιγμή που αυτή θα είναι ή θέληση του κυρίαρχου λαού. Και για να γίνει περισσότερο σαφής ή εισήγηση Μαρσαί εξέφρασε τη διαφωνία του κόμματος σε όρισμένες πλευρές της σοβιετικής πολιτικής, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με τις ατομικές ελευθερίες και τὸν τρόπο άσκησης της έξουσίας από το κομμουνιστικό κόμμα στη Σοβιετική Ένωση.

«Είναι φυσικό να μη συμφωνούμε με τα

καταπιεστικά μέτρα που προσβάλλουν την ελευθερία γνώμης, έκφρασης και δημιουργίας, οπουδήποτε και αν ισχύει κάτι τέτοιο. Γι' αυτό διατυπώσαμε τη διαφωνία μας για όρισμένα γεγονότα στη Σοβιετική Ένωση. Δεν μπορούμε να παραδεχτούμε ότι το κομμουνιστικό ιδανικό, που αντικείμενό του έχει την εὐτυχία του ανθρώπου, και για το οποίο καλούμε τους εργαζόμενους να αγωνιστούν, μπορεί να κηλιδωθεί από πράξεις άδικαιολόγητες και άδικες. Παρόμοιες πράξεις δεν είναι καθόλου αναγκαστική συνέπεια του σοσιαλισμού. Και πολύ λιγότερο μπορούμε να τις παραδεχτούμε όταν γίνονται σε μιὰ χώρα της οποίας ο λαός είναι σταθερά και όριστικά ενωμένος με ένα σοσιαλιστικό έργο πολλών δεκαετιών. (...) Όστόσο ή διαφωνία μας ως προς το ζήτημα αυτό με το Κομμουνιστικό Κόμμα της ΕΣΣΔ δεν θα μᾶς οδηγήσει στο ν' άδυνατίσει ή θέλησή μας να συνεργαστούμε μ' αυτό στὸν κοινό αγώνα εναντίον του ιμπεριαλισμού για τους μεγάλους στόχους μας.»

Με το ίδιο πνεύμα έκφράστηκαν όλοι οι σύνεδροι στη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου. Καμιά παραφωνία απ' αυτή την άποψη· οί πολυάριθμοι προποικητές που προτάθηκαν αναφέρονταν σε δευτερεύοντα σημεία. Πολλοί σύνεδροι ξεειδίκευσαν τις προηγούμενες θέσεις της Εισήγησης και τόνισαν μερικότερες πλευρές τους. Και ο Μαρσαί στὸν τελικό του λόγο με τὸν όποιο περατώθηκαν και οί εργασίες του συνεδρίου θα τόνισι ότι «ένα τόσο μεγαλειώδες έργο όπως ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί αϊφνιδιστικά ή άυταρχικά. Δεν μπορεί παρά να είναι τὸ αποτέλεσμα της ελεύθερης έπιλογής του λαού. Για μᾶς, στην εποχή μας, ή πολιτική και ή οικονομική δημοκρατία είναι προϋπόθεση για την πορεία προς το σοσιαλισμό. Θα προχωρήσουμε στὸ σοσιαλισμό με τὸν δικό μας τρόπο, τὸ γαλλικό.»

«Ο δρόμος που προτείνουμε είναι ο δρόμος ενός μεγάλου λαϊκού πλειοψηφικού κινήματος που θα έκφράζεται με δημοκρατικά μέσα στην πάλη και διαμέσου της καθολικής έπιμορσίας.»

Τὸ συνέδριο τελείωσε με την έκλογή νέας Κεντρικής Έπιτροπής. Η έκλογή ήταν όμοφωνη όπως όμοφωνα ψηφίστηκαν και οί σχετικές αποφάσεις. Στη Γραμματεία του Π.Γ. εκλέχτηκαν οί κάτωθι: Ζωρζ Μαρσαί (γραμματέας), Πάολ Ρολάν, Ρολάν Λερούα, Ρενέ Πικέ, Γκαστόν Πλισονιέ, Ζάν Κολπέν, και Σάρλ Φίτερμαν.

«Humanité» 6.2.76

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Για την πλήρη ενημέρωση του αναγνώστη παραθέτουμε και τις κυριότερες αντιδράσεις που σχετίζονται με τους νέους προσανατολισμούς των γάλλων κομμουνιστών.

Περιττό να τόνισουμε ότι τόσο ή γαλλική όσο και ή διεθνής δεξιά δεν παρέλειψαν να έπιδοθούν στη γνωστή κομμουνιστολογία. Κύριο ιδεολογικό μοτίβο που πρόβαλαν ήταν ότι όλα τούτα δεν ήταν παρά καμώματα των γάλλων κομμουνιστών για να κοροϊδέψουν τους άπλοϊκούς «συνδοϊπόρους» και να ύφαρπάξουν την έξουσία. Για τη δεξιά το ΓΚΚ είναι ένα ολοκληρωτικό και άντεθνικό κόμμα που κινείται με βάση τα κελεύσματα της Μόσχας. Τὸ ίδιο άνυπόφορο τροπάρι έδω και 60 χρόνια....

Στὸ χώρο της αριστεράς οί νέες κατευθύνσεις του 22ου συνεδρίου έγιναν δεκτές σ' άλλες περιπτώσεις με ένθουσιασμό και σ' άλλες με μετρημένη έπιφυλακτικότητα. Πιο συγκεκριμένα:

Τὸ Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας

Η Έκτελεστική Έπιτροπή του Σοσιαλιστικού Κόμματος παρουσίασε στις 28 Ιανουαρίου την «Έκθεση Ζοσπέν» για τὸ συνέδριο του ΓΚΚ.

Καταρχήν διαπιστώνεται ότι ή βασική φροντίδα του ΓΚΚ έγκειται στὸ να παρεμποδίσει την ανάπτυξη του ΣΚ σε βάρος του και ότι κύριο πρόβλημα της ήγερσίας των κομμουνιστών είναι να διατηρήσει τὸν έλεγχο της εργατικής τάξης. «Η έπιμονή που δείχνει για τὸ ρόλο της εργατικής τάξης στὸ μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό, ή έκφρασμένη του θέληση να διατηρήσει την προτεραιότητα στα εργοστάσια, να καθιερώσει τὸ μονοπώλιό του, ή άρνηση κοινής δράσης με τους σοσιαλιστές στους τόπους δουλειᾶς, δείχνουν ότι τὸ ΓΚΚ δεν διατίθεται να ύποχωρήσει σ' αυτό τὸ σημείο.»

Στη συνέχεια ή έκθεση Ζοσπέν σημειώνει ότι οί κομμουνιστές άντιλαμβάνονται ως έπιχειρηματική δυνατότητα περάσματος στὸ σοσιαλισμό, πράγμα που θεωρούν άπόλυτα θετικό σημείο. «Επομένως εγκαταλείπουν τὸ παλιό κομμουνιστικό σχήμα των δύο φάσεων για τὸ σοσιαλισμό: τή φάση της δημοκρατίας και τή φάση του περάσματος στὸ σοσιαλισμό.»

Σχετικά με τη θέση του ΓΚΚ για την «Ενότητα του λαού της Γαλλίας» ή έκθεση θεωρεί ότι τὸ «κριτήριο γι' αυτή την ένότητα δεν είναι ταξικό αλλά κριτήριο έξωτερικής πολιτικής». Άλλωστε, συνεχίζεται, ή κοινωνιολογική θεμελίωση είναι έντελῶς άσαφής: πότε πολύ περιοριστική, όπως στην περίπτωση της εργατικής τάξης, και πότε πολύ διευρυμένη όπως στην περίπτωση των άλλων κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών. Συνεπῶς έχουμε:

«Ένα κόμμα: τὸ ΓΚΚ, γύρω απ' αυτό την εργατική τάξη, γύρω από την εργατική τάξη την πιο μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Πρόκειται για αναβίωση της παλιάς πολιτικής του έθνικού μετώπου. Τί ακριβῶς έξαφανίζεται μέσα σ' αυτήν την άνάλυση; Τὸ Σ.Κ., ή ένότητα της 'Αριστεράς, δηλαδή αυτό που έμεις ονομάζουμε ταξικό μέτωπο».

Αντίθετα ή άπάλειψη του όρου δικτατορία του προλεταριάτου θεωρείται θετική γιατί ξεπερνιέται έτσι μιὰ βασική αντίφαση της πολιτικής του ΓΚΚ, αντίφαση που τορπιλίσει τη συνεργασία με τους σοσιαλιστές και τις άλλες προοδευτικές δυνάμεις.

Διαφοροποιημένη ήταν ή άποψη του Κέντρου Σοσιαλιστικών Έρευνών (CERES) που συγκεντρώνει σοσιαλιστές αριστερών τάσεων στὸ πλαίσιο του ΣΚ. Τα βασικά σημεία της σχετικής τους έκθεσης είναι τα ακόλουθα: 1. Θεωρεί ότι ή πορεία του ΓΚΚ ένισχύει τη φερεγγυότητα της αριστεράς. 2. Διαπιστώνει ότι τὸ ΓΚΚ έπιθυμεί να διατηρήσει τὸν πρωτοποριακό του ρόλο, πράγμα που τὸ θεωρεί φυσικό άρκεί να τηρηθούν οί κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού. Οί σοσιαλιστές του CERES σημειώνουν με ικανοποίηση ότι απ' αυτήν την άποψη τὸ ΓΚΚ είναι ένας άπόλυτα έντιμος συνέταιρος. 3. Συμφωνεί με την έκθεση Ζοσπέν σχετικά με την «Ενότητα του λαού της Γαλλίας». 4. Τέλος τὸ κείμενο του CERES θεωρεί καθαρή οὐτοπία να πιστεύει κανείς ότι είναι δυνατή ή εφαρμογή του «Κοινού Προγράμματος» χωρίς την ενεργὸ συνδρομή όλων των δυνάμεων της 'Αριστεράς. Και στὸ σημείο αυτό «ή εὐθύνη του ΣΚ και του ΓΚΚ θα ήταν βαρύτερη».

Οί Ιταλοί κομμουνιστές

Ο τύπος του Ιταλικού κομμουνιστού κόμματος έδωσε μεγάλη έκταση στις εργασίες του 22ου συνεδρίου του ΓΚΚ. Έκτὸς όμως από την καθημερινή είδησιογραφία ύπηρεξαν διάφοροι σχολιασμοί και τοποθετήσεις ήγετικών στελεχών του ΙΚΚ. Διαλέγουμε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις: Ο Λουτσιάνο Γκρούπι στις 13.2.76 σε έκτενέστατο άρθρο του γράφει:

«Τὰ ΚΚ που δροῦν στην καπιταλιστική Εὐρώπη, αν και τὸ καθένα κινείται σε πολύ διαφορετικές πραγματικότητες, σχεδόν όλα έχουν έντοπίσει τὸν κοινό άξονα της επαναστατικής στρατηγικής που τὸ εργατικό κίνημα πρέπει να ακολουθήσει. Τὸ γεγονός αυτό άποτελεί στοιχείο ένότητας και καθιστᾶ άφικτή μιὰ στενή συνεργασία». Ο Λ. Γκρούπι θεωρεί ότι τὸ συνέδριο άποτελεί πολιτική κι ιδεολογική έκφραση της νέας γενιάς κομμουνιστών, πράγμα που διαπιστώθηκε και από τη σύνθεση, από πλευρᾶς ήλικίας, των συνέδρων.

22^e CONGRÈS

du parti communiste français

Ός προς τις θέσεις του συνεδρίου θεωρεί ότι πρόκειται για μιὰ επέκταση της συζήτησης που είχε οδηγήσει στη θετικότερη συνεργασία κομμουνιστών και σοσιαλιστών, για τη συγκρότηση του «Κοινού Προγράμματος» και την ένότητα της αριστεράς στη Γαλλία. Τὸ συνέδριο λοιπόν άποτέλεσε μιὰ νέα φάση για τη σύφιξη των σχέσεων των διαφόρων δυνάμεων της γαλλικής αριστεράς. Για τούτο άλλωστε

και το σύνθημα του 22ου συνεδρίου για την «ένότητα του λαού της Γαλλίας» ερχεται να καλύψει την ανάγκη μιας πολύ ευρύτερης ενότητας που θα συμπεριλάβει, γύρω από το ενωμένο εργατικό κίνημα, έναν πλατύτερο συνασπισμό λαϊκών δυνάμεων.

Κατά τον Α. Γκρούπι το 22ο συνέδριο δεν ήταν ένα απλό συνέδριο: ήταν ένα συνέδριο στρατηγικής, ένα συνέδριο αρχών, και η διακήρυξή του αποτελεί προσηγορικό όχι μόνο για τους κομμουνιστές αλλά για όλους τους εργαζόμενους.

Η εγκατάλειψη της δικτατορίας του προλεταριάτου ήταν και επίκαιρη και αναγκαία γιατί, όντας πάντα ξεπερασμένη σαν έννοια εκ των πραγμάτων, θα συντελέσει στην ενότητα του γαλλικού λαού. Πρόσθεσε δε ότι οι γάλλοι κομμουνιστές οφείλουν να έπεξεργαστούν πληρέστερα τις θεωρητικές βάσεις της νέας τους κατεύθυνσης για να διατηρηθεί και να ισχυροποιηθεί η ιδεολογική συνοχή του κόμματος.

Με το ίδιο πνεύμα περίπου μίλησε και ο Κάρολ Παγιέττα, μέλος της γραμματείας του Π.Γ. και επικεφαλής της Ιταλικής αντιπροσωπείας στο 22ο συνέδριο σε μια συνέντευξη του προς την Ούνιτά στις 12.2.76. Ο Παγιέττα τόνισε κυρίως ότι η γαλλική αριστερά μετά το 22ο συνέδριο βγαίνει πολύ περισσότερο ενωμένη και θεωρητικά

καλύτερα εξοπλισμένη. Έτσι οι ελπίδες δσαν, λίγες μέρες πριν, θριαμβολογούσαν για τη διάσπαση των δυνάμεων του Κοινού Προγράμματος διαψεύστηκαν παταγωδώς. Ένα δεύτερο σημείο που τόνισε με έμφαση ο Παγιέττα αναφέρεται στις σχέσεις Δημοκρατίας και Σοσιαλισμού, σχέσεις τις οποίες οι γάλλοι κομμουνιστές έννοσυν ως εργαλεία δράσης και αγώνα και όχι απλώς διακηρύξεις αρχών.

«Για μās, προσθέτει ο Παγιέττα, η δικτατορία του προλεταριάτου είναι μια διατύπωση ξεπερασμένη. Η γραμμασιανή έννοια της ήγemonίας, που υπογραμμίζει τον ιστορικό ρόλο της εργατικής τάξης, ερχεται να αντικαταστήσει έννοιες που ανήκουν σε μια παροχημένη χρονική περίοδο.» Πάντως, καταλήγει, η νέα θέση του ΓΚΚ είναι αποτέλεσμα του μακρόχρονου δρόμου τον οποίο διένυσαν οι γάλλοι κομμουνιστές, και δεν γεννήθηκε ξαφνικά την τελευταία στιγμή. Τέλος ο «γαλλικός δρόμος προς το σοσιαλισμό» αποτελεί επιβεβαίωση της κατεύθυνσης που, υπό την καθοδήγηση του Τολιάτι, έχει από καιρό χαράξει το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

Η Σοβιετική αντιπροσωπεία
Ο Κυριλένκο, μέλος του Π.Γ. του ΚΚΣΕ και επικεφαλής της Σοβιετικής αντιπροσωπείας στο συνέδριο, σε λόγο του που εκφώ-

νησε στη Ναντέρ στο πλαίσιο του συνεδρίου, αφού αναφέρθηκε στην εσωτερική κατάσταση που επικρατεί στη Σοβιετική Ένωση και στις αμερικανοσοβιετικές συνομιλίες για τον άφοπλισμό, πρόσθεσε ότι η φασαρία που γίνεται στη Δύση για τη δήθεν καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΣΔ είναι μια άπλη αντικομμουνιστική ψευδολογία.

Αναφερόμενος ο Κυριλένκο στο 22ο συνέδριο υπογράμμισε τα ακόλουθα σημεία: 1. Τον αγώνα που διεξάγει το Γαλλικό ΚΚ για μια ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική της Γαλλίας. 2. Έξηρε το ρόλο των σοσιαλιστικών χωρών στον αγώνα όλων των λαών της γης εναντίον του ιμπεριαλισμού και 3., παρακάμπτοντας έντελώς το ζήτημα της δικτατορίας του προλεταριάτου και την κριτική των γάλλων κομμουνιστών προς το ΚΚΣΕ, αναφέρθηκε σε απόσπασμα παλαιότερου λόγου του Μαρσαί, όπου ο γάλλος ηγέτης είχε τονίσει ότι ο «αντισοβιετισμός απ' όπου κι αν προέρχεται και μ' οποιαδήποτε μορφή και αν εμφανίζεται, αποτελεί έγκλημα εναντίον των συμφερόντων της εργατικής τάξης και των λαών». Και ο Κυριλένκο κατέληξε: «Οί σοβιετικοί κομμουνιστές εκτιμούν την αξία μιας παρόμοιας θέσης και βλέπουν σ' αυτήν μια εκδήλωση ταξικής αλληλεγγύης και προλεταριακού διεθνισμού».

«Ημερίδα» 9.2.76

Ένα διαφορετικό και δύσκολο συνέδριο

Το πρώτο συνέδριο του Ιταλικού «Κόμματος Προλεταριακής Ένότητας για τον Κομμουνισμό» (P.D.U.P.)

των Παύλου Κρέμου Χρήστου Κωτούλα

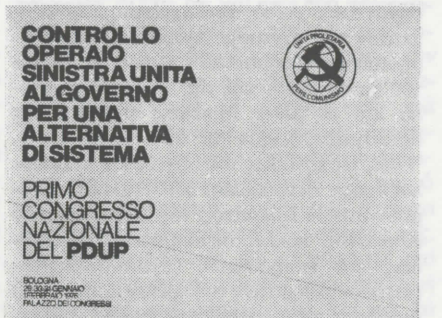
Γιατί διαφορετικό και δύσκολο το συνέδριο του «Κόμματος της Προλεταριακής Ένότητας για τον Κομμουνισμό»; Το σύντομο ρεπορτάζ που ακολουθεί προσπαθεί να δείξει τις δυσκολίες που συναντά, στη γειτονική Ιταλία, η διαδικασία άρθρωσης μιας νέας αριστεράς, μιας αριστεράς που θέλει να σταθεί κριτικά τόσο απέναντι στις κύριες τάσεις του εργατικού κινήματος (Κομμουνιστικό Κόμμα, Σοσιαλιστικό Κόμμα, Συνδικάτα), τάσεις κατά την εκτίμησή της ρεφορμιστικές και ενσωματωμένες στο «σύστημα», όσο κι απέναντι στα ποικίλα αριστερότερα ρεύματα.

Τα προβλήματα επαναπροσδιορισμού των αρχών και της στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος τα τελευταία χρόνια, και ιδιαίτερα μετά από το γαλλικό Μάη, απέκτησαν μεγάλη οξύτητα και απασχολούν επίμονα σημαντικές μερίδες, αν όχι του εργατικού κινήματος της Ευρώπης, όπουσδήποτε όμως διανοουμένων, επιστημόνων, φοιτητών. Η εξοικείωση με τους θεωρητικούς προβληματισμούς και η γνώση της αντίστοιχης πρακτικής των οργανώσεων που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια προσφέρουν πολλά χρήσιμα στοιχεία σε όσους γνιάζονται για τη γενικότερη πορεία του σοσιαλισμού στην Ευρώπη και τον τόπο μας. Γι' αυτό, και επειδή το συνέδριο του PDUP σκεπάστηκε από άλλα σημαντικά γεγονότα του χώρου της ευρωπαϊκής Αριστεράς (συνέδριο του ΓΚΚ, συνέδριο του ΚΚΣΕ, σύσκεψη των σοσιαλιστικών κομμάτων της νότιας Ευρώπης)

και επειδή ο ελληνικός τύπος δεν ασχολήθηκε καν με το θέμα, θεωρήσαμε χρήσιμο να δώσουμε στον Έλληνα αναγνώστη μιάν όσο γινόταν πιό υπεύθυνη και κατατοπιστική περιγραφή των εργασιών του συνεδρίου.

Και καταρχήν δυο λόγια για το ίδιο το PDUP. Το κόμμα αυτό διαμορφώθηκε το καλοκαίρι του 1975· προέκυψε από τη συγχώνευση δύο οργανώσεων της «έξωκοινοβουλευτικής αριστεράς», καθώς και ριζοσπαστικοποιημένων ομάδων καθολικών εργατών και στελεχών του φοιτητικού κινήματος. Οι δύο κύριες οργανώσεις που αποτέλεσαν το PDUP ήταν το Manifesto, αποτελούμενο από κομμουνιστικά στελέχη που είχαν διαγραφεί από το Ι.Κ.Κ. το 1969 (Ροσάνα Ροσάντα, Λούτσιο Μάγχι, Πιντόρ κ.ά.)· ή δεύτερη συνιστώσα του PDUP ήταν το έναπομείναν τμήμα του PSIUP (Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Προλεταριακής Ένότητας) που διαλύθηκε το 1971, και το οποίο επάνδρωναν εργατικά συνδικαλιστικά στελέχη κυρίως στην περιοχή Φλωρεντίας. Η διαδικασία για τη συγχώνευση των δύο οργανώσεων είχε αρχίσει πριν από δύο χρόνια. Το περασμένο καλοκαίρι ολοκληρώθηκαν, αφήνοντας όμως άλυτα πολλά επίδικα προβλήματα. Σ' αυτά τα προβλήματα το πρώτο συνέδριο, ιδρυτικό κατά κάποιον τρόπο, ήρθε να απαντήσει.

Στην Ιταλία το γεγονός θεωρήθηκε

σημαντικό. Αυτό τουλάχιστον δείχνει η έκταση της σχετικής άρθρογραφίας, ημερήσιου και εβδομαδιαίου τύπου, τα σχόλια του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Άλλα και οι άλλες δυνάμεις της ιταλικής άριστερας έδειξαν τη δέουσα προσοχή. Έτσι, τις εργασίες του συνεδρίου παρακολούθησαν εκπρόσωποι του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, του Σοσιαλιστικού Κόμματος, πολλές δημοκρατικές οργανώσεις και εκπρόσωποι εθνικο-απελευθερωτικών κινημάτων του τρίτου κόσμου· το συνέδριο παρακολούθησε επίσης και εκπρόσωπος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας.

Η στάση του ΙΚΚ ήταν χαρακτηριστική: ο αντιπρόσωπος του ΙΚΚ, Άλντο Πορτορέλλα, μέλος της Γραμματείας του ΠΓ, παρακολούθησε τις εργασίες και απηύθυνε χαιρετισμό στους συνέδρους. Είναι πρώτη φορά που κομμουνιστικό κόμμα χαιρετίζει (ήρα αναγνωρίζει) ένα άλλο κομμουνιστικό κόμμα που γεννιέται στην ίδια χώρα, στα άριστερά του. Και το γεγονός αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν λάβει κανείς υπόψη ότι στην ίδρυση του Μανιφέστο πρωτοστάτησαν κομμουνιστές που, όντας στελέχη του Ι.Κ.Κ., είχαν διαγραφεί το 1969 από την Κ.Ε. (Μάγκιο, Πιντό, Ροσάντα). Πέρασε λοιπόν ο καιρός που ο Κάρολο Παγιέτα, μέλος επίσης της καθοδήγησης του Ι.Κ.Κ. χαρακτήριζε το PSIUP και το Μανιφέστο: «οι δύο κουτσοί που αλληλοβαστάζονται για να μην πέσουν».

Η κρίση της Χριστιανοδημοκρατίας

Πού όφειλεται το γενικό ενδιαφέρον για το συνέδριο του PDUP, για ένα μικρό και νεαρό κόμμα που στις τελευταίες εκλογές (Ιουνίου 1975) δεν ξεπέρασε τα 2%; Οι λόγοι είναι πολλοί.

Πρώτ' απ' όλα το νέο κόμμα, παρά τη νεαρή ηλικία του, αρχίζει να κάνει αισθητή την παρουσία του στην πολιτική και εθνική ζωή της Ιταλίας και να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στους έξωκοινοβουλευτικούς - κοινωνικούς αγώνες. Η απήχηση της εφημερίδας του είναι μεγάλη, αλλά και ο αριθμός των μελών του όχι ευκαταφρόνητος: 16.000 μέλη. Ύστερα, το γεγονός

ότι κατάφερε να αναπτυχθεί σ' άριστερά του μεγαλύτερου ευρωπαϊκού Κ.Κ., χωρίς να κατακτήσει «επαναστατική μειοψηφία», όπως έγινε με τις περισσότερες οργανώσεις που γεννήθηκαν στην Ιταλία και άλλου μετά το Μάη του 1968, προσέδωσε στο νέο κόμμα κύρος αναμφισβήτητο.

Οι παραπάνω λόγοι εξηγούν την πολιτική βαρύτητα του συνεδρίου του PDUP μόνο ως ένα δρισμένο σημείο. Γιατί, η βαθύτερη αιτία πρέπει να αναζητηθεί στη βαθιά κρίση του καπιταλισμού στην Ιταλία, στη μεγάλη ιδεολογική και πολιτική ρευστότητα που δημιουργήθηκε ύστερα από τις αλλεπάλληλες αποτυχίες της Χριστιανοδημοκρατίας. Τη στιγμή λοιπόν που, λόγω της γενικότερης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, αποδεσμεύονται σημαντικές λαϊκές δυνάμεις από την επιρροή του ιταλικού αστισμού, το συνέδριο ενός άριστερου κόμματος που έδειξε ότι ξέρει να λειτουργεί ενωτικά δεν είναι χωρίς σημασία για τις συντελούμενες στο χώρο της ιταλικής άριστερας ανακατατάξεις και ζυμώσεις.

Πράγματι, η κρίση του συστήματος βάζει έντελώς νέα καθήκοντα στην ιταλική άριστερά. Από τη μία, το σύνολο των δυνάμεων της άριστερας —κομμουνιστικής και μη— καλείται να ανταποκριθεί στο πιεστικό αίτημα των μαζών για μία διαφορετική μορφή κοινωνικής οργάνωσης· και από την άλλη ανακύπτει επείγουσα η ανάγκη να επαναπροσδιοριστούν οι σχέσεις ανάμεσα στο Ι.Κ.Κ. και τις άλλες πολιτικές οργανώσεις της άριστερας και το μαζικό κίνημα.

Στο σημείο αυτό ως μās επιτραπεί μία μικρή παρέμβαση που ίσως δείξει τους όρους με τους οποίους παρουσιάζεται η κρίση του πολιτικού συστήματος στην Ιταλία. Οι δημοτικές εκλογές της 15ης Ιουνίου 1975 δεν επικύρωσαν μόνο τη μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς τα άριστερά. Έδειξαν ταυτόχρονα ότι το αίτημα για βαθιές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές έγινε κοινή συνείδηση. Ο πολιτικός συνασπισμός, που με διάφορες άσημαντες αλλαγές κυβερνούσε την Ιταλία επί 30 χρόνια, ουσιαστικά έχει διασπαστεί. Οι χριστιανοδημοκράτες, το μεγαλύτερο αστικό κόμμα στην Ιταλία, που αποτελούσε συνάμα και το επίκεντρο αυτού του συνασπισμού, στις περισσότερες περιοχές της χώρας μειώθηκε, και μεγάλες μερίδες λαϊκών στρωμάτων στράφηκαν προς τα άριστερά: προς πολιτικούς χώρους όπου ηγεμονεύει η εργατική τάξη. Το σύστημα αντιμετωπίζει ανοιχτή κρίση. Ένα καινούριο μπλόκ δυνάμεων με μεγάλο αγωνιστικό δυναμικό αναφαίνεται, άρθρωμένο γύρω από την εργατική τάξη. Αυτό το νέο μπλόκ δυνάμεων με περισσότερη καθαρότητα από ποτέ άλλοτε αρχίζει να προβάλλει αιτήματα σοσιαλιστικού χαρακτήρα. Αϊφνης, καταπολεμά τον ιεραρχικό τρόπο οργάνωσης της

κοινωνικής παραγωγής, επιδιώκει μία ριζική αλλαγή στην κατανομή του εθνικού εισοδήματος, οργανώνει τη νέα δημοκρατία στη βάση (εργατικά συμβούλια, συμβούλια συνουσίας, γειτονιές κ.λπ.). Και, στη διάρκεια της πάλης αυτής, η δημοκρατία αποκτά νέο νόημα και απομακρύνεται από το φορμαλισμό του αστικού κοινοβουλευτισμού: η δημοκρατία στη συνείδηση των μαζών γίνεται εργαλείο επέμβασης για να πετύχουν την πολιτική και κοινωνική χειραφέτησή τους. Ο κόσμος νιώθει ότι χωρίς τα δημοκρατικά «εργαλεία», δηλαδή χωρίς τους δημοκρατικούς θεσμούς, είναι αδύνατο να τὰ βγάλει πέρα στον αγώνα του με την εργοδοσία και το αστικό κράτος.

Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται η γενικότερη κινητοποίηση των τελευταίων δυο τριών χρόνων: το πρόβλημα της γυναίκας, ο αγώνας για το διαζύγιο, το δικαίωμα της έκτρωσης (αίτηματα που ταράζουν συνθέματα το θεσμό της πατριαρχικής οικόγενειας), οι αγώνες για τον εκδημοκρατισμό του στρατού, οι εξεγέρσεις στις φυλακές, η μαζική οργάνωση των άνεργων, η διεκδίκηση κοινωνικών υπηρεσιών στην πόλη, ο αγώνας εναντίον της ύψωσης των τιμών, η συνεχής άμφισβήτηση των πανεπιστημιακών θεσμών.

Η λαϊκή πάλη ήταν προϋπόθεση και αποτέλεσμα της εκλογικής νίκης της Άριστερας. Το Κοινοβούλιο βρέθηκε ξαφνικά μπροστά σ' αυτά τα τεράστια προβλήματα που σημάδεψαν την πολιτική και κοινωνική ζωή της Ιταλίας και η κρίση της Χριστιανοδημοκρατίας δξύνθηκε. Οι δυνατότητες του Κοινοβουλίου και της Χριστιανοδημοκρατίας να διαχειριστούν τα προβλήματα της εξουσίας και της κυβέρνησης έπαψαν να είναι απεριορίστες. Η οικονομική και πολιτική ήγεςία της Ιταλίας βρέθηκε σε αδυναμία να αντιμετωπίσει όλα τα προβλήματα: οι παραδοσιακές πολιτικάντικες μέθοδοι που αφήνουν άθικτο το μίξερρο σύστημα των πολιτικών ισορροπιών δεν φαίνεται ότι μπορεί να δώσουν κάποια βιώσιμη λύση και εν πάση περιπτώσει η λύση αυτή άμφισβητείται προκαταβολικά από ευρύτερες λαϊκές μάζες.

Το συνέδριο λοιπόν του PDUP άρχισε τις εργασίες του τη στιγμή άκριβως που η νέα κυβερνητική κρίση, έκφραση της γενικότερης κοινωνικής αναταραχής, γνωρίζει νέα έξαρση· τη στιγμή που η εργατική τάξη της Ιταλίας στενεύει όλο και περισσότερο τα περιθώρια της Χριστιανοδημοκρατίας· τη στιγμή που το πρόβλημα της μετάβασης προς μία νέα κοινωνία συγκλονίζει το κομμουνιστικό κίνημα δλόκληρης της Ευρώπης και το ζήτημα της «επανάστασης στη Δύση» περνά στην ήμερησια διάταξη·

τη στιγμή που πολλά κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης αντιμετωπίζουν το ένδεχόμενο συμμετοχής τους σε μία άριστερη κυβέρνηση και, συνεπώς, όφειλουν να διαχειριστούν το ζήτημα με τέτοιο τρόπο ώστε να μην επαναληφτεί η όδυνηρη περιπέτεια της Χιλής και το όχι λιγότερο επώδυνο πιασώνρισμα της επανάστασης στην Πορτογαλία.

Οί δύο αντιλήψεις

Το συνέδριο του PDUP πραγματοποιήθηκε στην Μπολόνια μεταξύ 29 Ιανουαρίου και 1 Φεβρουαρίου· οί 412 συνέδριοι, εκπρόσωποι 106 τοπικών και κλαδικών τομέων του κόμματος δεν ήρθαν να επιβεβαιώσουν το αλάθητο μίας κάποιας ήγεςίας, να λύσουν τα κομματικά προβλήματα στους διαδρόμους ή να ξεουδετερώσουν κάποιους «άντικομματικούς». Οί συνέδριοι έδειξαν ότι, παρά τις σημαντικές διαφορές εκτιμήσεων και τακτικής, διακατέχονται από ένότητα σκέψης και δρούν προς την ίδια κατεύθυνση.

Βασικά, εκφράστηκαν δύο αντιλήψεις. Με κίνδυνο σχηματισμού, αναπόφευκτος λόγω του περιορισμένου χώρου, θα προσπαθήσουμε να τις συνοψίσουμε.

Οί συνέδριοι που προέρχονταν από την ομάδα του Μανιφέστο υποστήριζαν ότι το ιταλικό καπιταλιστικό σύστημα έχει εξαντλήσει τις δυνατότητές του να ξεπεράσει την οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση. Το αν και κατά πόσο, όμως, ο καπιταλισμός θα μπορέσει να επιβιώσει της κρίσης του, θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα του λαϊκού κινήματος να «ξεπεράσει τη λογική του συστήματος που καταπολεμά ή θα περιοριστεί σε άπλές διαμαρτυρίες». «Κάνουμε την πρόβλεψη», τόνισαν, «ότι η άριστερά θα φτάσει ως την κυβέρνηση αλλά δεν άγνοούμε ότι θα φτάσουμε δύσκολα ως αυτήν. Τη φάση κατά την οποία παίρνουν τέλος οί κοινωνικές εξισορροπήσεις δεν μπορεί να τη διαδεχτεί μία νέα καπιταλιστική σταθεροποίηση ούτε, πάλι, μπορεί να γίνει μία διαχείριση της κρίσης από τα δεξιά· ούτε, τέλος, ο «ιστορικός συμβιβασμός» αποτελεί λύση όσο συνεχίζονται οί εντάσεις που δημιουργούν οί κοινωνικοί-εργατικοί αγώνες... Το Ι.Κ.Κ. στο όποιο οί μάζες βρισκουν σήμερα τον μόνο πολιτικό φορέα και την ιδέα μίας νέας διάρθρωσης της εξουσίας, πιθανόν μέσα από παραπλανητικές διαδικασίες, δεν πρέπει να συγκρίνεται με τη σοσιαλημοκρατία του μεσοπολέμου: η γραμμή του Ι.Κ.Κ. δεν είναι μία εύηχη γραμμή προέκταση των μετώπων της Τρίτης Διεθνούς, ούτε γεννήθηκε ξαφνικά στο κεφάλι του Μπερλιγκονέρο. Η πολιτική γραμμή του Ι.Κ.Κ. είναι αποτέλεσμα μακράς ιστορίας αγώνων μέσα από τους οποίους διαμορφώθηκε και έγινε κτήμα των πλατιών λαϊκών μαζών!»

Σύμφωνα πάντα με τους πρώην Μανιφέστο, αυτή η ιδιομορφία του Ι.Κ.Κ. προσδιορίζει και το ρόλο του PDUP: «πολιτικός κινήτρας που σπρώχνει μέσα και έξω από τα σύνορα των ρεφορμιστικών οργάνωσεων για την προετοιμασία και τη συγκρότηση κοινωνικών συμμαχιών ικανών να ετοιμάσουν και, στη συνέχεια, να σχηματίσουν την κυβέρνηση της Άριστερας και δλόκληρου του λαϊκού κινήματος, με βάση την προοπτική διεξόδου από το καπιταλιστικό σύστημα». Το PDUP δεν πρέπει να έχει σκοπό τη συνένωση όλων όσων αντιτίθενται στον «ιστορικό συμβιβασμό», δηλαδή των δυνάμεων της όνομαζόμενης «άκρας άριστερας», αλλά να δράσει για μία νέα άρθρωση της άριστερας και να «πιέσει το κομμουνιστικό κόμμα να αλλάξει δρόμο».

Η άλλη άποψη, των πρώην PSIUP, υποστηρίζει ότι το σύστημα μπορεί να ξεπεράσει την κρίση του στηριζόμενο στη σκληρή καταπίεση και τη χειροτέρευση των συνθηκών ζωής των εργαζομένων. Έπκτιμά ότι το Ι.Κ.Κ., «λόγω της στρατηγικής του ειρηνικού δρόμου στο σοσιαλισμό και του ιστορικού συμβιβασμού έχει μία μειωμένη ικανότητα να καθοδηγήσει άποφασιστικά τις λαϊκές μάζες προς μία επαναστατική προοπτική». Συνεπώς το PDUP όφείλει να εργαστεί κυρίως για την «ένότητα των δυνάμεων της Νέας Άριστερας, να γίνει ό μοχλός για μία οργανική συγχώνευση τους που θα στηρίζεται στην άρχη της ένότητας στη δράση, τόσο στο εκλογικό όσο και κοινωνικό επίπεδο».

Το συνέδριο έκλεισε με μία ψηφοφορία πάνω σε δυο διαφορετικά ψηφίσματα που το καθένα εξέφραζε τις δυο αντιτιθέμενες άποψεις. Με μικρή διαφορά υπερίσχυσε το ψηφισμα που παρουσίασαν οί πρώην Μανιφέστο (195-181). Στη συνέχεια εκλέχτηκε νέα Κεντρική Έπιτροπή και Γραμματεία, εκλογή που εξέφραζε αναλογικά τη δύναμη των δυο τάσεων. Μία ομάδα 38 συνέδρων άπερσε από την ψηφοφορία. Αττης της τρίτης τάσης πνευματικός πατέρας είναι ο Πιντό, ψυχή της εφημερίδας Μανιφέστο.

Ο Πιντό, παλαιός διευθυντής της Ουνιτά, δεν θεωρεί ότι η φυσική ροή των πραγμάτων θα φέρει αναγκαστικά την άριστερά στην έξουσία. Ο «ιστορικός συμβιβασμός» υποστηρίζει ο Πιντό, «δεν είναι η συνάντηση των τριών μεγάλων λαϊκών ρευμάτων (κομμουνιστών, σοσιαλιστών και καθολικών) όπως υποστηρίζει το Κ.Κ. αλλά μία συμφωνία κομμουνιστών και χριστιανοδημοκρατών που για πολύ καιρό θα βασίζεται στην άναγνώριση του ήγετικού ρόλου της αστικής τάξης και κατά συνέπεια της Χριστιανοδημοκρατίας». Ο επαναστατικός χαρακτήρας του Κ.Κ. άνήκει στην ιστορία και η πολιτική του γραμμή «δεν συμβάλλει στην οικοδόμηση της εναλλακτικής λύσης». Ο Πιντό, κρίνοντας τις δυο αντιτιθέμενες στο πλαίσιο του PDUP

γραμμές, βλέπει ότι και στις δύο περιπτώσεις κρύβονται παγίδες: στη μία περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος «να υποστούμε την έλξη των μεγάλων κομμάτων της άριστερας, στη δεύτερη να κατατήσουμε μία μειοψηφική ταμπέλα της άκρας άριστερας». Η εναλλακτική λύση για το σοσιαλισμό, συμπληρώνει στην ανάλυσή του ο Πιντό, «βρίσκεται άκόμη στα ύπογεια ρεύματα που διατρέχουν την κοινωνία μας. Σε μās έναπόκειται να τὰ φέρουμε στο φώς, να τὰ διαχετεύσουμε στην πολιτική προοπτική του σοσιαλισμού και να τὰ προικίσουμε με την άρμόζουσα στο σκοπό αυτό πολιτική και κοινωνική πρακτική».

Άξίζει να σημειωθεί εδώ η άπόφαση που ψηφίστηκε όμοφωνα, ύστερα από πρόταση του Πιντό, σχετικά με την εφημερίδα του κόμματος. Η άπόφαση αναγνωρίζει στο IL MANIFESTO, ένα αυτόνομο, σε σχέση με το κόμμα, καθεστώς. Η διεύθυνση της εφημερίδας και το προσωπικό της δεν «έξαρτώνται από τὰ έκτελεστικά όργανα του κόμματος». Η εφημερίδα θα είναι πολιτικά υπεύθυνη άπέναντι στην Κεντρική Έπιτροπή, σ' δλόκληρη τη βάση του Κόμματος και τους άναγνώστες της».

Συμπερασματικά: Το συνέδριο ήταν και δύσκολο και διαφορετικό σε σχέση με τὰ άλλα συνέδρια των άριστερών κομμάτων. Συγκλήθηκε γιατί υπήρχαν προβλήματα και διαφορές ανάμεσα στις διάφορες τάσεις. Τὰ προβλήματα δεν λύθηκαν προκαταβολικά ερήμην των συνέδρων, όπως συμβαίνει κατά πάγια σχεδόν τακτική πολλών κομμουνιστικών κομμάτων, αλλά συζητήθηκαν άνοιχτά μπροστά στους παρατηρητές καλεσμένους, και αντι-

προσώπους του τύπου: καμιά συζήτηση και ψηφοφορία κεκλεισμένων των θυρών. Βέβαια οί συγκρούσεις πολλές φορές ήταν σφοδρές και πολλά προβλήματα, όπως π.χ. η ουσιαστική ιδεολογική ένότητα μελών προερχομένων από διαφορετικούς πολιτικούς όρισμούς, οί μèn από το Κ.Κ. (ομάδα Μανιφέστο), οί δè από το PSIUP, δèn βρήκαν άκόμη ιδανική λύση. Ώστόσο, όλες οί τάσεις συμμερίζονται την ιδέα πως τὰ μεγάλα οργανωτικά και ιδεολογικά προβλήματα του κόμματος βρισκουν ικανοποιητική λύση όταν γίνεται σεβαστή η διαλεκτική σχέση κόμμα - κίνημα - μάζες.

Είναι χρέος σας
να κάμετε το πλάν
για να μην πέσετε
στην παγίδα
των ιμπεριαλιστών
και των πρακτόρων τους,
να μην αλληλοσκοτώνεστε
πρέπει ν' αγωνιστείτε
μαζί
και να εξαλείψετε
από
το πανέμορφο νησί σας
και τα τελευταία ίχνη
της αποικιοκρατίας.
Αγαπώ το νησί σας,
όπως ακριβώς
αγαπώ
την Ελλάδα
και την Τουρκία.
Η Κύπρος
μπορεί
και πρέπει
να γίνει
ο συνδετικός κρίκος
που θα δυναμώσει
τους δεσμούς της φιλίας
των λαών
της Ελλάδας
και της Τουρκίας,
μπορεί και πρέπει
να γίνει
ο κήπος
όπου
θα σεργιανάει
ή ειρήνη
δίχως το φόβο
του πολέμου
και της καταστροφής.

NAZIM XIKMET (1956)

Ἡ τουρκικὴ ἀριστερά, ὁ ἄγνωστος σύμμαχος τῆς κυπριακῆς ὑπόθεσης

τοῦ Τάσου Ἰωαννίδη

Μιά ἐπώδυνη ἀφύπνιση

Νωπὰ ἦταν ἀκόμα τὰ σημάδια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς ξένης ἐπέμβασης ὅταν ἐφανίστηκε στὸ πολιτικὸ προσκήνιο τῆς Ἑλλάδας τὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου. Ὁξύ, πολύπλοκο καὶ γεμάτο ἀντιφάσεις, ἄρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ σχετικὰ αὐτόνομο, στὸ βαθμὸ πὸ ἡ λύση τοῦ κυπριακοῦ δὲν ἐξαρτάται ἅμεσα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό.

Τὸ κυπριακὸ, εἴκοσι χρόνια μετὰ κι ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις, παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτό· σήμερα γνωρίζει τὴν τραγικότερη ἐξαρσὴ του. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα εἶδαμε τὸν κυπριακὸ λαὸ νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ κυπριακοῦ κράτους. Παράλληλα, τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ κίνημα στάθηκε πιστὸς σύμμαχος τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ. Τέλος, ξέρουμε ὅτι οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴν Ἑλλάδα ἐπηρέαζαν ἅμεσα τὴν ἐξέλιξη τῆς κυπριακῆς ὑπόθεσης κι ἀντίστροφα ἡ τελευταία ἀποτελοῦσε μόνιμο καὶ σοβαρὸ παράγοντα τῶν ἐξελίξεων στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ κοινότητα.

Σ' αὐτὴ τὴν πολύπλοκη καὶ ἀμφίδρομη σχέση Ἑλλάδας καὶ Κύπρου, εἶδαμε νὰ παρεμβάλλεται ἕνας τρίτος παράγοντας, ἡ Τουρκία, ιδιαίτερα ἀπαιτητικὸς καὶ προσδιοριστικὸς μετὰ τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης. Συνάμα, ἀνάμεσα 1956 καὶ 1976, στὸ χῶρο τοῦ ἀντιπάλου στρατοπέδου, καὶ εἰδικότερα μετὰ τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις

(Ἰούλης 1974), ξεπήδησε μιὰ νέα σύμμαχη δύναμη: ἡ τουρκικὴ ἀριστερά. Ὁ ἀπροσδόκητος αὐτὸς σύμμαχος, παρ' ὅλες τὶς ιδιομορφίες του¹ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποσοτικὴ ἰσχύ, μπορεῖ νὰ παίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τοῦ κυπριακοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐξέλιξη τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων γενικότερα, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ δύναμη πὸν δρᾷ στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο.

Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς θέτει ὁρισμένα ἐρωτήματα: Καταρχήν, ποιά εἶναι ἡ θέση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου; Καὶ στὴ συνέχεια, σὲ ποῖο βαθμὸ τὸ Κυπριακὸ ἐπηρεάζει τὶς ἐσωτερικὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς Τουρκίας. Τέλος, σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Τουρκίας ἐξαρτάται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τῶν Ἀμερικανῶν; πὸν σημαίνει, σὲ ποῖο βαθμὸ οἱ διαφορὲς πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Τουρκίαςπρακτορεῦν τὰ ἀμερικανικὰ συμφέροντα στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο;

Τὸ ἄρθρο πὸν ἀκολουθεῖ δὲν φιλοδοξεῖ νὰ περιγράψει τὴν ἐγγενὲς πολιτικὴ κατάσταση στὴν Τουρκία, οὔτε νὰ ἀναλύσει τὶς πολιτικὲς τῆς δυνάμεις· κάτι τέτοιο, ἀπαραίτητο ἄλλωστε, θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ ἐκτενέστερη καὶ πολὺπλευρὴ μελέτη, πὸν σύντομα, ἐλπίζουμε, θὰ βρεῖ τὴ θέση τῆς στὸ περιοδικό. Ὡστόσο, μερικὰ σημεῖα τῆς πολιτικῆς φασιογνομίας τῆς Τουρκίας μπορεῖ ἀπὸ τώρα νὰ ἐντοπιστοῦν.

Τὸν προσεκτικὸ παρατηρητὴ τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ζωῆς θὰ ξάφνιαζε ἡ ἔνταση καὶ ἡ πολυπλοκότητα τῶν ἀντιφάσεών τῆς. Δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν περιγραφή τους. Τονίζουμε, ὅμως, ὅτι ἡ ἄρχουσα τάξη στὴν Τουρκία (καὶ οἱ ἀντίστοιχες πολιτικὲς δυνάμεις) βόηκαν στὸ Κυπριακὸ τὴν ἰδανικὴ δικλείδα σωτηρίας: κάθε φορὰ πὸν τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῆς Τουρκίας, τὰ κοινωνικά, τὰ πολιτικά, τὰ οικονομικά κ.λπ., ὀξύνονται, τότε ἡ ἐπίσημη προπαγάνδα ξεθάβει τὸ Κυπριακὸ, τὸν ἐξωτερικὸ κίνδυνο, γιὰ νὰ ἀποπροσανατολίσει τὸν τουρκικὸ λαὸ καὶ νὰ στρέψει τὴν προσοχή του μακριὰ ἀπὸ τὰ ἄμεσα καὶ ζωτικὰ προβλήματά του. Τὸ ἴδιο τὸ ζήτημα τῆς Κύπρου, ὡς ἕνα ὁρισμένο χρονικὸ σημεῖο, δὲν ἀπασχολοῦσε ἅμεσα τὴν ἐξωτερικὴ τουρκικὴ πολιτικὴ ζωή. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1949 ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς κυβερνήσεως Ἰνονοῦ (Λαϊκὸ Κόμμα - CHP) δηλώνει ὅτι ἡ Κύπρος εἶναι τὸ τελευταῖο πράγμα πὸν θὰ ἀπασχολοῦσε τὴν Τουρκία, ὅταν φτάνομε στὰ 1955, ἡ κυβέρνηση Μεντερές (Δημοκρατικὸ Κόμμα - DP), πιεζόμενη ἀπὸ τὸ ὀγκύμενο λαϊκὸ κίνημα, καὶ μολονότι δὲν ἔχει ἀλλάξει τίποτε στὶς σχέσεις Κύπρου-Τουρκίας, προβάλει στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τὸ Κυπριακὸ. Παράλληλα, ἡ κυβέρνηση Μεντερές μέσω τῶν παρακρατικῶν ὁργανώσεων λανσάρει τὸ σύνθημα πὸν θὰ μείνει κυρίαρχο ὡς τὸ 1959, κι ἀργότερα: «Κιμρίς, γιὰ ταξίμ γιὰ ὄλουμ» πὸν πάει νὰ πεῖ: *Κύπρος· Διχοτόμηση ἢ Θάνατος*. Τὸ σύνθημα αὐτὸ θὰ θρέψει ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὸν τουρκικὸ σοβινισμό - ἐθνικισμό καὶ, λόγω τῆς ἀδυναμίας τῆς τουρκικῆς ἀριστερᾶς, θὰ παρασύρει εὐρύτατες λαϊκὲς μάζες. Τὸ γράμμα τοῦ Ναζίμ Χικμέτ πὸν προτάξαμε στὸ κείμενό μας, δείχνει ξεκάθαρα ὅτι παραταῦτα δὲν ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν ἐντιμὲς καὶ ρηξικέλευθες φωνές. Ὅμως, γιὰ τὴν ἐποχὴ πὸν μιλάμε, οἱ φωνὲς αὐτὲς ἦταν σχεδὸν μοναχικές. Νὰ πῶς ἕνα ἀριστερὸ κόμμα ἀναλύει τὴν πολιτικὴ τῆς ἄρχουσας τάξης στὴν Τουρκία τὴν περίοδο 1955-1959:

«Οἱ Ἀμερικανοὶ ἱμπεριαλιστὲς καὶ οἱ ντόπιοι συνεργάτες τους —κυβέρνηση Μπαγιάρ Μεντερές— μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἀγγλων, θέλοντας νὰ μετατρέψουν τὴν Κύπρον σὲ βάση τοῦ ΝΑΤΟ, σὲ ἀβύθιστο ἀεροπλανοφόρο, ὥστε ἀνενόητα νὰ συνεχιστεῖ ἡ κυριαρχία τους στὸ νησί, προκαλοῦσαν μὲ κάθε τρόπο τὴ μιὰ κοινότητα ἐναντίον τῆς ἄλλης. Σ' αὐτὸ τὸ βρώμικο παιχνίδι εἶχαν συμμάχους τοὺς ἑλληνοκύπριους καὶ τοὺς τουρκοκύπριους φασίστες. Ἡ φασιστικὴ κυβέρνηση τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος καλλιεργοῦσε στὸ λαὸ τὸ σοβινισμό καὶ τὸ ρατσισμό. Ἦθελε δηλαδὴ νὰ μετατρέψει τὴν ἀπέχθεια πὸν αἰσθάνονταν ὁ τουρκικὸς λαὸς γιὰ τὰ ἔργα τῆς σὲ μίσος πρὸς τὸν ἑλληνικὸ καὶ ἑλληνοκυπριακὸ λαό. Τελικὰ, τὸ 1959, μὲ τὶς συμφωνίες

τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Ζυρίχης νομιμοποιήθηκε τὸ ἀποικιακὸ καθεστὸς τοῦ νησιοῦ καὶ ἐπικυρώθηκε τὸ δικαίωμα ἐπέμβασης τῶν τριῶν «ἐγγυητριῶν» δυνάμεων, Ἑλλάδας, Τουρκίας καὶ Ἀγγλίας στὴν Κύπρο». (Ἀπολογία τοῦ Τουρκικοῦ Ἐργατικοῦ-Ἀγροτικοῦ Ἐπαναστατικοῦ Κόμματος, Τ.Ι.Κ.Ρ. στὸ 3ο Στρατοδικεῖο τῆς Ἀγκυρας, 1971).

Ἐξατίας, λοιπόν, καὶ τῆς δράσεως τῶν Τούρκων σοβινιστῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1964, οἱ σχέσεις Τουρκοκυπρίων καὶ Ἑλληνοκυπρίων ὀξύνθηκαν στὸ ἔπακρο, πράγμα πὸν δὲν ἄρχισε νὰ ὀδηγήσει τὶς δύο κοινότητες στὴν ἐνοπλὴ σύγκρουση. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καθοδηγήθηκε ἀπὸ κέντρα πὸν βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὶς κοινότητες, καὶ ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ ἀλληλοσπαραγμὸς τους. Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς ὀξυμένης κατάστασης ὁ πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Τζόνσον, στὶς 5 Ἰουνίου 1964, στέλνει τὸ περίφημο γράμμα του στὸν πρῶθυπουργὸ τῆς Τουρκίας Ἰσμέτ Ἰνονοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο δηλώνει ὅτι ἡ «Τουρκία βᾶσει τῆς συμφωνίας τοῦ 1947, ἄρθρο 4, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ὄπλα τῶν ΗΠΑ χωρὶς τὴν ἀδεία τῆς, καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει δικαίωμα ἐπέμβασης στὴν Κύπρο». Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Τζόνσον θὰ παίξει ἀργότερα τεραστιο ρόλο στὶς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις τῆς Τουρκίας: θὰ χρησιμοποιηθεῖ δηλαδὴ στὸ νὰ ἐξάψει τὸν ἐθνικισμό τῆς ἀκαλλιέργητης μάζας.

Ντεμιρέλ: πρᾶκτορας τῆς Morisson

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μαζικοῦ ἀντιαμερικανικοῦ κινήματος στὴν Τουρκία. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1964 ὁργανώνονται οἱ πρῶτες μεγάλες ἀντιαμερικανικὲς ἐκδηλώσεις. Ἐπὶ 4 μέρες, χιλιάδες λαοὶ διαδηλώνουν τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς, καὶ τὸ σύνθημα Yankee, go home τραντάζει τὶς τουρκικὲς πόλεις ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο. Χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ κινήματος εἶναι ὁ αὐθορμητισμὸς τῶν μαζῶν, αὐθορμητισμὸς πὸν δὲν συμβαδίζει μὲ μιὰ ὀλοκληρωμένη ἀντιιμπεριαλιστικὴ ἀντίληψη καὶ ἰδεολογία. Εἶναι μιὰ πρώτη ἀφύπνιση. Τὰ γεγονότα πάντως αὐτὰ ἀναγκάζουν ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸν Ἰνονοῦ νὰ δηλώσει ὅτι «*θὰ φτιαχτεῖ ἕνας νέος κόσμος καὶ ἐκεῖ ἡ Τουρκία θὰ ἔχει τὴ θέση τῆς*».

Ἡ περίοδος αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἀρχὴ τῆς στροφῆς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος (CHP) πρὸς κάπως προοδευτικότερες ἰδέες καὶ εἰδικότερα πρὸς τὴ σοσιαλδημοκρατία, ἀν καὶ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἀκόμα καθαρὰ. Ὡστόσο, ἡ στροφή τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος καὶ ὁ γενικότερος διάχυτος ἀντιαμερικανισμὸς θορυβεῖ τοὺς Ἀμερικανούς πὸν ἀποφασίζουν νὰ ἀνατρέψουν τὴν κυβέρνηση Ἰνονοῦ. Τότε ἦταν πὸν ὁ ἀμερικανὸς στρατηγὸς Πότερ ἐπι-

σκέφτηκε τὴν Τουρκία γιὰ νὰ ἐπιβλέψει στὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχεδίων. Ἐξάλλου, στὶς 13 Φεβρουαρίου 1965, ἡ New York Times γράφει: «Ἀποφασίστηκε νὰ ἀνατραπεῖ ἡ κυβέρνηση Ἰνονοῦ. Ὁ Ντεμιρέλ εἶναι τὸ νέο ἄστρο πὸν ἀνατέλλει στὸν πολιτικὸ ὀρίζοντα τῆς Τουρκίας».

Πραγματικά, σὲ λίγο, τὴ θέση τοῦ Ἰνονοῦ θὰ πάρει ὁ Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, πρᾶκτορας τῶν Ἀμερικανῶν καὶ ἐκπρόσωπος τῆς πολυεθνικῆς ἐταιρείας Μόρισον. Ταυτόχρονα τὸ Ἐργατικὸ Κόμμα Τουρκίας, ἡ μόνη ἀξιόλογη τὴν ἐποχὴ ἀριστερῆς δύναμη, διαμορφώνει γιὰ πρώτη φορὰ συνολικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας. Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ θὰ δοῦμε συμπτυκνωμένη στὸ βιβλίο τοῦ Μ.Α. Ἀιμπά: *Ἡ θέση μας γιὰ τὴν Κύπρο*, πὸν κυκλοφόρησε στὰ τέλη τοῦ 1964. Ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἀιμπά, παρ' ὄλο τὸ ἀντιαμερικανικὸ - ἀντιιμπεριαλιστικὸ περιεχόμενό της, περιεῖχε πολλὰ σημεῖα πὸν ἀργότερα κατακρίθηκαν ἀπὸ σημερινὰ τμήμα τῆς τουρκικῆς ἀριστερῆς. Ἡ κριτικὴ ἀναφερόταν κυρίως στὰ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὅπου κατὰ κάποιον τρόπο υπέβασκε ἕνα εἶδος ἐθνικισμοῦ. Ἐνῶ π.χ. θεωροῦσε κύριο ἐχθρὸ τὸν ἀμερικανικὸ ἱμπεριαλισμὸ («καλοῦμε ὄλες τὶς δημοκρατικὲς δυνάμεις σὲ ἐνότητα γιὰ νὰ διώξουμε τοὺς Ἀμερικάνους ἀπ' τὴν πατρίδα μας καὶ νὰ ἐξασφαλίσουμε μιὰν ἀδέσμευτὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ...»), σ' ἄλλο σημεῖο τοῦ ἴδιου βιβλίου διαβάζουμε: «Ἡ τελευταία ἄδικη ἐπέμβαση τοῦ προέδρου Τζόνσον στὸ θέμα τῆς Κύπρου δείχνει ξεκάθαρα τὸ βαθμὸ ἐξάρτησης τῆς χώρας μας ἀπὸ τὸ ἄρμα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ» (ὄπ. παρ., σ. 326). Τὸ τελευταῖο τοῦτο σημεῖο δείχνει ὅτι ἡ ἐναντίωση τοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος (Τ.Ι.Ρ.) στὸν ἀμερικανικὸ ἱμπεριαλισμὸ συμβάδιζε μὲ τὴν ἔμμεση ὑποστήριξη μιᾶς πιθανῆς ἐπέμβασης τῆς Τουρκίας στὴν Κύπρο, τὴν ὁποία ἡ τουρκικὴ προπαγάνδα παρουσίαζε ὡς «ἄμυνα», δεδομένου ὅτι εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἐπίθεση τοῦ Γρίβα στὰ τουρκοκυπριακὰ χωριά. Συνακόλουθα, σ' αὐτὴ τὴ φάση, ἡ τουρκικὴ ἀριστερὰ ὑφίσταται τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐθνικιστικοῦ κλίματος πὸν ἐγγένει ἐπικρατοῦσε χάρη στὶς ἄοκνες προσπάθειες τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς τάξης.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974 τὸ Τουρκικὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα (TSIP), (πὸν μόλις εἶχε ἰδρυθεῖ) σὲ μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ πὸν κάνει γιὰ τὸ Κυπριακὸ κατέκρινε τὴν παλαιὰ θέση τοῦ ΤΙΡ. (Ἐφημ. ΚΙΤΑΕ, ἑβδομαδιαῖο ὄργανο τοῦ TSIP, 22 Αὐγ. 1974). Ἄλλωστε καὶ τὸ ἴδιο τὸ ΤΙΡ, μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπανάδρυσή του τὸ 1974, εἶδε ἐπίσης αὐτοκριτικὰ τὴν παλιά του θέση γιὰ τὴν Κύπρο.

Ὁ ἐπόμενος σταθμὸς τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος πὸν ἐπηρέασε σημαντικὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις τῆς Τουρκίας τοποθετεῖται στὰ 1957. Ὅταν δηλαδὴ στὴ νέα

έξαρση του Κυπριακού φτάνει στην Άγκυρα ως «μεσολαβητής» ο εκπρόσωπος της αμερικανικής κυβέρνησης Cyrus Vance, ξεσπώντας ένα κύμα αντιαμερικανικών εκδηλώσεων. Πραγματοποιείται π.χ. μεγάλη συγκέντρωση-διαδήλωση στην Κωνσταντινούπολη, όπου τα κυρίαρχα ως τότε συνθήματα εθνικιστικού περιεχομένου δίνουν τη θέση τους σε συνθήματα καθαρά διεθνιστικά και αντιιμπεριαλιστικά. Στο τέλος της ίδιας χρονιάς η τεράστια διαδήλωση στην Άγκυρα προβάλλει το αίτημα αποχώρησης της Τουρκίας από το ΝΑΤΟ.

Μπροστά στην όγκουμένη λαϊκή πίεση η κυβέρνηση του Ίνονου, που βρίσκεται πάλι στην εξουσία, αναγκάζεται να στραφεί προς τα άριστερά και να εγκαινιάσει έναν κάποιο σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό ως επίσημη ιδεολογία του Λαϊκού Κόμματος. Μ' αυτή τη στροφή το Λαϊκό Κόμμα θέλησε να θέσει υπό τον έλεγχο τις άριστερές τάξεις² που είχαν άρχισει να δυναμώνουν στο κόμμα και να πιέζουν για πιο προοδευτικές θέσεις. Η αντίδραση σ' αυτήν —μ' άφορη τη Κυπριακό— τη στροφή του Λαϊκού Κόμματος δεν άργησε να ξεθώσει. Η δεξιά πτέρυγα υπό την αρχηγία του Τουρχάν Φεβζιόγλου αποχώρησε και ίδρυσε το «Κόμμα Δημοκρατικής Ασφάλειας» (C.G.P.), κόμμα που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε δημιούργημα της κυπριακής κρίσης και του αναβρασμού που επικρατούσε τότε στην Τουρκία.

Μετά το 1967, στις γραμμές του λαϊκού κινήματος διαλύονται πολλές αυταπάτες και κυριαρχούν τα συνθήματα κατά της διχοτόμησης, υπέρ της πλήρους ανεξαρτησίας της Κύπρου (Μπαγμισίζ Κίμπρις) και της ειρηνικής συμβίωσης των δύο λαών στο νησί.

Δείγμα της νέας αντίληψης —κυρίαρχης στο χώρο της νεολαίας— αποτελεί η αφισοκόλληση που έλαμα το 1969 τουρκοκύπριοι φοιτητές σ' ένα τα πανεπιστήμια της Κωνσταντινούπολης: η κινητοποίηση αυτή υπογράμμισε ότι ο κύριος εχθρός είναι ο αμερικανικός και αγγλικός ιμπεριαλισμός, κι ότι ο μόνος τρόπος αντιμετώπισής του είναι η ενότητα και συνεργασία των δύο λαών που ζουν στο νησί.

Η επέμβαση του Ίούλη 1974 και η τουρκική άριστερά

Προτού αναφερθούμε στη θέση της τουρκικής άριστεράς στα τελευταία γεγονότα, πρέπει να δούμε την κατάσταση του λαϊκού κινήματος τις παραμονές της κυπριακής κρίσης. Δηλαδή:

α) Από τον Μάρτη του 1971 ως το καλοκαίρι του 1974, όλες οι οργανώσεις της άριστεράς είχαν τεθεί εκτός νόμου και διώκονταν άκομμη και οι ήμινόμμες εκδηλώσεις.

β) Άμέσως μετά από τη σχετική φιλελευθεροποίηση το καλοκαίρι του 1974, η άριστερά παρουσίασε μιαν έντελώς κατακερματισμένη εικόνα: στο χώρο της παραδοσιακής άριστεράς σχηματίστηκαν τέσσερα σοσιαλιστικά κόμματα σε διάστημα μόλις τριών μηνών. Έξάλλου, στο χώρο της «επαναστατικής» άριστεράς σχηματίστηκαν περισσότερες από δέκα οργανώσεις. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι «ύπεραριστερές» οργανώσεις πριν από το πραξικόπημα του Μάρτη 1971 είχαν σημαντική δύναμη, και ακόμη τότε δεν είχε άρχισει η πολυδιάσπαση. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε, παραθέτοντας ορισμένα κείμενα, να δώσουμε μιαν εικόνα της άπεναντίστης προσπάθειας που κατέβαλε το τουρκικό προοδευτικό κίνημα, στη διάρκεια των τελευταίων γεγονότων, να αντισταθεί στο σοβινιστικό ρεύμα που καλλιέργησε η στρατοκρατική κλίκα της Άγκυρας, με σκοπό να δικαιολογήσει τον πρακτορευτικό της ρόλο και την επεκτατική πολιτική της στην Ανατολική Μεσόγειο, πιδ συγκεκριμένα για να δικαιώσει την επέμβασή της στην Κύπρο.

Η πρώτη αντίδραση των τούρκων άριστερών εμφανίζεται λίγο μετά το χουντικό πραξικόπημα του Σαμψών στην Κύπρο, και πριν από την απόβαση των τουρκικών δυνάμεων, όταν στην τουρκική βουλή συζητιόταν το ζήτημα της επέμβασης στην Κύπρο. Η Όγια Μπαϊντάρ, μέλος της Κ.Ε. του Τουρκικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (TSIP), σε άρθρο της στο εβδομαδιαίο όργανο του κόμματος ΚΙΤΑΕ, μεταξύ άλλων αναφέρει: «... και αν ακόμη δημιουργηθεί θέμα επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο πρέπει να έχει μοναδικό της στόχο την ανεξαρτησία του νησιού άφενός και την επανεγκαθίδρυση της νόμιμης δημοκρατικής κυβέρνησης υπό την προεδρία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου άφετέρου...»

Μετά από την επέμβαση των τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου 1974 ακολουθεί η προμελετημένη και έντεχνη κάλυψη της επεκτατικής επιχείρησης με την επίκληση συνθημάτων για την «ειρήνη», τη «δημοκρατία» και «ανεξαρτησία του νησιού». Η κάλυψη της επιχείρησης δημιουργεί προς στιγμήν άμφιβολίες ως προς τους πραγματικούς σκοπούς της απόβασης όχι μόνο στους κύκλους της τουρκικής άριστεράς αλλά και στην παγκόσμια κοινή γνώμη. Έτσι στις 23 Ιουλίου 1974 δημοσιεύεται μακροσκελής ανακοίνωση του TSIP όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται:

«Η προσπάθεια των ιμπεριαλιστών και των στενών συνεργατών τους στρατοκρατών της Άθηνas να εφαρμόσουν τα επεκτατικά τους σχέδια στην Ανατ. Μεσόγειο με άποκορύφωμα το πραξικόπημα στην Κύπρο οδήγησαν στην επέμβαση της Τουρκίας ως μιός εκ των τριών έγγυητριών δυνάμεων. Το TSIP πιστεύει πως μόνη λύση που μπορεί να φέρει την ειρήνη σ' αυτή την περιοχή, και που παράλληλα θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού μας, είναι μια Κύπρος ανεξάρτητη, δημοκρατική και άπαγκιστρωμένη από τα δάχτυλα του ΝΑΤΟ και των ιμπεριαλιστικών κύκλων. Είμαστε ενάντια στους σκοπούς των ιμπεριαλιστών και των πρακτόρων τους, της Έλληνικής χούντας και της χούντας του Σαμψών, και τελικά ενάντια σε κάθε λύση που θα είναι σε βάρος της ανεξαρτησίας της Κύπρου.

Πρέπει να ξέρουμε πάντως ότι οι ιμπεριαλιστές θέλουν να καταστήσουν με κάθε τρόπο την Κύπρο βάση του ΝΑΤΟ, γι' αυτό άκριβώς να επαγρυπνούμε για να μην πέσουμε στην παγίδα τους. Επίσης έφιστούμε την προσοχή όλων τών Τούρκων πατριωτών ότι αν θέλουμε να βρεθεί μια δίκαιη λύση στο Κυπριακό, παράλληλα και με τα συμφέροντα του λαού μας, πρέπει να αντιταχθούμε άποφασιστικά στον εθνικ-

στικό σοβινισμό και να είμαστε σίγουροι ότι δεν πρόκειται να βρεθεί καμία λύση με την άλληλοεξόντωση των εργαζόμενων μαζών».

Στην παραπάνω ανακοίνωση του TSIP βλέπουμε να υποβόσκει κάποια έλπίδα ότι η τουρκική επέμβαση στην Κύπρο θα εξυπηρετούσε πραγματικά τις άρχικες διακηρύξεις της κυβέρνησης. Τα νέφη όμως της, δικαιολογημένης άρχικά, παραπλάνησης διαλύονται σύντομα. Έτσι, μετά από 20 μέρες, στις 15.8.74, ακολουθεί άνοιχτο γράμμα του Άχμέτ Κατομάζ, προέδρου του TSIP, προς τον πρωθυπουργό Έτζεβιτ που επίσης δημοσιεύτηκε στην ΚΙΤΑΕ.

«Η επέμβαση, η οποία στην άρχή σκεπάστηκε με συνθήματα περί ανεξαρτησίας και ειρήνης, σε μικρό χρονικό διάστημα ξέφυγε από τον άρχικά διακηρηγμένο στόχο της. Έτσι ενώ υποτίθεται ότι ήμασταν οι ύποστηρικτές της ανεξαρτησίας και της εδαφικής άκεραιότητας της Κύπρου, τα γεγονότα εξέλιχθηκαν και συνεχίζουν να εξελίσσονται προς την αντίθετη κατεύθυνση με άποτέλεσμα να είμαστε σήμερα καταχτητές στην Κύπρο παίζοντας το πιδ βρώμικο παιχνίδι των ιμπεριαλιστών... Πιστεύουμε ότι εκπληρώνουμε σε τούτη τη στιγμή ένα ιστορικό καθήκον σās καλούμε να άποσύρετε τις δυνάμεις μας άπ' την Κύπρο και να ακολουθήσετε μι ά πολιτική που να έχει βασικό της στόχο την ανεξαρτησία, την ειρήνη, και την άδελφότητα των λαών.»

Έξάλλου στις 14 Αυγούστου '74, από το ραδιοφωνικό σταθμό «Η φωνή μας» (Bijim Radyo) όργανο του ΚΚΤ (στο Άνατολικό Βερολίνο) δίνεται ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚ Τουρκίας που καταδικάζει άνοιχτά την επέμβαση και καλεί τούς τούρκους φαντάρους να άρνηθούν να πολεμήσουν και να γυρίσουν πίσω. Το ίδιο έντονε, και με πλατιά άπήχηση στο λαό, ήταν οι αντιδράσεις πολλών δημοκρατικών σωμάτων, φοιτητικών οργανώσεων και της νεολαίας. Σταχυολογούμε μερικές άπ' αυτές:

23 Ιουλίου 1974: ανακοίνωση προκήρυξη, μέλος άπό τούς πλέον μαζικούς φορείς (5.000 μέλη) της σπουδάζουσας νεολαίας στην Κωνσταντινούπολη, του «Μορφωτικού Κέντρου Άνωπάτης Έκπαίδευσης, (I.Y.Ö.K.D.) στην Κωνσταντινούπολη».

29 Ιουλίου 1974: στην Άγκυρα κοινή ανακοίνωση-προκήρυξη της «Πατριωτικής Οργάνωσης Νεολαίας» (Y.G.D.) και της «Οργάνωσης Πατριωτικής Νεολαίας Άγκύρας (A.D.Y.Ö.D) όπου αναφέρεται: «... Ο άγώνας ανεξαρτησίας του κυπριακού λαού είναι και δικός μας άγώνας. Είμαστε ενάντιοι σ' αυτούς που, στην προσπάθειά τους να διχοτομήσουν την Κύπρο, στρέφουν τον ένα λαό ενάντια στον άλλο. Άς ενώσουμε τη φωνή μας με τον πραγματικό

άγώνα των Κυπρίων κι άς βροντοφωνάξουμε: Όχι σε μι ά Κύπρο - βάση των Άμερικανών και του ΝΑΤΟ. Έξω τ ά ξένα στρατεύματα άπ' την Κύπρο. Καμιά διεθνής συμφωνία δεν δίνει το δικαίωμα σε ξένες δυνάμεις να εισβάλουν και να διατηρούν στρατό στο νησί. Ζήτω η ανεξάρτητη και δημοκρατική Κύπρος».

Επίσης, οργανώσεις του έξωτερικού δηλώνουν τη συμπαράστασή τους στον άγωνιζόμενο κυπριακό λαό και άποδοκιμάζουν την εισβολή: η Όμοσπονδία Τούρκων Φοιτητών Δυτ. Γερμανίας (ATÖF) (στο έντυπό της «Μπιολίκ»= ενότητα) στις 24 Αυγούστου 1974 με ανακοίνωσή της καταδικάζει την εισβολή και καλεί Τούρκους και Έλληνες εργάτες και φοιτητές της Δυτ. Γερμανίας σε κοινή διαδήλωση διαμαρτυρίας. Η διαδήλωση τελικά πραγματοποιήθηκε στα μέσα του Σεπτεμβρη και είχε μεγάλη άπήχηση στους μεταναστες και των δύο χωρών. Παρόμοιες κινητοποιήσεις πραγματοποίησαν οι όμοσπονδίες Τούρκων Φοιτητών Άγγλίας (I.T.Ö.F) και της Γαλλίας (F.T.Ö.F).

Στις 11 του Σεπτεμβρη 1974, το TSIP όργανώνει δημοσία συγκέντρωση στην Κωνσταντινούπολη και καλεί όλο το λαό να πάρει μέρος για να καταγγείλει άφενός το φασισμό της Χιλής και άφετέρου τις στρατιωτικοφασιστικές κλίκες της Έλλάδας, της Κύπρου και της Τουρκίας, ύπειυθνες για την κυπριακή τραγωδία την ίδια περίοδο. Οι τοίχοι της Κων/πολης γεμίζουν με συνθήματα υπέρ της ανεξαρτησίας του νησιού (ό γράφρον έξησε τα γεγονότα άπό κοντά). Στην τεράστια συγκέντρωση που πραγματοποιείται τελικά (μετά άπό άλλεπάλληλες άπαγορεύσεις της άστυνομίας) χιλιάδες λαού βροντοφωνάζουν «ΝΑ ΤΕΘΕΙ ΤΕΡΜΑ ΣΤΗΝ ΕΙΣΒΟΛΗ» και «ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ».

Η τουρκική αντίδραση βλέποντας τη φωνή των τούρκων άριστερών να δυναμώνει συνεχώς και να κερδίζει έδαφος μέσα στις πλατιές μάζες που άρχίζουν να άρνηνίζονται άπ' το λήθαργο του σοβινισμού καταφεύγει στις άγριες διώξεις των Τούρκων προοδευτικών. Έκατοντάδες δημοκράτες συλλαμβάνονται και σέρνονται στα δικαστήρια. Έφτά άντιφασιστές πατριώτες καταδικάζονται σε 8χρονη φυλάκιση με την κατηγορία άνεθνικής δράσης. Καί, όπως κατήγγειλαν παράνομες οργανώσεις της Τουρκίας (και σε ανακοίνωση της Ένωσης Τούρκων Φοιτητών στο Παρίσι) έκεινη την έποχή στην πόλη Μέριον (άπέναντι άπό την Κύπρο), ύπερα άπό άπόφαση του στρατοδικείου τουφεκίστηκαν 5 Τούρκοι φαντάροι που άρνήθηκαν να πολεμήσουν στην Κύπρο.

Ένα χρόνο άργότερα η πρόεδρος Μπεχιτζέ Μπράν του έπανιδρυθέντος Τουρκικού Έργατικού Κόμματος (TIP) σε συνέντευξη τύπου που δίνει στις 19.7.1975 άφου καταγγέλλει την επέμβαση στην Κύπρο,

αναφέρει: «... Βασικός όρος για να βρεθεί μι ά δίκαιη λύση στο Κυπριακό είναι να καταλάβουμε ότι το πρόβλημα της Κύπρου δεν είναι μι ά υπόθεση που άφορά μόνο τούς Τουρκοκυπρίους, Έλληνοκυπρίους, Τούρκους και Έλληνες, αλλά όλόκληρο τον κόσμο. Η λύση του προβλήματος ένδιαφέρει άμεσα τούς λαούς της Μέσης Άνατολής και επηρεάζει το διεθνή συσχετισμό δυνάμεων. Σάν τέτοιο λοιπόν το κυπριακό πρόβλημα, μόνο με τη διεθνοποίησή του μπορεί να βρεί λύση».

Σ' αυτό το σημείο είναι άναγκαίο να τονιστεί ότι εκτός άπό το Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας (TKP), και τ ά τέσσερα νόμιμα σοσιαλιστικά κόμματα που δρουν αυτή τη στιγμή στην Τουρκία: Έργατικό Κόμμα Τουρκίας (TIP), Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Τουρκίας (TSIP), Σοσιαλιστικό Κόμμα (SP) και Κόμμα των Έργαζόμενων Τουρκίας (TEP), τάσσονται υπέρ της πλήρους έφαρμογής της άπόφασης 353 του ΟΗΕ για την Κύπρο.

Η σύντομη έκθεση που προηγήθηκε δείχνει ότι η τουρκική άριστερά, μέσα άπό μι ά βασανιστική πορεία, γεμάτη αντίφασεις αλλά και ποικίλους καταστρεμμούς που συχνά φτάνουν ως τη φυσική έξόντωση στελεχών της, πολλά έμπόδια έχει ξεπεράσει και όλοκληρώνει μι ά ξεκάθαρη, ιδεολογικά και πολιτικά, αντιμετώπιση του Κυπριακού. Γίνεται ένας, έστω και άγνωστος άκόμη για τον πολό κόσμο, σταθερός και συνεπής σύμμαχος του δοκιμαζόμενου κυπριακού λαού. Ταυτόχρονα η δράση της τουρκικής άριστεράς στο βαθμό που επηρεάζει λαϊκές μάζες και τις άπομακρύνει άπό τις ιδεοληψίες του εθνικισμού άποτελεί παράγοντα για τη διατήρηση της ειρήνης και την άποτροπή της ένοπλης σύρραξης. Κι αυτό σε περίοδο που το φάσμα του πολέμου θα γίνεται όλοένα και πιό κοντινό, όσο πάνε στον κόσμο η πολεμική ύστερία την όποία σκόπιμα δημιουργούν τ ά σοβινιστικά κηρύγματα και ό ιμπεριαλισμός.

1. Το ΚΚ Τουρκίας άπό την ήμερα της ίδρυσής του (1918) μέχρι σήμερα είναι παράνομο. Το γεγονός αυτό παρεμπόδιζε να γίνουν γνωστές στον τουρκικό λαό ό προοδευτικές ιδέες και θέσεις. Το 1946 ιδρύονται 3 άριστερά κόμματα: Σοσιαλιστικό κόμμα (TSP), το Έργατικό Άργατικό Κόμμα (TKP) και το Σοσιαλιστικό Κόμμα Έργατών Άγροτών Τουρκίας (TSEKP). Όλα όμως έχουν πολό σύντομη ζωή. Στις 13 του Φεβράρη 1961 ιδρύεται το Έργατικό Κόμμα Τουρκίας (TIP) που στις έλογές του 1965 πήρε 3%. Το 1969 το Κόμμα διασπάται και το 1971 τίθεται εκτός νόμου. Το καλοκαίρι του 1974 με τη σχετική φιλελευθεροποίηση ιδρύονται τέσσερα άριστερά κόμματα, νόμιμα: το TSIP (Σοσιαλιστικό Κόμμα Τουρκίας), το TIP (Έργατικό Κόμμα Τουρκίας), το SP (Σοσιαλιστικό Κόμμα) και το TIP (Κόμμα Έργαζόμενων Τουρκίας).

2. Την περίοδο εκείνη ήγείται στην άριστερή αντιπολίτευση μέσα στο Λαϊκό Κόμμα ό Μπουλέντ Έτζεβιτ. Ο Ε. προωθεί όρισμένα διατάγματα για την έλευθερία του τύπου και των συγκεντρώσεων, το δικαίωμα άπεργίας, διαδήλωσης, σύστασης πολιτικών κομμάτων κ.λπ. Η δραστηριότητά του αυτή διευρύνει τη λαϊκή βάση του Λαϊκού Κόμματος και προσδίδει σημαντική αίγλη στον ίδιο.

Ἡ ἐπιθεώρηση τῆς ἀνόρθωσης

τοῦ Θόδωρου Χατζηπανταζῆ

Καὶ ὁ πιὸ καλοπροαίρετος ἀκόμη ἀναγνώστης δὲν θὰ κατορθώσει νὰ διατηρήσει γιὰ πολὺ μεγάλο διάστημα ψευδαισθήσεις γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν Παναθηναίων 1911. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ πὼς τὸ ἔργο εἶναι γυμνὸ ἀπὸ κάθε καλλιτεχνικὸ ἐφόδιο. Σημαίνει μόνο πὼς ἡ πραγματικὴ καλλιτεχνικὴ του ἀξία πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὶς θεατρικὲς ἀρετὲς του —στὴ λειτουργικότητά του πάνω στὴ σκηνή, στὴν ἐπιγραμματικότητά καὶ εὐγλωττία τῶν εἰκόνων του, στὴν ποιικιλία καὶ γελοιογραφικὴ εὐστοχία τῶν τύπων ποὺ καλοῦνται νὰ ἐνσαρκώσουν οἱ ἠθοποιοί. Πρόκειται γιὰ ἀρετὲς ποὺ εἶναι σχετικὰ δύσκολο νὰ ἐπισημανθοῦν μέσα στὸν τυπωμένο διάλογο, ἀπὸ ἕναν

ἀναγνώστη ἀνεξοικειωτὸ μὲ τὴν πρακτικὴ τῆς σκηνῆς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν θὰ συναντήσει μεγάλη δυσκολία νὰ ἐπισημάνει ὁ καθένας, εἶναι ἡ ἀξία ποὺ ἔχει τὸ κείμενο τῶν Παναθηναίων σὰν ντοκουμέντο τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Γραμμικὸ ἀκριβῶς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες καμπὲς αὐτῆς τῆς πορείας, καθρεφτίζει μὲ σπαρταριστὴ ζωτικότητα τὶς ἀντίρροπες δυνάμεις ποὺ πῆραν μέρος στὴν ντόπια ἱστορικὴ ζύμωση. Καὶ μᾶς χαρίζει μιὰν ἀφελή ἀλλὰ αὐθεντικὴ εἰκόνα τῆς ἀθηναϊκῆς μητροπόλεως, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ἰσορροπίζεται ἀμφίβολη ἀνάμεσα στὸ ἐπαρχιώτικο παρελθόν της καὶ στὸ κοσμοπολίτικο μέλλον της.

Τὰ Παναθηναία 1911 ἐμφανίστηκαν στὴ σκηνὴ δυὸ περίπου χρόνια μετὰ ἀπὸ τὸ βασικὸ ἱστορικὸ ὁρόσημο τῆς Ἐπανάστασης στὸ Γουδί καὶ ἕναν περίπου χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ ἀνάλογο σπουδαιότητας ὁρόσημο τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων. Ὅπως ἀναγνωρίζεται πιά σήμερα σχεδὸν ἀπὸ ὅλους, μὲ τὴν Ἐπανάσταση στὸ Γουδί σημειώθηκε ἡ εἴσοδος στὴν πολιτικὴ ἀρένα τῆς χώρας, τῆς νέας ἀστικῆς τάξης ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀποκτᾶ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τρικώπου.¹ Μὲ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐπεκτάθηκαν τὰ ἀσφυνκτικὰ ὄρια τοῦ κράτους καὶ ἐξασφαλίστηκε κάπως ὁ ζωτικὸς χῶρος ποὺ ἦταν ἀπαραίτητος γιὰ νὰ λειτουργήσουν τὰ νέα κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ σχήματα. Ἡ χρονιά τοῦ 1911 βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο μιᾶς μικρῆς πολιτικῆς κοσμογονίας. Εἶναι ἡ χρονιά ποὺ ὕστερα ἀπὸ ἐντατικὲς καὶ ὄχι πάντα πολὺ ἐνθαρρυντικὲς προσπάθειες, ἡ Ἐπανάσταση κατόρθωσε ἐπιτέλους νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κάποια μορφή ὁμαλοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ νὰ διοχετεύσει τὶς ἀρχὲς καὶ τοὺς στόχους τῆς στα κανάλια μιᾶς Συνταγματικῆς Ἀναθεώρησης.

Εἶναι ἐπίσης ἡ χρονιά ποὺ ἡ Ἐπανάσταση φανέρωσε τὰ στενὰ ὄριά της καὶ τὸ περιορισμένο της περιεχόμενο. Ἡ χρονιά ποὺ ἀποκάλυψε τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει ἕνα στρατιωτικὸ κίνημα ἀπὸ μιὰ ἀληθινὴ ἐπανάσταση μὲ ὀργανικὴ προκαταβολικὴ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν.² Ποιὸς ξέρει, ἴσως νὰ μὴν ἔφταιγε τελικὰ ἡ ἰδεολογικὴ σύγχυση στὸς κόλπους τοῦ στρατιωτικοῦ πυρήνα, ἀλλὰ ἡ γενικότερη σύγχυση καὶ κοινωνικὴ ἀνασφάλεια τῆς νέας ἀστικῆς τάξης τοῦ τόπου, ποὺ δημιουργήθηκε σὲ ἱστορικὲς συνθήκες μᾶλλον ἰδιόμορφες. Γεγονὸς πάντως παραμένει πὼς, τὴν κρίσιμη στιγμὴ, οἱ πληρεξούσιοι τῆς τάξης αὐτῆς δὲν ἀπαίτησαν τὴν κατάργηση τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πλέγματος παλαιοκομματισμοῦ καὶ ἀνακτόρων, ποὺ κρατοῦσε τὰ ἡνία τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἴδρυσης τοῦ καινούριου κράτους. Ζήτησαν ἀπλῶς νὰ μοιραστοῦν μαζί του τὴν ἐξουσία. Ἀρκέστηκαν νὰ μποῦν κι αὐτοὶ στὸ στενὸ κύκλο τῶν προνομιούχων, κάνοντάς τον μὲ τὴν εἰσοδὸ τους λιγάκι εὐρύτερο. Δὲν ζήτησαν νὰ καταργήσουν τὸ παλάτι. Ζήτησαν μονάχα νὰ τὸ προσεταιριστοῦν. Δὲν ζήτησαν νὰ συντάξουν νέο Χάρτη τῆς Πολιτείας. Ζήτησαν νὰ ἀναθεωρήσουν τὸν παλιὸ στὶς «μὴ θεμελιώδεις διατάξεις» του. Ὅταν στὶς 5 τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1910, στὴν μεγάλη συγκέντρωση τῆς πλατείας Συντάγματος, τὸ πλῆθος φώναζε πὼς ἠθελε Συντακτικὴ Βουλὴ, γιὰ νὰ ἀναμορφώσει τοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους ἀπὸ τὸ βᾶθος τους, ὁ Βενιζέλος ἀπαντοῦσε πὼς ἡ Βουλὴ θὰ ἦταν ἀπλὰ καὶ μόνο Ἀναθεωρητικὴ!³

Στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ποὺ βγήκε ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοέμβρη, σὲ σύνολο τριακοσίων ἐξήντα δύο μελῶν, ὑπῆρχαν μόνον ἐβδομήντα δύο παλιὸι πολιτικοί. Οἱ βουλευτὲς ποὺ ἐκλέγονταν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἀποτελοῦσαν τοὺς φυσικοὺς ἐκπρόσωπους τῶν καινούριων πολιτικῶν δυνάμεων, ἦταν διακόσιοι δεκατρεῖς! Κι ὅμως, ὅλοι αὐτοὶ οἱ «νέοι ἄνδρες» —ὅπως ἀποκαλοῦσαν τὸν ἑαυτό τους μὲ ἀρκετὴ δόση αὐταρέσκειας— γρήγορα ἀποκαλύφθηκε πὼς δὲν εἶχαν ἔρθει στὴν Ἀθήνα μὲ διαθέσεις ἰδιαίτερα νεωτεριστικῆς. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ἔγινε φανερὸ πὼς δὲν αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα κατάσταση πραγμάτων. Τοὺς ἀρκοῦσε νὰ μπαλώσουν μονάχα τὴν παλιά. Ἐτσι, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1911, ψήφι-

σαν ἕνα Σύνταγμα ποὺ ὄχι μόνο διατηροῦσε ἀκέραια τὴ δύναμη τοῦ θρόνου, ἀλλὰ ἔκανε ἀπροσδόκητες παραχωρήσεις στὶς δυνάμεις τῆς ἀντίδρασης σὲ πλῆθος ἄλλων θεμάτων. Ἀκόμη καὶ στὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ παραχώρηση στὸς ὀπαδοὺς τοῦ Μιστριώτη νὰ κατοχυρωθεῖ συνταγματικὰ ἡ προστασία τῆς καθαρεύουσας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραταθεῖ ἡ νεοελληνικὴ διγλωσσία μέχρι τὸν καιρὸ μας.⁴

Βέβαια, οἱ «νέοι ἄνδρες» δὲν ἄργησαν νὰ πληρώσουν ἀκριβὰ τὸν ἀριβισμό τους καὶ νὰ μετανιώσουν γιὰ τὴ δύναμη ποὺ παραχώρησαν στὸ παλάτι. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ 1911 ὅμως, ὁ Ἐθνικὸς Διχασμὸς, τὰ Νοεμβριανὰ καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ τοῦ 1922 ἦταν ἀκόμη μιὰ ἀδηλὴ νέμεση, κρυμμένη στὶς ὀμίχλες τοῦ μέλλοντος. Αἰσιοδοξία ἀπόλυτη καὶ ὄρεξη γιὰ δράση ἐπικρατοῦσε στὴ χώρα, ὀλόκληρη τὴν ἀνοιξὴ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης χρονιάς. Οἱ πατέρες τοῦ ἔθνους ἐπεξεργάζονταν τὶς διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος σὲ πολὺὲς καὶ πολυθόρυβες συνεδριάσεις. Οἱ ξένοι στρατιωτικοὶ ἐμπειρογνώμονες ποὺ εἶχαν μετακληθεῖ γιὰ νὰ ἀναδιοργανώσουν τὶς ἐνοπλῆς δυνάμεις, ξαμύλησαν τὸ στρατὸ στὰ βουνὰ καὶ στὰ λαγκάδια τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας, σὲ ἕνα πρωτακουστο ὄργιο γυμνασίων. Τέλος ἡ Ἀστυνομία φιλοτιμήθηκε νὰ ἀναπτύξει μιὰ χωρὶς προηγούμενο δραστηριότητα γιὰ τὴν «ἠθικοποίηση» τῆς πρωτεύουσας... Ὅλοι κοίταζαν μὲ ἐμπιστοσύνη μπροστά, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τοὺς ροπαλοφόρους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθῆνας, ποὺ ξεχύνονταν αὐτὸ τὸν καιρὸ καθημερινὰ στὸς δρόμους, γιὰ νὰ προστατέψουν μὲ τὶς διαδηλώσεις τους τὴν «ἐθνικὴν» μας γλώσσα ἀπὸ τοὺς μαλλιαροὺς, καὶ τὸ προβάδισμα τῶν ἀντρῶν στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὶς πρώτες δειλὲς ἐφόδους τοῦ γυναικείου φύλου. Ἡ «ἀνδρόφωση τοῦ κράτους», πάντως, ποὺ σὰν ἐπαναστατικὸ σύνθημα εἶχε βρεῖ τόση ἀπήχηση στὶς μάζες τῶν ψηφοφόρων, εἶχε μπεῖ κατὰ τὰ φαινόμενα σὲ πλήρη ἐφαρμογή.

Πολιτικὸς ἀναβρασμὸς αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ κλίμα γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς σκηνικῆς σάτιρας. Τῆς χαρίζει θέματα «καυτὰ», ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξασφαλισμένο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ. Δίνει στὸς συγγραφεῖς τῆς ξεκάθαρου στόχους, στὸς ὁποίους θὰ κατευθύνουν τὰ βέλη τους. Στὶς 3 Ἰουνίου τοῦ 1911 ἐμφανίστηκε στὶς ἐφημερίδες τῆς Ἀθῆνας μιὰ ἀνακοίνωση ποὺ ὑποσχόταν πὼς τὰ νέα Παναθηναία θὰ ἔχουν φέτος «ποιικιλία ἀνορθωτικῶν σκηνῶν». Ἀπὸ τὶς σκηνὲς τους, διατυμπάνιζε ἡ ἀνακοίνωση, «παραελθόντων ὅλοι οἱ ὑπορχοὶ καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀνορθώσεως ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐπανάστασιν. Εἰς τὰ δίστιχα λέγεται ὅτι ὑπάρχει ὁ Ἐντοῦ, ὁ Τῶφνελ καὶ ἄλλοι».⁵ Ἡ λογοκρισία εἶχε καταργηθεῖ καὶ τὰ θέατρα μποροῦσαν νὰ διαφημίζουν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες τὴν πρᾶματεια τους, μὲ τὸν πιὸ γαργαλιστικὸ τρόπο.

Τὰ Παναθηναία 1911, λοιπόν, εἶναι ἡ ἐπιθεώρηση τῆς Ἀνόρθωσης, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο περίπου ποὺ ὁ Κινηματογράφος 1908 εἶναι ἡ ἐπιθεώρηση τῆς Διοργανώσεως. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σάτιρας τοῦ Ἄννινου καὶ τοῦ Τσοκόπουλου ἀφορᾶ τὰ κεντρικὰ θέματα τοῦ Συντάγματος, τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ τῆς ἀνορθωτικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου. Ὅπως ὅλες οἱ ἐπιθεωρήσεις τῆς ἐποχῆς, τὸ ἔργο ἔχει

μιὰ στοιχειώδη πλοκή, πού χαρίζε συνοχή στην παρέλαση των έτερόκλητων σκημών του. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόστηκε ακόμη μιὰ φορά πιστά ή φόρμουλα της πρώτης επιθεώρησης πού γράφτηκε στην Ελλάδα, του *Λίγο απ' όλα*. Ο φουστανελοφόρος χωριάτης Βασίλης Τραχανάς κατεβαίνει από την έπαρχία στην Αθήνα, για να βρεί τὸ βουλευτή του Ἀχιλλέα Μπαλαμούτη καὶ να τὸν βοηθήσει στὸ ἀνορθωτικό του ἔργο. «Θὰ κάνουμε μαζί τὴν Ἀνορθωση», λέει με περηφάνια σ' ὅποιον συναντήσει μπροστά του. Στην πρωτεύουσα, ὡστόσο, παρασύρεται ἀπὸ τὴ δίνη τῆς κοσμοπολιτικῆς κίνησης. Ἔχει διάφορες περιπέτειες καὶ στίς ἐπιπέδες του με τὸν Ἐνωμοτάρχη, ἀντικρίζει τελικά τὸ πραγματικό πρόσωπο τῆς Ἀνορθωσης καὶ τὴ χειροπιαστή ἐφαρμογή τῶν κυβερνητικῶν ἐξαγγελιῶν.

Ἡ σάτιρα τῆς Ἀνορθωσης πού προσφέρουν ὁ Ἄννινος καὶ ὁ Τσοκόπουλος στίς σκηνές τῶν *Παναθηναίων*, δὲν ἀποτελεῖ βέβαια μιὰ συγκροτημένη ἀπόπειρα κριτικῆς, βασισμένη σὲ ἰδεολογικὲς ἀρχές. Ἀποτελεῖ ἀπλὰ καὶ μόνο μιὰ κεφάτη ἀπομυθοποίηση τῶν ρητορικῶν σχημάτων τοῦ καιροῦ τους, βασισμένη ἀποκλειστικά καὶ μόνο στὰ ἐμπειρικά δεδομένα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ μέσου θεατῆ. Γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν *Παναθηναίων*, με ἄλλα λόγια, πέρα ἀπὸ τὴ θεωρία καὶ τὴ ρητορικὴ μιὰς δλόκληρης ἐποχῆς, ὑπῆρχαν πρῶτα ἀπ' ὅλα τὰ πρόσωπα πού θὰ ἔδιναν σάρκα στίς ἰδέες καὶ στοὺς στόχους. Ὑπῆρχε, π.χ., ὁ βουλευτῆς Ἀχιλλέας Μπαλαμούτης, με τὴν ἰδιοτέλεια καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά του —θλιβερό πρότυπο «νέου ἀνδρα» καὶ γνήσιος ἐκπρόσωπος μιὰς καινούριας τάξης, πού ἔφατσε ὀρεξιάτῃ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία στὴν πρωτεύουσα για νὰ ροκανίσει τὸ μερίδιό της στὸ τριμπαῦσι τῆς ἔξουσας. Ὑπάρχει κατόπιν ὁ ἀφέλης λαϊκὸς ψηφοφόρος Βασίλης Τραχανάς με τὸν ἐνθουσιασμό του, τὴν εὐπιστία του καὶ τὴν ἀνικανότητά του νὰ εἰσχωρήσει στὴ νέα τάξη πού νέμεται τὴν ἔξουσία — θύμα τῆς καινούριας κατάστασης ὅσο καὶ τῆς παλιάς. Ντυμένος με τὴν παροπαράδοτη βαλκανικὴ φουστάνελα του, θὰ παραμείνει ἕνα ἀναφομοίωτο, ἀξιοπερίεργο κατάλοιπο τοῦ παρελθόντος μέσα στὴ νεοαστικὴ Βαβέλ τῆς Ἀθήνας, για νὰ τὸν δείχνουν με τὸ δάχτυλο οἱ ξένοι τουρίστες καὶ για νὰ τὸν ἐκμεταλλεύονται οἱ ντόπιοι. Ὑπάρχει ἀκόμη τὸ κατώτερο —ἀλλὰ καὶ πιὸ ἀπαρασάλευτο ἀπ' τὴ θέση του— ὄργανο τῆς κρατικῆς ἔξουσας, ὁ Ἐνωμοτάρχης, πού σὲ τελευταία ἀνάλυση θὰ ἐφαρμόσει στὸ καθημερινὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου, με τὸν πιὸ ἀνατριχιαστικό τρόπο, τὶς ἀνορθωτικὲς ἐπαγγελίες τῆς κυβέρνησης. Οἱ νέοι ἄνδρες ἔρχονται καὶ παρέρχονται, οἱ κυβερνήσεις ἀνεβαίνουν καὶ κατεβαίνουν, οἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν, ἀλλὰ ὁ χωροφύλακας παραμένει αἰώνια στὴ θέση του, μοναδικὸς σταθερὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἔξουσας αὐτοῦ τοῦ τόπου. «Ἦ ἔννοια τοῦ κράτους ἀρχίζει ἀπὸ τὸν χωροφύλακα καὶ τελειώνει εἰς τὴν φυλακὴν», εἶχε πεί ἐπιδοκιμαστικά ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικότερους ἐκπρόσωπους τοῦ παλαιοκομματισμοῦ, ὁ Δημ. Γούναρης.⁶ Οἱ ἔχθροι τοῦ παλαιοκομματισμοῦ πού ἀνάλαβαν τὴν ἔξουσία μετὰ τὸ 1909 δὲν αἰσθάνθηκαν τὴν παραμικρὴ ἀνάγκη νὰ καταργήσουν τὴν ἰσχὺ αὐτοῦ τοῦ ἀφορισμοῦ.

Στὸν τριπλὸ σκόπελο τοῦ ἀριβίστα πολιτικάντη, τοῦ καθυστερημένου ψηφοφόρου καὶ τοῦ αὐταρχικοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ θὰ προσκρούσει τὸ σκάφος τῆς Ἀνορθωσης καὶ θὰ ὑποστῆ ὤρωγες ἀνεπανόρθω-

τες. Γυμνωμένη ἀπὸ τὰ πανηγυριώτικα στολίδια της, ἡ Ἀνορθωση θὰ ἀποκαλυφθεῖ ἕνα ἀκόμη ἡχηρὸ σύνθημα, κάτω ἀπ' τὸ ὁποῖο κρύβεται ἡ ἀχόρητη ρουσφετολογία τοῦ βουλευτῆ, τὰ σκαμπίλια τοῦ ἀγροίκου χωροφύλακα, ἡ ἄγνοια τοῦ εὐπιστου ψηφοφόρου. Ἐξάλλου, πέρα ἀπὸ τὸ κεντρικὸ αὐτὸ τρίγωνο ὑπάρχει ἕνας δλόκληρος κόσμος πού δὲν ἔχει καν ἀκούσει ποτὲ για τὴν Ἐπανάσταση στὸ Γουδί καὶ τὴν Ἀνορθωση ἢ πού, ἀν ἔχει ἀκούσει, δὲν δίνει δεκάρα γι' αὐτά. Ὑπάρχουν οἱ συναισθηματικὲς δούλες Ζαμπέτα καὶ Τριανταφυλλιά, πού δὲν νοιάζονται παρὰ για τὰ ρομάντζα τους —πραγματικά ἢ φανταστικά. Ὑπάρχει ἡ ἀστὴ Μαριόρη πού δὲν χολοσκὰ παρὰ για τὶς ἀπιστίες τοῦ ἄντρα της καὶ τὴν ἀπειθαρχία τῆς ὑπῆρέτριάς της. Ὑπάρχει ὁ παιδόκοσμος τοῦ Κοκοῦ καὶ τὶς Λιλῆς με τὶς δικὲς του σκοτοῦρες, ἡ γεροντοκόρη Σουζάνα καὶ οἱ κοσμικὲς Κυρίες, οἱ ὁποῖες τὸ μόνο πρῶγμα πού φαίνεται πὼς ξέρουν για τὸν Βενιζέλο εἶναι ὅτι «συμπαθεῖ πολὺ τὶς κυρίες»... Καὶ πέρα μακριὰ ὑπάρχει ἡ Εὐρώπη πού στέλνει τὴν μόδα τῶν φορεμάτων καὶ τοὺς τουρίστες, τὴν μπίρα καὶ τοὺς ἐμπειρογόνιμονες, τοὺς γάλλους στρατιῶτες πού ξεμυαλίζουν τὰ ἄπραγα κορίτσια καὶ τοὺς ἰταλοὺς ἀστυνομικοὺς πού καμαρώνουν σὰν κοκόροι μέσα στίς φανταχτερὲς στολές τους. Ὑπάρχει ἡ Εὐρώπη τῶν στρατιωτικῶν ἀποστολῶν, τοῦ Ἐντοῦ καὶ τοῦ Τῶφνελ, τοῦ Μπορντὸ καὶ τοῦ Λεπινῆ, ἡ Εὐρώπη τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὑπόσχεση μαζί καὶ ἀπειλή, μοντέλο για ἀποφυγὴ καὶ μίμηση...

Ὅπως εἴπαμε ὅμως καὶ στὴν ἀρχή, περισσότερο ἀπὸ οτιδήποτε ἄλλο, τὰ *Παναθήναια 1911* ἀποτελοῦν ἕνα ἀπλοϊκὸ ἀλλὰ συναρπαστικὸ πορτρέτο τῆς πόλης τῆς Ἀθήνας, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς κρισιμότερες φάσεις τῆς ἐξέλιξής της. Στὴ φάση ἐκείνῃ ὅπου ἀπὸ ληθαργικὴ καμὸπολη κρατιδίου τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς μεταμορφώνεται ἐπὶ ὄδῳ καὶ σκουντουφλιστὰ σὲ ἕνα τουλάχιστον ἐπιδημικὸ ἐξευρωπαϊσμένο ἀστικὸ κέντρο. Τὸ πορτρέτο εἶναι γεμάτο με τὶς ἀντιφάσεις πού εἶναι φυσικὸ νὰ προκαλοῦν οἱ ἀντίρροπες δυνάμεις πού τὸ διαμορφώνουν. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἔχουμε τὴν ξαφνικὴ εἰσροὴ τῶν ξένων τουριστῶν πού ἔρχονται νὰ ταράξουν με τὰ ἐξελιγμένα ἤθη τους τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες καὶ τὴν εἰδυλιακὴ μακαριότητα τῆς ἀπόμερης πρωτεύουσας. Ἔχουμε τὶς βιεννέζες φοιτήτριες καὶ τοὺς γερμανοὺς ἀρχαιολόγους, τοὺς γάλλους στρατιῶτες καὶ τοὺς ἰταλοὺς ἀστυνομικοὺς. Ἔχουμε τὴν μπίρα πού ἤρθε νὰ ἐκτοπίσει ἀπ' τὰ καφενεῖα τὸν ἀνατολίτικο καφέ. Τὴν τρελὴ παριζιάνικη μόδα τῆς ζῦπ-κυλότ, τὰ ἀλλεπάλληλα ραντεβουδάκια τῶν Ἑλληνίδων με τοὺς ξένους στρατιωτικοὺς καὶ τῶν Ἑλλήνων με τὶς ξένες φοιτήτριες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουμε τὴν ἀντίδραση τῶν δυνάμεων τῆς συντήρησης στίς ἀπροσδόκητες αὐτὲς πιέσεις για ἀλλαγὴ. Ἔχουμε τὰ συλλαλητήρια τῶν φοιτητῶν πού προσπαθοῦν νὰ ἀποκλείσουν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ὀπισθοδρομικὴ γλώσσα τοῦ Μιστριώτη. Ἔχουμε τὸν πουριτανισμό τῆς ἀστυνομίας καὶ τὴν ἀνεκδιήγητὴ ἐκστρατεία της νὰ πατάξει τὴν κοσμοπολιτικὴ διαφθορά...

Ἀπὸ θεατρικὴ ἄποψη, τὸ πιὸ ἐπιτυχημένο σύμβολο τῆς ἀντιφατικῆς αὐτῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας εἶναι ἡ περίπολος τῶν γαλλομαθῶν Εὐζώνων τῆς Α' Πράξης. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ τῶν ἀρειμάνιων φουστανελοφόρων, πού βροντοῦν τὸ τσαρούχι τους

στὸ ἔδαφος καθὼς ἀπειλοῦν, σὲ ἄπταιστα βλαχογαλλικά, νὰ ἐξαλείψουν ἀπ' τὸ πρόσωπο τῆς γῆς τὸ γυναικεῖο φύλο, για νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἠθικὴ κάθαρση τοῦ τόπου, θὰ τολμοῦσε νὰ πεί κανεῖς, ἀποτελεῖ μεγαλοφυὴ σατιρικὴ ἐνσάρκωση τῆς νοστορίας μιὰς ἐπιφανειακὰ ἐξευρωπαϊσμένης κοινωνίας, πού πι.αγαλίζει τὴ γαλλικὴ κουλτούρα, τὴν ἴδια στιγμή πού διαδηλώνει τὴν ἀνυποχώρητὴ ἀφοσίωσή της στίς πατροπαράδοτες ἀξίες τῆς ἀπολυταρχικῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ τὸ σκιτσάρισμα τῆς νεοελληνικῆς πολιτιστικῆς σχιζοφρένειας δὲν ἐξαντλεῖται με τὴ σκηνὴ τῆς περιπόλου. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες εἰκόνες τὸ ἴδιο εὐγλωττες στὴν κωμικὴ ἀποτελεσματικότητά τους. Ὑπάρχει, π.χ., ἡ σκηνὴ τῆς «Ρέας», πού λειτουργεῖ παραπληρωματικά στὴ σκηνὴ τῶν Εὐζώνων. Ἡ ἰταλογεννημένη ἑλληνικὴ ὄπερα τοῦ Σαμάρα, πού προσπαθεῖ με τὰ σπασμένα ἑλληνικά της νὰ ψελλίσει ἕνα δημοτικὸ τραγουδάκι μπροστὰ στὸν ἔκθαμβο Τραχανά, γίνεται μιὰ σπαραχτικὴ σχεδὸν μαρτυρία τῶν προσανατολισμῶν τῆς ντόπιας λόγιας τέχνης, πού ἀνακαλύπτει τὴ λαϊκὴ κουλτούρα σὰν ἕνα ἀξιοπερίεργο φολκλόρ, μέσα ἀπὸ τὰ φίλτρα τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας της. Τέλος, ἂς μὴν ξεχνοῦμε τὴν ἀπροσδόκητὴ τροπὴ πού παίρνει ἡ ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τῆς ζῦπ-κυλότ στὴ χώρα: Ἡ πρωτοποριακὴ παριζιάνικη μόδα ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, γιατί ζυπνὰ μέσα τους ἀνεπιθύμητες ἀναμνήσεις τῶν σαλβαριῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ παρελθόντος τους!

Δὲν χωράει ἀμφιβολία πὼς τὰ *Παναθήναια 1911* περιέχουν μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀξιολογότερα νοῦμερα πού γράφτηκαν ποτὲ για τὴν ἐπιθεωρησιακὴ σκηνὴ. Περιέχουν τὴν περίφημη παρωδία τῶν ρομαντικῶν αὐτοκτονιῶν, μιὰ σκηνὴ πού δίνει τὸ μέτρο τῆς σατιρικῆς εὐρηματικότητας τῶν συγγραφέων: Μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση ἑνὸς ἀπολαυστικοῦ νοῦμερου, καταφέρνουν νὰ ξεπεράσουν τὸν ἑαυτό τους, προσθέτοντας σὰν κωμικὸ ἐπιστέγασμα ἕνα ἀκόμη ἐξωφρενικότερο νοῦμερο πάνω στὸ ἴδιο θέμα! Περιέχουν τὸ γνωστότερο ἴσως ἐπιθεωρησιακὸ σόλο πού γράφτηκε ποτὲ, τὸ θρυλικὸ «Τρουλαλά» τοῦ Ἐνωμοτάρχῃ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀποτελεσματικότητά πάνω στὴ σκηνὴ ἀποδείχτηκε

ἀπὸ τὴν μακρὰ σταδιοδρομία του. Περιέχουν τὸ τρίο τῆς Σουζάνας, πού ὅσο ἀπογοητευτικὸ κι ἀν φαίνεται στὴν τυπωμένη σελίδα, με τὴ βοήθεια τῆς μουσικῆς ἀποτελεῖ ὕλικὸ ἐξαιρετικὰ γόνιμο στὰ χέρια μιὰς ἐπιτήδειας καρτερίστας, ὅπως ἀπόδειξε ἡ Ἐλένη Φύρστ. Περιέχουν ἀκόμη τὴν πρωτότυπη παρουσία τοῦ Κλεάνθη, ἐπιτυχημένη μεταφύτευση στὴν ἑλληνικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ αἰώνιου θεατρικοῦ τύπου τοῦ σοφοῦ-τρελοῦ, πού μέσα στὴν τρέλα του γελοιοποιεῖ τοὺς γνωστικὸς καὶ ἀποκαλύπτει ἀνομολόγητες ἀλήθειες. Κυρίως περιέχουν μιὰ πλούσια ποικιλία γραφικῶν τύπων, πού με τὶς ἰδιομορφίες τους συνθέτουν ἕνα πολύχρωμο θεατρικὸ σύνολο: τὸν ἐρωτιάρη Πιού-Πιού καὶ τὴν ἀτίθαση δουλίσσα Ζαμπέτα, τοὺς Ἀπάχιδες καὶ τὴν Τσιγγάνα, τὶς κοσμικὲς κυρίες με τὰ σαλβάρια, τοὺς Βερσαλιέρους καὶ τοὺς Καραμπινιέρους — ἕνα παρδολὸ πλήθος πού λικνίζεται στίς λαμπερὲς μελωδίες τοῦ Θεόφραστου Σακελλαρίδη καὶ σφύζει ἀπὸ θεατρικότητα.

Καμὴ ἀποτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, ὡστόσο, δὲν θὰ ἦταν ὀλοκλήρωμένη, ἀν ἡ τελευταία μας παράγραφος δὲν ἦταν ἀφιερωμένη στὸν τρομερὸ Κομπέρ τῶν *Παναθηναίων* — τὸν Ἐνωμοτάρχη! Μαζὶ με τὸν Τζανέτο τῶν κατοπινῶν χρόνων, ἀποτελεῖ σίγουρα τὴ σοβαρότερη κατάκτηση τῆς ἐπιθεωρησιακῆς μας σκηνῆς καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες οὐσιαστικὲς παρουσίες σὲ δλόκληρο τὸ ἑλληνικὸ θέατρο. Αὐταρχικὸς καὶ ξεροκέφαλος, ἀμαθὴς καὶ παντογνώστης, εὐξέαπτος καὶ αἰσθηματίας, πανοῦργος καὶ βλάκας, ἐπιθετικὸς καὶ δειλὸς, ἀφόρητα ἱκανοποιημένος με τὸν ἑαυτό του, ἀποτελεῖ ἴσως τὴν πιὸ εὐστοχη γελοιογραφία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἔτσι ὅπως αὐτὸ ἐκπροσωπεῖται στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ ἀπὸ τὰ κατώτερα ὄργανά του. Ὀλόψυχα ἀφοσιωμένος στὰ κορυφαῖα ἰδανικά τῶν κεφτέδων καὶ τοῦ προβιβασμοῦ, σαδιστῆς ὅταν βρίζεται μπροστὰ σὲ ἀνυπεράσπιστους πολίτες καὶ δουλοπρεπεῖς μπροστὰ στοὺς ἀνωτέρους του, ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη αὐτοκριτικὴ πού ἔχει ἀρθρώσει ὡς τώρα ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ θεάτρου της. Πρόκειται για μιὰ σατιρικὴ δημιουργία πρώτης κατηγορίας.

Ἡ παράσταση

Ἀπὸ τὸ 1907 ὡς τὸ 1910 τὰ *Παναθήναια* ἀποτελοῦσαν, θὰ μπορούσε νὰ πεί κανεῖς, ἀποκλειστικὸ πρόνομιο τοῦ θιάσου Μαρίκας Κοτοπούλη. Τὰ τρία πρῶτα χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωταγωνίστρια, κύριος μοχλὸς τῆς παράστασης ἀπὸ ἀνδρική πλευρὰ ἦταν ὁ κωμικὸς Κωνσταντῖνος Σαγιῶρ, πού ἐπωμιζόταν σταθερὰ τὸν κεντρικὸ ρόλο τοῦ κομπέρ Νικολέτου Πετεινάρη. Ὅταν μετὰ τὰ 1909 καταργήθηκε ὁ Νικολέτος, ὁ Ἄννινος καὶ ὁ Τσοκόπουλος προώθησαν στὴ θέση τοῦ Κομπέρ τὸν Ἐνωμοτάρχη, ρόλο πού ὑπῆρχε καὶ στὰ προηγούμενα *Παναθήναια* χωρὶς ὡστόσο νὰ κα-

τέχει κεντρικὴ θέση. Μαζὶ με τὸν Ἐνωμοτάρχη, προωθήθηκε στὰ 1910 στὴ θέση τοῦ πρωταγωνιστῆ τοῦ θιάσου ἕνας νέος κωμικὸς, ὁ Τηλέμαχος Λεπενιώτης, πού εἶχε ξεκινήσει τὴν καριέρα του σὰν ἐρασιτέχνης στὴν Κέρκυρα καὶ πρωτοεμφανίστηκε στὴν Ἀθήνα με τὴ Νέα Σκηνὴ τοῦ Χρηστομάνου. Στὰ 1911, ὅμως, ὁ Λεπενιώτης ἐγκατέλειψε τὸ θίασο Κοτοπούλη καὶ ἤρθε νὰ γίνει συνθιασάρχης τοῦ νέου συγκροτήματος Ροζαλίας Νίκα - Ἐδμόνδου Φύρστ - Τηλέμαχου Λεπενιώτη. Στίς διαπραγματεύσεις πού ἔγιναν με τοὺς ἐπιθεωρησιογράφους τὴν ἀνοιξὴ τῆς χρονιάς ἐκείνης.

ὁ θίασος αὐτὸς κατάφερε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ *Παναθήναια*, πού, ὕστερα ἀπὸ τὴ νέα συμφωνία, γιὰ πρώτη φορὰ δὲν θὰ παίζονταν ἀπὸ τὴν Μαρίκα Κοτοπούλη. Ἡ Κοτοπούλη ἀποφάσισε νὰ ἀνεβάσῃ τὸν *Κινηματογράφο* τοῦ Πολύβιου Δημητρακόπουλου, καὶ τὰ δύο συγκροτήματα ῥίχθηκαν σὲ ἕναν σκληρὸ καλλιτεχνικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ ἀνταγωνισμό.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού ἐγκατέλειψε ὁ Λεπενιώτης τὸν «οἰκογενειακὸ» θίασο Κοτοπούλη ἦταν, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του, ἡ ἔλλειψη ἐπαγγελματικῆς πειθαρχίας πού ἐπικρατοῦσε στοὺς κόλπους του.⁷ Μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ θιασάρχου, λοιπόν, στὰ 1911 κατάφερε νὰ ἐπιβάλλῃ στὸ συγκροτήμα του ἕνα ρυθμὸ δουλειᾶς μάλλον ἀσυνήθιστο. Ὁ θίασος κατηγορήθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ μερικὲς ἐφημερίδες ὅτι δὲν ἦταν ἄρτια στελεχωμένος,⁸ ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τὴν κατηγορία πρέπει νὰ ὑπῆρχε δάκτυλος τοῦ ἀντίπλου θίασου, γιὰ τὴν πέρα ἀπὸ τὴ Νίκα καὶ τὸν Λεπενιώτη, σὶς δυνάμεις τοῦ συγκαταλέγονταν ἐπιθεωρησιακὰ ταλέντα πρώτου μεγέθους, ὅπως ἡ δημοφιλέστατη Ἑλένη Φῦροστ καὶ ὁ Μιχάλης Ἰακωβίδης, ὁ Ἐμμανουὴλ Καντιώτης καὶ τὸ ζευγάρι Νίκος καὶ Ἀντὴ Μηλιάδης. Μὲ τὴν αὐστηρὴ ἐπίβλεψη τοῦ Λεπενιώτη, οἱ προικισμένοι αὐτοὶ ἠθοποιοὶ ἄρχισαν πρόβες σὶς 22 τοῦ Μᾶη, μὲ προοπτικὴ νὰ δοθῇ ἡ πρεμιέρα μετὰ ἀπὸ εἴκοσι περὶπου μέρες.⁹ Γιὰ τὴν παράσταση κατασκευάστηκαν σκηνικὰ καινούρια, προσαρμοσμένα σὶς ἀνάγκες τοῦ κειμένου,¹⁰ διαδικασία κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονόητη τις μέρες ἐκείνες. Ὁ Θεόφραστος Σακελλαρίδης ἀνέλαβε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν μουσικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἔργου, προσαρμόζοντας σὶς ἀνάγκες τοῦ διάφορος μελωδίες γνωστῶν ἐνωπαϊκῶν τραγουδιῶν. Τὴ χρονία αὐτὴ προτίμησε νὰ ἀντλήσῃ τὸ ὕλικό του κυρίως ἀπὸ τὶς βιεννέζικες ὀπερέτες πού κυριολεκτικὰ ἔκαναν θραῦση στὴν Ἀθήνα,¹¹ ἀλλὰ συνέβαλε καὶ μὲ μερικὲς δικές του πρωτότυπες μελωδίες: Συγκεκριμένα ἔγραψε τὸ ντουέτο τῶν Πανεπιστημίων, τὴν μονωδία τοῦ δανδῆ καὶ τὴν παρωδία τοῦ τραγουδιοῦ τῆς «Ρέας» τοῦ Σαμάρα. Ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ θίασος ἔπαιξε μὲ ἐπιτυχία τὰ *Παναθήναια* τῆς προηγούμενης χρονιάς.¹²

Ἡ κριτικὴ

Οἱ κριτικοὶ βέβαια δὲν ἔδειξαν τὸν ἐνθουσιασμὸ πού ἔδειξε τὸ κοινὸ. Οἱ πιὸ σοβαροφανεῖς ἀρθρογράφοι τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου αἰσθάνθηκαν ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ διατυμπανίσουν πῶς δὲν παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὴν παράσταση μιᾶς ἐπιθεώρησης.

Ἀλλὰ καὶ σὶς εὐμενέστερες κριτικὲς διακρίνει κανεὶς ἕναν τόνο συγκαταβατικοῦ χιοῦμο, πού θέλει νὰ προειδοποιήσῃ ἕμμεσα τὸν ἀναγνώστη ὅτι ὁ κριτικὸς γράφει κολακευτικὰ σχόλια γιὰ τὸ ἔργο, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ βρίσκεται σὲ κατάσταση κεφιοῦ. Στὴν ἐφημερίδα *Χρόνος*, π.χ., ὁ Σπύρος Μελάς γράφει (27 Ἰουν. 1911) τὰ ἀκόλουθα:

Σπύρος Μελάς

Ἐφημερίδα ΧΡΟΝΟΣ

Δὲν τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε; Ἡ ἑλληνικὴ σκηνὴ δὲν εἶδε τίποτε εὐκρινέστερον μέχρι τοῦδε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐτησίαν ἐπιθεώρησιν, δηλαδὴ τίποτε ἁρμονιζόμενον ἐπιτυχέστερα, ὡς διάθεσιν καὶ ὡς ἐκτέλεσιν, πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ θεατρικοῦ μας κοινού. Καὶ σήμερον

πάλιν λέγω σκασμός! πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς σπουδαίας τέχνης ἐνταῦθα. Διότι τέλος πάντων πρὸς τί ὁ τόσος αὐτοσχεδίασμός θλιβερῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὅποια ἔχει περιπλακῆ τυχαίως ὀρισμένους ἀριθμὸς ἀνδρικήλων ὀλοφυρομένων ἐπὶ σκηνῆς καὶ

Ἔστερα ἀπὸ μερικὲς ἀναβολὲς πού ὀφείλονταν στὴν ἀναμονὴ γιὰ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς,¹³ ἡ πρεμιέρα δόθηκε στὸ θέατρο Νέα Σκηνὴ τῆς Ὁμόνοιας σὶς 23 Ἰουνίου καὶ σημείωσε πολὺ μεγάλη εἰσπρακτικὴ ἐπιτυχία. Ἡ διανομὴ ἀποδείχθηκε ἰδιαίτερα ἐπιτυχημένη. Ὁ Λεπενιώτης ἔπαιξε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸ ρόλο τοῦ Ἐνωμοτάρχη, ἐνῶ ἡ Ροζαλίνα Νίκα ἔπαιξε ἀρχικὰ τὴν ἐπαναστατημένη δουλίσσα Ζαμπέτα καὶ τραγούδησε τὸ μικρὸ ἀλλὰ σχετικὰ ἀπαιτητικὸ σόλο τῆς Πεταλούδας στὸ θεαματικὸ φινάλε τῶν Ἀνθεστηρίων. Ἀργότερα ἀνάλαβε τὸν νεανικὸ ἀνδρικό ρόλο τοῦ δειλοῦ Ἐπαρχιώτη καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μὲ τὸ συγκροτήμα τῆς Κοτοπούλη ἀνάλαβε νὰ χορεύει μαζί μὲ τὸν Λεπενιώτη τὸ χορὸ τῶν Ἀπάχηδων.¹⁴ Τὸν Τραχανᾶ τὸν ἔπαιξε ὁ Ἀνδρέας Φιλιππίδης, πού εἶχε παίξει στὴν πρώτη παράσταση τοῦ *Λίγο ἀπ' ὄλα*, πίσω ἐκεῖ στὰ 1894, τὸ δεκανεῖα Κωνσταντῆ. Τὸ βουλευτὴ Ἀχιλλέα Μπαλαμούτη τὸν ὑποδύθηκε ὁ Νίκος Μηλιάδης, ἐνῶ ἡ γυναίκα του ἔπαιξε τὸν Πιού-Πιού καὶ τὴ Ρέα. Ἡ Ἑλένη Φῦροστ διακρίθηκε στὸ ρόλο τῆς γεροντοκόρης Σουζάνας καὶ στὸ ντουέτο τῶν δύο Πανεπιστημίων, πού τὸ τραγούδησε μαζί μὲ τὴν μικρὴ Ὀλυμπία Καντιώτη. Στὴ σκηνὴ τῆς Σουζάνας τὸ ρόλο τοῦ Φρίτς τὸν ἔπαιξε ὁ Μιχάλης Ἰακωβίδης πού διακρίθηκε ἐπίσης στὸ σόλο τοῦ Δανδῆ. Ὁ τενόρος Μιχάλης Κοφινιώτης τραγούδησε τὸ σόλο τοῦ Ἀξιωματικοῦ στὴ Β' Παράξῃ, ἡ Αἰκατερίνη Δρακοπούλου ἔπαιξε τὴν Τσιγγάνα καὶ ἡ Ἰσαβέλλα Ἰωαννίδου τὴ ρομαντικὴ δούλα Τριανταφυλλιά. Τὸ ζητιάνο-ποιητὴ Κλεάνθη τὸν ἐνσάρκωσε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία ὁ Ἐμμανουὴλ Καντιώτης, πού μὲ ἀνάλογη ἐπιτυχία ἐνσάρκωσε ἐπίσης καὶ τὸ συνθέτη Σπύρο Σαμάρα. Τὴν παράσταση ὁμοῦ τὴν «ἔκλεψαν» κυριολεκτικὰ τὰ δύο ἀνήλικα παιδιὰ του Μῆτσος καὶ Ὀλυμπία στὴ σκηνὴ τῆς παιδικῆς αὐτοκτονίας. Ὁ μόνος ἄλλος συντελεστής τῆς παράστασης, πού κέρδισε παρόμοιους ἐπαινοὺς ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες, ἦταν ἡ Ζηνοβία Παρασκευοπούλου πού χόρευσε τὸν περίφημο χορὸ τῆς Ἀραπίνας, ἀντιγράφοντας μιὰ πραγματικὴ νύμφη ἀρτίστα κάποιου νυχτερινοῦ κέντρου τῆς Ἀθῆνας.

ἀπαγγελλόντων ἐμβριθεῖς διατριβὰς ἐπαρχιακῶν ἐφημερίδων; Πρὸς τί ὁ ἀπεγνωσμένος ἀγὼν νὰ μᾶς πείσουν, ὅτι τοιαῦτα περιπλοκαὶ ἀποτελοῦν καλλιτεχνικὰ γεγονότα; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ ὁ κάλλιστος ἐκ τῶν περὶ διὰ τέχνην ἀσχολουμένων ἐνταῦθα μέλλει νὰ ἐξέλθῃ ποτὲ τοῦ διλήμματος τούτου: Ἡ δὲν ἐφθάσε ν' ἀντιληφθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἐσωτερικὸς βίος καὶ συνεπῶς οὔτε συνείδησις καλλιτεχνικὴ καὶ ἠθικὴ, ὅποτε ἀδύνατον νὰ εἶναι διανοητικὸς ἄνθρωπος, ἢ ἐγνώρισεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ ἀπατᾷ τὸν ἐαυτόν του, διὰ ν' ἀπατᾷ καὶ τοὺς ἄλλους, ὅποτε πλέον εἶναι κακῆς πίστεως ἄνθρωπος, φηγόμενος, πλαστογράφος, ἀλλὰ ποτὲ καλλιτέχνης. Τόσον σοβαρὸς πρόλογος, ἐνῶ γράφει κανεὶς διὰ μιᾶν ἐπιθεώρησιν! Γιατὶ ὄχι σᾶς παρακαλῶ; Εἶναι πολὺ δικαίως ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς, ὁ αἰδηρόδρομος Κηφισιάς διαθέτει ἔκτακτα τρένα, εἰσιτήρια δὲν ὑπάρχουν καὶ πρέπει νὰ παραγγεῖλετε πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἂν δὲν θέλετε νὰ ἐξοκειλετε εἰς τοὺς τελευταίους πάγκους, ὁ Μπάμπης μειδιὰ φουσκωμένος ὡς ὁ παλῶν τοῖς μετροῖς, χιλιάδες συμπολιτῶν περνοῦν κάθε νύκτα, γελοῦν μὲ τὴν καρδιάν των, δροσίζονται καὶ προσφέρουν ὠραία κἀνίστρα μὲ ἄνθη. Ν' ἀρνηθῇ λοιπὸν ἕνα

γενναῖον ἄρθρον, ἄνθρωπος μάλιστα ὑποχρεωμένος νὰ γράφῃ, τί ἀδικαιολόγητος φιλαργυρία! Ὁ κ. Τσοκόπουλος πέρουν ἀπὸ τὰς στήλας τῆς «Ἐστίας» ἠγωνίσθη νὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι αἱ κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους ἦσαν ἐπιθεωρησεις, ἀκριβῶς ὅπως τὰ *Παναθήναια*. Τί νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος; Οἱ ἔρασταί τῆς ὑψηλῆς τέχνης ἐγάβγιζαν ἐπιμύονως ὅτι κατέστρεψε τὸ θέατρον. Εὐρισκόμενος λοιπὸν ἐν ἀμύνη ἀπήντησε: Εἴσθε Ἵψεν καὶ παραπονεῖσθε; Πολὺ καλά. Λησμονεῖτε, ὁμοῦ, ὅτι ἐγὼ εἶμαι Ἀριστοφάνης; Τοιαῦτα συμβαίνουν ὅταν δὲν ὑπάρχῃ οὔτε ἴχνος καλῆς πίστεως. Διότι ἐπὶ τέλους ποία ἡ ἀνάγκη νὰ πιστεῦσωμεν, ὅτι τὰ *Παναθήναια* δὲν εἶναι ἀπλῶς μιᾶ ἐπιθεώρησις; Μήπως δὲν εἶναι εἰς μιᾶ ἐργασία; Μήπως ἀτιμᾶζει; Μὴ δὲν ἀπαιτεῖται εἰδικὴ ἐπιτηδεύτης, ἀξία νὰ τιμῆσῃ ἕνα ἄνθρωπον ἢ καὶ δύο, ἂν θέλετε; Προχθές τὸ βράδυ, παρακολουθῶν τὴν παράστασιν, ἐγέλασα κυρίως σκεπτόμενος ὅτι κατῶρθωσαν νὰ σκηνοθετήσουν τὴν ζωὴν μᾶς πόλεως, ἢ ὅποια δὲν ἔχει καμίαν. Μὲ μισὸν Κλεάνθη, τρεῖς εὐζώνους, μιᾶν παραμύριαν, πέντε βράκες, ἕνα βουλευτὴν, δύο χασομέρηδες, μιᾶν δούλαν, τέσσαρα φανάρια καὶ τὴν ὀρδινάτσαν τοῦ Ἐντοῦ ἐδιασκεδάσαμεν ἐπὶ τέσσαρας ὥρας. Οἱ Ἕλληνες, νομίζω, μετὰ τῶν ἄλλων δὲν γυρορίζομεν ν'

ἀστειενώμεθα. Τοῦτο ὑποθέτει πολιτισμόν. Ἡ ἀστειότης μας εἶναι πότε σαχλὴ βιαιοπραγία καὶ πότε χονδροειδέστατον βαραγκιοζῆλι. Εὐτυχῶς ὁμοῦ δμοῦ αἱ βραβαρότητες, αἱ ὅποια ὑπῆρχον εἰς τὰ παλαιὰ *Παναθήναια* λείπουν ἀπὸ τὰ φεινὰ, καὶ τὴν προδόν εὐχαρίστως θὰ κατελόγιζα ὑπὲρ τοῦ τόπου, ἂν τὴν εἶχε παρακολουθήσει. Αἱ κωμικαὶ σκηναί, τὰ λογοπαίγνια, τὰ μὲ-ποῦρ-ρίθ, οἱ στίχοι, αὐτὰ ὅλα εἶναι ὀλίγον κοινὰ βεβαίως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμοῦ ἀβίαστα, ἐλαφρά, δροσιτικά, μ' ἕνα λόγον εὐχάριστα.

Τί νὰ εἰπῇ κανεὶς διὰ τὸν θίασον; Διὰ τὸν κ. Ἰακωβίδην εἰς τὸ τραγουδάκι τοῦ λέοντος; Μία δημιουργία πρώτης γραμμῆς, μολονότι πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχῃ τὸσον λεπτοῦς τύπος εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ δὲ κ. Καντιώτης εἰς τὸν Κλεάνθη; Ὁ ἀληθινὸς Κλεάνθης ἐμπῆκε διὰ μιᾶν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον, εἶδε τὸν Σωσίαν του, ἐτρόμαξε καὶ ἀνεχώρησε ζαλιμένος. Ὑπέθεσε, ὡς εἶπε, ὅτι ἔπαθεν ἀπὸ διχασμόν. Πρὸς παραγορίαν ὁ κ. Τσοκόπουλος τοῦ ὤρισε μισθὸν δύο δραχμῶν ἡμερησίως. Τόσον ἐπιτυχημένα παίζῃ τὴν ἀραπίαν τῆς Ἀλυσίδας ἡ δεσποινὴ Παρασκευοπούλου, ὥστε κάποιος πλαγῶνός μου ἐφρόναζε:

—Μωρὲ αὐτὴ κάνει καλύτερα κὶ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ!

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μελά εἶναι βέβαια διθύραμβος, ὅταν τὴ συγκρίνει κανεὶς μὲ τὰ φαρμακερὰ σχόλια τοῦ Γρ. Ξενόπουλου, στὴν ἐφημερίδα *Νέον Ἄστυ*, 11 Ἰουλ. 1911. Κι ὁμοῦ! Ὁ ἴδιος ὁ Ξενόπουλος ἔγραψε μιὰ ἐκστατικὴ σχεδὸν περιγραφὴ τοῦ νουμέρου τῆς Ρέας στὴν ἐφημερίδα *Ἀθήναι*,¹⁵ σὲ μιὰ στιγμὴ πού φαίνεται πῶς κατάφερε νὰ ξεχάσῃ τὴ σοβαροφάνειά του καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν τὴν ζήλεια γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν *Παναθηναίων*:

*Ἀπὸ τὰς σκηνὰς τῶν Ἐπιθεωρήσεων, καμία δὲν μὲ φαιδρύνει ὅσον αὐτὴ πού σατιρίζει τὸν Σαμάραν εἰς τὰ *Παναθήναια*. Ὁ κ. Καντιώτης, ἀξιόλογος ἠθοποιός, ἀναδεικνύεται ἐδῶ πρώτης τάξεως κωμικοῦ. Γελοιογραφεῖ τὸν Σαμάραν μ' ἕνα χιοῦμο, τὸ ὁποῖον δὲν ὑποπτεύεσθε διόλου ὅταν ὁ ἴδιος μιμῆται τὸν πωχὸν Κλεάνθη. Αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπλὴ μίμησις, ἀλλὰ διασκευὴ τοῦ προτύπου πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν, δηλαδὴ ἐξιδανικεύσεις καὶ καλλιτεχνία. Τὰ γένια, τὰ μαλλιά, τὸ ψηλὸ καπέλο, ἡ μτογκέτα, τὸ φράκο, τὰ χέρια, ὅλα εἶναι τοῦ Σαμάρα. Τὰ μάτια ὁμοῦ μένου μάτια τοῦ κ. Καντιώτη. Καὶ σᾶς κοιτάζουν γελαστά, χαρούμενα, πονηρά, σπινθηρίζοντα, ὡς νὰ σᾶς λέγουν: «Βλέπετε πῶς τὸν κᾶνω;».*

Μὲ τὸ ἴδιον μῆτρο ἀλαλάζει ἀπὸ κάτω ἢ μικρὰ πονηρὰ ὀρχήστρα. Ἄχ, αὐτὸς ὁ κ. Σακελλαρίδης! τί σκληρὸς σατιριστὴς! Ἐπῆρε τὸ τραγούδι τῆς «Ρέας» καὶ τὸ παρῶδησε. Τὸ «παρῶδησε» εἶναι ἡ λέξις τοῦ ἴδιου· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ἐξηγῆται. Μὲ μιᾶν ἀπερίγραπτον ἀνάσιν χαρκακίαν, τὸ ἔφερε συρτά, ὡς τραγόπουλο ἀντιστεκόμενον εἰς τὸν σφαγέα του, τὸ ἔσφην εἰς τὴν πρώτην του πηγὴν καὶ τὸ ἄφηνεν ἐκεῖ νὰ πνιγῇ. Οἱ φθόγγοι ἐκεῖ-

νοι δὲν εἶναι παρὰ κωμικαὶ κραυγαὶ πόνου καὶ ἀγωνίας, αἱ ὅποια προκαλοῦν γέλια. Μόνον ἕνας μουσικὸς μὲ τὴν αἰωνίως δηρτικὴν διάθεσιν τοῦ κ. Σακελλαρίδου, ὁ ὁποῖος κρῖνει καὶ ἐπικρῖνει διαρκῶς καλαμπορίζων, θὰ ἤμπορούσε νὰ σκαρῶσῃ τοιοῦτον ἀστεῖον εἰς βάρος ἐνὸς ὀμοτέχνου του.

Ἐπειτα εἶναι ὁ χορός. Ἑλληνικὸς καὶ αὐτός, ὅπως τὸ τραγούδι, καὶ διαστροφόμενος. Τὸ κορὺφωμα τοῦ ἐξετελισμοῦ. Χορεύει ἡ Ρέα, χορεύει μαζί τῆς καὶ ὁ φουστανελάς, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν ἐπιδεικνύει ὁ μαέστρος καμαρώνων. Εἰς τὸ τέλος ὁμοῦ ἐνθουσιάζεται καὶ ὁ ἴδιος. Καὶ βλέπει τότε ἕνα Σαμάρα μὲ τὸ ψηλὸ του, μὲ τὸ φράκο του, μὲ τὴν μτογκέταν του καὶ μὲ τὴν δόξαν του, νὰ χοροπηδᾷ μεθυσμένος, ζωηρότερα ἀπ' ὅλους: Χόπ! χόπ! χόπ! Τότε νὰ βλέπετε πῶς κᾶνουν τὰ πονηρὰ μάτια τοῦ κ. Καντιώτη ὑπὸ τὴν μάσκαν τοῦ μεγάλου Σαμάρα καὶ τότε ν' ἀκούετε τοὺς θριαμβευτικὸς ἤχους, τοὺς ὁποῖους ἀφήνει ἀπὸ κάτω ἢ μικρὰ πονηρὰ ὀρχήστρα, ἐνῶ ὁ μαέστρος τῆς ὑψώνει διὰ τὸ ξεκαρδιστικὸν φινάλε τὴν μτογκέταν του ἐπὶ τῶν συντριμμάτων μιᾶς ἄλλης... Γέλια, χειροκροτήματα, μῆτις, καὶ τὰ ἴδια ἀπὸ τὴν ἀρχήν.

Γρηγόρης Ξενόπουλος
Ἐφημερίδα ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ

Ιὸ πλατὺ κοινό, ὥστόσο, δὲν εἶχε λόγους νὰ κρύβει τὸν ἐνθουσιασμό του καὶ χάρισε στὴν ἐπιθεώρηση του Ἄννιου καὶ Τσοκόπουλου μιὰ πολὺμην σταδιοδρομία στὴ σκηνή. Στὶς 18 τοῦ Ἰουλίου γιορτάστηκε ἡ 25ῃ μέρα συνεχῶν παραστάσεων μὲ ἀπαγγελία τοῦ Λεπενιώτη ἐνὸς ποιήματος τοῦ Πολέμη.¹⁶ Σὲ μιὰ πρώτη φάση, δόθηκαν 32 συνεχεῖς παραστάσεις,¹⁷ γεγονός πρωτάκουστο τὸν καιρὸ ἐκεῖνο. Στὶς 26 τοῦ Αὐγούστου δόθηκε ἡ πανηγυρική 50ῃ παράσταση, ποὺ σημειώνει ἕνα νέο ρεκόρ σὲ διάστημα δύο μηνῶν. Ὡς τὶς 12 τοῦ Ὀκτώβρη εἶχαν δοθεῖ 75 παραστάσεις,¹⁸ ἀριθμὸς πραγματικὰ ἀστρονομικὸς μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ σταθεροποίησε τὴ θέση τῶν *Παναθηναίων*, ὕστερα ἀπὸ μιὰ κρίση ποὺ ἄρχισε στὰ 1909. Ἀπὸ τὸ 1911, καὶ μέχρι τοῦ 1921, τὰ *Παναθηναία* ἀποτελοῦν ἕναν ἀκλόνητο θεσμὸ στὸ ἑλληνικὸ θέατρο. Ἀποτελοῦν ἀναντίρροπα τὸ κεντρικὸ καλλιτεχνικὸ γεγονός κάθε θεατρικῆς χρονιάς!

1. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀποτελεῖ βασικὸ κλειδί γιὰ τὴν ἐμφανεία δολοφονίας τῆς πρόσφατης νεο-ελληνικῆς ἱστορίας, κατὰ τὸν Βεντήρη καὶ τὸν Κορδάτο, δυὸ ἱστορικοὺς ποὺ ἐκπροσωποῦν ἀντίστοιχα τὶς θέσεις τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς καὶ τῆς κομμουνιστικῆς παράταξης. Ἄλλὰ ἀκόμη καὶ ὁ Μαρκεζίνης ποὺ ἐκπροσωπεῖ συντηρητικότερες τάσεις, δὲν ἀποπειράται στὴν ἱστορία του νὰ καταρρίψει τὴ θεωρία αὐτὴ. Διευκρινίζει ἀπλῶς πὼς τὴ θεωρεῖ μόνο «ἐν μέρει» ὀρθή (βλ. τόμ. Γ', σελ. 72).

2. Τὸ Γουδί ἦταν ἀρχικὰ ἕνα στρατιωτικὸ κίνημα, ποὺ εἶχε γιὰ ἀφορμὴ συγκεκριμένα ἐπαγγελματικὰ παράπονα μιᾶς μερίδας ἀξιωματικῶν. Ἡ ἐξέλιξη του σὲ σύμβολο τῆς γενικῆς λαϊκῆς δυσαφορίας γιὰ τὶς ἀπαρχαωμένες πολιτικὲς δομὲς τοῦ τόπου, δὲν εἶχε προβλεφτεῖ ἀπὸ τοὺς κινήματιες. Οἱ συντηρητές, οἱ ἐμπορικοὶ σύλλογοι, τὰ σωματεία, ὁ τύπος καὶ διάφοροι ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς κοινῆς γνώμης υἱοθέτησαν τὸ κίνημα μετὰ τὴν ἐκρηξή του, καὶ προσπάθησαν νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν ὡς ὄπλο γιὰ τὴν μεγάλη ἀλλαγὴ, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάγκη εἶχαν συνειδητοποιήσει καὶ ἐκφράσει ἀπὸ πολλὸ καιρὸ (π.χ., μὲ τὸ ψήφισμα τῶν συνεχιῶν τῆς Ἀθήνας, στίς 3 Δεκ. 1908, μὲ τὸ ὑπόμνημα τῶν συνεχιῶν πρὸς τὸ βασιλεῖα, στίς 18 Φεβρ. 1909, μὲ τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημ. Ἄκροπολις, κ.τ.λ.). Τὸ συλλαλητήριό τῆς 14ης Σεπτ. 1909 στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ παράλληλα συλλαλητήρια στίς μεγαλύτερες ἐπαρχιακὲς πόλεις ἤρθαν νὰ δώσουν στὸ στρατιωτικὸ κίνημα τῆς 15ης Αὐγ. προεκτάσεις ποὺ ἀρχικὰ δὲν εἶχε. Καὶ ἀποδείχτηκε γρήγορα πὼς δὲν ἦταν ὅλα τὰ μέλη τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου

προετοιμασμένα νὰ σηκώσουν τὸ βάρος αὐτῶν τῶν προεκτάσεων. (Γιὰ μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τοῦ κινήματος στὸ Γουδί, βλ. Γ. Κ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1821 - 1928, Ἀθήνα 1930, τόμ. Γ', σελ. 100 - 126· Γ. Βεντήρη, Ἡ Ἑλλάς τοῦ 1910 - 1920, Ἀθήνα 1970, ἐκδ. β', τόμος Α', σελ. 37 - 50· Γ. Κ. Κορδάτου, Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1958, τόμ. Ε', σελ. 92 - 140· Σ. Β. Μαρκεζίνης, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1828 - 1964, Ἀθήνα 1966, τόμ. Γ', σελ. 73 - 106.)

3. «Τὸ πράγμα ἦτο ἀναπόφευκτον», λέει ὁ Βεντήρης, προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσει τὴ συνθηκολόγηση τῆς ξεσηκωμένης ἀστικῆς τάξης μὲ τὸ παλάτι καὶ τοὺς συμμάχους του. «Μόνον ἐσχάτη ἀνάγκη ὠθεῖ τὴν τάξιν αὐτὴν εἰς μέτρα ριζικά. Οἰκονομικῶς ἐδραιωμένη, προσιμὰ τοὺς πολιτικὸς συμβιβασμούς, οἵτινες τῆς ἐξασφαλίζουν τὴν κατοχὴν τῆς ἐξουσίας ἄνευ ἀνατροπῶν, ἐπιζημίωσαν κατ' ἀρχὴν διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Ἐκ τούτου τοῦ λόγου, ἡ μέχρι τοῦ 1915 ἀνορθωτικὴ κατάστασις ἐσεβάσθη τὰς βάσεις τοῦ κράτους. Εἰς τὴν ἴδια αἰτίαν ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ διαλλακτικότης τοῦ Βενιζέλου.» (τόμ. Α', σελ. 66) Καὶ λίγο πῶς κάτω (σελ. 75) προσθέτει: «Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐφάνη οὔτε ἀπολύτως ριζοσπαστικὸς, οὔτε ἀρκετὰ συντηρητικὸς. Θὰ ἦτο δύσκολον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ κάμη ἀλλιώτικα. Ὁφείλει νὰ ὀργανώσῃ τὸ κράτος ἐπὶ τῆς ἀστικῆς του βάσεως, χωρὶς νὰ παραβλέψῃ ἐντελῶς τὰ ὀλιγαρχικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα διὰ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους».

4. Προσπαθώντας νὰ δικαιολογήσει τὸν ἐκπληκτικὸ συντηρητισμὸ τῆς συνταγματικῆς

ἀναθεώρησης τοῦ 1911, ὁ ἀπολογητὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου, Βεντήρης, γράφει στὴν ἱστορία του: «Δὲν ἔγιναν μεταβολαὶ ριζικαί. Οὐδὲ κἀν περιορίσθησαν τὰ δικαιώματα τοῦ στέμματος κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν τοῦ λαοῦ, ὡς κυριάρχου ρυθμιστοῦ τῆς πολιτείας. Τὸ νέον σύνταγμα ἦτο προϊόν συμβιβαστικότητος τῶν κυβερνητῶν. Ἀκόμη ἀκριβέστερον, δύναιται νὰ λεχθῇ ὅτι προέβησαν οὗτοι εἰς παραχωρήσεις περισσοτέρας τοῦ δέοντος. Εἰς ὀρισμένας στιγμὰς ἐνήργησαν μᾶλλον ὡς διατηρηταὶ μεταξὺ λαοῦ καὶ ὀλιγαρχίας, παρὰ ὡς ἀντιπρόσωποι μιᾶς ἐπαναστατημένης τάξεως. Αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ἔχει ἡ εἰς τὸ ἀναθεωρηθὲν σύνταγμα ἔξαρκος τῆς παντοδυναμίας τοῦ "Δικαίου" καὶ τοῦ "Νόμου". Ὁ Βενιζέλος, οἱ ὑπουργοὶ του καὶ οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν "ἀρχηγῶν-ἀστῶν" ἔκριναν οὐδιώδεις θυσίας χάριν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος» (τόμ. Α', σελ. 79).

5. Σκριπ, 3 Ἰουνίου 1911.
6. Βεντήρη, ὅπ. παρ., τόμ. Α', σελ. 312.
7. Συνέντευξις πρὸς τὴν ἐφημ. Ἀθήνα, 23 Ἰουλίου 1911.
8. Συνέντευξις Λεπενιώτη, βλ. σημ. 7.
9. Σκριπ, 23 Μαΐου 1911.
10. Ἀθήνα, 22 Ἰουνίου 1911.
11. Συνέντευξις Θ. Σακελλαρίδη, Ἀθήνα, 16 Ἰουλίου 1911.
12. Ἐναρξὴ παραστάσεων, 22 Μαΐου 1911.
13. Σκριπ, 17 Μαΐου, 3 καὶ 18 Ἰουνίου 1911.
14. Ἀθήνα, 7 Ἰουλίου 1911.
15. 24 Ἰουλίου 1911.
16. Νέον Ἄστυ, 18 Ἰουλίου 1911.
17. Νέον Ἄστυ, 25 Ἰουλίου 1911.
18. Ἀθήνα, 12 Ὀκτωβρίου 1911.

Σκηνὴ Πανεπιστημίου

Ὁ Ἰωάννης Δομπόλης ἦταν πλούσιος ὁμογενὴς τῆς Ρωσίας τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Καποδίστρια. Στὰ 1849 ἔκανε τὴ διαθήκη του, μὲ τὴν ὁποία ἄφηρε στὸ ἑλληνικὸ δημόσιο τὴν περιουσία του μὲ τὸν ὄρο νὰ μείνουν τὰ χρήματά του σὲ ρωσικὴ τράπεζα ὡς τὸ 1909, ὅποτε τὸ κράτος θὰ τὰ ἐπαιρνε γιὰ νὰ ἱδρῦσει στὴν πρωτεύουσα ἕνα πανεπιστήμιον ποὺ θὰ τὸ ὀνόμαζε Καποδιστριακόν. Τὸ Δομπόλειο Κληροδότημα ἔβαλε σὲ μεγάλους μετελάδες τὸ ἑλληνικὸ Δημόσιο ποὺ προσπάθησε νὰ βρεῖ ἕναν τρόπο νὰ εἰσπράξει τὰ χρήματα, χωρὶς νὰ τηρήσει στὸ ἀκέραιο τοὺς ὄρους τῆς διαθήκης. Τελικὰ στὰ 1911 βρέθηκε ἡ ἐπιθυμητὴ φόρμουλα καὶ τὸ θέμα διευθετήθηκε. Μὲ εἰδικὸ νόμο τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν χωρίστηκε σὲ δύο Πανεπιστήμια, τὸ Ἐθνικόν καὶ τὸ Καποδιστριακόν, ποὺ λειτουργοῦσαν μὲ κοινὸ πρύτανη. Στὸ Ἐθνικὸ ὑποτίθεται ὅτι ἀνῆκε ἡ Ἰατρικὴ καὶ ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, ἐνῶ στὸ Καποδιστριακόν ἀνῆκε ἡ Νομικὴ, ἡ Θεολογικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφικὴ. (Δεῖς περιοδικὸ *Εἰκονογραφημένη*, Ἰούλ. 1911, σελ. 144.) Ἐτσι μὲ μιὰ ἀπλὴ εἰκονικὴ διχοτόμηση καὶ μιὰ ἀλλαγὴ ὀνομασίας, τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀπορρόφησε τὴν περιουσία τοῦ Δομπόλη καὶ ξεπέρασε τὸ σκόπελο τῶν ὄρων τῆς διαθήκης του.

Σκηνὴ ΙΑ'

Ἐνωμοτάρχης, Πανεπιστήμιον, Δομπόλειον

Ἐνωμοτάρχης

᾿Ωρα καλή! Παραμάνε εἶσαι καὶ τοῦ λόγου σου; Πῶς ἔτυχε νὰ μὴ σὲ γνωρίζω;¹ Πότε ἦλθες;

Πανεπιστήμιον

Γιὰ πρόσεχε τὰ λόγια σου, παρακαλῶ! Πῶς δὲν μὲ γνωρίζεις; Ἐμένα μὲ γνωρίζει ὅλη ἡ Ἀνατολή... Εἶμαι τὸ Πανεπιστήμιον... τὸ φλογερὸ καμίνι.

Ἐνωμοτάρχης

Καμίνι; Καὶ τί βγάζεις, ἀσβέστη;

Πανεπιστήμιον

Καὶ ἀσβέστη καὶ τοῦβλα καὶ κούτσουρα καὶ λόγους. Προπάντων λόγους εἰς τὰ Προπύλαια! Πῶς δὲν μ' ἄκουσες καμὰ φορά;

Ἐνωμοτάρχης

Πῶς, σ' ἄκουσα πολλές φορές νὰ βγάζεις τὸν κόρακα.

Πανεπιστήμιον

Τὴν κουκουβάγια, νὰ λές. Αὐτὴ εἶναι τὸ ἔμβλημα!

Ἐνωμοτάρχης

Νὰ τὸ χαιρέσει.

Πανεπιστήμιον

Εὐχαριστῶ.

Ἐνωμοτάρχης

Τίποτα! Καὶ αὐτὸ τὸ μικρὸ ποὺ σέρνεις, τί εἶναι;

Πανεπιστήμιον

Εἶναι παιδί δικό μου. Τὸ νέον Πανεπιστήμιον, τὸ Δομπόλειον... Ἄνετράφηκε στὴ Ρωσία μὲ χρήματα ποὺ εἶναι κατατεθειμένα στὴν Τράπεζα.

Ἐνωμοτάρχης

Μὲ ρούβλια ρούσικα; Μπὰς καὶ εἶναι μαλλιάρῳ²;

Πανεπιστήμιον

Τὶ λές, χριστιανέ μου; Μετατόπισε ἀπὸ τὴ θέση σου! Τὸ κουρεῦν δυὸ φορές τὴν ἔβροχάδα!

Ἐνωμοτάρχης

Καὶ τώρα τι τοὺ κάνεις; Τὸ μαθαίνεις γράμματα;

Πανεπιστήμιον

Ἄστειεύεσαι; Τὸ μόνο πράγμα ποὺ δὲν μαθαίνω στοὺς ἄλλους, εἶναι τὰ γράμματα.

Ἐνωμοτάρχης

Τὶ τοῦ κάνεις, λοιπόν;

Πανεπιστήμιον

Τὸ βγάζω ἔξω καὶ τὸ μαθαίνω πῶς νὰ φέρεται.

Ἐνωμοτάρχης

Εἶμαι περίεργος ν' ἀκούσω αὐτὸ τὸ μάθημα.

Πανεπιστήμιον

Εὐχαριστῶς! Εἶπαμε λοιπόν, μικρὸ μου, ὅτι δὲν [...]³

Δομπόλειον

Ναί, μαρὰ.

Ἐνωμοτάρχης

᾿Ωραϊά, παιδί μου. Ἐτσι προφυλάττεις καὶ τὰ μάτια σου.

Πανεπιστήμιον

Θ' ἀνοίγεις ὅμως τὰ κεφάλια τῶν φοιτητῶν μὲ τὶς μαγκοῦρες.⁴

Δομπόλειον

Ναί, μαρὰ.

Ἐνωμοτάρχης

Βέβαια! Γιὰ νὰ μπαίνει εὐκολότερα μέσα τους ἡ τύφλα.

Πανεπιστήμιον

Θ' ἀναμειγνύεσαι εἰς τὰ πολιτικά.

Δομπόλειον

Ναί, μαρὰ.

1. Τὸ Πανεπιστήμιον ἐμφανίζεται μὲ μορφὴ ὄριμης γυναίκας, ἐνῶ τὸ Δομπόλειον ὡς ἀνήλικο παιδάκι. Ὁ Ἐνωμοτάρχης ποὺ εἶναι περήφανος γιὰ τὶς ἐρωτικές του κατακτήσεις ἀνάμεσα στίς παραμάνες τοῦ Ζαπτείου, ξαφνιάζεται δταν γιὰ μιὰ στιγμὴ νομίζει πὼς βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ παραμάνη ποὺ δὲν εἶχε προσέξει προηγουμένως.

2. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ βασίλισσα Ὀλγα ἐπιχείρησε τὴν μετάφραση τῶν Ἐδαγγελίων, ἡ κατηγορία πὼς οἱ «μαλλιάρῳι» χρηματοδοτοῦνται μὲ ρούσικα ρούβλια ἀπὸ τοὺς πανολαβιστικοὺς κύκλους, ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς μονιμότερες καὶ χυδαίστερες συκοφαντίες ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἐναντίον τους οἱ καθ' ἑαυτοὺς ἀνοίγεις.

3. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει ἕνα μικρὸ κενὸ στὸ χειρόγραφο. Λεῖπει μιὰ φράση ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «δὲν θὰ ἀνοίγεις βιβλίον ποτὲ» ἢ κάτι ἀνάλογο.

4. Οἱ μαγκουροφόροι φοιτητὲς ἦταν ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῶν συλλαλητηρίων τῆς ἐποχῆς.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

<i>Πανεπιστήμιον</i>	Θὰ ποδοκροτεῖς τοὺς καθηγητὰς καὶ θὰ στέλνεις τὰς ὑφηγητριάς στὴν κουζίνα. ⁵
<i>Δομπόλειον</i>	Ναί, μαμά.
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Στὴν κουζίνα βέβαια. Γιὰ νὰ προαχθεῖ καὶ ἡ μαγειρική τοῦ τόπου.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Θὰ συζητεῖς ἀδιακόπως γιὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ⁶ καὶ κάθε τόσο θὰ κάνεις στάσεις. ⁷
<i>Δομπόλειον</i>	Ναί, μαμά.
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Σωστό... Νὰ κάνεις στάσεις γιὰ νὰ προοδεύσεις. Ἔτσι κι ὁ τροχιόδρομος! Κάνει στάσεις καὶ πάει ἐμπρός.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Πῶς σοῦ φαίνεται;
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Ξεφτέρι θὰ βγεῖ. Ἄσπρα ⁸
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Τὴ σοφία ξεροψήνω σὲ καμίνι φλογερό.
<i>Δομπόλειον</i>	Ἄπαράλλαχτο θὰ γίνω καὶ ἐγὼ μὲ τὸν καιρό.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Κούτσουρα, δαυλιὰ καημένα κάθε χρόνο ξεπετῶ.
<i>Δομπόλειον</i>	Θὰ ῥθουν τώρα καὶ σὲ μένα καὶ χωρὶς νὰ τοὺς ζητῶ.
<i>Οἱ δύο</i>	Σ' ἐμᾶς τὰ δυὸ ἀδελφωμένα τώρα ἀπὸ παντοῦ θὰ τρέχουν οἱ χαζοὶ κι ἂν μένουν καὶ ἀστράβωτοι στὴ χώρα, θὰ τοὺς στραβώνουμε τὰ δυὸ μαζί.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Στὰ ψηλά μου κεραμίδια κουκουβάγιες κελαηδοῦν.
<i>Δομπόλειον</i>	Ἄπὸ τώρα ζώνουν φίδια τοὺς γαιβροὺς ποὺ μὲ ζητοῦν.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Ἔχω τόσες ἔδρες κῆρες ὅπου κλαίουν καὶ θηρηνοῦν
<i>Δομπόλειον</i>	Οἱ δικές μου οἱ καλομοῖρες τοὺς μνηστῆρες ¹⁰ τυραννοῦν.
<i>Οἱ δύο</i>	Σ' ἐμᾶς τὰ δυὸ ἀδελφωμένα τώρα ἀπὸ παντοῦ θὰ τρέχουν οἱ χαζοὶ κι ἂν μένουν καὶ ἀστράβωτοι στὴ χώρα θὰ τοὺς στραβώνουμε τὰ δυὸ μαζί.

5. Τὸν Μάρτη τοῦ 1911 ἔκανε ἔναρξη τῶν μαθημάτων τῆς στὸ Πανεπιστήμιον ἡ πρώτη ἑλληνίδα Ὑφηγητρία τῆς Ἱατρικῆς Ἀγγλικῆς Παναγιωτάτου. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τῆς ἐπιφύλαξαν οἱ ἀντιδραστικοὶ φοιτητὲς ἦταν τρομαχτική. Ὅλη τῆ διάρκεια τῆς παράδοσης θορυβοῦσαν, ποδοκροτοῦσαν καὶ ἀσχημονοῦσαν φρονάζοντας ἀπὸ κάτω πῶς ἡ θέση τῆς ἦταν «στὴν κουζίνα», νὰ τηγανίζει κερτεδάκια καὶ νὰ περιποιεῖται μωρὰ. Ἀπὸ ὅστος ἔφερε μὲ ψυχραμία σὲ πέρας τὴν πρώτη παράδοσή της καὶ δέχτηκε καὶ τὰ συγκαταστήματα τοῦ Βενιζέλου ποὺ ἦταν παρών. (Περιγραφή τῶν ἐπεισοδίων στὴν ἐφημ. *Σκρίπ*, 18 τοῦ Μάρτη 1911, καὶ στὸ περιοδικὸ *Πινυκοθήκη*, τεύχ. Ἄπρ. 1911, σελ. 41.)

6. Τοὺς 3 πρώτους μῆνες τοῦ 1911, μὲ ἀφορμὴ τὴν προετοιμασία τοῦ νέου Συντάγματος ἡ διαμάχη γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα βρισκόταν σὲ μεγάλη ἔξαρση. Τὸν Γενάρη ὁ καθηγητὴς Γ. Μιστριώτης ζήτησε νὰ μπει στὸ Σύνταγμα διάταξη ποὺ νὰ ὀρίζει ὅτι ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους εἶναι ἡ καθαρεύουσα (*Σκρίπ* 18. I. 1911). Στὶς 14 τοῦ Φλεβάρη 100 φοιτητὲς τῆς φιλολογίας προκάλεσαν ἐπεισόδια, προσπαθώντας, χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ εἰσχωρήσουν στὴ Βουλὴ. Δυὸ μῆρες ἀργότερα ἔγινε συλλαλητήριον στὰ Προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου στὸ ὁποῖο πήραν μέρος «ὑπερχίλια» ἄτομα (*Σκρίπ* 17.2.1911). Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ἦλθε νὰ ἐνισχύσει τὴ

θέση τῶν καθαρευουσιάνων μὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μιστριώτη. Ἡ συζήτηση στὴ Βουλὴ ποὺ εἶχε ἐπανειλημμένα ἀναβληθεῖ ἔγινε τελικὰ στὶς 25 τοῦ Φλεβάρη. Μὲ ἀφορμὴ δηλώσεις τοῦ Παλαμᾶ ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ὁ Κουλουμβάκης ζήτησε νὰ μπει στὸ Σύνταγμα, ἄρθρο 3, παράγραφος ποὺ νὰ ἀποκλείει ἀπὸ τὴς δημόσιες θέσεις ὅσους θορυβοῦν «κατὰ τῆς ἐπίσημοι γλώσσας». Στὶς 28 τοῦ Φλεβάρη ἔγινε νέο ὄγκωδες συλλαλητήριον τῶν καθαρευουσιάνων καὶ πορεία πρὸς τὸ γραφεῖο τοῦ Βενιζέλου. Στὸ τέλος ἐπικράτησε ἡ «συμβιβαστικὴ» λύση τοῦ Βενιζέλου, νὰ προστατευτεῖ στὸ νέο Σύνταγμα ἡ γλῶσσα τῶν Γραφῶν καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους αὐτὴ στὴν ὁποία γράφονται οἱ νόμοι. Τὸ μένος ὅστος τῶν καθαρευουσιάνων δὲν ἔσβησε, παρὰ τὴν οἰσιαστικὴ τους νίκη. Τὸν Μάρτη αὐτοῦ τοῦ χρόνου ἀποφασίζεται νὰ γίνουν ἀνακρίσεις γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ κατὰ πόσο οἱ «μαλλιαροὶ» χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ ἔξωτερικὸ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὰ οὐαβικὰ κράτη. Ὁ Πατριάρχης κυκλοφορεῖ ἐγκύκλιον κατὰ τῶν «ἀνθεθνικῶν» ἐνεργειῶν τῶν «μαλλιαρῶν» καὶ ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Ἀλεξανδρῆς τιμωρεῖ τὸν Παλαμᾶ μὲ ἑνὸς μηνὸς προσωρινὴ ἀπόλυση ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Γραμματέα τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπειδὴ ἔκανε στὸ «Νομιά» δηλώσεις ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Αὐτὰ εἶναι σὲ λίγες γραμμὲς τὰ γεγονότα ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεομοθε-

τηθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ καθαρεύουσα καὶ νὰ ἀποκτήσει συναγματικὴ προστασία, μὴ προστασία ποὺ συνεχίστηκε ἀπὸ τὰ 1911 ὡς τὶς μέρες μας.

7. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν ἦταν τὸ μόνον θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο στασιάζαν οἱ θεριδαῖμοι νεοἑλληνες φοιτητὲς κάθε λίγο καὶ λιγάκι. Στὰ 1911 σημειώθηκαν ἐξεγέρσεις καὶ στάσεις μὲ ἀφορμὴ διάφορους διορισμοὺς καθηγητῶν (*Σκρίπ* 16, 29 καὶ 30 τοῦ Γενάρη 1911, κ.ά.)

8. Ἡ Διοδία Πανεπιστημίου καὶ Δομπόλειου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ τρία τραγούδια τῶν «Παναθηναίων 1911» γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Θ. Σακελλαρίδης ἔγραψε πρωτότυπη μουσική.

9. Ἡ «ἐκκαθάριση» στὸν κρατικὸ μηχανισμό, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἐπανάσταση στὸ Γουδί, ἔγινε ἀφορμὴ νὰ διαγχεῖ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον μεγάλος ἀριθμὸς καθηγητῶν. Στὸ Χημεῖο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς π.χ. ἀπὸ τοὺς ὁκτὼ καθηγητὲς εἶχαν μείνει μονάχα δύο (*Σκρίπ*, 30 τοῦ Γεν. 1911)

10. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911 αὐτοὶ ποὺ εἶχαν ὑποβάλει αἴτηση γιὰ καθηγητικὴ ἔδρα στὰ «δύο» πανεπιστήμια τῆς Ἀθήνας ἔφταναν αἰσιῶς τὸν ἀριθμὸ τῶν 117! Τρεῖς Ἑλληνες καθηγητὲς ὅμως ποὺ μετακλήθηκαν ἀπὸ ἕνα πανεπιστήμια δὲν δέχθηκαν τὴν τιμὴ! (*Πινυκοθήκη*, Σεπτ. 1911, σελ. 144).

Τὸ Τραγούδι τοῦ Βουλευτῆ

Σκηνὴ Δ'

Ἔρχομαι στὴν Ἀθήνα
ἀσίκης Βουλευτῆς
καὶ μὲ προσόντα φῖνα,
τρανὸς ἀνορθωτῆς.

Πάνε πὰ τὰ παλιά,
τὴν Ἀνόρθωση ζητῶ
καὶ κορδόνι κι ἐλιά
τὰ μουτζῶνω τὰ πετῶ!¹

Θὰ γενῶ καὶ ὑπουργός,
ὅπως γίνονται πολλοί,
ἀφοῦ δράσω ἐνεργῶς
μέσα στὴ Διπλὴ Βουλῆ.²

Ἄγορεύω δυνατὰ
κι εἶναι αἱ κρίσεις μου σοφαὶ
καὶ τοῦ κάθε φαφλατᾶ
δὲν μὲ πίνουν αἱ μομφαί.

Ναί, ναί!
Καὶ μὲ τοῦτα καὶ μ' αὐτὰ
Ναί! ναί!
θὰ τραβῶ καὶ τὸ λουφέ!

Ἀνόρθωση μὲ πόνο
ζητῶ καὶ κυνηγῶ
τὸ σύνταγμα μπαλώνω,
μπαλώνομαι κι ἐγώ.

Εὐνομία παντοῦ
νὰ σκορπάμε τὸν παρὰ
στὴν ὑγεία τοῦ κουτοῦ
κι ὄλα πάνε μιὰ χαρά.

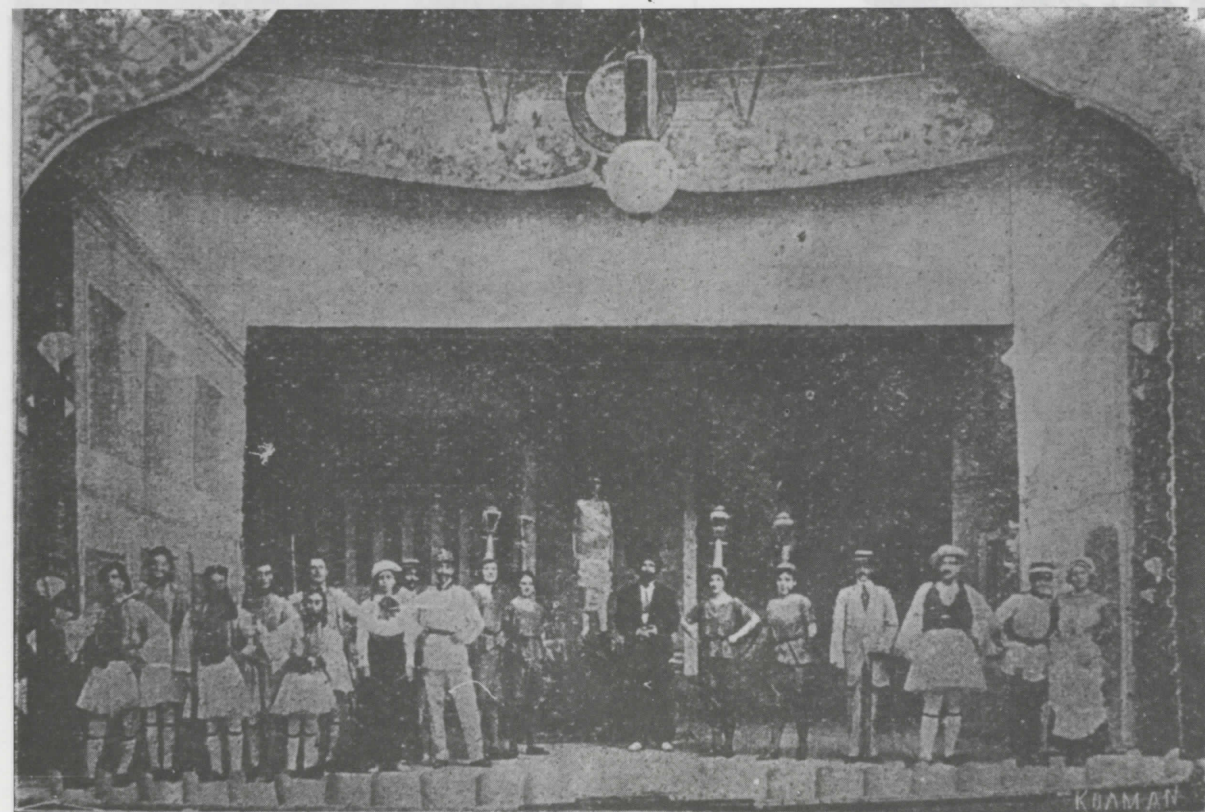
Μὲ καμὰ διακοπή,
μ' ἕνα ὄχι, μ' ἕνα ναὶ
στῶν κοινῶν τὴν προκοπὴ
συνεισφέρω ρεφενέ.

Καὶ μοῦ δίδουν γιὰ καφέ
ρουσφετάκια ζηλευτὰ,
τί τὰ θέλεις ἀδελφέ,
μᾶς χρειάζονται κι αὐτὰ!

Ναί! ναί!
καὶ τραβῶ καὶ τὸ λουφέ—
Ναί! ναί!
καὶ τσεπῶνω δυνατὰ!

1. Μὲ τὴ φράση αὐτὴ ὁ Ἀχιλλέας, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν «νέων ἀνδρῶν» στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, ἐκφράζει τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὰ κόμματα τῆς ἐποχῆς πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1909. «Κορδόνι» ἦταν ἡ λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ Ἐθνικοῦ Κόμματος τοῦ Θ. Δελιγιάννη (ὁ ὁποῖος, λέγεται πῶς κάποτε εἶχε συστήσει στοὺς ψηφοφόρους νὰ τὸν ψηφίσουν «κορδόνι», ὄλοι στὴ σειρά). Ἡ ἐλιά ἦταν τὸ σύμβολο τῆς μεγάλης ἀντίταλης παράταξης τοῦ Τριζοῦτη. Τὸ κορδόνι καὶ ἡ ἐλιά ἐπομένως, ἐκπροσωποῦσαν τὸν χρεοκοπημένο στὰ 1911 παλααιοκομματισμό.

2. Ἡ δευτέρη Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἄρχισε τὶς ἐργασίες τῆς στὶς 8 τοῦ Γενάρη 1911 καὶ ψήφισε τὸ νέο Σύνταγμα ποὺ μῆτρε σὲ ἐφαρμογὴ τὴν 1η Ἰουλίου τοῦ ἴδιου χρόνου. Ἡ «Διπλὴ Βουλὴ» διαλύθηκε τὸν ἐπόμενον χρόνο καὶ ἐκλογεῖ γιὰ ἀπλὴ Βουλὴ διενεργήθησαν στὶς 12 τοῦ Μάρτη 1912. Καὶ αὐτὲς τὶς ἐκλογεῖς τὶς κέρδισε ὁ Βενιζέλος.

Ἡ τελευταία σκηνὴ τῆς πρώτης πράξεως μὲ τὸν κ. Λεπενιώτην

ΕΝΘΥΜΟΙΜΑΙ

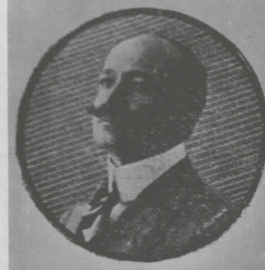

Τηλέμαχος
Λεωνιδίου

Η Ροζαλία Νίκα στον ανδρικό
ρόλο τῶν Δελῶν Ἐσαρχιωτῆ

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΘΗΝΑΙΩΝ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΠΑΜΠΗΣ ΑΝΝΙΝΟΣ

Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΘΗΝΑΙΩΝ.

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ ΖΑΚΕΛΑΡΙΔΗΣ

ΟΙ ΘΙΑΣΑΡΧΑΙ

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΛΕΠΕΝΙΩΤΗΣ

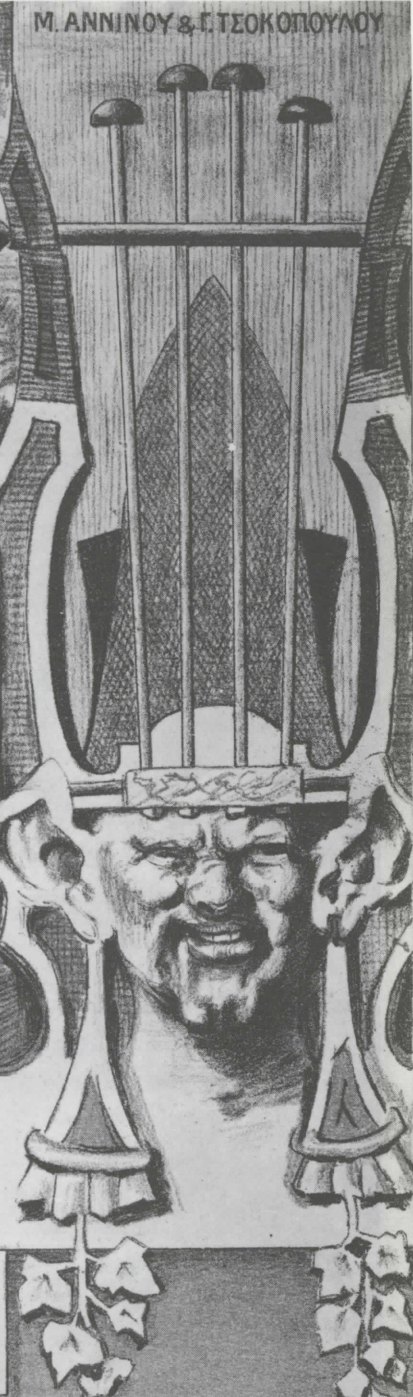
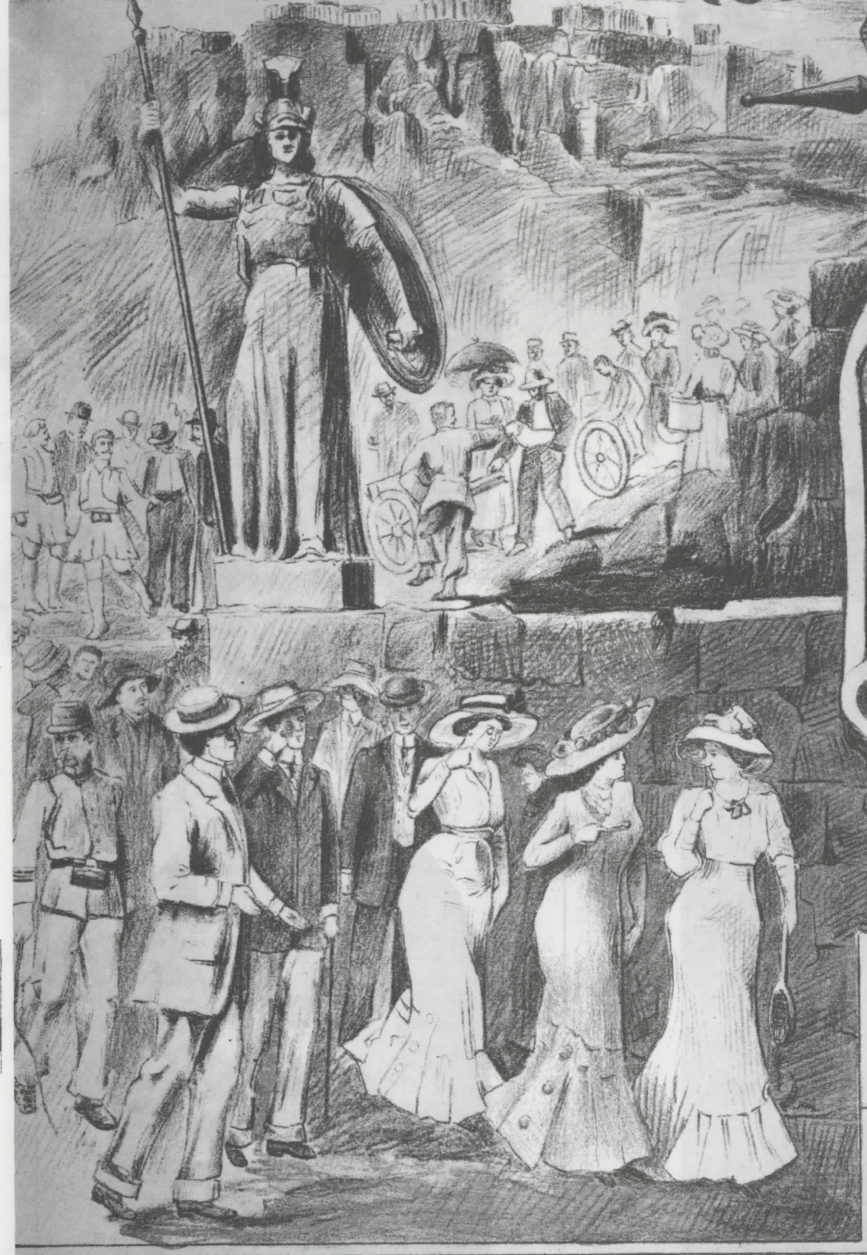
ΕΛΜΟΝΙΟΣ ΦΥΡΣΤ

Ἡ Ἑλένη Φύρσε

ΤΑ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ ΤΟΥ 1910

Μ. ΑΝΝΙΝΟΥ & Γ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΥΩΔΙΑ
ΥΦΗΓΗΤΡΙΑΣ - ΑΕΡΟΠΟΡΟΥ
 ΜΟΥΣΙΚΗ ΔΙ' ΑΣΜΑ ΚΑΙ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΟΝ
Θ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΟΥ
 ΠΡΩΤΟΙ ΕΚΤΕΛΕΣΤΑΙ -
 - ΦΩΤ. ΛΟΥΗ - Α. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ -

ΕΚΔΟΣΙΣ
 ΚΩΝΣΤ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
 ΘΡ. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗΣ
 (ΜΟΥΣΙΚΟΣ)
 15 ΣΤΟΑ ΑΡΕΑΚΕΙΟΥ · 15
 ΑΘΗΝΑΙ.

ΘΕΑΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΕΣΤΕΓΑΣΜΕΝΟΝ

ΤΕΝ-ΤΣΕΝ-ΡΕΝ

ΑΠΟΨΕ ΚΥΡΙΑΚΗ 37 ΦΟΡΑΝ

ΥΠΟΒΡΥΧΙΑΜΕΝΤΕ

ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ

Τρεῖς ἀσλητοί, πεσοῦτο;

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΩΠΑ ΜΟΥ

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

Ἡρ. Χαλιόπουλος;

Κάρτ - ποστάλ

Ἡρ. Χαλιόπουλος;

ΝΑΥΤΗΣ

Ροζαλία Νικά

Ἡ ΦΙΦΤΥ ΤΟΥ

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΕΠΘΕΩΡΗΣΙΣ
 ΠΟΛ. ΑΡΚΑΣ
 (ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ)

εἰς 3 πράξεις καὶ ἄσκητα 20

1908

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

Δωρεὰ Ἰ. Λυκοπούλου

Οί δύο πρωτοπορίες στην ελληνική ποίηση 1930 μὲ '40

τοῦ Mario Vitti

Ἄν ἡ ἰδεολογική σύγκρουση, πὸν ἐντείνεται καὶ ὀξύνεται γύρω στὸ 1930 στὴν Ἑλλάδα, κοιταχτεῖ ἔχοντας κατὰ νοῦ τὴν ἀνασταλτικὴ ἐπέμβαση τῆς 4ης Αὐγούστου στὸν κοινωνικὸ προβληματισμό, θὰ ἦταν μεθοδολογικὸ λάθος νὰ παρασιωπηθοῦν κάποια ζητήματα τῆς ἴδιας περιόδου πὸν ἔχουν λίγο ἢ πολὺ φανερὴ συγγένεια μὲ αὐτὴ τὴν ἰδεολογικὴ σύγκρουση. Τὸ 1936 χωρίζει στὴ μέση τὴ δεκαετία 1930/40/41, τὸ διάστημα δηλαδή πὸν ἡ γενιὰ τοῦ Τριάντα διαφοροποιεῖται καὶ σχηματίζει τὰ γνωρίσματα τῆς τέχνης της. Ὡς τὸ 1936 προχωρεῖ ἀνεμπόδιστα μιὰ ὠρίμανση μὲς στὴν ἰδεολογικὴ σύγκρουση μαρξισμὸς/φιλελεύθερος ἰδεαλισμὸς, πὸν ὀδηγεῖ σὲ καταστάσεις βασικὰ νέες ὅσους ἀργότερα φιμώνονται μοιραία, καθὼς καὶ ἐκείνους πὸν μποροῦν ἀπρόσκοπτα νὰ ἐκφραστοῦν, ἐφόσον δὲν φέρνουν ἀντίρρηση στὸ σύστημα τοῦ Μεταξᾶ. Οἱ συνειδησιακὲς μεταπτώσεις στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ 1936 καὶ μετὰ εἶναι τόσο ποικίλες σὲ ἀποχρώσεις, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ λογοτέχνες καὶ τὸ κάθε ἔργο τους χωριστά. Γι' αὐτὸ κάθε σχηματοποίηση πὸν γίνεται ἐδῶ, γιὰ τὴν μελέτη αὐτῶν τῶν διαδοχικῶν φάσεων, ὀφείλει μόνιμα νὰ συντελεῖται μὲ τὴν ἐπίγνωση τῆς προσωρινότητάς της καὶ μονάχα μὲ σκοπὸ νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἡ τοποθέτηση καὶ ἡ ἀνάπτυξη ἑνὸς ὠριμότερου προβληματισμοῦ, πὸν οἱ νέες καταστάσεις ἐπιβάλλουν σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς σκέψης.

Οἱ δύο πρωτοπορίες

Ἡ ἐξέταση τοῦ θέματός μας μπορεῖ νὰ ξεκινήσει χρονικὰ ἀπὸ ἕνα ἐπεισόδιο διαφωτιστικὸ, πὸν βοηθεῖ νὰ μποῦμε στὸ νόημα τῶν προσανατολισμῶν πὸν ἐπικρατοῦν ἐκείνη τὴ στιγμή στὴν Ἑλλάδα. Τὸ 1933 ἐμφανίζεται σὲ δεύτερη ἔκδοση *Τὸ φῶς πὸν καίει*, πρωτοδημοσιευμένο στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ 1922. Δύο βιβλιοκρισιές δημοσιευμένες γιὰ τὴν ἐπανεκδόση τοῦ ποιητικῶν ἔργου τοῦ Βάρναλη, δηλώνουν τὴν ἀντίστοιχες κατευθύνσεις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Στὸ περιοδικὸ τῆς σοσιαλιστικῆς παράταξης *Νέοι Πρωτοπόροι* (1933, σ. 32-33) γράφει μιὰ κριτικὴ ὁ Ἀσημάκης Πανσέληνος. Στὸ περιοδικὸ *Ἰδέα*, πὸν γεννήθηκε σὺν

ἄμυνα τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ («μιὰ πράξη ἀπαραίτητη, γιὰ τὴν τελευταία χρόνια οἱ μαρξιστὲς δὲν συναντοῦσαν πούθενά καμιὰν ἰδεολογικὴ ἀντίσταση καὶ νομίζανε πὸς εἶναι κύριοι τοῦ πεδίου», ἐξηγεῖ ὁ Θεοτοκάς στὸν Σεφέρη, *Ἀλληλογραφία*, 1975, σ. 88-9), δημοσιεύεται μιὰ κριτικὴ τοῦ Θεοτοκά (1933, σ. 101-7). Ὁ Θεοτοκάς δὲν εἶχε ἰδιαιτέρη εὐαισθησία γιὰ τὴν ποίηση· ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἦταν ἀνυπόκριτος φορέας μιᾶς κριτικῆς συνείδησης, πὸν —γιὰ νὰ συνεννοηθοῦμε— θὰ τὴν ὀνομάσουμε συνείδηση τοῦ φιλελεύθερου ἀστισμοῦ, στὸ ἴδιο μέτρο πὸν ὁ Πανσέληνος ἐκφράζει τὴν μαρξιστικὴ κριτικὴ. Τὰ κριτήρια

πὸν προϋποθέτονται στὶς δύο ἀντιλήψεις εἶναι σαφῆ. Ὁ Πανσέληνος στηρίζει ὅλη τὴ βιβλιοκρισία του στὸ κατὰ πόσο ὁ Βάρναλης ἐκφράζει τὸ προλεταριάτο καί, σὲ δεύτερο λόγο, κατὰ πόσο τὸ προλεταριάτο τὸν κατανοεῖ. Ἡ ἀφετηρία τῆς σκέψης του μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὸ συλλογισμό: οἱ προλεταριακὲς μάζες ἐπαναστατοῦν· ὁ ποιητὴς πὸν ἐκφράζει τὴν ἐπανάσταση τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὁ σωστός ποιητὴς. Τὰ πορίσματα τοῦ Πανσέληνου εἶναι θετικὰ γιὰ τὸν Βάρναλη, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Βάρναλης δὲν δουλεύει τόσο γιὰ τὴν ἀνόρθωση, ὅσο —ἢ, τουλάχιστον, περισσότερο— γιὰ τὸ «ξεχαρβάλωμα τοῦ παλιοῦ κόσμου» (1933, σ. 33).

Ὁ Θεοτοκάς, ἐξετάζοντας τὸ ποίημα, διαπιστώνει ὅτι ὁ Βάρναλης «γεννήθηκε γιὰ νὰ γίνει ἕνας καλὸς λυρικός ποιητὴς, δίχως ἐξαιρετικὴ πνοή, ἕνας ποιητὴς τῆς σειρᾶς τοῦ Λάμπρου Πορφύρα, νὰ ποῦμε» (σ. 102), καὶ ὅτι «τὰ λάσπωσε» ἀπὸ τὴ στιγμή πὸν θέλησε νὰ γίνει προφήτης καὶ νὰ σώσει τὴν ἀνθρωπότητα (σ. 103). Κάνει προπαγάνδα «μὲ δύο τρία παιδικὰ ἀξιώματα» καὶ «λύνει ὀριστικὰ τὰ πιὸ βαθιὰ καὶ πιὸ περίπλοκα προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης» (σ. 105). Ἡ ποίησή του εἶναι «δηθεν πρωτοποριακὴ», ἀλλὰ ἡ πρωτοπορία δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν καρδιά του πὸν «εἶναι γερασμένη, κουρασμένη, τρομερὰ φτωχὴ καὶ ξερὴ» (σ. 106). «Οἱ ἴδιοι οἱ προλετάριοι θὰ τὰ [τὰ γραψίματά του] ἀρνηθοῦνε μὲ μὴ ἀποχτήσουν ἀληθινὴ παιδεία καὶ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα» (σ. 107).

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν ἀντιθετικῶν συμπερασμάτων τῶν δύο φορέων, τοῦ Πανσέληνου καὶ τοῦ Θεοτοκά, ἐκεῖνο πὸν ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς πρωτοπορίας πὸν ἀναδύεται ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεοτοκά. Ὁ Πανσέληνος οὔτε κὰν προβληματίζεται μὲ αὐτὴν, τὴ στιγμή πὸν δὲν κωλύεται νὰ ταυτίσει στὸ πρόσωπο τοῦ Βάρναλη τὴν πολιτικὴ πρωτοπορία μὲ τὴν καλλιτεχνική. Ἡ κοινωνικὴ πρωτοπορία, ὅσο καὶ ἡ καθολικὴ ἐπανάσταση, συνεπάγεται καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη μαρξιστικὴ θεωρία· ὁποῖος ὑπηρετεῖ τὴν κοινωνικὴ πρωτοπορία εἶναι, μὲ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν

πράξη, καλλιτέχνης πρωτοπόρος. Οἱ σοσιαλιστὲς τῆς Ἑλλάδας δὲν ἀμφιβάλλαν οὔτε στιγμή γιὰ τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ τοῦ δόγματος. Παρ' ὅλο τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν σταματήσει τὰ μάτια στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση, ἡ παρουσία μιᾶς καλλιτεχνικῆς ἐπανάστασης πὸν συνοδοιπόρησε ἐκεῖ μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ ἰδεώδη κατάσταση ποιητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας, δὲν τοὺς ἔκανε νὰ ὑποπτευτοῦν, οὔτε πὸν οὔτε μετὰ ἀπὸ τὸ 1934, ὅτι ὑπάρχουν καὶ αἰτήματα καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας πὸν πᾶνε πέρα ἀπὸ ἐκεῖνα πὸν διαπίστωνε ὁ Πανσέληνος στὸν Βάρναλη.

Ἀπὸ τὴ δικὴ του πλευρὰ ὁ Θεοτοκάς, ἂν καὶ ἔχει στόχο τὴν προπαγανδιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Βάρναλη, σὲ ὑστατὴ ἀνάλυση, ἐκεῖνο πὸν βασικὰ προσάπτει στὸ *Φῶς πὸν καίει*, εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πρωτοπορικὴ ποίηση, ἀλλὰ γιὰ ποίηση μέτρια (ἐκεῖ πὸν τῆς ἀναγνωρίζει κάποια ἀξία) μιᾶς καρδιάς κουρασμένης καὶ γερασμένης. Γιὰ νὰ ἐννοήσουμε καλύτερα αὐτὴ τὴν κρίση τοῦ Θεοτοκά, ἂς τὴ συνδυάσουμε μὲ τὴς ἐπιφυλάξεις πὸν ὁ ἴδιος εἶχε διατυπώσει πέντε χρόνια νωρίτερα γιὰ τὸν Καβάφη, ἀντιδρώντας στὴ φήμη του ὡς πρωτοπόρου, πὸν κέρδιζε ἔδαφος ἀνάμεσα στοὺς νέους, καὶ πὸν τὴς συνόψιζε σὲ μιὰ φράση ἀφοριστικὴ: «Ὁ κ. Καβάφης εἶναι ἕνα τέλος κὶ ἡ πρωτοπορία εἶναι μιὰ ἀρχὴ» (1929, *Ἐλεύθερο πνεῦμα*, 1973, σ. 65). Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παρακμιακὴ, γεροντικὴ ποίηση τοῦ Καβάφη, ἔφτανε στὴ διακήρυξη τῆς πρωτοποριακῆς ποίησης ὡς ποίησης τῆς νιότης, ποίησης πὸν τὴν κάνουν «ρωμαλέα παιδιά, γυμνασμένα, μὲ ἐλεύθερες κινήσεις καὶ ζωερὰ χρώματα» (ὁπ. παρ., σ. 69).

Τὸ ἴδιο ἔτος τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Βάρναλη, σὲ ἕνα ἄρθρο πὸν ἐπιγράφεται *Νιότη*, ὁ Θεοτοκάς, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τοὺς στόχους τῶν ἀριστερῶν, τοὺς χλευάζει γιὰ τοὺς «τυραννικούς δογματισμούς τους» καὶ τοὺς ἀπειλεῖ ὅτι ἡ «ζωὴ θὰ δείξει ποῖα εἶναι ἡ καρποφόρα δράση καὶ ποῖα ἡ ἄγονη ἀντίδραση, ποῖοι εἶναι οἱ πρωτοπόροι καὶ ποῖοι οἱ ἀεριστῆδες, οἱ δημόκοποι, οἱ ἀνεδαφικοί καὶ ἀχρηστοὶ θεωρητικοί» (*Ἰδέα*, 1933, σ. 263). Κι ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα καλεῖ τὴν «πιὸ διαλεχτὴ ἐλληνικὴ νιότη» νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὴ ρουτίνα, τὴν μετριότητα, καὶ νὰ ἐπιδοθεῖ μὲ τόλμη στὸ πνεῦμα τῆς περιπέτειας. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ κείμενο ἔχουμε νὰ ἀποκομίσουμε τὸ σύνθημα δραστηριότητας ἀνανέωσης στὴν τέχνη, ταυτιζόμενης μὲ τὰ νιάτα καὶ τὴν τόλμη, σὲ ἀντιδιαστολή, ἐπομένως, μὲ τὸν γεροντισμό. Κείμενα ὅπως αὐτὸ, πὸν σὲ μερικὸς θυμίζει ἐθνικο-σοσιαλιστικὲς θέσεις, συσχετισμένο μὲ λογοτεχνικὲς πραγματοποιήσεις πὸν τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἄρχιζαν πᾶ νὰ ἐμφανίζονται, μαρτυροῦν τὴ συνειδητὴ ἀπόφαση μιᾶς ριζοσπαστικῆς ἀνανέωσης στὴ γενιὰ τοῦ Τριάντα σὲ μιὰ κατεύθυνση ὑγείας, νιότης καὶ ἀπόλαυσης τῆς ἐλληνικῆς φύσης. Τὰ σημάδια τοῦ ξεπεράσματος τῆς παρακμῆς πρὸς μιὰ παρόμοια κατεύθυνση, ἂν δὲν εἶναι εὐδιάκριτα στὰ ποιήματα τοῦ Σεφέρη, πὸν ὡστόσο ἀπὸ τὸ 1928 δηλώνει ὅτι ἔχει βγεῖ ἀπὸ τὸν κλειστὸ χῶρο τοῦ Καρυωτάκη, εἶναι ἀναμφισβήτητα σὲ ἀφηγηματικὰ ἔργα ὅπως ἡ *Ἀργὴ* τοῦ Θεοτοκά καὶ ἡ *Ἐκάτη* τοῦ Κ. Πολίτη, καὶ ἐμφανίζονται στὸν Ν. Ράντο πρὶν ἀκόμη τὰ σταθεροποιήσει ὁ Ἐλύτης τὸ 1935.

Τὴν «παρακμὴ» τὴν καταγγέλλουν καὶ οἱ «ἐπανάστατημένοι» μαρξιστὲς· μέσα στὴν κλειστὴ δομὴ τοῦ κοινωνισμοῦ τους τῆς ἀποδίδουν ὅμως διαφορετικὴ ὄντοτητα, δογματικὴ καὶ θεωρητικὴ. Ταυτίζοντας τὴν καλλιτεχνικὴ παρακμὴ μὲ τὴν παρακμὴ τῆς ἀστικῆς

τάξης, φτάνουν στο συμπέρασμα πώς η ανατροπή της «μπουρζουαζίας» θα επιφέρει με λογική συνέπεια και την ήττα της καλλιτεχνικής παρακμής. Πάνω σ' αυτόν τον άφηρημένο συλλογισμό έφησυχάζουν οι σοσιαλιστές και δεν βλέπουν την ανάγκη για μια προσπάθεια να ξεπεραστεί η παρακμή στην τέχνη με μέσα πιά στενά καλλιτεχνικά, που άφορουν δηλαδή την «μορφή», τη «φόρμα». Για να εξηγήσω με ένα παράδειγμα τα όσα λέγω, προσφεύγω στην περίπτωση του Μαγιακόφσκη, που στη Ρωσική Έπανάσταση έπαιξε ρόλο συγχροτημένου, καθολικού επαναστάτη, τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη «φόρμα». ¹ Ο Μαγιακόφσκη όμως έμεινε άγνωστος και άνεπιτάχυντος από τους Έλληνες σοσιαλιστές σε χρόνια που ο ίδιος θα τους προηγουμένως να δημιουργήσουν μια τέχνη πραγματικά πρωτοποριακή. Αν στη γειτονική Τουρκία εμφανιζόταν η μεσογειακή έκδοχή του Μαγιακόφσκη στο πρόσωπο του Ναζίμ Χικμέτ, και οι Έλληνες ομοϊδέατες του χαιρέτιζαν ένθουσιωδώς σε αυτόν τον επαναστάτη και ποιητή (Αναπληρωτής, «Ναζίμ Χικμέτ, Τοῦρος επαναστάτης ποιητής», *Πρωτοπόροι*, 1931, σ. 420-1), αναφέροντας στίχους του με «ταξικό σαρκασμό», δεν μπαίναν όμως σε καμιά ύποψια για το τι θα γινόταν με έναν Μαγιακόφσκη/Χικμέτ Έλληνα.²

Αυτή η ύποψια που έλειψε από την άριστη παράταξη στο χώρο της ποίησης, και η αδράνεια στον καλλιτεχνικό τομέα γενικά, στοίχισε αρκετά ακριβά στους σοσιαλιστές αλλά και στην ελληνική λογοτεχνία στο σύνολό της, επιβραδύνοντας την ώριμάνση της. Μέσα στον χαμένο αυτό χρόνο, ο ποιητικός χώρος, που έμεινε άκαλυπτος και διάθεσιμος, μπήκε στη σφαίρα επίδρασης της άλλης πρωτοπορίας, της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας του άσσιαμού, προωθώντας έτσι έναν προβληματισμό που έμενε αδιάφορος μπρός στην κοινωνική υπόσταση της ποίησης, απομακρύνοντας με τον τρόπο αυτό την ώρα που θα γινόταν η σύνθεση.

Ο Ρίτσος ανάμεσα στην διανοητικότητα και την έλιτ

Η συλλογή *Τρακτέρ* του Γιάννη Ρίτσου δημοσιεύεται το 1934 και περιέχει ποιήματα γραμμένα ανάμεσα στο 1930 και το '34, καθώς ο ίδιος δηλώνει στον συγκεντρωτικό πρώτο τόμο *Ποιήματα* (1961). Τα κείμενα αυτά, που μοιράζονται σε τρεις ομάδες, δεν θα ξεταστούν εδώ παρά μονάχα ως εκδήλωση που πραγματοποιείται από ένα νέο ποιητή, νεοφώτιστο στον μαρξισμό, και που παίρνει τις ευθύνες του για πρώτη φορά μπρός σε ένα ευρύτερο κοινό. Το πόσο σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η εμφάνιση αυτή του Ρίτσου γίνεται κατανοητό από τον αντίκτυπο που είχε άμεσα, προκαλώντας την αντίδραση του Α. Καραντώνη και την άδιστακτη ένταξη του ποιητή στην προλεταριακή και πρωτοποριακή λογοτεχνία από το κομμουνιστικό περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι*.

Πέρα από όσα μās λέγει ο ίδιος ο ποιητής για τον εαυτό του, μέσα στα ποιήματά του, δεν ξέρουμε πολλά. Τις όδυνηρες προσωπικές και οικογενειακές του συμφορές ο Ρίτσος τις εξιστορεί στο ποίημα/γράμμα «Στον πατέρα μου», γραμμένο στη Σωτηρία με προοίμιο το *Δαφνί*. Από εκεί και πέρα ποιος ήταν ο καλλιτεχνικός εξοπλισμός του, μόνον η ανάλυση μπορεί να το διαπιστώσει, τόσο αναφορικά με το ιδεολο-

γικό/μορφωτικό ύλικό,³ όσο και αναφορικά με τα εκφραστικά μέσα.

Για τον Καραντώνη ως δεσπόζουσα «επίδραση» στον Ρίτσο έγινε άμεσως λόγος άπροκάλυπτα από τον Α. Καραντώνη, που μάλιστα άμεσα μετά από την κριτική του (*Τα Νέα Γράμματα*, αρ. 7 - 8, Ιούλιος - Αύγουστος 1935, σ. 439-41), έγραψε τη μελέτη που καταδικάζει τον καρυωτακισμό («Η επίδραση του Καραντώνη στους νέους», *Τα Νέα Γράμματα*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1935, σ. 478-86). Τείνω μάλλον να πιστέψω ότι η συλλογή *Τρακτέρ* έδωσε την τελική ώθηση στον Καραντώνη να καταδικάσει τον καρυωτακισμό, πετυχαίνοντας έτσι να σαρώσει «όλόκληρη λεγεώνα νέων στιχογράφων» και μαζί την κομμουνιστική πρωτοπορία. Ένα τεκμήριο αυτής της πρόθεσής του είναι ότι μέσα στα πολλά παραδείγματα «παρωδίας της τέχνης» του Καραντώνη που παραθέτει (σ. 485), πάμπολλα είναι παρμένα από το *Τρακτέρ* του Ρίτσου, δίχως πουθενά να αναφέρεται ούτε το όνομα του Ρίτσου ούτε ο τίτλος της συλλογής.

Γιώργος Θεοτοκάς

Ο Α. Καραντώνης, ξεχωρίζοντας τη συλλογή του Ρίτσου για να την κρίνει, της άποδίδει με αυτή την προτίμηση μια σημασία που δεν άπαντά σε άλλους νέους που καρυωτακίζουν. Δεν υπάρχει άμφιβολία ότι η σημασία αυτή οφείλεται στις ιδεολογικές διαστάσεις που αναγνώρισαν άδιστακτα και οι μὲν και οι δὲ στη συλλογή. Ο Καραντώνης δεν άμφισβητεί, επιδεικτικά, την ειλικρίνεια του Ρίτσου και την «έξομολόγησι» και τους «δραματισμούς της καινούριας κοινωνίας», για να προλάβει την κατηγορία ότι είναι πολιτικά προκατελιημένος. Στόχος του είναι η έξουδετέρωση του Ρίτσου ως ποιητή, ώστε να του αφαιρέσει την «πρωτοποριακή» υπόσταση στο χώρο της τέχνης. Πιά κάτω ο Καραντώνης θίγει δύο άλλα σημεία. Καταρχήν ψέγει τον καρυωτακισμό στον Ρίτσο, που «άπό τη φύση του επιβάλλει στους όπαδούς του την άναγωγή του σχετικού στο άπόλυτο και του συγκεκριμένου στο άφηρημένο» (σ. 440), που άναστέλλει την άμεσα έπασή με τη φύση και τη ζωή, και που «παρέλυσσε τις καλλιτεχνικές του δυνάμεις, ξέρανε το δέντρο της καρδιάς του». Το άλλο σημείο που θίγει είναι ο παθητικός θαυμασμός του στον κομμουνισμό: «Ο κ. Ρίτσος δεν μεταβαίνει στον κομμουνισμό από πληθυσμό έσωτερικής ζωτικότητας, αλλά παρακινημένος από την άπελπισία των παραλυτικών που καταφεύγουν στις θαυματουργές εικόνες».

Ο άλλος τρόπος αντιμετώπισης των ποιημάτων του *Τρακτέρ* που ενδιαφέρει εδώ είναι των σοσιαλιστών. Προέρχεται από την Άλεξάνδρα Άλαφούζου, «ξεχωριστή συνεργάτρια» ρωσικής παιδείας, του περιοδικού *Νέοι Πρωτοπόροι*. Η βιβλιοκρισία (*Ν.Π.*,

αρ. 10, Οκτώβριος 1935, σ. 434-5) προηγήθηκε χρονικά από ένα κύριο άρθρο της ίδιας στο ίδιο περιοδικό, «Η θέση μας πάνω στη λογοτεχνία» (αρ. 6, Ιούλιος 1935, σ. 121-3), που άποτελεί την έπίσημη θεωρία του μαρξιστικού περιοδικού και συνάμα τα κριτήρια που διέπουν τη βιβλιοκρισία. Το θεωρητικό αυτό άρθρο, προγραμματικό στη βάση του, δηλώνει την «άπόλυτη άνάγκη μιας καθοδηγητικής γραμμής για την προλεταριακή λογοτεχνία που γεννιέται στον τόπο μας», και καταδικάζει την «τέχνη για την τέχνη», την «ουδέτερη» τέχνη, ύποστηρίζοντας την ένταξη της τέχνης στην «πάλη», στον «πολιτικό άγώνα» του προλεταριάτου.

Με αυτή τη θεωρητική άφετηρία, είναι έπόμενο το κύριο βάρος της κριτικής να πηγαίνει στην καταμέτρηση του βαθμού μαρξιστικότητας, άς πούμε, του νεαρού κοινωνικού πρωτοπόρου. Η Άλαφούζου φαίνεται γενικά ίκανοποιημένη από την κατάκτηση του Ρίτσου, που, «ξεκινώντας από τον άκρο ίντιβιντουαλισμό της μικροαστικής μορφής», φτάνει «στην χαρούμενη άλήθεια του Κομμουνιστικού Σοσιαλισμού». Παραμερίζοντας τα πρώτα ποιήματα, που έμπεριέχουν και μια «αυτοκριτική», η όποια ματαιώνει μια δική της ιδεολογική κριτική, η Άλαφούζου έξηγει ότι τα τελευταία «δείχνουν κάπου κάπου πώς ο Γιάννης Ρίτσος δεν μπήκε ακόμα όριστικά στη φιλοσοφία του Μαρξισμού - Λενισμού». Σ' αυτό το σημείο η κριτικός διατυπώνει μια παρατήρηση άνάλογη με του Καραντώνη: ο Ρίτσος μιλά για τον Μάρξ σαν να πρόκειται για ένα άνασπίντεχο θαύμα: «γενικά οι ύπερφυσικές δέθεν ιδιότητες του τον κάνουν ένα είδος ειδώλου προλεταριακής λατρείας». Η Άλαφούζου δεν σταματά όμως στο ιδεολογικό περιεχόμενο, προχωρεί και στην «καθαρά καλλιτεχνική πλευρά» του Ρίτσου ψέγοντας την «ποιητική του γλώσσα, που άποτελεί και το πιά μεγάλο τεχνικό έλάττωμα στους στίχους του, παρά το πλούσιο λεκτικό του». Άποδοκιμάζει τα «άντικαλλιτεχνικά νοητικά παραφορτώματα των φράσεων, που δεν βαθαίνουν, όπως νομίζει ο ποιητής, αλλά συσκοτίζουν το κύριο νόημα», και τη «συνταχτική στρουκτούρα» που «κάποτε είναι τόσο στρυφή, τόσο σκοτεινή και μπρεδεμένη, που χρειάζεται μια όρισμένη νοητική προσπάθεια από μέρος του άναγνώστη για να μπει στο νόημα». Στο τρίτο μέρος, η Άλαφούζου, με το κριτήριο «η λογοτεχνία από το προλεταριάτο για το προλεταριάτο», άνησχει ότι αυτά τα προσκόμματα θα καταστήσουν «άπρόσιτη στις πλατιές μάζες άναγνωστών» την ποίηση του Ρίτσου, καλώντας τον «ποιητή επαναστάτη» να «σχεφτεί έπίμονα και σοβαρά πάνω (...) στις θέσεις του Λένιν» για την τέχνη, που οφείλει να προορίζεται για τις εργατικές μάζες.

Με θεωρητικές άφετηρίες διαφορετικές, αντίθετες (ό ένας καταδικάζοντας, η άλλη κοιτάζοντας να ένθαρρύνει ένα νέο ποιητή που δουλεύει για την επανάσταση), και οι δύο κριτικοί (ο πρώτος άθελά του, η άλλη έσκεμμένα) σπρώχνουν τον Ρίτσο να ξεπεράσει τον καρυωτακισμό,⁴ να δραπέτεψει από τον κλειστό χώρο του μικροαστικού κακόμοιρου νοικοκυριού.

Ο Ρίτσος, παράλληλα με τα ποιήματα του *Τρακτέρ*, δοκίμασε, εκτός από τη λύση του αυτοσαρκασμού,⁵ που τον πήρε από τον Βάρναλη και τον ένοχουσε με τον Καραντώνη, και άλλους τόπους, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε στις *Πυραμίδες* (1935) που περιέχουν ποιήματα των έτων «1930-1935», καθώς δηλώνει ο ίδιος στην έκδοση *Ποιήματα Α*, 1961.

Όσοσο κάτι το πιά έντονο, πιά όργανικά σημαντικό συμβαίνει κοντά στο 1935/36, μαρτυρώντας μια ριζική θέληση άλλαγής. Ο ποιητής στο τεύχος του Μαρτίου 1936 δημοσιεύει στα *Νέα Γράμματα* «Τρία ποιήματα». Τα ποιήματα αυτά όρθά θεωρούνται από τον Γ. Π. Σαββίδη «δημόσια προσχώρηση του Ρίτσου στην μη παραδοσιακή ποιητική» (Κ. Καραντώνης, *Ποιήματα και πεζά*, 1972, σ. λ' σημ. 1), και άποτελούν έτσι μια άποφασιστική άλλαγή στην πορεία του. Δίχως να άναφέρει τα «Τρία ποιήματα» στα *Νέα Γράμματα*, ο Κώστας Κουλουφάκος (Άντί, αρ. 23, 19 Ιουλίου 1957, σ. 27), τοποθετεί και αυτός στο 1935 την τροπή «πρός άλλες κατευθύνσεις», άποδεχόμενος τη χρονολογία 1935 που ο Ρίτσος δηλώνει στο τέλος του ποιήματος «Ο ξένος», στην επανέκδοση του 1961 (*Ποιήματα Α*). Το πρώτο κομμάτι αυτού του ποιήματος είναι ένα από τα τρία που δημοσιεύτηκαν στα *Νέα Γράμματα* το 1936 με ψευδώνυμο, και περιέχεται έπίυνμα στη *Δοκιμασία* το 1943.

Δεν υπάρχει άμφιβολία ότι οι κριτικές για το *Τρακτέρ*, του Καραντώνη και της Άλαφούζου, προξένησαν κάποιο προβληματισμό στον Ρίτσο αναφορικά με την παρατέρα πορεία του, και είχαν τελικά μια έκβαση θετική και άποτελεσματική. Πρέπει να θεωρήσουμε ως θετικά έρεθίσματα —προεκιμένον για μια ιδιοσυγκρασία μεγάλης ευαισθησίας και δεκτικότητας, σαν του Ρίτσου— δίπλα στις δύο κριτικές, και τα ποιήματα που, με στόχους διαφορετικούς από τους δικούς του, οι Σεφέρης, Άελύτης, Σαραντάρης δημοσίευσαν στα *Νέα Γράμματα* το 1935. Παρά την άνορθόδοξη διαδικασία της εμφάνισης του Ρίτσου στα *Νέα Γράμματα* το 1936, που μόνον έπιφανειακά μοιάζει πρόκληση ή φάρα, στην ούσία η δημοσίευση αυτή δηλώνει την άπόφαση του Ρίτσου να ένταχτεί στο ίδιο άνανεωτικό ρεύμα μ' έξι νέους, παρά το άσυμβίβαστο της ιδεολογίας. Ο Ρίτσος έντονα άναζητούσε έναν τρόπο να βγει από τον παλαμισμό - καρυωτακισμό - βαρναλισμό, καταβάλλοντας ήδη στις *Πυραμίδες* δραματικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση κατάκτησης της «χαράς», ως θέματος και ως έκφρασης. Χαρακτηριστική μαρτυρία προς την κατεύθυνση αυτή είναι το ποίημα «Ωδή στη χαρά», όπου δοκιμάζει και ένα μέτρο με χαρούμενο ρυθμό («Ω νιότη, ό Χαρά, / Σου σπέρνονται οι κάμποι / μ' άστέρων σπορά, / και λιώνει την κάμψη / το φως του Βορρά...»). Με τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, τον Μάη του 1936, η άκαριαία έμπνευση στον *Επιτάφιο* τον βρίσκει άκόμη άπροετοιμάστο. Το ποιητικό όργανο που πάει να σχηματιστεί με τα «Τρία ποιήματα» στα *Νέα Γράμματα* τον Μάρτη 1936, δεν άντέχει ακόμα στον κλονισμό που αϊφνιδιάζει τον ποιητή, που όστόσο αισθάνεται την άνάγκη να μιλήσει, παρά την κρίσιμη στιγμή της ποίησής του. Να γυρίσει πίσω, δεν μπορεί. Παρά την παράλληλη διάθεση της σειράς «Γράμματα για το μέτωπο» (*Πυραμίδες*), όπου μια μίνα με λυγμούς έκφράζει τον πόνο της, ο Ρίτσος δεν έπιστρέφει στον ένδεκασύλλαβο που εκεί χρησιμοποιεί. Το *τραγούδι της άδελφής μου* με τον έλεύθερο στίχο του έγκυμονείται άκόμη. Τελικά, μέσα από άναστολές, δραστήριες παισοδήποτε άλλα για μās άνεξερευνητες, ο Ρίτσος βρίσκει την ασφάλεια στη δημοτική έκφραση του δεκαπεντασύλλαβου, που προσφέρεται έξις στο μοιρολόγι και στη διαμαρτυρία. Το γλωσσικό του όργανο σημειώνει, με την πρόφραση της δημοτικότητας, μια παλινοδία, η τουλάχιστον μια στασιμότητα ή προσπάθεια άνανέωσης άναστέλλεται και η παλαμική έπιβίωση παρατείνεται.

‘Ο Νικήτας Ράντος όλοκληρωμένος πρωτοπόρος;

Στά 1935/36 ο Ρίτσος αποτελεί την πρώτη περίπτωση ποιητή που, άνηκοντας χρονολογικά στη γενιά του Τριάντα, αποκτά την επίσημη αναγνώριση ότι είναι «προλεταριακός» ποιητής. Για να καταξιωθεί με τον τίτλο του πρωτοπόρου, ο μαρξιστικός δογματισμός δεν του ζητά πολλά. Παρά την επιτυχία του αυτή, ο Ρίτσος στα χρόνια 1935/36 καταβάλλει την έντατική προσπάθεια, στην οποία αναφέρθηκε, να ενισχύσει τη θέση του προλεταριακού πρωτοπόρου με επιδιώξεις που τὰ ίδια χρόνια ή καλλιτεχνική πρωτοπορία επιτυγχάνει στο πλαίσιο του άστισμού.⁷

Σ’ αυτό το σημείο πρέπει να γίνει λόγος για τον Νικήτα Ράντο/Ν.Σπιέρο/Ν.Καλαμάρη/Ν. Calas, που κατέχει μιάν άβολη θέση ανάμεσα στις δύο πρωτοπορίες. ‘Ο Νικήτας Ράντος, που ύπογράφει έτσι τὰ ποιήματά του, και με τὸ ὄνομα Σπιέρος τὰ κριτικά του κείμενα, είναι μιὰ προσωπικότητα που τὰ χρόνια μετά τὸ 1932 ἀνάπτυξε ἔντονη δραστηριότητα γὰ τὴν ἀνανέωση τῆς ποίησης. Μερικὰ ποιήματά του τροφοδοτοῦνται ἀπὸ ἐπαναστατικὴ προλεταριακὴ διαμαρτυρία καὶ διατυπώνονται σὲ ἐπαναστατικὴ γλῶσσα. Συνδυάζει ἔτσι, ἀρμονικὰ καὶ ἀβίαστα, τὴν ἰδεολογικὴ πρωτοπορία τῶν μαρξιστῶν με τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία τοῦ άστισμοῦ. Προξενεῖ, γι’ αὐτὸ, κάποια ἀπορία πῶς αὐτὸν τὸν πρωτοπόρο τὸν ἄφησαν ἔξω ἀπὸ τὴ σκοπιμότητά τους οἱ ἐπίσημοι μαρξιστές, ἐνῶ, πάλι, ὁ άστισμός, ἐντοπίζοντας σ’ αὐτὸν ἕναν ἐπικίνδυνο ἐπαναστάτη, τὸν χτύπησε ἀδίστακτα. Μιὰ ἐρημνεία γιὰ τὴ διπλὴ αὐτὴ ἐπιφυλακτικότητα, σὲ δύο μέτωπα, μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πιθανὴ ἀνεξαρτησία του, ἢ μάλλον ἡ ἄρνηση ὑποταγῆς καὶ σὲ ἕνα καὶ σὲ ἄλλο κατεστημένο.

Στις κριτικές του μελέτες, ὁ Ράντος ἀπὸ τὴ μιὰ δηλώνει ὅτι «σὲ ἐποχὴ ὅπου τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐλπίδα δονοῦν τὶς βαθύτερες χορδές, αὐτὰ τὰ αἰσθηματικά θὰ ἐκφράζει ἡ τέχνη» (‘Ο κύκλος, 1, 1932, σ. 136), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως εἶναι ἰκανὸς νὰ ἐνδιαφερθεῖ με συμπάθεια γιὰ τὸν Τ. Παπατσώνη («Ένας μεταφυσικός ποιητής», Νεοελληνικά Γράμματα, 6 Ὀκτωβρίου 1935, σ. 3). Οἱ σκέψεις του γιὰ τὸν Καβάφη εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ τολμηρὲς καὶ πρώιμες (‘Ο κύκλος, 2, 1932, σ. 98-126). Εἶναι ὁ πρῶτος πὸν ταύτισε τὴν περίπτωσή τοῦ Καβάφη με τὴν περίπτωσή τοῦ Ἐλιοτ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος ἐκφράζουν τὴν παρακμὴ τῆς άστικής τάξης. Μιὰ διαπίστωση ὀξεία καὶ γενναία γιὰ τὴν εὐρύτητά της, ὅπως ἡ ἀκόλουθη, εἶναι σπάνια στὰ χρόνια αὐτά: «Ἡ ποίηση προχωρεῖ σήμερα με τὰ βαριά λόγια τῶν φουτουριστῶν, ὑπερρεαλιστῶν καὶ imagist ποιητῶν ἢ με τὶς πυκνὲς φράσεις τοῦ Κλωντέλ, τοῦ Τ. Σ. Ἐλιοτ καὶ τοῦ δικοῦ μας Καβάφη» (σ. 98).

‘Ο ἄνθρωπος πὸν ἦταν ἐνημερωμένος τόσο πλατιά καὶ καιρῖα γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ καιροῦ του, με τὰ δικά του Ποιήματα, πὸν δημοσιεύει τὸ 1933, δίνει ἕνα δείγμα μεγάλης προσπάθειας γιὰ ἀνακρίνιση τῆς ποίησης. Ἐφαρμόζει μιὰ μέθοδο πὸν δὲν εἶναι σουρεαλιστική, ὅπως γενικὰ πιστεύεται (σ’ αὐτὴ τὴν ἐντύπωση συντέλεσε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀργότερα ὁ Ράντος ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὸν διεθνή καὶ ἑλληνικὸ σουρεαλισμὸ), ἀλλὰ μιὰ μέθοδος γοργῶν ἐντυπώσεων, πὸν στὴν ταχύτητα τῆς διαδοχῆς τους παρασέρνουν τὸ λόγο σὲ τολμηρὲς συσχετίσεις, δίνοντας ἔτσι στὸν ἀναγνώστη μιὰ αἰσθητικὴ παρόμοια με τῆς συνειρμικῆς σύνθεσης

τοῦ σουρεαλιστικοῦ τρόπου. ‘Ο Ράντος καταβάλλει κάθε προσπάθεια νὰ δημιουργήσει μιὰ ποίηση κίνησης, χρησιμοποιώντας γι’ αὐτὸν τὸ σκοπὸ καὶ ἕνα ὕλικὸ σὲ ἔντονη κίνηση, καὶ ἕναν λόγο γοργὰ ἐναλλασσόμενο. Εἶναι φανερό ὅτι θέλει νὰ ἀντιδράσει στὴ λυρική ἀκίνησία, στὸν ὀκηρὸ ναρκισσισμό (ἄς τὸ πούμε: στὸν καρωτακισμό) με τὴν ἐντατικοποίηση

Γιῶργος Σεφέρης

τῆς κίνησης - τῆς βιωματικῆς δραστηριότητάς. Στὴ σειρά ποιημάτων με τοὺς ἐνδεικτικὸς τίτλους: «Βοή» (βοή, ἡχηρὸ ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητάς), «Τὸ τραγοῦδι τῶν λιμενικῶν ἔργων», «Διαδήλωση», «Στρογγυλὴ συμφωνία», δίνει μιὰ ἔντονη εἰκόνα πόλης γεμάτης κίνηση, ἕναν κοσμογονικὸ πυρήνα πὸν τραβᾷ μαγνητικὰ κάθε δυνατὴ ἐκδήλωση ζωῆς. Στὸ «Τραγοῦδι τῶν λιμενικῶν ἔργων» ἔχουμε, πέρα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐκμεταλλεῖς («τρώγοντας με τὴ χυβάνια τους/τόσων ἄλλων τὶς ἐλπίδες»), καὶ τὸ θέμα τῆς «πλοκαμῶδους» πόλης πὸν ἐπεκτείνεται ἀδηφάγα: («καὶ δρόμοι ἡδονικῆς τῶν ἔργων προεκτάσεις»). Τὸ μοτίβο αὐτὸ ἀνήκει στὴ θεματογραφία τοῦ φουτουριστικοῦ μοντερνισμοῦ. Ἐπίσης σὲ συγγενικὸ εἶδος μοντερνισμοῦ ἀνήκει ἡ κυκλικὴ κίνηση, ὁ στρόβιλος στὴ «Στρογγυλὴ συμφωνία» πὸν περιγράφει τὴν πυρετώδη, περιστροφόμενη κίνηση, στὴν καρδιά τῆς Ἑλλάδας, τὴν Ὀμόνοια.⁸

Παράλληλα με αὐτὰ τὰ κινητικὰ, ἀντί-στατικά ποιήματα, διαβάζουμε ἄλλα πὸν ἀποτελοῦν τὴν πρῶτη, στὴ νέα ποίηση, ἐκμετάλλευση τοῦ ἑλληνικοῦ θαλάσσιου τοπίου. Μιὰ παρόμοια ἀξιοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου, πὸν προηγείται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη, ἀλλὰ, προπαντός, ἡ κοινωνικὴ ἐπαναστατικὴ πὸν ἐφάπτεται καὶ συνταιριάζεται με τὴν καλλιτεχνικὴ ἐπαναστατικὴ, βρέθηκαν κακὴ ὑποδοχὴ τότε ἀπὸ τὸν Α. Καραντώνη. ‘Ο Καραντώνης ἀρνήθηκε στὸν ποιητὴ τὸ «ταλέντο», καταδίκασε τὸν «σωρὸ ἀπὸ φράσεις δίχως ρυθμὸ καὶ τάξη», κατὰγγειλε τὴν «κοινὴ δημοσιογραφικὴ πρόζα». Ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὴν «πρωτοποριακὴ μανία», ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι «στὴν ἄκρη τῆς λαχανιασμένης του πένας χοροπηδοῦνε τρελὰ τοῦ ὑπερμοντερνισμοῦ τὰ σκιαχτρα καὶ τοῦ μαρξισμοῦ τὰ ἰνδάλματα». Με αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ἀπορροπτικὰ ἐπιχειρήματα, πὸν ἦταν σὲ ἀπόλυτη συνέπεια με τὴ γραμμὴ τοῦ περιοδικοῦ ὅπου ἡ κριτικὴ ἐμφανιζόταν (Ἰδέα, 2, 1933, σ. 120-6), ὁ Καραντώνης ἀρνιόταν τὴ διπλὴ πρωτοποριακὴ προσπάθεια τοῦ Ράντου. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε ὁμως ἄλλους νέους νὰ ἐπιηρεαστοῦν ἀπὸ αὐτόν. Ρητὴ μαρτυρία ἔχουμε μονάχα ἀπὸ τὸν Ἐλύτη, πὸν κατὰ τὴ φάση τῶν νεανικῶν του πειραματισμῶν δοκίμασε καὶ τὸν τρόπο γραφῆς τοῦ Ράντου.⁹

‘Ο σουρεαλισμὸς καὶ οἱ χαμένες εὐκαιρίες τῆς ἀριστερᾶς

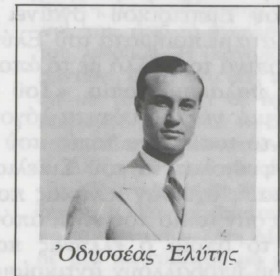
Πέρα ἀπὸ ἐνδεχόμενες ἰδεολογικὲς ἀσυμφωνίες, οἱ ὁποῖες θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἐπιφυλακτικὴ τῶν μαρξιστῶν πρωτοπόρων, πὸν ὑπαινίχθηκα παραπάνω, πιθανότατα ὁ καλλιτεχνικὸς πρωτοποριακὸς χαρακτήρας τῆς τέχνης τοῦ Ράντου στάθηκε ἀφορμὴ νὰ κρατηθεῖ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράση, ἐκείνη τὴ στιγμή, στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἑλληνικὴ ἰντελιγκέντσια, ἐμψυχωμένη ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς προλεταριακῆς τέχνης, τῆς τέχνης γιὰ τὶς μάξες, θεώρησε ἀσύμφορη τὴν ποίηση τοῦ Ράντου.

Εἶναι ὥρα νὰ δοῦμε τί συμβαίνει στὸ ἀναμεταξὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ χῶρο ὅπου πιστεύουν σὲ μιὰ τέχνη πὸν γίνεται «ἀπὸ τὸ προλεταριάτο γιὰ τὸ προλεταριάτο». Ὡς αὐτὴ τὴ στιγμή παρακολοθησαμε τὴ σtάση τῶν ἀριστερῶν πρωτοπόρων ἀπέναντι στὸν πρωτοποριακὸ ριζοσπαστισμὸ στὴν ποίηση, ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ ἢ προσπάθεια μπόρεσε νὰ γίνει μόνο με argumenta e silentio: τί δὲν ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ρίτσο, τί δὲν ἀποδέχθηκαν ἀπὸ τὸν Ράντο. Ὅσο γιὰ τὴν ὑπόλοιπη ποίηση ἐκείνων τῶν χρόνων, οἱ μαρξιστές μποροῦσαν νὰ τὴν καταδικάσουν συλλήβδην σὰν «παρακαμιακὴ» ποίηση (ποίηση μιᾶς τάξης πὸν ἀργὰ ἢ γρηγορὰ θὰ ἀφανιστεῖ), δίχως νὰ κάνουν ἐξαιρέση γιὰ τὴν πρωτοποριακὴ ποίηση τοῦ άστισμοῦ, πὸν ἐπιπλέον ἦταν καὶ «τέχνη γιὰ τοὺς λίγους». Εἶναι φανερό ὅτι οἱ ἀριστεροὶ διανοούμενοι ταυτίζονταν με ἐκείνη τὴν κατηγορία πὸν στὴ ρωσικὴ ὀρολογία ἀποκαλεῖται ἰντελιγκέντσια (ἐκπρόσωποι τῶν προλεταριακῶν καλλιτεχνικῶν ἐπιδιώξεων), καὶ βρισκόνταν σὲ ἀντίθετες θέσεις σὲ σχέση με τοὺς διανοούμενους πὸν ἀνήκαν στὸν άστισμὸ, με τοὺς «λίγους καὶ ἐκλεκτούς», με τὴν ἐλίτ.¹⁰

Ἀπὸ τὶς διάφορες πρωτοποριακὲς ἀπόπειρες πὸν διαδραματίστηκαν στὸ χῶρο τοῦ άστισμοῦ, με πρωτοβουλία δηλαδὴ τῆς ἐλίτ, με ἀπαχολεῖ ἐδῶ ὁ σουρεαλισμὸς, πὸν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, παρὰ τὶς ἔντονες ἀντιρροήσεις καὶ τὴν ἐχθρικὴ με τὴν ὁποία τὸν ὑποδέχθηκαν, δραστηριοποίησε νέες τάσεις στὴν ποίηση. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ, ὡστόσο, διεξοδικὰ με τὸ ρεῦμα αὐτὸ, πιστεύοντας ὅτι εἶναι κάπως γνωστὸ στὸν ἀναγνώστη. Ἐκεῖνο πὸν δὲν μπορῶ νὰ παρασιωπήσω εἶναι ὅτι ὁ γαλλικὸς σουρεαλισμὸς, γιὰ νὰ ἔρθει στὰ νερὰ τῆς ἑλληνικῆς «ἐλίτ», ἀναγκάστηκε νὰ ἀκρωτηριαστεῖ ἀπὸ τὸ πενήντα τοῖς ἑκατὸ τοῦ προγράμματός του. ‘Ο σουρεαλισμὸς γεννήθηκε ὡς καθολικὴ ἐπανάσταση, κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση οἱ σουρεαλιστές στηρίχθηκαν στὸν Μάρξ, ἐνῶ γιὰ τὴν ἀτομικὴ στὸν Φρόντ καὶ τὴν ψυχανάλυση. Τὸ 1936, ὅταν ὁ Ἄνδρέας Ἐμπειρικός δίνει μιὰ συνέντευξη στὴν ἐφημερίδα Ἡ Καθημερινή, ἀξιοθαύμαστη γιὰ τὴ διαύγεια καὶ τὴ σαφήνειά της, τὸν βλέπουμε νὰ μιλᾷ γιὰ τὶς σχέσεις σουρεαλισμοῦ καὶ κομμουνιστικοῦ ρεύματος, ἀλλὰ ἀναφέροντας ἀποκαλιστικά τὸ εὐρωπαϊκὸ κίνημα («κατ’ ἀρχὴν προσεχωρήσαμεν εἰς τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα, ἀλλ’ ἀπεχωρήσαμεν»). Στὴν Ἑλλάδα ἦταν τέτοιες οἱ συνθήκες, ὡστε ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμή, καὶ παρὰ τὴν ἐντιμότητα τοῦ εἰσηγητῆ του, τοῦ Ἐμπειρικοῦ, ὁ σουρεαλισμὸς ἐμφανίστηκε μόνο ὡς ἀτομικὴ ἐπανάσταση, ἀφήνοντας ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις του τὴν ἄλλη ἐπανάσταση, τὴν κοινωνικὴ. Λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὴ συνέντευξη τοῦ Ἐμπειρικοῦ (30 Μαρτίου 1936), μετὰ τὴν 4η Αὐγούστου, οἱ Ἕλληνες λογοτέχνες, καὶ νὰ τὸ θέλαν δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ πρόγραμμα τοῦ σουρεαλισμοῦ. Ἐτσι, καὶ

ἂν ποτὲ βρέθηκαν μπρὸς σὲ ἕνα δῆλημα, ἡ 4η Αὐγούστου τοὺς ἀπάλλαξε ἀπὸ τὸ δῆλημα αὐτὸ νὰ ἀποδεχτοῦν ἢ ὄχι τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Ἀπὸ τὴ δικὴ τους πλευρὰ οἱ μαρξιστές τῆς Ἑλλάδας, πὸν καταγίνονταν με τὴν πρωτοπορία, δὲν προβληματίστηκαν καθόλου, τουλάχιστο δημόσια, γύρω ἀπὸ τὸν σουρεαλισμὸ, οὔτε πρὶν τὸ 1934, οὔτε μετὰ. Ἐνῶ ὁ σουρεαλισμὸς συνδύαζε τὴν πολιτικὴ πρωτοπορία με τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία, καὶ θὰ μποροῦσε γι’ αὐτὸ νὰ ἀποτελέσει ἕνα ἐνιαῖο μέτωπο πρωτοπορίας γιὰ τοὺς «ἐπαναστάτες», αὐτοὶ δὲν ἦταν ἔτοιμοι νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὴν εὐκαιρία.

‘Ο κοινωνικὰ ἀκρωτηριασμένος σουρεαλισμὸς λειτούργησε, ὡστόσο, σὰν θεραπεία - σὸκ σὲ κάποιες δεκτικὲς ποιητικὲς ἰδιοσυγκρασίες τοῦ άστισμοῦ, καὶ στὸν Ἐλύτη ιδιαίτερα, ὀδηγώντας ραγδαίᾳ σὲ ἀποτελέσματα ἀνανέωσης τῆς ποίησης, ἰσοδύναμα με ἐκεῖνα πὸν πετύχαιναν, ἀπὸ ἄλλους δρόμους καὶ με ἄλλες ἐπιδιώξεις, ποιητῆς σὰν τὸν Σεφέρη. Εὐνοχισμένος καθὼς ἦταν ὁ σουρεαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα, καὶ καθὼς

Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης

ἐξαμιζόταν σύντομα ἡ ἀρχικὴ του ἐκρηκτικότητα, γινόταν ἕνα με τὰ ἄλλα συστατικά πὸν διοχετεύθηκαν τελικὰ στὴν «μοντέρνα» ποίηση.

Γιὰ νὰ ἐπιμείνω ἀκόμη στὶς χαμένες εὐκαιρίες τῆς ἀριστερῆς πρωτοπορίας, αὐτὴ δὲν στάθηκε ἰκανὴ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ὑπαρξὴ ποιητῶν σὰν τὸν Λόρκα καὶ τὸν Ἀλμπέρτι, πὸν ὁ Καζαντζάκης εἶχε ὑποδείξει στὰ 1933 (ὁ Σ. Τσίρκας ἀνακάλυπτε τὸν Λόρκα, με τρόπο ἀντιστασιακὸ ἀλλὰ μὴ ἐκμεταλλεῖσимо ποιητικά, στὶς ἀρχὲς τῆς δικτατορίας, τὸν Ἰούλιο 1937, ὅταν ἔλαβε μέρος στὸ Δεύτερο Συνέδριο τῶν Συγγραφέων γιὰ τὴν Ὑπεράσπιση τῆς Κουλτοῦρας, ὅπου ποιητῆς ὅπως οἱ Ἐρεμπουργκ, Ἄραγκόν, Μπρέχτ, Σπέντερ, Νερούδα, καὶ καὶ ὁ Θ. Σκουρλιῆ καὶ ὁ Τσίρκας, ὑπογράψαν ἕναν ὄγκο στὸν Λόρκα. Βλ. Σ. Τσίρκας, «Ὁ ὄρκος τῶν ποιητῶν στὸν Φ. Γ. Λόρκα, Ἐπιθεώρηση Τέχνης, ἀρ. 89, 15, 1962, 566-71). Με τρόπο γόνιμο γνώριζε ἐγκαίρως τὸν Ἀλμπέρτι ὁ Ο. Ἐλύτης, ἀξιοποιώντας τὴν ἰσχυρὴ μετάφραση τοῦ Καζαντζάκη, καὶ ἀργότερα τὸν Λόρκα, παίρνοντας φωνικὰ ἀπὸ τοὺς ἰσπανοὺς ἐπαναστάτες ποιητῆς ὅ,τι ἡ δεκτικότητά του διάλεγε, καὶ παραμερίζοντας τὰ ὑπόλοιπα, ἐκεῖνα δηλαδὴ πὸν θὰ μποροῦσε νὰ ἀξιοποιήσει ἡ ἑλληνικὴ ἰντελιγκέντσια. Με αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀπὸ τὸν Λόρκα περνᾷ στὴν Ἑλλάδα, καὶ με ἀρκετὴ καθυστέρηση, ὁ ἠθογραφικὸς διάκοσμος, ὅ,τι δηλαδὴ προσφέρεται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἀνταλουσιανοῦ ποιητῆ γιὰ μετάθεση σὲ ἑλληνικὲς ἀντιστοιχίες, με ἄλλα λόγια στὸν ἑλληνικὸ ἠθογραφικὸ διάκοσμο.

Γιὰ νὰ συνεχίσω τὴν κουβέντα με λόγια πιὸ θετικά: τί διαθέτει στὴ γλῶσσα του ἕνας νέος ποιητῆς στὴν Ἑλλάδα τῶν χρόνων 1930 με ’35, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μοντέρνα ποίηση; Ἀπὸ τοὺς ξένους ποιητῆς μπορεῖ νὰ πλησιάσει τοὺς ἐξῆς περίπου: E. L. Masters (μετ. Ν.

Ράντος, *Ο κύκλος*, αρ. 3, Ιανουάριος 1932), Τ. Σ. Έλιοτ (μετ. Ράντος και Παπατσώνης, *Ο κύκλος*, αρ. 5, Ιούλιος 1933). Στο ίδιο περιοδικό κατακεραματίζεται μια ισπανική ανθολογία, που ο Καζαντζάκης δεν μπορεί να δημοσιεύσει άκέραιη άλλου: Λόρα, Άλμπέρτι, Aleixandre, μαζί με άλλους. Ο Έλυαρ θα μεταφραστεί το 1936 από τον Έλυτη (*Τὰ Νέα Γράμματα*, Μάρτιος και Νοέμβριος 1936), ο Π. Ζ. Ζουβ από τον ίδιο (δπ. παρ., 1938). Σχετικά με τον Άραγκόν, που από το 1932 αποτελεί την *'affaire Aragon'* για τους γάλλους κομμουνιστές, δεν διαθέτω στοιχεία ελληνικά για τούτη την πρώιμη περίοδο.

Στό χώρο της ελληνικής ποιητικής παραγωγής, πέρα από διάφορες ιστορικά αξιοσημείωτες απόπειρες, που δεν προωθήθηκαν, αλλά που συντέλεσαν όπωσδήποτε στη δημιουργία ενός μεταρρυθμιστικού προηγούμενου, και έρχομαι από τον Παπατσώνη που ξεκινά από μακριά, έχουμε τη *Στροφή* του Σεφέρη το '31, το *Μυθιστόρημά* του το '35. Τὰ *Ποιήματα* του Ν. Ράντου το '33. *Οι αγάπες του Χρόνου* του Σαραντάρη το '33 (με αυτά τα ποιήματα έμπαινε έμμεσα και ο Ούγκαρέτι στην Ελλάδα). Το '35 έχουμε τη συλλογή *Υμνικός του Έμπειρικού*· βγαίνει το περιοδικό *Τὰ Νέα Γράμματα* με ποιήματα του Έλυτη, όχι τολμηρά σαν τα κατοπινά του, αλλά με το αποκαλυπτικό σε αίσθηση ζωής θαλάσσιο τοπίο, «Του Αιγαίου», σε συνδυασμό με μια νέα άμεσότητα λόγου.

Σχετικά με το τοπίο, ένα τοπίο που να βρίσκεται πέρα από τη φυσιολατρία του Σικελιανού, που να λειτουργεί δηλαδή όχι σαν πίνακας που πλαισιώνει ένα θέμα, αλλά σαν τοπίο που είναι απόθεμα έμπειρών, και από το οποίο ο Έλληνας ποιητής άντλει άντικείμενα που υποβάλλουν αντίκρισμα «ελληνικά», αυτό το τοπίο ήταν ένας στόχος για ποιητές σαν τον Σεφέρη και τον Έλυτη· άλλο ζήτημα αν τέτοιο είδος «ελληνικότητας» ήταν εκτεθειμένο σε άπροσδοκήτες περιπέτειες μετά την 4η Αύγουστου. Για να περιοριστούμε μονάχα στη θάλασσα (με την «ελληνικότητα» θα ασχοληθώ άλλο), το θέμα-μύθος αυτό αποτέλεσε όπωσδήποτε μια κατάκτηση της γενιάς του Τριάντα (βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, 1, 1974, σ. 167-8, και Α. Καραντώνης, *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, 1958, σ. 165). Η άπελευθέρωση από τον κλειστό, μονητό χώρο της «κάμαρας» συνοδεύτηκε από την αντίδραση στην αρρωστιάριχη νωθρότητα και καλλιεργήθηκε ειδικά από τον Έλυτη σαν όμολογο προς την ύγεια και τη χαρά της ζωής.

Η πιό δραστήρια «άντιδραση» σ' όσα καλύπτει ο όρος καρυωτακισμός στάθηκε πραγματικά η ποίηση του Έλυτη,¹¹ που ανασύνθεσε τα στοιχεία της ελληνικής φύσης σε μια καινούρια σκηνοθεσία, φυσική και ψυχική. Ο ίδιος ο Έλυτης θα έδινε αργότερα μια εξήγηση σε ήθικό επίπεδο της λειτουργίας που απέκτησε η ελληνική φύση στην ποίησή του, εξηγώντας ότι η φύση ήταν γι' αυτόν κάτι το γνήσιο και τίμιο και ύγιές, με το οποίο όπλιζόταν για να αντιδράσει στη δεσπόζουσα τάξη πραγμάτων. Με τη βοήθεια της ποίησης έκανε την απόπειρα να αναπαρθέψει τη φύση. Αυτό περίπου έννοοσε ο Έλυτης, όταν εξηγούσε τα ακόλουθα, αναφορικά με τη χρησιμοποίηση του σουρεαλισμού ως «επανάσταση» έναντι της μηχανοποίησης, μικροαστικοποίησης, ώρασιπάρθειας, παραποίησης κάθε έννοιας ήθικης, εκλογικεύσης: «ήταν ανάγκη να βρούν οι λέξεις ένα καινούριο έδαφος δράσης· ήταν ανάγκη ν' αποτινάξουν την άχάριστη και φθηνή μοίρα που τους έταξε ο άκαδημαϊσμός, την άριστοκρατική και περιορισμένη που τους

όριζε ή «καθαρή ποίηση», έπρεπε να μη στηρίζονται πιά μονάχα στην ήχολογική τους συγκρότηση ή στην καλή τους γειτονία, να μην ύπηρετούνε μιαν —όσο ύψιστη κι αν μπορούσε να νοηθεί αυτή— μαθηματική του πνεύματος. Άλλά, συνεπαίρονοντας τη στυφάδα και την άγριμάδα της ύλικής τους ρίζας, να περιπλανηθούν σε περιπέτειες άξιες μιās ένστικτης παρόρμησης, να βακχέψουν ή να γαληνέψουν με άπειρα συνταιριάσματα, δίνοντας στη φαντασία έναν τρόπο για να βγει από την έκτοπλασματική της κατάσταση, να σαρκωθεί με νεύρα και άφθονο αίμα σε εικόνες που ν' αναδίνουν τρέμοντας το νωπό χρώμα των άπολυτρωμένων ανθρώπινων συναισθημάτων» (1944, τώρα στα *Άνοιχτά χαρτιά*, 1974, σ. 112).

Η αναπαρθέπηση του ποιητικού λόγου δεν έμεινε μιαν προσδοκία· πραγματοποιήθηκε και μάλιστα με τον πιό έκθαμβωτικό τρόπο. Ο Έλυτης, μέσα στα άλλα, και σε όργανική συνέπεια με όσα ξεσήκωσα παραπάνω, πραγματοποίησε μιαν νέα άμεσότητα λόγου, που πάει να πει, ουσιαστικά, απλότητα. Ποιητής μιās άστικης «έλιτ», με το να έξασφαλίζει μιαν σχέση νέα με το φυσικό περιβάλλον, με το να συγκροτεί ένα κύκλωμα εικόνων που έχουν για αντίκρισμα άντικείμενα οικεία σε κάθε Έλληνα, προστρέχει σε ένα μέσον έπικοινωνίας που αναφέρεται σε ένα στρώμα έμπειρικό των γνώσεων και όχι βιβλιακό, ξανοίγοντας έτσι το δρόμο για μιαν «δημοκρατική» χρήση της ποιητικής γλώσσας. Βγαίνοντας από την «ανάμεικτη» άτομική ήθική της, η ποιητική του Έλυτη μπορούσε να λειτουργήσει θαυμάσια και έξω από τον άποκλειστικό χώρο της «έλιτ», στο χώρο της αγωνιστικής ίντελιγκέντιας, σαν όργανο που θα έδινε άλλο νόημα στην κοινωνική πρωτοπορία.

Άν προσέξουμε τα χρόνια 1934/5/6, όταν ο Έλυτης πορευόταν άδιστακτα προς το θρίαμβο των ποιημάτων *Ήλιος ο Πρώτος* (1943), θα βρούμε τον πομεταξικό Ρίτσο να καταβάλλει τη δραματική δοκιμή απόδρασης από την όδύνη και την κατάθλιψη που ήδη ανάφερα. Μέσα σε μικρό διάστημα, μετά από αυτόν τον αγώνα, θα συναντήσουμε τη χαρά και τη νιότη (ρητά συντροφιασμένη με την «ύγεια»), μεταφρασμένες σε έναν κώδικα ριζικά διαφορετικό από το ποιητικό όργανο άλα Παλαμά, στο ποίημα «Άνοιξη», που ο Ρίτσος δημοσιεύει στα *Νέα Γράμματα*, που άρχίζει με τους στίχους:

Τὰ φύλλα πράσινα
σαλεύουν διάφανα
μπροστά στον ήλιο,
— χαμόγελα ίλαρά
στά χείλη της Άνοιξης.

Και τελειώνει:

Στη φούχτα της αγάπης
χωράει το σύμπαν.
Στο γαλάζιο γιαλό
αράζουν όλα τα καίκια
της χαράς, της ύγείας, της αλήθειας.

Σ' αυτό το σημείο σταματά η αναζήτησή μου, όχι φυσικά επειδή τη θεωρώ συμπληρωμένη, αλλά επειδή όσα εξέθεσα ως τώρα είναι άρκετά για να ξεκινήσει ο νέος προβληματισμός που έδω προτείνω. Εάν κανείς πείει να δει από πιό κοντά τα χαρακτηριστικά της πρωτοπορίας στη διττή εκδήλωσή της στην Ελλάδα 1930-1936, με τη σχηματοποίηση που έπιχειρήσα έδω για να υπογραμμίσω όρισμένα φαινόμενα, θα διαπιστώσει ότι στη σπασμοδικά μοιρασμένη Ελλάδα, έβράδυνε να πραγματοποιηθεί μιαν πρωτοπορία, πα-

ρομποδισμένη από μύριες άναστολές, από στερήσεις άνομολόγητες στο χώρο της κουλτούρας όσο και στο χώρο της πολιτικής παιδείας. Οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν πριν από το '36 στα δύο αντίθετικά ιδεολογικά στρατόπεδα, θα συνεχίζονταν με άλλο ρυθμό, με άλλη ένταση σε ένα διαφορετικό καθεστώς από τον άταρχισμό του Μεταξά. Μετά από το 1936 η κοινωνικά επαναστατημένη ποίηση έμεινε φημωμένη, μίν μπορούντας να δώσει το παρόν της. Η «έλιτ» πάλι, βρέθηκε σε μιαν κατάσταση πολιτικής «άσφάλειας» ώστε να άδιαφορήσει για την κοινωνική επανάσταση των σοσιαλιστών. Στερήθηκε τα έρεθίσματα που άρνητικά ή θετικά θα προέρχονταν από την άριστερά, αν δεν είχε διακοπεί η διαλεκτική που είχε άρχισει να λειτουργεί πριν από την 4η Αύγουστου, και δεν της έμεινε άλλο παρά να περιμένει την Κατοχή και το τραύμα του '44, το Κυπριακό και την τελευταία

1. Στην Ελλάδα ο φουτουρισμός έγινε γνωστός όχι με τη ρωσική του έκφραση, τον Μαγκιόρσκι, αλλά με την ιταλική των Μαρινέτι-Μουσσολίνι. Ο Μουσσολίνι είχε υιοθετήσει το φουτουρισμό ως καλλιτεχνικό αντίστοιχο της φασιστικής επανάστασης. Στην Ελλάδα κοροϊδίσαν μιαν εμφάνιση του Μαρινέτι και οι σοσιαλιστές του *Σήμερα* και οι ιδεαλιστές του *Ίδέα*. Το 1935 μιαν παράξενη έκθεση με τίτλο «Οι αισθητικές θεωρίες στη φασιστική Ίταλία» και με ύπογραφή «Ρ», έμφανίζεται στα *Νεοελληνικά Γράμματα*, όπου γίνεται λόγος για φασιστικό φουτουρισμό. Τελειώνει με τα έξής: «Ένα καθεστώς συντήρησης, πειθαρχίας και τάξης γυρεύει ν' απλώσει τους κανόνες του και στην τέχνη».

2. Άλλη μιαν μνεία βρίσκω στα *Νεοελληνικά Γράμματα* του 1935 (1η Σεπτεμβρίου), όπου ύπογραμμίζονται η επαναστατικότητα του Χικμέτ και η πρωτοπορία του.

3. Για το «άκαριαίο» της έμπνευσης στον Ρίτσο, σε συνδυασμό με την ιδεολογία του, βλ. την άποκαλυπτική και τεκμηριωμένη έρευνα του Γ. Βελουδή «Η Γερμανία» του Ρίτσου», *Άντι*, αρ. 23, 1^ο Ιουλίου 1975, σ. 28-31.

4. Βλ. Γ. Π. Σαββίδη (Κ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα και πεζά*, 1972, σ. κθ'-λβ') που αναφέρεται στον «μικροαστικό ε-τε προλεταριακό νεορεαλισμό» του.

5. Ο αυτοσαρκασμός στο κεντρικό μέρος του *Τρακτέρ*, θέτει κάποια ζητήματα ταύτισης του ποιητή με τα διάφορα πρόσωπα που μιούν σε πρώτο πρόσωπο. Μπορεί να γίνει η διαπίστωση ότι κάθε φορά που ο Ρίτσος πιστεύει ότι διατρέχει τον κίνδυνο να παρεξηγηθεί με την άναφορά τρωτών που δεν θα ήθελε να του προσγραφούν, θέτει τον τίτλο μέσα σε εισαγωγικά. Στην πρώτη έκδοση ήταν μέσα σε εισαγωγικά μόνο δύο τίτλοι, «Επαναστάτες» και «Ήγέτες». Στην έκδοση που περιλήφτηκε στα *Ποιήματα Α'*, 1961, ο Ρίτσος θεώρησε σκόπιμο, προς άποφυγή παρεξηγήσεων, να διακρίνει και άλλους τίτλους με εισαγωγικά («Ποητές» και «Προσωπικότητες»). Τα εισαγωγικά στο «Ποητές», καθώς και την πρόσθετη άφιέρωση «Στον Κώστα Καρυωτάκη», διαπιστώνει και ο Γ. Π. Σαββίδης,

δικτατορία για να ένσωματωθεί στην κοινωνία από την όποια βρέθηκε ξεκομμένη. Η άναστατική έπίδραση του '36 στην ώριμηση των συνειδήσεων, οι άναβολές που άκολούθησαν στην έξισορρόπηση εκείνων των κοινωνικών και καλλιτεχνικών δυνάμεων που το 1930 συγκρούονταν δημιουργικά άνάμεσα στις δύο πρωτοπορίες και προετοιμάζαν τη δημιουργική ζύμωση, είναι γεγονότα που δεν μπορούν μεθοδολογικά να διαπιστωθούν με βάση το τί έγινε εκείνη τη στιγμή, αλλά με βάση το τί έγινε αργότερα, δηλαδή όταν οι ποιητές της γενιάς του Τριάντα, εκπρόσωποι και της μιās και της άλλης πρωτοπορίας, έδωσαν σημάδια να πορευόταν στην κατεύθυνση ο ένας του άλλου, οδηγώντας έτσι την ποίηση σε μιαν βαθύτερη ζύμωση, με προσπάθειες και δισταγμούς και δυσφορίες που κράτησαν είκοσι και τριάντα χρόνια.

άξια στον Ρίτσο. Άλλά αυτή η παραχώρηση γίνεται με μιαν διαπίστωση, για την κριτική, τραγική: ο Καραντώνης θεωρεί το ποίημα αυτό του Ρίτσου πράξη άπελευθέρωσης από το παρελθόν του, από το άγωνιστικό παρελθόν του, φυσικά. Η ίκανοποίηση του Καραντώνη είναι κάτι σαν την ίκανοποίηση με την όποια οι έφημερίδες του Μεταξά δημοσίωσαν τις δηλώσεις μετανοίας των κομμουνιστών.

8. Άξίζει να έρευνήσει ο στροβιλισμός της Όμόνοιας με τη θεωρία vortex της τέχνης. Ο Ράντος άπαιτεί μιαν έρευντική και κριτική μελέτη. Μια τοποθέτηση σε μιαν κατεύθυνση μιαν σουρεαλιστική της τέχνης του έπιχειρήσα στη *Storia della letteratura neogreca*, Τορίνο 1971, σ. 370.

9. Στο κείμενο «ΤΤΤ 1935», *Τὰ Νέα Γράμματα*, 1944, όπως είναι τώρα στα *Άνοιχτά χαρτιά*, 1974, σ. 125-6. Τίτλος των δοκιμαστικών του κειμένων ήταν «14 ενήικητα ποιήματα», όπου το επίθετο «ενήικητα» έπιασε σωστά την πρόθεση του Ράντου.

10. Η Α. Άλαφούζου με τον όρο «καλλιτέχνης προλεταριος» δίνει το αντίστοιχο του εκπροσώπου της ίντελιγκέντιας στο χώρο της τέχνης. Γι' αυτήν, ο καλλιτέχνης προλεταριος μετέχει στην ιδεολογία του προλεταριάτου, έχει όμως παραπάνω τη «διανοητική καλλιέργεια»· βλ. της Άλαφούζου, «Προβλήματα της προλεταριακής λογοτεχνίας», *Ο κύκλος*, 2, 1933, σ. 25-33.

11. Καθώς όρθα παρατήρησε ο Γ. Π. Σαββίδης (Κ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα και πεζά*, 1972, σ. ν'): «Άν, προκειμένου για τον Ρίτσο ή τον Σεφέρη, μπορούμε να μιλούμε για *επίδραση* του Καρυωτάκη, με την καθιερωμένη σημασία του όρου, για τον Έλυτη και τον Έμπειρικό θα μιās χρειαστεί πιθανότατα η λέξη *άντιδραση*, με διαφορετικές ίσως άποχρώσεις στην κάθε περίπτωση». Ο ίδιος ο Έλυτης σήμερα μαρτυρεί: «Δεν στρέφονται έναντιόν του Καρυωτάκη» κ.τ.λ. (*Άνοιχτά χαρτιά*, 1974, σ. 272). Ο Α. Καραντώνης, από τη δική του πλευρά, κάνει λόγο (*Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, 1958, σ. 202-3) για την προβολή της οργανικής ύγείας στη λογοτεχνία.

ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΑ Ἡ Ο ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΓΝΩΣΗΣ

του Bernard Muldworff

Μετάφραση: Εύα Καλπουρτζή

Το άρθρο μεταφράστηκε από το περιοδικό «Nouvelle Critique» (τεύχος 90, Ίαν. 1976)· οι σημειώσεις είναι λήμματα από το «Vocabulaire de la Psychanalyse» των J. Laplanche — J.B. Pontalis.

Ἐδῶ και μερικά χρόνια σ' ἓναν κινηματογράφο του Κλιού ὑπῆρχε τὸ ἐξῆς διαφημιστικὸ σλόγκαν: «για νὰ ξεχάσετε ὅλες τὶς στενοχώριες σας ἐλάτε νὰ δεῖτε τὰ σέξυ φιλμς μας», καὶ ἀπὸ κάτω μιὰ κακοφτιαγμένη ἀφίσα. Ἀπὸ τότε τὰ σέξυ φιλμς ἐξελίχθησαν σὲ πορνογραφικὰ θεάματα καὶ οἱ στενοχώριες, πού δὲν σταμάτησαν νὰ πολλαπλασιάζονται, ἔδωσαν τὴ θέση τους στὴν ἀγωνία καὶ τὴ δυστυχία.

Ἡ «καταναλωτικὴ κοινωνία», ἢ μάλλον ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας πὺν μᾶς ἐκθειάζαν, σὰν ἀπὸ κάποιο ἀνάποδο θαῦμα μεταμορφώθηκε σὲ κοινωνία «λιτότητας», καὶ ἡ πολυπλοκὴ ξέγνοιαστὴ σεξουαλικότητα, κατάντησε ἓνας μάταιος ἀγώνας δρόμου πρὸς τὴν ἀπόλαυση, μιὰ ἀπέραντη ἔρημὴ ἀκτὴ μὲ ἀνεξερεύνητες, πάντα, μεριές. Γιατί αὐτὸ τὸ κατάντημα;

Ὡστόσο στὴν ἀρχὴ ὅλα πῆγαιναν μιὰ χαρά. Ἡ ἀνάδειξη τῆς ἡδονῆς σὲ ἀξία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ψυχολογικὲς καὶ ἠθικὲς κατακτήσεις τῆς ἐποχῆς μας. Οἱ μεγάλες μάχες (μάχες μαζῶν θὰ ἔλεγε κανεῖς) γιὰ

τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀντισυλληπτικῶν μεθόδων καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκτροπῆς, ἀντικειμενικὰ καὶ συγκεκριμένα ἔβαλαν τέλος στὴν ταύτιση τῆς γενετήσιας ὁρμῆς μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ. Ἡ ἐπιζήτηση τῆς ἡδονῆς, τὸ δικαίωμα στὴν ἡδονή, ὡς συνακόλουθα τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν γίνεи συνείδηση στὰ περισσότερα ἄτομα τῆς ἐποχῆς μας, ἀφήνοντας στὸν καθένα τὴν ἐλευθερία νὰ συγκροτήσει ἓνα προσωπικὸ ἦθος.

Ἐκτὸς τούτου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς γενετήσιας ὁρμῆς ἀπὸ ἠθικὰ ταμποῦ καὶ θεσμικοὺς καταναγκασμοὺς πὺν τὴν πνίγουν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μεγάλου κινήματος πὺν ἀποβλέπει στὴ χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴν κατάκτηση νέων ἐλευθεριῶν. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς σεξουαλικότητος ἐγγράφετὰ στὶς δομικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς μας· μιὰ καινούρια δημοκρατία μπαίνει στὴν ἡμερήσια διάταξη καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν καθένα νὰ ἀναπτύξει ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς προσωπικότητάς του, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ μετάσχει

καλύτερα στην κοινή υπόθεση. Θά 'ταν λίγο να πει κανείς ότι η δημοκρατία είναι συνώνυμο της ελευθερίας. Η συγκεκριμένη, δηλαδή η πολιτική, οικονομική και κοινωνική υλοποίηση της δημοκρατίας απαιτεί το άνοιγμα των ατομικών ελευθεριών ως σύμφυτη προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της προσωπικής και συλλογικής πρωτοβουλίας.

«Κρίση πολιτισμική», μάς λένε υποκριτικά

Η διεκδίκηση μιās πληρέστερης σεξουαλικής ζωής δεν αποτελεί έπομένως ιδιοτροπία του «έκκερμους της Ιστορίας» που, τάχα, τότε γέρνει προς την άκολασία και τότε προς την έγχευση. Πρόκειται για ένα ακαταμάχητο κίνημα που ξεπετιέται από τα βάρη της κοινωνικής ζωής. Η κοινωνική κρίση για την οποία μιλάμε εμφανίζεται περισσότερο από ποτέ ως συνολική άμφισβήτηση που συνεπάγεται, μαζί με την αποσύνθεση των παραγωγικών σχέσεων, σταδιακή διάλυση όλων των κοινωνικών σχέσεων και των θεσμών που τη στηρίζουν, ενώ το ιδεολογικό ύλικό που εξασφαλίζει τη συνοχή τους τινάζεται στον άερα: «κρίση αξιών». Η εξέλιξη της θέσης της γυναίκας, ο μετασηματισμός των προσωπικών σχέσεων στους κόλπους της οικόγενειας, οι καινούριες μορφές που παίρνουν οι σχέσεις άγωγής μεταξύ παιδιών και ενήλικων, όλα αυτά αποτελούν εκδηλώσεις που δηλώνονται με το όνομα «εξέλιξη των ήθων» και μαρτυρούν μιὰ ριζικότατη άμφισβήτηση. Είναι το αποτέλεσμα όλο και δξύτερων εντάσεων μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων στο πλαίσιο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού.

Η διαδικασία εξάρθρωσης των παραγωγικών σχέσεων δεν εκφράζεται μόνο στις μεγάλες κοινωνικές συγκρούσεις, δηλαδή με τις άπεργίες, τις διαδηλώσεις και τις πολιτικές περιπέτειες, αλλά και στις έμπειρίες

των μαζών, που συντελούν στη διαφοροποίηση της νοοτροπίας των ανθρώπων. Είναι αυτό που παραπάνω ονομάσαμε «προσοδοκία για μεγαλύτερη ελευθερία». Οι νέες μορφές κοινωνικής πρακτικής που δημιουργήσε ή κρίση επιβάλλουν, ως ατομική επίδιωξη και συνάμα συλλογική διαρθρωτική αναγκαιότητα, την άποδέμευση των ελευθεριών και την πρόσβαση σε νέες ελευθερίες.

Τό αίτημα να πλατύνουν οι ατομικές ελευθερίες άπορρέει από τη σημερινή κοινωνική κρίση. Πρόκειται για αίτημα γεμάτο νόημα, και ταυτόχρονα μιὰ πρώτη μορφή ξεπεράσματος της κρίσης: όντας άλληλένδετο με την άνάγκη πραγματικής δημοκρατίας εκφράζει μιὰ διπλή κίνηση: άπορριψη της άνωθεν χειραγώγησης (συστατικής του καθεστώτος των μονοπωλίων) και αναγκαιότητα κινητοποίησης της ατομικής δημιουργικότητας για μιάν άληθινα δημοκρατική συμμετοχή όλο και περισσότερων ατόμων στη διακυβέρνηση της Πολιτείας. Αυτή είναι η πραγματική σημασία της πολιτισμικής κρίσης —όπως υποκριτικά την άποκαλούν οι άστοι ιδεολόγοι— που κλονίζει συνθέμελα τις σιγουριές μας και προσβάλλει τις ένδοτες δομές της ιδιωτικής ζωής. Αυτό είναι το πολιτικό και ιδεολογικό υπέδαφος όπου αναπτύσσεται σήμερα το πορνογραφικό φαινόμενο, πράγμα που δεν πρέπει να ξεχνάμε, αν δεν θέλουμε να καταλήξουμε σε μιὰ καταπιεστική ήθικολογία ή, αντίθετα, να μάς συνεπάρεται η σαγήνη μιās δήθεν «άπολύτρωσης από όλα τα ταμπού». Ξεκαθαρίζουμε εύθυς έξαρχης ότι μάς άφήνει άδιάφορους ό ρόλος τόσο του ποουριτανού ήθικολόγου, όσο και του λεπτολόγου τιμητή. Άλλά, παραταύτα, η πορνογραφία μάς ένοχλεί. Γιατί;

Η πορνογραφία είναι άρχαία όσο και ό κόσμος. Η χρησιμοποίηση του φαντασιακού¹ για την ενεργοποίηση της σεξουαλικής ήδονής είναι τόσο παλιά όσο και η σεξουαλικότητα, πράγμα που σημαίνει ότι αποτελεί άρχικό συστατικό της. Η πολιτισμική εξέλιξη, σύστοιχη με την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων, δημιούργησε τα διάφορα είδη: πορνογραφία, έρωτισμό, αισχρολογία, άσέλγεια κ.λπ. Όσο εξελίσσεται ή συζήτηση για τό σεξ τόσο και ή ίδια διαφοροποιείται και δομείται κατά θέματα που σταδιακά χωρίζονται σε ποιοτικές κατηγορίες.

Στην πραγματικότητα τα πράγματα είναι άσφαλώς πιό σύνθετα. Οι γραφικές ή εικονικές παραστάσεις των διαφόρων συνιστωσών της γενετήσιας ζωής έχουν μιὰ διπλή σκοπιμότητα: από τη μιὰ να διεγείρουν έρωτικά ή να προετοιμάσουν την ήδονή άνακαλώντας την στο χώρο της φαντασίας και παράλληλα να δαμάσουν τό άγχος που γεννούν οι παρορμητικές κινήσεις. Άν κανείς θελήσει να άρνηθεί την άντιφατική ιδιοσυστασία της σεξουαλικής ζωής, αν, με τό στασιό, πρέπει να άναγάγει όλες τις εκφάνσεις της στις διάφορες μορφές της κοινωνικής καταπίεσης, σημαίνει ότι δεν έχει καταλάβει άπολύτως τίποτε από τό χαρακτήρα της σεξουαλικότητας. Άν ή σύμφυτη με τη σεξουαλικότητα άντίφαση περιοριζόταν στην άπλοϊκή άντινομία μεταξύ μιās άγαθής φύσεως, που δεν έπιζητεί παρά τό καλό, και μιās πονηρής κοινωνίας, δεν θά υπήρχε κανένα πρόβλημα. Οι έννοιες της «πορνογραφίας», του «έρωτισμού» κ.λπ., δεν θά είχαν κανένα νόημα, όπως δεν θά είχαν κανένα νόημα όλες οι συζητήσεις που γίνονται τον τελευταίο καιρό πάνω σ' αυτά τα θέματα. Πρέπει να καταλάβουμε ότι ή σεξου-

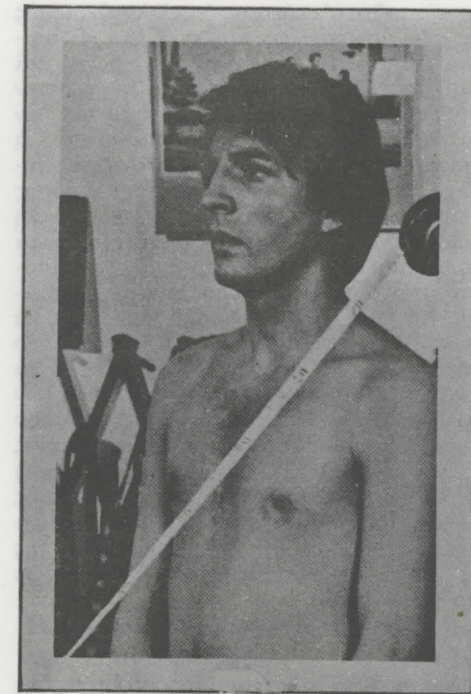
αλικότητα υπάγεται σε ιδιαίτερο ύπαρξιακό καθεστώς έτσι που ή δημόσια —πραγματική ή φανταστική— άναπαράσταση των σεξουαλικών σχέσεων να δημιουργεί ιδιότυπα άποτελέσματα, ενώ δεν θά συμβεί τό ίδιο με την άναπαράσταση π.χ. ενός γεύματος.

Οί μεταμορφώσεις της λίμπιντο στο πεδίο της φαντασίας

Η φανταστική διάσταση, συστατικό του χαρακτήρα της επιθυμίας, γνωρίζει μεταμορφώσεις που καθορίζονται από την κατάσταση της πολιτισμικής εξέλιξης σε μιὰ δεδομένη κοινωνία. Σταδιακά άναφαίνονται διακρισίες που δεν όφείλονται σε ρητές συμβάσεις αλλά οι όποιες άντανακλούν την κατάσταση των ήθων και την κίνηση των ιδεολογιών. Έτσι άνεξάρτητα από τους αιώνες που τό χωρίζουν δεν ύπάρχει κανένα κοινό στοιχείο άνάμεσα στις τοιχογραφίες των χαμαιτυπειών της Πομπηίας, ρωμαϊκή έκδοση —και σε άνύποπτο χρόνο— ενός είδους σεξουαλικής άγωγής, χάρη στην όποία οι εκπρόσωποι (τά άρσενικά) της άρχουσας τάξης μπορούσαν να χαιρόνται καλύτερα τις παλλακίδες τους, και στα γραπτά του μαρκήσιου Σάντ των όποιών ή άνατρεπτική λειτουργία είχε χαρακτήρα ριζικής κριτικής των ήθων της εποχής του. Στην τελευταία περίπτωση ό λόγος του Σάντ λειτουργεί σαν όθόνη ενός άλλου λόγου σιωπηρού και ύπόγειου με στόχους επαναστατικούς. Τα δύο αυτά παραδείγματα μαρτυρούν πόσο διαφορετικά είναι τα έπίπεδα στα όποια εκφράζεται ή σεξουαλικότητα και πόσο είναι διαποτισμένα από την ιδεολογία.

Ό θεμελιακό άντιθετικός χαρακτήρας της σεξουαλικότητας την κάνει να προσφέρεται ιδιαίτερα για την τέχνη και τη λογοτεχνία. Η σχέση των φύλων με τό ποικίλο, αλλά πάντα ύπαρκτό, συναισθηματικό της φορτίο είναι ένας τομέας προς τον όποιο στρέφεται μόνιμα ή περιέργεια του ανθρώπινου όντος προκειμένου να γνωρίσει τα πρωταρχικά χαρακτηριστικά του. Αυτό που όνομάζουμε «έρωτα», και που ριζώνει στα τριόρθα της σεξουαλικής ζωής, τί άλλο είναι παρά ό αιώνιος καθρέφτης της Ιστορίας όπου κοιτάζονται οι άνθρωποι προσπαθώντας να καταλάβουν καλύτερα τον έαυτό τους;

Έρόνουμε ότι ούτε ή «ήθική» ούτε κάποιος άνώνυμος και ύπερβατικός νομοθέτης άποφασίζει τους διαχωρισμούς που δημιουργούνται προοδευτικά στο έσωτερικό των διαφόρων άναπαραστάσεων της σεξουαλικής ζωής. Η πολιτισμική εξέλιξη, στις ποικίλες άντιφατικές εκδοχές της, φέρνει στο φώς νέες εκφραστικές μορφές, που ή καθεμιά με τον τρόπο της άναλαμβάνει να άναδείξει την έγγενή στη σεξουαλική ζωή σύγκρουση και προσπαθεί να τη δαμάσει στο χώρο του φαντασιακού. Έτσι ή αισχρολογία, οι βωμολοχίες, θά μπορούσαν να θεωρηθούν είδος γλωσσικής έπεξεργασίας όρισμένου στοιχείου της σεξουαλικής πρακτικής προκειμένου άκριβώς να ξεϊδικευτούν οι ήδονιστικές δυνατότητες που περιέχουν. Όταν μιὰ βωμολοχία δεν είναι πιὰ χυδαία, αυτό σημαίνει ότι έχασε τό λιμπιντικό φορτίο της κι ότι πρέπει να βρεθεί μιὰ άλλη για να μπει στη θέση της. Υπάρχει έπομένως κάτι σαν φθορά των δυνατοτήτων της λίμπιντο που προκαλεί μιὰ όρισμένη χρήση της γλώσσας, φθορά έντελώς άσχετη με όποιαδήποτε κοινωνική λογοκρισία, ή όποία όστόσο συνθέτει τους τρόπους άρθρωσης της επιθυμίας και τό φαντασματικά συνακόλουθό της.

Οί προηγούμενες σύντομες παρατηρήσεις μάς έπιτρέπουν να εξετάσουμε πώς πραγματοποιείται τό πέραςμα άπ' τον έρωτισμό στην πορνογραφία και ποιά είναι τα έννοιολογικά μέσα για τό ξεχώρισμά της.

Η «φιλελεύθερη» άπάντηση ή όταν ή ήδονή γίνεται έμπόρευμα

Είναι κοινός τόπος να πει κανείς ότι «πορνογραφία είναι ό έρωτισμός του άλλου»: από την άλλη μεριά ό,τι κρίνεται ως «πορνογραφικό» σε μιὰ όρισμένη εποχή —που κάποτε μάλιστα τιμωρείται από τό νόμο— θεωρείται έρωτισμός σε μιάν άλλη εποχή. Αυτό που άποκαλούμε «ιδεολογική συγκρούση» θά μπορούσε να όριστεί ως ό τρόπος με τον όποιο ή κυρίαρχη ιδεολογία, θέλοντας να άπαντήσει σε μιάν άνάγκη, προσεταιρίζεται ένα θέμα που εκφράζει μιάν αυθεντική διεκδίκηση μαζών με τρόπο άναπόφευκτα συγκαλυμμένο και συγκλύπτοντα. Έτσι δεν μπορεί να ύπάρξει όρισμός του έρωτισμού ή της πορνογραφίας άνεξάρτητα από τό χρόνο και την ιδεολογική συγκρούση. Τό καινούριο αίτημα, όπως είδαμε, εκφράζει την άναγκαιότητα να διευρυνθούν οι ατομικές ελευθερίες. Στο πεδίο της ιδιωτικής ζωής μεταφράζεται στην άπαίτηση να βιώσει κανείς με όλοκληρωμένο τρόπο τη σεξουαλικότητά του. Ποιά όμως είναι ή άπάντηση της κυρίαρχης ιδεολογίας; Αυτή που οι κήρυκες της έξουσίας προσπαθούν να κατακυρώσουν με τον τίτλο ενός φιλελευθερισμού άλά Ζισκάρο.

Ηδη έχουν γραφτεί πολλά για τον άστοικό φιλελευθερισμό όπου «τό δίκαιο του ισχυροτέρου είναι πάντα τό δικαιότερο», πράγμα που, στις άκραίες πολιτικές μορφές του, μετατρέπεται σε φασιστική δικτατορία ενώ στις πιό περιθωριακές ή έλεύθερη ατομική έπιχείρηση μεταβάλλεται σε γκαγκστερισμό.

Στό θέμα της σεξουαλικότητας ο φιλελευθερισμός της εξουσίας των μονοπωλίων παίζει σ' όλα τα ταμπλώ. Ξέρουμε ότι τα κέντρα γενετήσιας άγωγής και οίκογενειακού προγραμματισμού μάταια ζητιανεύουν μερικά κονδύλια, ότι τα έξοδα της έκτρωσης δεν καλύπτονται από τις κοινωνικές ασφαλίσσεις· η έκτρωση παραμένει μια πολυτέλεια για πλούσιες γυναίκες και άρχίζει να γίνεται σημαντική πηγή κέρδους π.χ. στην Αγγλία και την Ολλανδία. Η κοινωνική ανισότητα μπροστά στη «σεξουαλική ελευθερία» είναι τόσο κραυγαλέα που συμπίπτει με την ανάλογη ανισότητα μπροστά στην άρρωστια και το θάνατο. Πρόκειται επομένως για έναν φιλελευθερισμό που χωρίζει να κοστίζει τίποτε ρίχνει στάχτη στα μάτια. Και όχι μόνο αυτό, επιπλέον είναι και προσοδοφόρος: είτε με τα ανήκουστα κέρδη που αποφέρει ή εκμετάλλευση των πορνογραφικών ταινιών είτε με την μορφή ενός φόρου που θεσμοθετεί την κυβερνητική μαστροπεία ή μιας λογοκρισίας που στραγγαλίζει την κινηματογραφική δημιουργία. Ο χωροφυλακιστικός και υποκριτικός αυτός φιλελευθερισμός διαστρεβλώνει και διαστρέφει τη ζήτηση που σχετίζεται με την ολοκλήρωση της σεξουαλικής ζωής. Πορνογραφία είναι να βγάζει κανείς λεφτά με το σέξ.

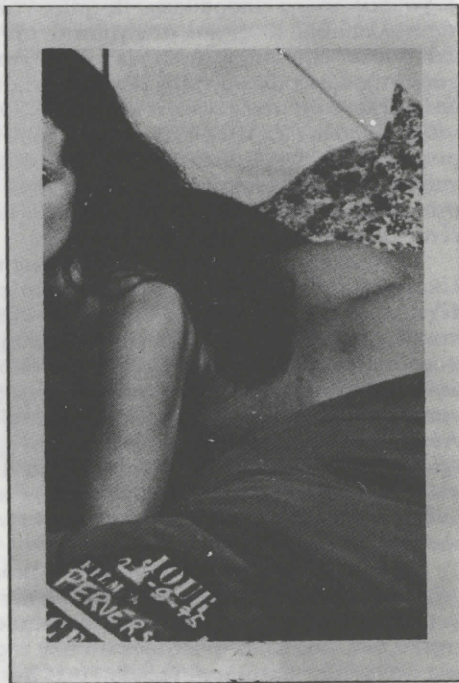
«Ας δούμε τώρα γιατί το σέξ είναι μια τόσο επικερδής αγορά. Αλήθεια τί περιεργο πράγμα! Η ήδονή που μου έχει δοθεί σαν φυσικό δικαίωμα, όπως ο αέρας που αναπνέω, γίνεται εμπόρευμα!

Η πορνογραφία άρχίζει από τη στιγμή ακριβώς που η ήδονή καταντά εμπόρευμα. Η έρωτική φιλολογία ή η τέχνη που χρησιμοποιεί την ήδονή ως μέσο και όχι ως σκοπό διαφέρουν ριζικά. Ο Σάντ δεν πουλούσε σέξ: κוניορτοποιούσε την ήθικη της εποχής του. Ο Μπατάιγ δεν πουλά σέξ: περιγράφει τα δράματα της παράβασης της κοινωνικής ήθικης. Ο Γκυγιότα δεν πουλά σέξ: προσπαθεί να δείξει τους μηχανισμούς της λίμπιντο που λειτουργούν στο επίπεδο της γραφής. Η γνωστική λειτουργία που προσιδιάζει στην καλλιτεχνική ή φιλολογική δημιουργία αποδελτιώνει τους μηχανισμούς της ήδονης: μ' άλλα λόγια, ενεργοποιεί τις διαδικασίες που επιτείνουν τις λιμπιντικές επιπτώσεις του λόγου σ' όλες του τις μορφές. Η διάκριση μεταξύ έρωτισμού και πορνογραφίας βασίζεται ακριβώς στη λειτουργία «αποστασιοποίησης» στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιείται ή ιδιότυπη γνωστική λειτουργία της τέχνης και χάρη στην οποία ανοίγεται ένας δρόμος για την εξερεύνηση ενός συγκεκριμένου τομέα.

Τί κάνουν ό μπαμπάς και ή μαμά στο κρεβάτι;

Ένα φιλμ —δεδομένου ότι απ' αυτή την άποψη άμφισβητείται κυρίως ο κινηματογράφος— χαρακτηρίζεται πορνό όταν εξαντλείται στην αναπαράσταση των σεξουαλικών σχέσεων, της συνουσίας και συναφών «διαστροφών» της. Ας μείνουμε για την ώρα σ' αυτό το σχήμα. Η ήδονοβλεψία που αποτελεί μια σημαντική διάσταση της σεξουαλικότητας, κατάλοιπο της σεξουαλικής παιδικής περιέργειας, δραστηριοποιείται έντονα στο πορνό σά να ήταν να δοθεί μια τελειωτική απάντηση σχετικά με τη φύση της *άρχέτυπης σκηνής*.² «τί κάνουν ό μπαμπάς και ή μαμά στο

κρεβάτι». Η έρωτική διέγερση που προκαλείται έτσι, ο σεξουαλικός έρεθισμός όπως αποκαλείται, βασίζεται στην άμεση και μαζική ταύτιση του θεατή και των ήθοποιών, χάρη σ' ένα είδος επιταχυνόμενης φοράς προς τα πίσω. Έτσι, το μικρό παιδί που κοιμάται στον καθένα μας μπαίνει στη θέση κάποιου απ' τους πρωταγωνιστές, όπως ή γεννώμενη λίμπιντό του το προέτρεπε στο μακρινό (νηπιακό) του παρελθόν. Βλέπουμε λοιπόν ότι ή πορνογραφική λειτουργία δρᾶ όπως στην περίπτωση του αναγκαστικού έγκλιματισμού και, όπως κάθε έγκλιματισμός, αν δεν ένδυναμωθεί από ένα πραγματικό έρεθισμα άτροφεί. Έτσι εξηγείται γιατί ή πορνογραφία άπαιτεί μια ορισμένη κλιμάκωση άφου ή δυνατότητα που παρέχει για έρωτική διέγερση είναι έξαρχης ύπονομευμένη και με πολύ περιορισμένα όρια. (Θά δούμε παρακάτω ποιές είναι οι συνέπειες: όταν ορισμένοι ύποστηρίζουν ότι το πορνό έχει παιδαγωγικές ιδιότητες, στην πραγματικότητα λένε σαχλαμάρες. Είναι σά να μᾶς λένε ότι, τηρουμένων των αναλογιών, το έγκλημα διαθέτει έμμεσα μια ήθικη λειτουργία στο βαθμό που άποδεικνύει τον έπιβλαβή του χαρακτήρα.)

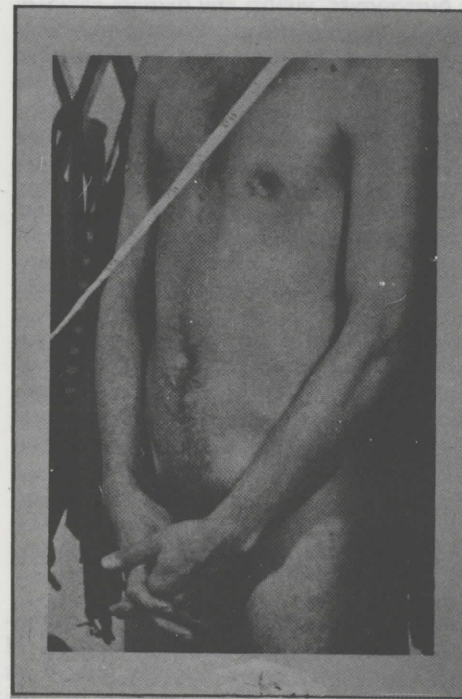

Έντελως διαφορετικά είναι τα πράγματα κατά την αντίληψή μας όταν πρόκειται για την *έρωτική λειτουργία*. Δεν είναι αυτή καθαυτή ή αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης πορνογραφική. Κάθε άλλο. Έδώ παρεμβαίνει ή «αποστασιοποίηση» που εισάγει ή Τέχνη. Η αποστασιοποίηση δεν είναι τίποτε άλλο από μια ορισμένη μορφή διοργάνωσης του φαντασιακού, του φαντάσματος, διοργάνωση που ή λειτουργία της συνίσταται στην παραγωγή του *αισθητικού άποτελέσματος*. Όμως, όσον άφορᾶ τη σεξουαλικότητα, ή διάκριση μεταξύ του «πραγματικού»³ (το *αντικείμενο της άνάγκης*) και του «φαντασιακού» (το *αντικείμενο της έπιθυμίας*), ή «το *αντικείμενο της λίμπιντο*»⁴ είναι θεμελιώδης.

Η πορνογραφία λειτουργεί στο επίπεδο της *ανάγκης* και όχι στο επίπεδο της *έπιθυμίας*. Καταργεί τη

διάσταση του φαντασιακού, στομώνει τη φαντασία, και, κατ' αυτήν την έννοια, ή λειτουργία της είναι ανάλογη προς τη λειτουργία του αναγκαστικού έγκλιματισμού με τα ίδια έμπόδια και τα ίδια όρια. Αντίθετα ο έρωτισμός, αναπλάθοντας την ίδια την ήδονή στο επίπεδο του φαντασιακού, παράγει μια *γνωστική λειτουργία* που έχει ως αντικείμενο το χαρακτήρα της ήδονης. Και αυτό χάρη στο γεγονός ότι βασίζεται στον ενεργό λόγο.

Δέν φτάνει να πεί κανείς ότι ή πορνογραφία δεν διδάσκει τίποτε, ούτε για την ήδονή ούτε για τον έρωτα ούτε για τη σεξουαλικότητα. Η εισαγωγή ενός πέους σ' έναν γυναικείο κόλπο ή σ' οποιοδήποτε άλλο σωματικό άνοιγμα δεν παράγει κανένα γνωστικό άποτέλεσμα. Μόλις περάσει ή πρώτη έκπληξη, ή ήδονοβλεπτική παρόρμηση μένει με την πείνα της, όπως γίνεται με κάθε παρόρμηση που πρέπει να μένει άνεκπλήρωτη ακριβώς για να δημιουργήσει την έπιθυμία. Και έδῶ βρίσκεται ή μόνιμη παρεξήγηση με την πορνογραφία. Έπειδή ή πορνογραφική λειτουργία, καθώς αναφέρεται συνεχώς στην άνάγκη, συντελείται με τον μηχανισμό της επαναλαμβανόμενης ελάττωσης ή έπιθυμία σβήνει σιγά σιγά.

Θά μπορούσε να πεί κανείς: Και τί πειράζει άφου αυτό φέρνει ήδονή; Αλλά ακριβώς περι αυτό προέχεται. Η ήδονή μειώνεται συνεχώς και ή πορνογραφική λειτουργία στο τέλος μετατρέπεται στο αντίθετό της: αντί για την πολυπόθητη σεξουαλική διέγερση, κενό και άγωνία, ο ίδιος έπώδυνος ήλιγγος που νιώθει ο τοξικομανής που του λείπει ή πρέζα.

Ότι ο αναγκαστικός έγκλιματισμός σχετίζεται με την άνάγκη αυτό το ξέρει ο καθένας. Ένα έξαρτημένο άνακλαστικό δεν άποτελεί την πειραματική άναύσταση της έπιθυμίας. Είναι ή προκατασκευασμένη και προσωρινή απάντηση που περιορίζεται σ' ένα σύνολο σημείων μᾶς έντελως ύποτυπώδους έκμάθησης. Η έπιθυμία είναι έντελως άλλο πράγμα. Σχετίζεται με την ύπαρξη του λόγου που επιτρέπει να πάρει νόημα

το φαντασιακό. Ο λόγος ανατρέπει την άνάγκη και έτσι το φαντασιακό μπορεί να γίνει φαντασία.

Πράγματι ή σεξουαλική ζωή, με τη χαοτική ποικιλία των επιμέρους παρορμήσεων που τη χαρακτηρίζει, με τη δυσκολία του κάθε άτομου να βρει ένα ίκανοποιητικό σημείο συμβιβασμού με τις έπιθυμίες του, είναι κατωμένη τόσο από τα θριαμβικά χρώματα του έρωτα όσο και από τους καταναγκασμούς που έπιβάλλει ή μονόπλευρη ύποταγή στην άλφα ή τη βήτα επιμέρους παρόρμηση. Ο έντελής χαρακτήρας ενός πορνό δεν συνίσταται στις σαδομαζοχιστικές σκηνές του αλλά στο ότι δεν δείχνει τίποτε από το δραματικό καταναγκασμό που ορισμένες φορές έπιβάλλει στην έπιθυμία. Άλλωστε είναι έντελως βέβαιο —έγω προσωπικά τουλάχιστον είμαι έντελως πεπεισμένος— ότι και οι σκηνοθέτες των πορνογραφικών ταινιών δεν έχουν ιδέα ούτε από τον έρωτα ούτε από τη γενετήσια ζωή. Άλλά δεν ύπάρχει κανένας λόγος ούτε οι ίδιοι να καταλάβουν, ούτε σέ μᾶς να δώσουν να καταλάβουμε κάτι. Άλλος είναι ο σκοπός τους. Η πορνογραφία και το χρέμα είναι δύο πράγματα από τη φύση τους συμπληρωματικά όπως οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Η άνούσια διαδοχή συνουσιών κατ' έξακολούθηση

Είτε πρόκειται για την πλήρη συνουσία, και στις διάφορες παραλλαγές της, είτε για την αναπαράσταση σκηνών που άποκαλύπτουν κάποια διαστροφή, ή πορνογραφική λειτουργία δεν αλλάζει. Καταργεί ή περιορίζει τα όρια του φαντασιακού. Η άποψη ότι επιτρέπει στο θεατή να προβάλλει τα φαντάσματά του και να τα «πραγματοποιήσει» στη φαντασία του άποτελεί καθαρή άφέλεια, κάτι σά να συγγεί κανείς τον Λουί ντε Φινές με τον Τσάρλυ Τσάπλιν. Η έγγενής μετριότητα του πορνογραφικού θεάματος δολοφονεί τη φαντασία: ή έπίμονη άνάκληση της ένστικτης άνάγκης σκοτώνει την έπιθυμία. Η μορφοποίηση των όραμάτων είναι διαφορετική ύπόθεση. Για την ώρα μόνος άρμόδιος στον τομέα αυτό παραμένει το όνειρο. Άλλά το όνειρο *εργάζεται*, πράγμα που δεν ισχύει για τους σκηνοθέτες των πορνογραφικών ταινιών.

Η άναγνώριση του σύνθετου χαρακτήρα της σεξουαλικής ζωής, οι άβεβαιότητες του όραμου της ήδονης, οι κάποτε σκληρές ιδιοτροπίες της έπιθυμίας, οι σχετικές με τον έρωτα άυταπάτες, οι έπιτακτικές άνάγκες της συναισθηματικής ζωής είναι προβλήματα με περισσότερες άπαιτήσεις από την άνούσια επανάληψη άπρόσωπων κινήσεων ενός έμβόλου άτμομηχανής.

Ο μεγάλος άπών στην πορνογραφία είναι, βέβαια, ο έρωτας. Άλλ' αυτό δεν είναι κάτι που μπορεί να της προσάψει κανείς, άφου είναι γνωστό ότι ή πορνογραφία δεν μιλάει για τον έρωτα και το λεξιλόγιό της είναι το λεξιλόγιο της ήδονης. Είδαμε τί σημαίνει αυτό. Η άναίρεση της έπιθυμίας από την άνάγκη εξηγεί το σόκ της πορνογραφικής διέγερσης και μαζί το άπτόμο στέρεμα της. Για τον ίδιο λόγο ή γυναίκα δεν θεωρείται πραγματικός σεξουαλικός σύντροφος. Άποτελεί αντικείμενο κατανάλωσης μ' όλη τη σημασία του όρου, όπως ακριβώς μια όπδιαδήποτε κονσέρβα που ή εικόνα της σκοπεύει να διεγείρει την όρεξη. Παίζει το ρόλο του «πραγματικού» διεγερτικού που συνδέεται με όρισμένες ύποτιθέμενες λάγνες διαστρεφές με τρόπο που ή φαντασία να μειώνεται προς όφελος ενός αναγκαστικού έγκλιματισμού.

Πιο σωστό είναι να πει κανείς ότι η αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης θα μπορούσε να είναι διεγερτική αυτή καθαυτή, ως συγκεκριμένη ανάκληση μιάς ήδη γνωστής απόλαυσης, γιατί προσφέρει μιά στιγμιαία ταύτιση με τους πρωταγωνιστές του φιλμ. Αυτό υποθέτουν και οι κατασκευαστές πορνό και γι' αυτό μιάς προσφέρουν αυτή την ανούσια διαδοχή σκηνών από συνουσίες κατ' εξακολούθηση. Στην πραγματικότητα, όπως είδαμε, η αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης λειτουργεί με την επικαιροποίηση της εικόνας της αρχέτυπης σκηνής —νευραλγικό κέντρο της σεξουαλικής περιέργειας του παιδιού. Όμως η αναπαράσταση, επειδή είναι ώραία βραχυκυκλώνει τὸ δραμα. Ἡ ἐρωτική κινητοποίηση μοιάζει έντονη, φέρνει ένα είδος οργανικής υπερλειτουργίας, αλλά η δράση της εξαντλείται προοδευτικά. Κατὰ παράδοξο τρόπο εκείνο πὸν παρουσιάζεται στη σκηνή είναι τὸ «ἀντικείμενο τῆς ἀνάγκης» καὶ ὄχι τὸ «ἀντικείμενο τῆς λίμπιντο» πράγμα πὸν ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὸν φυσικό κορεσμό, τὸ ἀναγούλιασμα πὸν πολὺ γρήγορα προκαλοῦν τὰ θεάματα αὐτά. Ἐξοῦ ἡ ἴδια ἀναγούλια μπροστὰ στὴν πληθώρα παρόμοιων ταινιών, τὶς ἀφίσεις ἢ τὰ ἄλλα διαφημιστικά μέσα, ἀναγούλια πὸν χωρὶς νὰ σχετίζεται μετὰ ὅποιαδήποτε ἀντίδραση ἠθικοῦ χαρακτήρα, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀπλό οργανικό ἀντανάκλαστικό ναυτίας.

Μένει τὸ πρόβλημα τῆς ζήτησης πὸν θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ διευκρινίσουμε τὰ ἄλλα προβλήματα. Ἡ πορνογραφία ὅσες τὶς μορφές —σινεμά, θεάματα, βιβλία, σεξομάγαζα— ἀποτελεῖ τὴ διάστροφη ἀπάντηση, ὅπως εἶπαμε, σὲ μιά πραγματικὴ ζήτηση πὸν σχετίζεται μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς. Τὶ εἶδους ὁμοῦ εἶναι ἡ ζήτηση αὐτὴ καὶ ποιά εἶναι ἡ σημασία τῆς;

Δυσανεξία καὶ ταϋλανδέζικο μασάζ

Τὸ ἄνθισμα τῆς ἡδονῆς, ἡ ἀποκατάσταση τῶν δικαιωμάτων τοῦ σώματος ἐνσωματώνονται σὲ γενικό αἴτημα νέων ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν πὸν εἶναι σύμφυτες μετὰ τὴ δημοκρατία. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ πιὸ βασικό σημεῖο. Ὑπάρχει καὶ ἓνα δευτέρο σημεῖο πὸν ἀναφέρεται σὲς δραματικές ὑπαρξιακὲς πλευρὲς τῆς παρούσας κρίσης. Ἡ κοινωνικὴ κρίση μεταφέρεται σὲ ὕλικό πεδίο: ἡ ἀνεργία, ἡ χειροτέρευση τῶν ὄρων ζωῆς καὶ δουλειᾶς, ἡ ἀθλιότητα καμουφλαρισμένη πίσω ἀπὸ τὶς ἠλεκτρικὲς οἰκιακὲς συσκευὲς ἀποκαλύπτουν τὸ πραγματικό τους πρόσωπο. Ἡ ὕλικὴ στέρηση καὶ ἡ ἠθικὴ ἀπογύμνωση συνυφαίνονται καὶ δημιουργοῦν ἓνα κλίμα «ἀτονίας», ὅπως κατ' εὐφημισμὸν ὀνομάζεται, ἐνῶ ἀπλώνεται βαριά καὶ καταθλιπτικὰ ἡ ἀγωνία τοῦ αὐριο. Οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις ἔχουν διαβρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα, ἡ συναισθηματικὴ διαθεσιμότητα σπανίζει, ἡ ἐμπάθεια ἀνοίγει ὑπόλα τὸ δρόμο τῆς, καθέννας ξεποστέλλεται σὲ τὴ μοναξιά του. Σ' αὐτὸ τὸ ἐνώπιος ἐνωπίω ὁ καθέννας ψάχνει μιά κάποια προσωπικὴ λύση.

Καὶ τότε κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ «θεραπευτὲς» τοῦ σύγχρονου ὑπαρξιακοῦ ἄγχους: κομπογιαννίτες, ἱεροφάντες τοῦ ζέν, ὀπαδοὶ τῆς «βιοενεργητικῆς θεωρίας», τερτίπια γιὰ «ἐσωτερικὲς περισυλλογές», διάφορες παραλλαγὲς ἐνὸς μυστικισμοῦ τῆς κακιάς

ῶρας. Αὐτὸ τὸ ἑτερόκλητο σύνολο ἔχει κοινὸ παρονομαστὴ τὴν ἀναδίπλωση τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του πὸν μόνο μέσα του πρέπει νὰ ἀναζητήσει τὴ δική του λύση. Ὅλο ἐτοῦτο τὸ κατασκευάσμα τοῦ σύγχρονου ἱερασιοναλισμοῦ πὸν ἀντλεῖ τὸ φτηνὸ ὕλικό του ἀπὸ ἓναν ὀπερετικό ἀσιατισμὸ δὲν ἀποβλέπει ἀπλῶς νὰ ἀφοπλίσει τὸ ἄτομο καθιστώντας το παθητικό ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ ἀποσπάσει ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς κοινωνικοεπαγγελματικὲς καὶ ταξικὲς ἐντάξεις του. Ἐτοῖ τὸ ἄτομο θὰ ἐγκαταλειφθεῖ σὲ τὴν μοναχικὴ καὶ ἀδιέξοδη ὑποκειμενικότητά του. Ἡ ὀμαδικὴ κοινωνικὴ δυσπραγία διασπάται σὲ ἰσάριθμους ἀτομικὲς δυστυχίες ἀποκομμένες ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ πράγματι ἔτσι τὸ νιώθει ὁ κόσμος. Κάθε ἄνθρωπος ξεχωριστὰ ὑπομένει τὴ δυστυχία του καὶ ἡ ἀρχουσα ἰδεολογία προσπαθεῖ μετὰ κάθε τρόπο νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἰδέα τῆς προσωπικῆς λύσης. Ἀντίδοτο σὲς ἀντιξοότητες τῆς σύγχρονης ζωῆς δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ τὴν ἐκλογή ἀνάμεσα σὲ μασάζ Ταϋλάνδης καὶ τὴ γιόγκα.

Τὴν κοινωνικὴ κρίση τὸ ἄτομο, ἀκόμη καὶ αὐτὸ πὸν δὲν θίγεται ἀπὸ τὶς ὕλικές τῆς συνέπειες, τὴ νιώθει σὰν ἐσωτερικὴ ἀδιαθεσία, μιά συναισθηματικὴ ὀδύνη, μιά ὀδυνερὴ αἰσθησι κενοῦ. Ἡ πληθώρα ἀνθρώπων πού, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν «παθολογικὰ συμπτώματα» καὶ κλινικὲς διαταραχὲς, νιώθει τὴν ἀνάγκη ψυχολογικῆς περιθάλψης, μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς σύγχυσης. Ἡ δυσανεξία καὶ ἡ δυσπραγία βιώνονται σὰν ἓνα ἀπύθμενο ἀνικανοποίητο. Ἡ ὀξύτατὴ ἀποστέρηση δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλυνθεῖ παρὰ μονάχα μετὰ στοματικά -παθητικὰ ὑποκατάστατα ὅπως ἡ κατανάλωση οἰνοπνευματωδῶν, κάθε εἶδους ναρκωτικοῦ καθὼς καὶ τῶν ψυχολογικῶν ἀντίστοιχῶν τους. Οἱ ἀπόκρυφες σέκτες, τὰ καταστήματα «μακροβιοτικῆς» (φυσικῆς) διατροφῆς, τὰ καταπότια πὸν μᾶς ὑπόσχονται τὴν ἀναγέννηση τῆς ἔμβιας οὐσίας καὶ τοῦ ζωικοῦ δυναμικοῦ μας, ἡ διάδοση διαφόρων μορφῶν «σωματικῆς ἔκφρασης» —πὸν δὲν εἶναι πάντα μυστικισμός—, ἡ ἴδρωση ὀργανισμῶν ψυχολογικῆς ἀγωγῆς καὶ «δυναμικῆς τῶν ὀμάδων» —μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους παρουσιάζουν κάποιο ἐνδιαφέρον— αὐτὸ εἶναι τὸ ἑτερόκλητο δειγματολόγιο «ψυχολογικῶν» μέσων πὸν προσφέρονται στοὺς συγχρόνους μας γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἠθικὲς τους ὀδύνες.

Μιά θεραπευτικὴ «εὐρέως φάσματος»

Πάντως στὸν κατάλογο τῶν καταπραϋντικῶν ἢ πορνογραφία κατέχει ἀναμφισβήτητα τὴν πρώτη θέση. Ἡ σύγχρονη ἐξέλιξη τῆς πορνογραφίας δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ παρὰ μόνο ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὸν καμβὰ ὀπου ἡ ἀγωνία, κύριο σύμπτωμα τῆς ἐποχῆς μας, καὶ οἱ διάφοροι περιοσσότερο ἢ λιγότερο μυστικίζοντες τρόποι θεραπείας τῆς συνυπάρχουν παρὰ φύσιν. «Γιὰ νὰ ξεχάσετε ὅλες τὶς στενοχώριες» διακήρυσσε ἡδὴ δειλὰ τὸ σλόγκαν τοῦ Κλισύ.

Ἐνα ἰδεολογικό φαινόμενο δὲν εἶναι ποτὲ τὸ ἠθελμένο σχέδιο κάποιου ἀόρατου ραδιούργου. Ὅστόσο, ὅσα συμβαίνουν σὲς μέρες μας εἶναι τυπικὸτατα γνωρίσματα τῆς «φιλελεύθερης» κοινωνίας πὸν ἀποσυντίθεται. Στὴν ἀτομικὴ δυσανεξία προτείνονται λύσεις ἀτομικὲς. Ἡ ἀτομικὴ ἐλεύθερη ἐπιχείρηση δημιουργεῖ πληθώρα «θεραπευτῶν» τοῦ ὑπαρξιακοῦ ἄγχους τοῦ καιροῦ μας. Στὴν ἀγορὰ τῶν ἡρεμιστικῶν ἢ πορνογραφία κατακτὰ τὴ θέση θεραπευτικῆς ἀγωγῆς «εὐρέως φάσματος».

Ἡ ζήτηση δημιουργεῖ τὴν ἀγορὰ: ἡ ἀγορὰ τοῦ σὲξ δὲν κατασκευάστηκε τεχνητὰ μετὰ σκοπὸ νὰ ἀποκοιμίσει διαταραγμένα ἀγαθὰ πνεύματα. Ἀλλὰ, στὴν κοινωνία τῆς ἐλεύθερης ἐπιχείρησης πὸν γιὰ κίνητρο ἔχει τὸ νόμο τοῦ κέρδους, στὴ «ζήτηση» (γιὰ τὸ ἄνθισμα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς) προτείνεται ἡ πώληση ἐνὸς ἐμπορεύματος. Ἡ προσφορὰ στὴ ζήτηση δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν πορνογραφία.

Στὴ θέση τοῦ προβληματισμοῦ πάνω σὲ τὸ χαρακτήρα τῆς σεξουαλικότητος, στὴ θέση τῆς «ἐργασίας» πάνω στὴν ἡδονὴ πὸν δρᾷ σὲ κάθε «ἔργο», παραγωγίζεται ἡ ἀναγκαία διαπλοκὴ σημασιῶν πὸν προσιδι-άζει σὲ κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Ὅ, τὸ ἀναφέρεται σὲ παρορμητικό εἶναι γιὰ τὴν εὐκολία. Στὸν κινηματογράφο —γιὰ τὰ προβλήματα εἶναι πιὸ σημαντικὰ σὲ ἐπίπεδο αὐτό— ὑπάρχει ἓνα εἶδος «φυσικῆς» συμμετοχῆς τοῦ θεατῆ ὅ ἓνα θρόιλερ ἢ ἓνα γουέστερ πρᾶγμα πὸν δὲν συμβαίνει σὲ μιά ψυχολογικὴ ἢ πολιτικὴ ταινία. Αὐτὲς καθεαυτὲς οἱ φυσικὲς συνθήκες τῆς σκοτεινῆς αἴθουσας εὐνοοῦν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπνωτικῆς σαγήνης καὶ τὴν ἀπευθείας ἀναφορὰ σὲ παρορμητικό, σὲ ἐπίπεδο τῆς ἐπιθετικότητος ἢ τῶν σεξουαλικῶν ὀρμῶν. Τὰ πορνό σκοπεύουν σὲ ἐπαρκο τὴν ὑπνωτικὴ σαγήνη. Εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο διπλὰ ὑπνωτικά.

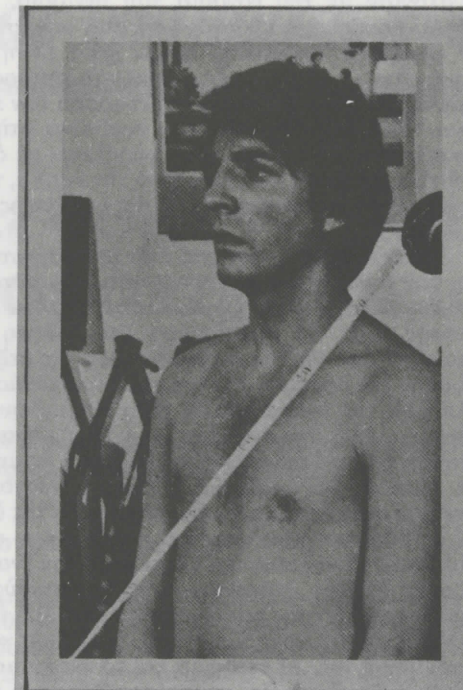
Ἡ πορνογραφία ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τὴ φύση δημιουργεῖ μιά σύγχυση μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημόσιας ζωῆς, σύγχυση ἐπιζήμια γιὰ τὴν πρώτη. Χωρὶς καμιά ὀπολύτως παιδαγωγικὴ ἀξία, τὰ πορνογραφικὰ θεάματα μεταφέρουν τὶς πιὸ καθυστερημένες μορφὲς τῶν μοντέλων παραδοσιακῆς συμπεριφορᾶς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελοῦν φορεῖς μᾶς ἰδεολογίας ρατσιστικῆς ἀπόχρωσης.

Ἡ πορνογραφικὴ ταινία δὲν εἶναι ταινία σεξουαλικῆς ἀγωγῆς. Τὰ πορνογραφικὰ θεάματα περιορίζονται τὴ σεξουαλικότητα στὴν μηχανικὴ τῆς διάστασης ἐκφέρουν ἓναν λόγο πὸν ἐξαφανίζει τὴν ὑπαρξὴ τῶν προσώπων· τὸ πορνό ποντάροντας σὲ παρορμητικό ἐξαφανίζει τὴν ἐπιθυμία καὶ καταργεῖ κάθε ὑποκειμενικότητα. Ἡ διαπροσωπικὴ σχέση, συστατικὴ τῆς σεξουαλικῆς σχέσης, τὸ νῆμα πὸν ξετυλίγει τὸ φαντασιακό καὶ τὰ φαντάσματα περιορίζεται σὲ σχέση ὀργάνων χωρὶς ὑποκείμενα. Ἀνάμεσα στὴν πορνογραφία καὶ τὸν ἐρωτισμὸ ὑπάρχει ἡ ἴδια διαφορὰ πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ψυχροσωματικὴ ἀρρώστια καὶ τὴν ὕστερία, ἀνάμεσα σὲ «ἀντικείμενο τῆς ἀνάγκης» καὶ τὸ «ἀντικείμενο τῆς λίμπιντο». Ἡ παρέμβαση τῆς σημασίας, πὸν εἰσάγει ὁ λόγος, ἀπουσιάζει στὴν μιά περιπτώση ἐνῶ ἀποτελεῖ συστατικό ὄρο τῆς δευτέρης.

Παρουσίαση τοῦ φαντασιακοῦ, διαπλοκὴ σημασιῶν, «ἐργασία» τοῦ ἔργου: νὰ ὅ, τι κυρίως συνιστᾷ τὴν Τέχνη καὶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν πορνογραφία. Καὶ αὐτά, βέβαια, ἔχουν κάποιο νόημα.

Τὸ φαντασιακό σὲ τὸ κῶρο τῆς σημασίας

Στὸ βαθμὸ πὸν ἡ πορνογραφία περιορίζει τὰ ὄρια τοῦ φαντασιακοῦ, πράγμα πὸν ἐξαντλεῖ γρήγορα τὸ ἐρωτικό του φορτίο, ἡ κλιμάκωση εἶναι ἀναπόφευκτη. Μετὰ κομμένη τὴν ἀνάσα ἀπὸ τὸ ξέφρενο κυνηγητὸ μᾶς ἡδονῆς πὸν ἀπομακρύνεται συνεχῶς, τὸ ἄτομο κυριευμένο ἀπὸ τὸν ἴλιγγο μᾶς κενῆς ἐπιθυμίας, δὲν ἔχει ἄλλη διέξοδο παρὰ νὰ τραπεῖ πρὸς τὴ σαδιστικὴ ἐπιθετικότητα. Αὐτὸ τὸ μείγμα ἀνεξέλικτης σεξουαλι-

κότητος, σαδιστικῆς ἐπιθετικότητος καὶ μυστικισμοῦ δημιουργεῖ τὸν τύπο τῶν δολοφόνων-μυσταγωγῶν ὅπως ἡ συμμορία τοῦ Μάνσον (πὸν δολοφόνησε σὲς ΗΠΑ τὴ Σάρον Τέητ, γυναίκα τοῦ Πολάνσκυ).

Νά λοιπὸν πὸν ὑπάρχει διαφορὰ ἀπὸ τὶς γοητευτικὲς ἀθυροστομίες καὶ τὶς σκαμπρόζικες βωμολοχίες. Γιατί, πρέπει νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι οἱ ἀθυροστομίες καὶ οἱ βωμολοχίες ἐπιδιώκουν τὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς ὀρισμένου ὕλικου μετὰ λιμπιντικὲς δυνατότητες, δηλαδή αὐτὸ πὸν ἐμεῖς ὀνομάσαμε «ἐργασία» (κατ'

αναλογίαν με την εργασία του ονείρου). Μ' άλλα λόγια, προβολή μιᾶς οργάνωσης τῶν σημασιῶν. Αὐτὴ ἢ «προβολὴ σημασιῶν» φέρει ἀπὸ μόνῃ τῆς ἑνα λιμπνικὸ φορτίο καθὼς συνιστᾶ συγχρόνως μιὰ ἄμυνα καὶ μιὰ παραλλαγμένη ἔκφραση τῶν παρορμήσεων. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ δὲν συμβαίνει στὴν πορνογραφία ὅπου ἡ παρόρμησις ἐκφράζεται σὲ ἀνεπεξέργαστη κατάστασις καί, κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, τὸ πορνογραφικὸ θέμα λειτουργεῖ ὡς ἀναγκαστικὸς ἐγκλιματισμός.

Ὁ ἐρωτισμὸς συνίσταται στὴν ὁλοκληρωτικὴ κάλυψη τοῦ πεδίου τῆς σεξουαλικότητος ὅπου τὰ μεγέθη, σὰν σχέσεις καὶ σὰν φαντασία συνδέονται ὀργανικὰ μεταξὺ τους. Ἡ παρουσίᾳ στὴν δθὴν εἰδώλων διαφέρει ἀπὸ τὴν ψευτοπαρουσία τῆς σεξουαλικῆς πράξεως καὶ ἐπιπλέον δὲν ἀποτελεῖ ὑποκατάστατό τῆς. Ἄπαιτεῖ τὴν ἐνεργοποίησιν μιᾶς «σημαίνουσας πρακτικῆς», ἐνὸς ὀργανωμένου συνόλου σημασιῶν τῶν ὁποίων ἢ ἴδια ἢ ὀργάνωσις «ἐργάζεται» ὡς μηχανισμὸς μετ' ἐπιπλέον στόχους. Ὅπως ἡ «ἐργασία» τοῦ ονείρου συνίσταται στὴν σημασιολόγησιν τῆς ἐπιθυμίας μετ' τὴ βοήθειαν διάφορων καὶ πολὺπλοκῶν σεναρίων, καὶ ὅπως τὸ καλαμπούρι φέρει μέσα του ἕνα ποσοστὸ ἡδονῆς ἐφόσον ξεπερνᾷ τοὺς ἀμυντικὸς μηχανισμοὺς ἐναντίον τῆς παρόρμησις, ἔτσι καὶ ὁ ἐρωτισμὸς συνίσταται στὴν σημασιολόγησιν τῆς ἡδονῆς καὶ ὄχι τὴν ἀπομίμησίν τῆς. Ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ φανταστικὸ ριζώνουν στὸ χῶρο τῆς σημασίας. Ὅπως ἡ ἐπιθυμία παρουσιάζεται ὡς ἔλλογη ἀνατροπὴ τῆς ἀνάγκης, ἡ ἐρωτικὴ διαδικασίᾳ λειτουργεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς μετωνυμίας. Θέλει νὰ παρουσιάσῃ ὡς παρὸν ὅ,τι ἀπουσιάζει, ἐπανεισάγοντας τὴν ἀπουσία στὴν παρουσία. Αὐτὸ τὸ μετωνυμικὸ παιχνίδι ἀπουσίας καὶ παρουσί-

ας προκαλεῖ τὴν ἐπιθυμία. Ἐὰν δὲν μεσολαβεῖ ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ φανταστικὸ ὑπόβαθρό τῆς ὁ κορεσμὸς καὶ ἡ συνακόλουθὴ τοῦ ἀποστέρεσιν ἔρχονται πολὺ γρήγορα. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασίαν δὲν εἶναι ἡ ἐπίδειξις ἢ ἡ μὴ ἐπίδειξις τῆς συνουσίας καὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς ἀλλὰ ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀναπαράστασίν τῆς μετ' ὅπου νὰ ἐλευθερώνεται τὸ πεδίο τῶν φαντασιῶν. Ἀντίθετα στὴν πορνογραφίαν ἡ πόρτα κλείνει γρήγορα καὶ ἀμπαρώνεται. Ἡ φαντασία γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀναπτέρεται καὶ ὑστερὰ κουρνιάζει σὲ χῶρα ἔρημη. Ἡ λειτουργία τοῦ σήματος (καὶ τῆς «σημαίνουσας ὀργάνωσιν») συνίσταται ἀκριβῶς στὸ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀπόστασιν ποὺ ἀνανεώνει ἀέναον τὸ κάλεσμα.

Ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μερικὲς σκέψεις ποὺ δὲν φιλοδοξοῦν νὰ ἐξαντλήσουν ἕνα τόσο σύνθετο καὶ δύσκολο πρόβλημα. Ποιὸς μπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι, ὡς πρὸς τὴν σεξουαλικότητα, ἔχει λύσει ὅλα τὰ προβλήματα ἢ ὅτι ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν προκαταλήψιν του; Ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μετ' μιὰ διπλὴ διαδικασίαν παραγωγῆς: μιὰ διαδικασίαν ποὺ σχετίζεται μετ' τὴν ἰδεολογίαν καὶ μιὰ ἄλλη ποὺ σχετίζεται μετ' τὴν δομὴν τοῦ ἀσυνείδητου. Αἴφνης κανένας λόγος ποὺ ἀναφέρεται στὸ σὲξ δὲν εἶναι οὐδέτερος καὶ ἀπρόσωπος. Δεσμεύει ἀτομικὰ τὸν λέγοντα. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ θέμα εἶναι νὰ προχωρήσῃ κανεὶς, εἰ δυνατόν, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ προσωπικὴ ἀντίδρασιν ἐμπρὸς στὸ φαινόμενο τῆς πορνογραφίας. Ἡ συζήτησις γιὰ τὸ σὲξ πρέπει νὰ ἐγγραφεῖ στὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς ἐποχῆς μας, ἐποχὴ προβληματισμῶν, ἐποχὴ ἀθλιότητος καὶ ἐποχὴ βίας. Ὑπάρχουν γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅπιον τῶν μαζῶν.

κότητα, ἀλλὰ μάλλον μετ' ὅ,τι εἶναι πραγματικὸ γιὰ τὸ ὑποκείμενον.

4. Ἀντικείμενον: ὡς σύστοιχο τῆς παρόρμησις, εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο καὶ μέσω τοῦ ὁποῖου ἡ παρόρμησις προσπαθεῖ νὰ φτάσῃ τὸ σκοπὸ τῆς, δηλαδὴ ἕναν ὀρισμένον τύπον ἰκανοποίησιν. Μπορεῖ νὰ εἶναι πρόσωπο ἢ ἕνα μερικὸ ἀντικείμενον, πραγματικὸ ἢ φανταστικὸν.

5. Ἐργασία τοῦ ονείρου: σύνολον ἐνεργειῶν ποὺ μετασχηματίζονται τὰ ὑλικά τοῦ ονείρου (σωματικὰ ἐρεθίσματα, ὄνειροφαντασίαι, ὄνειρικὲς σκέψεις) στὸ πρόδηλον περιεχόμενον τοῦ ονείρου.

1. Φανταστικόν: κατὰ τὴν ἐρμηνεύσιν τοῦ Λακάν, μιὰ ἀπὸ τὴς τρεῖς βασικὲς τάξεις τοῦ ψυχαναλυτικῶν πεδίου (πραγματικόν, συμβολικόν, φανταστικόν). Στὴν τάξιν αὐτὴν τονίζεται ἡ σχέση πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ ὁμοίου: τὸ ἐγὼ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ συγκροτεῖται μετ' βάση τὴν εἰκόνα τοῦ ὁμοίου του (στάδιο τοῦ καθρέφτη).

2. Ἀρχέτυπη σκηνή: σκηνὴ σεξουαλικῆς σχέσης μεταξὺ τῶν γονέων τὴν ὁποία παρατηρεῖ ἢ ἀπὸ ὀρισμένους ἐνδείξεις ὑποθέτει τὸ παιδί. Κατὰ γενικὸ κανὸνα ἐρμηνεύεται ὡς πράξις βίας ἀπὸ τὴν μεριὰ τοῦ πατέρα.

3. Πραγματικόν: δὲν εἶναι συνώνυμον μετ' τὴν πραγματι-

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΔΕΛΤΙΟ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Χρόνος 1ος • Ἀριθ. φύλλου 9 • Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, Ἑδρα τῆς Ἐπιτροπῆς, 15 Μαΐου 1944 • Τιμὴ Δρ. 5000

ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ

Φωτογραφικὴ ἐπανεκδόσις ὄλων τῶν τευχῶν τοῦ Δελτίου Πράξεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Π.Ε.Ε.Α. Ἀντίτυπα ἀριθμημένα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΚΟΣ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1975

Δεδομένα καὶ παρατηρήσεις

Τὸ ἀκόλουθο μέρος τοῦ περιοδικοῦ περιέχει σελίδες γιὰ τὸ βιβλίον, οἱ ὁποῖες ὑπαινίσσονται ἀνάγκης πραγματικῆς. Ὁ ἐπιμερισμὸς σὲ βιβλιοπαρουσίαση - βιβλιοκριτικὴ - βιβλιογραφία θεσμοθετεῖ διαφορισμὸν προστατευτικὸν καὶ ἐξυπακούει κυριολεξίαν.

Στὴς πρῶτες αὐτὲς σελίδες χρεώνεται ἡ ἐργολαβία τῆς βιβλιοπαρουσιάσεως, ἡ καταγραφή δηλαδὴ τῶν στοιχείων τῶν τελευταίων ἐκδόσεων. Ὡστόσο τούτῃ τῇ φορᾷ τὸ ζητούμενον δὲν σταμάτησε στὴν καταλογικὴ καταγραφή ἀλλὰ παρασύρθηκε ἀναδρομικὰ στὴς ἐκδόσεις τοῦ '75. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν βιβλιογραφικῶν δελτίων καταθέτει γιὰ τὴν παθολογίαν τῶν ἐγγυρῶν πραγμάτων, καὶ ἐρεθίζει συμπεράσματα μετ' ἰδεολογικὴ πρόθεσις καὶ ἀνησυχία ποὺ νομιμοποιοῦν ἴσως ἀπαισιοδοξίαι. Οἱ δείχτες ἀπ' τὴς ἐκδόσεις τῶν τελευταίων χρόνων προδίδουν ἰδεολογικὴν σπασμωδικότητα, ἀπαγορεύουν βιασύνες καὶ ἀπομακρύνουν λίγο πιὸ βαθιὰ στὸ χρόνο λύσεις οὐσιαστικότερες.

Στὸ σημεῖον ἐτοῦτο χρειάζεται νὰ παρεμβληθεῖ μιὰ πρῶτη ὑποσημείωσις - διευκρίνισις γιὰ τὸ ἀντικείμενον, τὰ συμπεράσματα καὶ τὸ ὕψος τοῦ σημειώματος:

α. Τὰ βιβλία δὲν ἐνδιαφέρουν ἐδῶ ὅπως θὰ ἐνδιέφεραν ἴσως τοὺς διακοσμητῆς ἢ τοὺς διακοσμούμενους μ' αὐτά. Ἐνδιαφέρει ὁ γραπτὸς λόγος ὡς ἐνδείξις πολὺ γενικότερη.

β. Ἀκόμη εἰδικότερα, δὲν ἐνδιαφέρει τὸ περιεχόμενον, καλὸ ἢ κακὸ, τοῦ συγκεκριμένου ἐπιμέρους βιβλίου. Ἐνδιαφέρει τὸ ὅλον ἐκδοτικὸν φαινόμενον στὴν ἐμπορικὴ ἐκδοχὴ του καὶ οἱ συμπεριφορῆς του. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ δίκη δὲν ἀφορᾷ στὴς προθέσεις οὔτε στὰ ἀποτελέσματα ἀλλὰ στοὺς ὅρους τῆς ἐκδοτικῆς δραστηριότητος. Ὅροι ποὺ δὲν ἐμποδίζουν, καὶ ὅταν χωλαίνουν, μιὰ συσσώρευσις ὀλοτέλα χρήσιμη καὶ κρίσιμη σημαντικῶν ἔργων. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ ἴταν ἀδικία νὰ μὴ εἰπωθεῖ πὼς οἱ σπασμοὶ ποὺ προκαλεῖ ἢ σπορὰ στὸ χωράφι ποὺ δὲν ὀργώθηκε στὴν ὥρα του μποροῦν νὰ προοικονομοῦν ἄρτιες γέννες. Αὐτὸ ὅμως προϋποθέτει ἄλλη στάσις συστηματικῶν ἐλέγχου καὶ υπεύθυνῆς ἐνημέρωσιν, ἢ ἀνυπαρξία τῆς ὁποίας ἀφήνει ἀβροθήτη νὰ ψάχνει στὴν σκιά τὴν ἐκδοτικὴ δουλειά. Τὸ περιοδικὸν αὐτὸ, ἐπισημαίνοντας τὸ ἐπικίνδυνον κενὸν ποὺ ἀφήνει ἡ ἀπουσία δόκιμης κριτικῆς τοῦ γραπτοῦ λόγου, θέλει νὰ ἐγγράψῃ στὴς ὑποθήκες του μιὰ τέτοια προσπάθεια συμβολῆς. Ἀποκεῖ καὶ πέρα χρειάζονται καιρικὲς συνθήκες ποὺ μόνον ὅροι κοινωνικοῦ κινήματος μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν.

γ. Τέλος, τὰ προβλήματα καὶ οἱ καταστάσεις ποὺ δημιουργεῖ ἢ δηλώνει ἢ κίνησις τοῦ βιβλίου μᾶς

προϋποθέτουν καὶ μᾶς ἀφοροῦν. Ἀνάλογες μπορεῖ νὰ ἴναι οἱ κρίσεις ὅπως καὶ οἱ ἀγωνίες.

Βιβλιογραφικὰ δελτία

Πάμε λοιπὸν παρακάτω, ταχτοποιώντας πρῶτα μερικὸς ἀριθμοὺς γιὰ νὰ συνεννοηθοῦμε μετ' τὰ περιγραφικὰ δεδομένα τῶν νέων ἐκδόσεων τοῦ περασμένου χρόνου. Δουλεῖα ποὺ σκαλώνει στὴν ἔλλειψιν ἢ τὴν προχειρότητα τῶν βιβλιογραφικῶν δελτίων.

Στὴς ἀνυποψίαστες αὐτὲς ἐργασίες ἐνέχονται: ἡ ἀπουσία κριτηρίων καὶ μεθοδικότητος τῶν συντακτῶν τους, ἡ ἐπίσημη ἀδιαφορία τῶν ἀρμοδίων ἰδρυμάτων καὶ ἡ ἀμελῆς συμπεριφορὰ τῶν ἐκδοτικῶν φορέων.

Οἱ σειρὲς τῶν βιβλίων ἐγγράφονται σὲ μιὰ γκάμα ἐξειδικευμένων τομέων. Οἱ τόμοι ποὺ περιλαμβάνονται ἐπιμερίζονται σὲ

● γενικὲς ἐργασίες — λεξικά, βιβλιογραφίες, βιβλιολογίες, παλαιογραφίες, ἀρχεῖα, δημοσιογραφία, πρακτικὰ ἰδρυμάτων καὶ ἐταιρειῶν,

● φιλοσοφία

● θρησκεία

● μυθολογία

● κοινωνικὲς ἐπιστῆμες — κοινωνιολογία, πολιτικὲς ἐπιστῆμες, οἰκονομία, δίκαιο, δημόσια διοίκησις, ἐκπαίδευσις

● λαογραφία

● φυσικὲς ἐπιστῆμες

● τεχνολογία - ἰατρικὴ

● καλὲς τέχνες

● ἀθλητισμὸς - ψυχαγωγία

● κλασικὴ φιλολογία

● νεοελληνικὴ λογοτεχνία — ποίησις, πεζογραφία, θεατρικά, μελέτες, διάφορα

● ξένη λογοτεχνία — ποίησις, πεζὸ κ.λπ.

● παιδικὰ βιβλία

● δοκίμια

● γεωγραφία - ταξίδια

● ἱστορία - ἑλληνικὰ καὶ παγκόσμια

● ἀρχαιολογία

● βιογραφίες, ἀπομνημονεύματα, προσωπικὲς ἀφηγήσεις καὶ τέλος, περιοδικὰ.

Ἐπιμερισμὸς ποὺ καὶ ὅταν παραβλέπομε τὸ ἰδεολογικὸν σύνδρομον καὶ τὸ συνακόλουθο μεθοδολογικὸν σφάλμα τοῦ κατακεραματισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνόησιν σὲ ὑποτιθέμενα ἐξ ἀντικειμένου ὀρθοτημένους γνωστικὸς κλάδους, δὲν ὑπηρετεῖται μετ' συνέπειαν καὶ παιδεύει τὴν ἀκριβὴν κατάταξιν. Ὅταν οἱ Ὑπνοβάτες

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνῶρι

του Καίσαρη, όντας παραψυχολογία, καταχωρούνται στον κλάδο «φυσικές έπιστήμες», τὸ ἄθροισμα τῶν βιβλίων αὐτοῦ τοῦ κλάδου ἀλλοιώνεται. Κι εἶναι ἴσως αὐτὴ ἡ πιὸ ψιλὴ περίπτωση. Ἀκόμη, τὰ ἄθροισματα πολλές φορές ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ἐπανακαταγραφή τοῦ ἴδιου βιβλίου σὲ διαφορετικούς κατὰ ὕλη τίτλους. Τέλος, καὶ χάριν ἀκριβολογίας, πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς σὲ καμιά ἀπ' τὶς βιβλιογραφίες δὲν καλύπτεται μέχρι μονάδος τὸ σύνολο τῶν ἐκδόσεων, ἀλλὰ σχεδὸν τὸ σύνολο.

Ὡστόσο ἡ ἐνδεχόμενη ἐλαστικότητα κριτηρίων καὶ προσοχῆς τῶν βιβλιογραφούντων καὶ οἱ ἐλλείψεις τῶν δελτίων τους δὲν καταστρέφει σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῶν ἀριθμῶν τῆς ἐκδοτικῆς κίνησης. Ἄλλωστε δὲν εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ λεπτομέρειες πού μᾶς ἐνδιαφέρουν.

Ἀριθμοὶ καὶ δεδομένα 1975

Τὸν πιὸ πάνω καταμερισμὸ τῶν βιβλίων στὶς ἀντίστοιχα σημειωμένες κατηγορίες διατηρεῖ καὶ ὑπηρετεῖ ἐπίσης τὸ πληρέστερο πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ συναντῆ-

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	Α' 3μηνο	Β' 3μηνο	Γ' 3μηνο	Δ' 3μηνο
ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ				
Ἐγκυκλοπαίδεσες	-	1	-	-
Λεξικά	-	3	-	6
Βιβλιογραφίες - Ἀρχεῖα - Πρακτικά - Παλαιολογίες	13	4	4	4
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	27	20	26	21
ΘΡΗΣΚΕΙΑ	3	7	9	9
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ				
Κοινωνιολογία	17	15	11	30
Πολιτικές Ἐπιστ.	50	63	39	43
Ὀικονομία	5	10	3	7
Δίκαιο	3	2	3	6
Δημόσια Διοίκηση	2	2	-	-
Ἐκπαίδευση	5	7	12	8
ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑ	4	2	4	7
ΓΛΩΣΣΑ	-	1	4	5
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ				
Ἀστρονομία	1	2	-	1
Ἀνθρωπολογία - Βιολογία	-	1	1	4
Ζωολογία - Μαθηματικά	-	-	1	-
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	1	6	1	3
Ἱατρικὴ				
Γεωργία				
ΚΑΛΕΣ ΤΕΧΝΕΣ	21	9	18	14
ΚΛΑΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	15	4	3	7
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ				
Ποίηση	7	19	10	9
Πεζογραφία	56	37	22	40
Θεατρικὰ Ἔργα	7	4	6	-
Μελέτες	13	13	13	10
ΕΞΗΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ				
Ποίηση	7	3	4	8
Πεζογραφία	14	15	11	13
Θεατρικὰ Ἔργα	7	14	1	2
Μελέτες	5	3	-	-
ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ				
Λογοτεχνία	1	6	4	7
Ἐπιστῆμες - Τέχνες	-	1	-	1
ΔΟΚΙΜΙΑ	14	6	8	8
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΤΑΞΙΔΙΑ	5	2	4	8
ΙΣΤΟΡΙΑ				
Ἑλληνικὴ	43	24	33	36
Παγκόσμια	5	12	10	13
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	1	3	3	3
ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ	23	27	16	14
ΕΣΧΟΛΙΚΑ	-	1	1	3

Σημείωση: Ὁ πίνακας αὐτὸς συντάχθηκε μετὰ βάση τὰ στοιχεία πού δύνονται σὲ βιβλιογραφικὸ δελτίο τοῦ Βιβλιοπωλεῦ τοῦ Ἔστιος.

σε βιβλιογραφικὸ δελτίο: *Τὰ Νέα Βιβλία - Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἔστιος*. Σ' αὐτὸ παραπέμνω γιὰ τὰ ἐδῶ παραλειπόμενα καὶ γιὰ τὰ παραπανίσια ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀναγνώστη. Οἱ ταξινομημένες σ' αὐτὸ τὸ δελτίο ἐτικέτες θὰ χρησιμοποιηθοῦν προσωρινὰ πιὸ κάτω σ' ἓναν ἀναλυτικότερο πίνακα, μᾶς καὶ μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία γιὰ σύγκριση ἀριθμῶν.

Τὸ πρῶτο λοιπὸν τρίμηνο τοῦ 1975 κι ἀφοῦ κατακάθησε ὁ σηκωμένος μετὰ τὴ μεταπολίτευση κουνιαχτός, γίνανε οἱ ἐκλογές (σημείωση: Ν.Δ. 54%), ψηφίσθηκε ἡ δημοκρατία καὶ ἡ πολιτικὴ ἀλλαγὴ ἐξελίχθηκε σὲ ἐπανάληψη, 379 νέα βιβλία καὶ 7 μηνιαῖα, διμηνιαῖα, τριμηνιαῖα κ.λπ. περιοδικὰ τροφοδότησαν τὴ δοξολογούμενη πιά ὠριμότητα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Στὸ δεῦτερο τρίμηνο ἔχουμε 339 νέους τόμους καὶ 14 περιοδικὰ. Στὸ τρίτο, 285 τόμους καὶ 21 περιοδικὰ. Στὸ τέταρτο τέλος τρίμηνο, 350 βιβλία καὶ 12 περιοδικὰ.

$3 \times 4 = 12$ λοιπὸν μῆνες, 1353 τόμοι ἐπανεκδόσεων ἢ νέων ἐκδόσεων καὶ 54 περιοδικὰ γιὰ τὸ 1975. Ἀριθμοὶ πού σημαίνουν γιὰ τὸν ἐλληνικὸ βάλτο ἐκδοτικὴ φουσκοθαλασσιά.

Σὲ πίνακα, ἀναλυτικότερα αὐτὰ τὰ νούμερα.

Προσθέσεις καὶ παρατηρήσεις

Στὴ βάση αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ πίνακα καὶ μετὰ τὴ συνδρομὴ μερικῶν ἐξειδικευμένων στοιχείων μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν ὁρισμένα συμπεράσματα.

1. Ὡλὴ τὴ διάρκεια τῆς ἐξεταζόμενης χρονικῆς περιόδου ὑπάρχει μιά σχεδὸν ἐκπληκτικὴ κάποτε σταθερότητα ἐκδοτικῆς (ὀπωσδήποτε μεταφραστικῆς ἀλλ' ὄχι ἀναγκαστικὰ καὶ συγγραφικῆς) παραγωγῆς. Γιὰ ὅλα τὰ εἶδη, ἀπὸ τρίμηνο σὲ τρίμηνο, τηρεῖται μιά ἀναλογία καὶ συντηροῦνται ποσοστὰ μετὰ ἀκρίβεια φυσικοῦ φαινομένου.

2. Ἡ ἐπανάληψη τῶν ποσοστῶν καὶ τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν, ἀπὸ τρίμηνο σὲ τρίμηνο, ἀλλὰ κι ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον τὴν τελευταία ὀκταετία, δηλώνει ἀνάγκη (πού σημειώνεται συμφόρηση) καὶ ἀποκαλύπτει σύγχυση (πὼς καλύπτεται ἡ ἀνάγκη). Ἐρεθίζεται πιά ἡ κοινωνιολογικὴ καὶ πολιτικὴ περιέργεια ἀπὸ τὸ πού φουσκώνουν καὶ πὼς, πού ξεφουσκώνουν καὶ γιὰτί οἱ ἐκδοτικοὶ ἀριθμοί.

Στὴν καλύτερη περίπτωσι, δηλαδή μετὰ χονδρικές ἀριθμητικὲς προσθέσεις, ἔχουμε:

Κοινωνικὲς λεγόμενες ἐπιστῆμες = κοινωνιολογία + πολιτικὴ ἐπιστῆμη + οἰκονομία + δίκαιο + δημόσια διοίκηση + ἐκπαίδευση + λαογραφία + ἱστορία + βιογραφίες - ἀπομνημονεύματα. Αὐτὸ σημαίνει 676 βιβλία, δηλαδή 1 στὰ 2 βιβλία πού ἐκδίδονται, ἀναφέρεται ἄμεσα σὲ θέματα κοινωνικῆς ἐπιστήμης.

Στὴν ἐσωτερικὴ κλίμακα ἀναλογιῶν τὰ δύομισι τρίτα αὐτῶν τῶν τόμων παρατάσσονται κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο πολιτικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἱστορία - ἀναμνήσεις. Πράγμα πού σημαίνει, καὶ προκύπτει ἀπ' τὸ περιεχόμενό τους, προβλήματα ἐξουσίας.

Τὰ ὑπόλοιπα μισὰ παραλίγο νὰ 'σαν λογοτεχνικά.

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνῶρι

Ἐν πάση περιπτώσει, τοῦ ὑπολειπομένου μισοῦ, τουλάχιστον τὰ 2/3 εἶναι λογοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ προελεύσεως (σὲ ἀπόλυτο ἀριθμὸ τὰ 451).

3. Σημεῖο πνευματικῆς ὑπανάπτυξης ἡ ἀπουσία προμελετημένης τροφοδοσίας τῶν ἐπιστημονικῶν χώρων μετὰ ἔγκυρες ἐκδόσεις πανεπιστημιακῶν ἢ ἄλλων ἀρμοδίων ἐλλήνων ἢ ξένων διανοουμένων. Δὲν ὑπάρχουν πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις ἢ σύγχρονα ἔργα ὑποδομῆς. Οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιώνουν ὅπως λένε τὸν κανόνα κι εἶναι ἐλάχιστες. Οἱ ἐκδόσεις ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ Πανεπιστήμια καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς, τὰ Πανεπιστήμια ἀγνοοῦν τὶς ἐκδόσεις. Τὸ πόσο ἐνδιαφέρουν τὶς πανεπιστημιακὲς βιβλιοθήκες καὶ τοὺς ὑπεύθυνους γι' αὐτὲς τὰ βιβλία πού κυκλοφοροῦν θὰ 'ταν ἐνδιαφέρον θέμα γιὰ ἔρευνα.

4. Στὸν ἐκδοτικὸ ὑπερτροφικὸν χῶρον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἀραὶ καὶ πού σκοντάφτει τὸ μάτι σὲ ἐργασίες πού στοιχειοθετοῦν ἐπιστημονικὴ προσέγγιση. Ἡ κυριαρχοῦσα στὸ χῶρον αὐτὸ μαρξιστικὴ φιλοσοφία δὲν δίνει συχνὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πολιτικῆς παιδείας σημαντικὰ βιβλία. Ὁ μαρξισμὸς ὡς ἡ κατεξοχὴν κοινωνικὴ ἐπιστῆμη - ἀνάλυση δηλαδή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού μεταφρασμένη στὴν ἱστορικὴ καὶ πολιτικὴ δυναμικὴ σημαίνει πάλι τῶν τάξεων - μένει τελικὰ ἔκθετος.

Μετὰ δεῦτερη ἐδῶ ὑποσημείωση μπορεῖ νὰ ὑπενθυμιστεῖ πὼς τὸ εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ βάρος ἐνὸς συγκεκριμένου βιβλίου πού προστίθεται σὲ μιά ἀναγκαία ἄθροιση εἶναι τὸ θετικὸ ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ ὅμως πού μετροῦμε τώρα εἶναι πὼς προγραμματίζεται, πότε δίνεται καὶ σὲ ποιά λογικὴ παραπέμπει (-ται) ἡ ἐκδόσή του.

Οἱ ἐξαιρέσεις πού ὑπεισέρχονται ἐδῶ ἀφοροῦν κυρίως στὶς ἐπανεκδόσεις τῶν κλασικῶν: Μάρξ - Ἐνγκελς - Λένιν - σὲ ἐκδόσεις ἐνταγμένες σὲ ἄλλου εἴδους ἰδεολογικὰ προγράμματα - ἔργα Τρότσκι κ.λπ., ἢ σὲ συστηματικὲς ἐκδοτικὲς παρουσιάσεις θεωρητικῶν: Γκράμσι κ.ἄ.

Γιὰ τοὺς ἀπόγονους τῶν Πυθαγορείων τὸ πρόβλημα τῆς μαθηματικῆς παιδείας φαίνεται νὰ λύνεται κληρονομικῶς δικαίως. Πάντως τὰ βιβλία μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν πού μπόρεσαν νὰ σημειωθοῦν εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρχα ἢ τουλάχιστον κρυφά.

Στὴ φιλοσοφία καὶ παιδαγωγικὴ ἀναφέρονται ἐλάχιστες σοβαρὲς ἐργασίες. Ἀκόμη χειρότερα, δὲν ὑπάρχουν σχεδὸν οὔτε καὶ μεταφράσεις. Ὅταν ἀπουσιάζει ὁ Θεοδωρακόπουλος - πρᾶμα σπάνιο γιὰτί εἶναι πολυγραφότατος - οἱ ἐνδιαφερόμενοι Νεοέλληνες μένουν μετὰ τὶς ἀνησυχίες τους ἢ ἀναζητοῦν μόνοι τὸ δρόμο τους.

Γιὰ τὰ παιδάκια καὶ τοὺς μαθητὲς ὑπάρχουν ἴσα ἴσα καμιά δεκαπενταριά βιβλία βοηθητικὰ ἢ ἄλλα τὸ χρόνο.

Οἱ μεγαλύτεροι μαθητὲς καὶ οἱ ἐνήλικοι φοιτητὲς (150.000 τρῶφιμοι τῶν ΑΕΙ) μποροῦν νὰ παίρνουν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὸ πτυχίον τους ἀνύποπτοι γιὰ τὴν ἄγνοια τους ἢ σίγουροι γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἄλλο τόσο καὶ πολιτικὴ διαβρωτικὴ ἀνεπάρκεια.

Συνωστισμὸς καὶ ἀπουσίες

5. Μακριὰ ἀπ' τὶς στάσεις τῶν λεωφορείων μιά κατηγορία Ἑλλήνες - ἐλάχιστοι ὅπως δείχνουν οἱ ἀριθμοὶ - συνωστίζονται στὶς συγγραφικὲς οὐρὲς τοῦ πολιτικοῦ - κυρίως ἱστορικοῦ - καὶ λογοτεχνικοῦ βιβλίου. Μισοὶ ἀπὸ δῶ κι οἱ ἄλλοι μισοὶ ἀπὸ κεῖ.

Ἀπὸ τοὺς ἐκδομένους τὸ 1975 1353 τίτλους πού μπόρεσαν νὰ καταγραφῶν, οἱ 874 περίπου ἀνήκουν σὲ ἰθαγενεῖς δράστες - ἄτομα ἢ ἐνώσεις ἀτόμων. Σ' αὐτοὺς περιλαμβάνουμε καὶ τοὺς ἐλληνικῆς ὑπηκοότητος κατοίκους τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ μέγεθος τοῦ ἀριθμοῦ θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει παρηγοριά. Ἄν ὑπάρχει ὁμοῦ παρηγοριά βρίσκεται μόνο στὸ δεδομένο τῆς βελτίωσης τῆς σχέσης Ἑλλήνων - ξένοι συγγραφεῖς ὑπὲρ τῶν πρώτων σὲ σχέση μετὰ παλιότερα χρόνια.

Ὡστόσο ὑπολογίζοντας τὶς συλλογικὲς ἐκδόσεις, τὰ λευκάματα, τὶς ἐπανεκδόσεις καὶ τὶς ἐπαναλήψεις τῶν ἰδίων ἐπωνύμων κάτω ἀπὸ διαφορετικούς τίτλους, οἱ συγγραφεῖς εἶναι πολὺ λιγότεροι ἀπ' τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν βιβλίων πού κυκλοφοροῦν. Ἄν πάλι ἀπ' αὐτοὺς ἀφαιρέσουμε τοὺς πεθαμένους, ἐκεῖνοι πού κυκλοφοροῦν ἀνάμεσά μας μετριοῦνται πολὺ γρήγορα.

6. Ἡ ἀναλογία πού ἰσχύει γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐκδόσεων τοῦ 1975 ἐπανερχεται καὶ στὶς ἀριθμητικὲς σχέσεις τῶν κατηγοριῶν πού μοιράζονται τὸ κύκλωμα τῶν ἐλληνικῶν ἔργων. Ἀπὸ τοὺς 874 τίτλους οἱ 30 ἀφοροῦν σὲ γενικὲς ἐργασίες, λεξικά, ἀρχεῖα, βιβλιογραφίες κ.ἄ., οἱ 68 στὴ φιλοσοφία, ψυχολογία, θεολογία, οἱ 382 στὴν κοινωνία καὶ τὴν ἱστορία καὶ οἱ ὑπόλοιποι (οἱ 394) ἐξαντλοῦνται μετὰ τὴν τέχνη. Ἐχουμε δηλαδή διατάραξη ἐλαφρὰ τῆς ἰσορροπίας ὑπὲρ τῆς λογοτεχνίας.

Ἐνῶ στὴ λογοτεχνία κυριαρχεῖ συντριπτικὰ ἡ πεζογραφία (βλ. πίνακα) στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἡ πολιτικὴ λεγόμενη ἱστορία καὶ οἱ ἀναμνήσεις ἔχουν τέτοιο ἀριθμητικὸ ὄγκο, πού ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ διακινδυνέψει συμπεράσματα θὰ 'λεγε πὼς ὅπου συγχέονται ἡ δημοσιογραφία μετὰ τὴν ἱστορικὴ κοινωνιολογία ἡ ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων νὰ γράψουν εἶναι ἀσφυκτικὴ καὶ συνήθως δυσανάλογη μετὰ τὶς προϋποθέσεις ἢ τὸ ἴδιο τὸ θέμα τους.

Στὰ 382 κομμάτια γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες τὰ 136 εἶναι γενικὰ κοινωνιολογικά, τὰ 181 ἱστορικά καὶ τὰ 65 συλλογικὲς, συνήθως κομματικὲς, ἐκδόσεις. Τὰ βιβλία ὡστόσο πού πληροῦν τοὺς ὄρους τῆς ἐπιστημοσύνης - τὸ σημεῖωμα ὑπογράφεται - εἶναι πολὺ λιγότερα.

Ἄν τὰ κριτήρια πού ἴσχυσαν γιὰ τὴν ἐπιλογή δὲν εἶναι πολὺ αὐθαίρετα σημαίνει πὼς στὴν Ἑλλάδα τὸ κοινωνιολογικὸ καὶ ἱστορικὸ βιβλίον ὑπάρχει τόσο ὅσο καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἐπιστῆμες.

Πληθωρισμὸς ἢ ὀργασμὸς

7. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ μποροῦσαμε νὰ ἀπογειωθοῦμε σὲ γενικότερες παρατηρήσεις. Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

χρειαζόταν άλλου είδους εργασία που υπερβαίνει τα περιθώρια του παρόντος.

Χωρίς όμως πολλές λεπτομέρειες, θέση του σημειώματος είναι πως ό,τι χαρακτηρίζει την κίνηση του βιβλίου στην Ελλάδα δεν είναι συμπτωματικό. Όπως σύμπτωση δεν φαίνεται να 'ναι ο ρυθμός και το είδος των εκδόσεων.

Οι 1353 εκδόσεις του 1975 σημαίνουν για τα ελληνικά δεδομένα συνέχιση ή έξαρση αυτού που στη διάρκεια της δικτατορίας χαρακτηρίστηκε και ερευνήθηκε ως έκδοτικός όργανος. Ωστόσο ο όργανος προϋποθέτει άλλους όρους. Και οι όροι των σχέσεων του βιβλίου στην Ελλάδα με τον έαυτό του, τους φορείς του και την περιβάλλουσα πραγματικότητα, ορίζουν μάλλον πληθωρισμό, χωρίς να ξεσπούν σε όργανο. Το τελευταίο ξεσπάκουει άλλες λειτουργίες και ισορροπίες.

Αλλωστε στη χώρα μας, του έξογκωμένου «τριτογενούς τομέα» οι πληθωριστικές εκδηλώσεις είναι συγγενείς σε πολλούς θεσμούς και λειτουργούς αυτού που λέμε ποικιλοδύμημα. Προς την κατεύθυνση αυτή ή δειγματοληψία απ' τον τύπο προσφέρει παραδείγματα αποδειχτικά. Σε τέτοιες περιπτώσεις ή μήτρα βρίσκεται στις σχέσεις που αναπτύσσονται με τον κοινωνικό περίγυρο —αυτόν δηλαδή που τουλάχιστον θεωρητικά συνιστά το σημείο αναφοράς ή αγοράς. Το πρόβλημα τότε εναποτίθεται στο βαθμό άμυντικής ικανότητας του δέκτη. Απ' αυτού την αντίσταση μπορεί να αναζητηθεί και να υπάρξει ή θεραπεία τέτοιων ασθενειών.

Στο χώρο του βιβλίου ειδικότερα το γεγονός ότι ή υπόθεσή του άφορα και ακολουθεί τελικά μερικές χιλιάδες, έστω επί δέκα πολλαπλασιασμένες, Έλλήνων δεν είναι άμοιρη συνεπειών. Το αντίκρισμα που ή άπουσία του συνεπάγεται εδώ πληθωριστικά φαινόμενα είναι το λαϊκό —για να το πούμε έτσι.

Τ' ότι σε χαμόσιπα πέφτει πάνω σε μια πλήρη σειρά πολύχρωμης έγκυκλοπαιδείας επενδυμένης, με εύκολιες πληρωμής, στο μέλλον των παιδιών, δεν αίρει τα διαπιστωμένα χάσματα αλλά μάλλον επιβεβαιώνει άλλες χειρότερες παθολογίες. Τέτοια και άλλα όπως οι βιβλιοθήκες φετίχ, ως ποίμε, ή κυκλοφορία των άπάντων του Λένιν μαζί με το «θανμαστό κόσμο των ζώων» στα τρόλεϊ υπάγονται στην άρμοδιότητα όσων άσχολούνται με τις ιδεολογικές διαστροφές και άναπαράγωγές.

Ο κινητήριος ρόλος της άριστερας —άκριβέστερα των διανοουμένων της— στην έκδοτική παραγωγή είναι ένα άλλο γεγονός που μπορεί να τροφοδοτεί τον ίδιο πληθωρισμό.

Εδώ στο δρόμο της ύποψίας οδηγούν μερικές συμπώσεις:

Την έμφάνιση των σοσιαλιστικών ομάδων και ιδεών, την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος και τη συνακόλουθη ιδεολογική πάλη παρακολουθεί μια έκδοτική άνθιση στο μεσοπόλεμο. Η ποιότητά της μάλλον δεν επανλήφθηκε στα ύστερα του πολέμου χρόνια. Ήταν άλλωστε πολλαπλά φρασιό.

Η έμφύλια και στρατιωτική ήττα της άριστερας ξεσπάει με την επιστροφή των πρώτων έξοριστων στις

άρχές της 10ετίας του '50 σε έκδοτική έκρηξη.

Η πολιτική διάλυση του '67 έγκυμονεί έκδοτικό αντίσπασμα κάτω από τη δικτατορία που ή διάσπαση του '68 θα φορτίσει ιδιαίτερα.

Κρίση και συμφόρηση

Θα προστεθούν όμως στην ιδεολογική ένδεια, οι κακακωσμένοι άπόηχοι των φοιτητικών έξεγέρσεων του '68 και οι πολιτικοί νεολογισμοί που ζητούν, άπελευθερωμένοι απ' τη διάσπαση, θεωρητική νομιμοποίηση. Πλήθος άγνωστοι κι άπρόσιτοι μέχρι τότε σύγχρονοι ή παρωχημένοι διανοούμενοι —άριστεροι και μη— θα κληθούν με άσυνάρτητες συνήθως μεταφράσεις να άποφανθούν για τα ελληνικά προβλήματα, και να δικαιολογήσουν a posteriori ιδεολογικά εύρηματα ή ύπαρξιακά άγχη.

Έργα που στο χώρο και το χρόνο της πρωτοεμφάνισής τους υπάκουαν σε συνέχειες και έντάσσονταν σε οργανωτικές και οργανικές λειτουργίες, ξαναχρησιμοποιήθηκαν με μεγάλη καθυστέρηση για να θρέψουν τελικά μια φαύλη κύκλωση μαρξιστολογίας σύγχυσης.

Στο κλίμα που οι ιδεολογικές έκκενώσεις είχαν δημιουργήσει, το έμπορικό βιβλίο μάλλον φόρτισε τη σύγχυση. Και χωρίς άριθμούς είναι εύκολα διακριτό πως το βιβλίο που στοιβάζεται στις προθήκες των βιβλιοπωλείων χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες κύριες:

α. Το κοινωνιολογικό και μαρξιστικό. Κατηγορία που ταύτισε το έμπορικό με το πολιτικό βιβλίο.

β. Το «κοινωνικοψυχολογικό», επίσης έμπορικώς εύτυχες.

γ. Το περι τέχνης και παραφιλολογίας. Ο κύκλος που οι τρεις αυτές κατηγορίες κλείνουν —λαμβανομένης υπόψη και της έτερογονίας των σκοπών— προβάλλει τελικά ένα θεωρητικό και κοντά σ' αυτό πολιτικό άδιέξοδο.

Στην πρώτη κατηγορία οι νόμοι της αγοράς έλέγχουν περισσότερο απ' τους όρους της ιδεολογικής πάλης τις έπιλογές. Τα βιβλία της ρίχνονται χωρίς να άποκαθίστανται οι θεωρητικές προσλαμβάνουσες και να συμπληρώνεται ιδεολογική συγκρότηση.

Ο δρόμος έτσι άνοίγεται για τη δεύτερη κατηγορία. Ο συρμός και οι σεξουαλικές άνησυχίες βρίσκουν εύκολες θεωρητικές άναποκρίσεις και το παράθυρο προς τα προβλήματα που μπορούν να σημαίνουν την (πολιτική) ώριμότητα κλείνουν με θολό τζάμι.

Στην τρίτη κατηγορία συμβαίνει το έξης άρκετά ένδειχτικό γεγονός. Στις εκατοντάδες λογοτεχνικά και παραφιλολογικά δημιουργήματα άντιστοιχούν στην καλύτερη περίπτωση έλάχιστα κι όχι περισσότερα από δέκα έπιστημονικά (ιστορικά, κοινωνιολογικά, φιλολογικά) μελετήματα. Ο κατακλυσμός των λέξεων μένει χωρίς θεωρητικά έγγειοβελτιωτικά έργα. Η σοδειά έτσι καταστρέφεται.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

Οί Καπετάνιοι

Ο ελληνικός έμφύλιος πόλεμος 1943-1949
Dominique Eudes, Μετάφραση Γιώργου Παπακυριάκη, έπιμέλεια Λονκά Θεοδορακόπουλου. Έκδόσεις «Έξάντας», Άθήνα 1974 (πρωτοεκδόθηκε στα γαλλικά 1970, Fayard).

Ανθρωποι περισσότερο άρμόδιοι από μένα θα μπορέσουν να συζητήσουν για την άκρίβεια των περιστατικών της περιόδου 1940-1950: τότε, που, πως έγινε ό,τι έγινε, ποιος —άνθρωποι και οργανώσεις— έκανε ό,τι έκανε. Άρχεια, ελληνικά και ξένα, όσα σώθηκαν και όσα είναι προσιτά στον έρευνητή, θα συμπληρώσουν, θα πλουτίσουν και θα έλέγξουν τις άναμνήσεις των πρωταγωνιστών. Αλλωστε το ενδιαφέρον για την περίοδο αυτή της σύγχρονης ιστορίας μας πυροδοτείται από την έγνωση για τη σημερινή μας μοίρα: αυτό τουλάχιστον δείχνουν ή έκδοτική κίνηση —ή σχετική βιβλιογραφία μπορεί στα δυο τρία τελευταία χρόνια να σημειώσει ικανοποιητικό άπλωμα των καταλόγων της— ή άρθρογραφία και οι συζητήσεις σε δημόσιο και ιδιωτικό χώρο γύρω από τα προβλήματα αυτά. Άλλά και οι πολιτικές συνθήκες απ' αυτή την άποψη είναι ευνοϊκές. Το πράγμα δεν πρέπει να ύποτιμηθεί γιατί πρώτη φορά στην Ελλάδα μπορεί κανείς να μιλήσει και να γράψει για τα άνταρτικά χωρίς να τον περιμένει το Γ' Ψήφισμα. Ήδη, άλλωστε, πληθαίνουν τα δημοσιεύματα πρωταγωνιστών —στρατιωτικών, καπεταναίων, πολιτικών στελεχών, άπλών άγωνιστών— μερικά μάλιστα μās άποκαλύπτουν όχι μόνο ένέργεια μνήμης αλλά και έρμηνευτική όξυδέρκεια.

Μ' άλλα λόγια, υπάρχουν οι άντικειμενικές προϋποθέσεις για να συνεννοηθούμε κάπως τελεσίδικα για τους ιστορικούς όρους και τα συγκεκριμένα συμβάντα της δεκαετίας 40-50, και ίσως, στη συνέχεια, άνοίξει ο δρόμος για την ιστορική έρμηνεία της.

Τα πράγματα θα ήταν έτσι αν οι προηγουμένοι

όροι ύπήρχαν (και λειτουργούσαν) μόνοι τους χωρίς παρέμβαση ιδεολογικών άντιλήψεων που, προβαλλόμενες στο ιστορικό ύλικό, το φωτίζουν άνάλογα. Βέβαια, δεν θα μπορούσα να ύποστηρίξω το σύνθημα «Έξω ή ιδεολογία από την ιστορία!». Άλλά και ή πλήρης ιδεολογικοποίηση της ιστορίας είναι άλλη ιστορία.

Το ζήτημα που τίθεται είναι το άκόλουθο: Δεδομένου του ιδεολογικού φωτισμού (άπό τ' άριστερά, τα δεξιά, τα κεντρώα) και των ιδεολογικών φωτοσκιάσεων, ποιά είναι ή προσέγγιση του πραγματικού που έπιτυγχάνεται κάθε φορά; Όταν, φορτωμένοι την ιδεολογία μας κάνουμε ιστορία —μαθαίνουμε, διαβάζουμε, έρευνούμε, περιγράφουμε, αναλύουμε κ.λπ.— το φορτίο μας αυτό έμβαπτισμένο στο γνωστικό ύλικό —έγκυρο ή εύτελές— γίνεται ή ιδέα με την όποια ύποδεχόμαστε την ιστορία που μās περιμένει. Γίνεται δηλαδή *πρακτική ιδεολογία*.

Όλα αυτά τα πράγματα ως πρόλογος για την κριτική των Καπετάνιων του Dominique Eudes μοιάζουν ύπερβολικά και δυσανάλογα. Ίσως, όμως, δεν είναι για όσους συμμερίζονται την άποψή μου —την όποια και κυρίως θα έκθέσω σ' αυτό το σημείωμα— ότι το βιβλίο του Eudes έχει σημασία μόνο από την πλευρά της ιδεολογίας του.

Είναι ένα κανονάλι για να δοίμε πράγματα μās δεκαετίας που τόσο μās κόφτει και πονεί. Συνεπώς πρέπει να έλέγξουμε την ποιότητα του μηχανήματος που μās προσφέρεται μήπως και οι φακοί του είναι παραμορφωτικοί. (Το πράγμα έχει σημασία γιατί το βιβλίο αυτό, τόσο στις ξενόγλωσσες εκδόσεις του όσο και στα ελληνικά, σημείωσε έκδοτική έπιτυχία. Κάτι παραπάνω: έρέθισε θετικά και άρνητικά κόσμο πολύ.)

Καταρχήν δυο λόγια για την ιστορία του βιβλίου. Κυκλοφόρησε το 1970 στα γαλλικά, και ό συγγραφέας του μās διαβεβαιώνει ότι «γράφτηκε με βάση άνεκδοτα ντοκουμέντα από κείνα που άρχισαν ν' άναδύονται άπό τα κλειστά συρτάρια της ελληνικής ιστορίας. Στηρίχτηκε, όμως, κυρίως σε μαρτυρίες που συγκέντρωσε κοντά στους ίδιους τους έπιζήσαντες της τραγωδίας, αυτούς που ζούν σκορπισμένοι στο Βελιγράδι, το Βουκουρέστι, την Πράγα, το Παρίσι και την Άθήνα». Έντελως συμπτωματικά ξέρω ότι πράγματι ό Eudes συζήτησε με όρισμένους καπεταναίους και πολιτικά στελέχη στις πρωτεύουσες που μνημονεύει, κι έτσι, τουλάχιστον για μένα, δεν ύπάρχει καμιά άμφιβολία στο αν και κατά πόσο άκούμπησε τα δάκτυλά του σε κάποιο ζωντανό ύλικό. Στο κάτω κάτω της γραφής ό καθέννας μας μαθαίνει όπως μπορεί: διαβάζοντας, ψαχουλεύοντας, άκούγοντας ιστορίες. Κι ούτε δική μου δουλειά είναι να διαψεύσω ή να επαληθεύσω το αν και κατά πόσο οι Καπετάνιοι σέβονται τις μαρτυρίες των καπεταναίων. Θέλω μόνο να πω, πως άπό τη στιγμή που ένα βιβλίο γράφεται με βάση τα «άνεκδοτα» ντοκουμέντα και τις ζωντανές μαρτυρίες έχει ύποχρέωση να μιήσει τον άναγνώστη και τον ειδικό στις πηγές του. Άλλά:

1. Οί έγγραφες πηγές

Στις 470 σελίδες της ελληνικής έκδοσης ό άναγνώστης

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνώνω

δεν θα βρει ούτε ένα ανέκδοτο ντοκουμέντο: γράμμα, απόφαση, ζήτημα, τηλεγράφημα, σημείωμα ή οτιδήποτε άλλο. Όλα τα παραθέματα που υπάρχουν στο βιβλίο είναι ήδη γνωστά, δηλαδή δημοσιευμένα, τα περισσότερα πολλά χρόνια πριν, στα απομνημονεύματα του Τσώρτσιλ, στο πολύτομο έργο του Φοίβου Γρηγοριάδη (*Το πρώτο και το δεύτερο αντίρρηση*), στα βιβλία του Κομνηνού Πυρομάγλου, σε εκδόσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, του Άγγλου προεβρετή Leeper, στα βιβλία των Σαράφη (ΕΛΑΣ), Costa de Loverdo, Meyers, Woodhouse κ.ά. Έπώνυμοι λοιπόν, και θεωρητικά προσοίτοι στους πάντες πληροφοριοδότες θα δώσουν «ανέκδοτα» υλικά στον Eudes. Άς είναι. Η διαφήμιση έχει τα μέσα της, και τις ανάγκες της.

Βέβαια δεν είναι αθέμιτο να προσφεύγει κανείς σε κάποιες πηγές. Ίσα ίσα είναι αναγκαίο και συνηθισμένο όσο και η συγγραφή ή η ανάγνωση βιβλίων. Ωστόσο, όταν δεν προσκομίζονται νέα στοιχεία, όπως στην προκειμένη περίπτωση, τότε, ή οποία αξία μιάς εργασίας έγκειται στην έπεξεργασία, την ανάλυση και τη σύνθεση του, από άλλους συγκεντρωμένους, υλικού. Για τη σύνθεση που πραγματοποιούν οι Καπετάνιοι και τις κατευθυντήριες έρμηνευτικές γραμμές τους θα μιλήσουμε παρακάτω. Έδώ απλώς σημειώνουμε ότι δεν υπάρχει συλλογή πρωτότυπου υλικού, όπως διαφημίζεται.

2. Οί προφορικές μαρτυρίες

Η ιστορία της δεκαετίας 1940-50, κυνηγημένη από το κράτος των νικητών και από την επίσημη κομματική αντίληψη — το θέμα είναι τεράστιο: γιατί το ΚΚΕ δεν έγραψε την ιστορία του ή τί ήταν ή λίγη ιστορία με την οποία προίκισε τα μέλη και τους όπαδούς του — κατέφυγε στην προφορική παράδοση. Ίδιαίτερα, στη σκληρή γη της έμυγκράτσιας οι αναμνήσεις από τα «φλογισμένα χρόνια» έμειναν κυριολεκτικά καρφωμένες στο μυαλό των 70.000 προσφύγων και άφθαρτες από το πέραςμα του χρόνου. Ήταν ο τελευταίος ζωντανός τους δεσμός με την Ελλάδα, το κίνημα και την παλιά προσωπική δράση τους. Άπ' αυτό το χείμαρρο ποτίστηκε ο Eudes. Κρίμα! Είναι το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς. Διαβάζοντας τους Καπετάνιους είναι αδύνατο να καταλάβουμε τί όφειλεται σε αφήγηση συγκεκριμένου αγωνιστή που άνοιξε το στόμα του στον ξένο που ήρθε από τα Παρίσια, τί όφειλεται σε άλλα γραφτά, τί πρέπει να θεωρηθεί ζωντανό υλικό και που αρχίζουν οι προσωπικές απόψεις του συγγραφέα. Υπάρχουν έξι ιστορίες γεγονότων όπου δεν ξέρουμε σε ποιόν να αποδώσουμε τα άφηγόμενα: τα άκουσε ο ίδιος ο Eudes με τ' αυτιά του — και τότε από ποιόν; ποτέ δεν κατονομάζεται ο πληροφοριοδότης — τα συνέλεξε από την προφορική παράδοση ή φτιάχτηκαν από πάσης φύσεως υλικά;

Αυτή η μεθοδολογία και τεχνική του συγγραφέα ύπονομεύει την έρευνά του απ' άκρη σ' άκρη. Και το πράγμα έχει σημασία, γιατί στον τόπο μας με τα τόσα που είπαμε και γράφτηκαν από έχθρους και φίλους, αντί για ιστορία βασιλεύει η σύγχυση. Οί Καπετάνιοι στο σημείο αυτό άμάχησαν σοβαρά έναντι

των κατεταναίων. Δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως έγκυρο ντοκουμέντο.

Τέλος η έρευνητική εργασία του Eudes ύπονομεύεται και από μια άλλη περιέργη συνήθεια του: Συχνά ο Eudes παραφράζει (άφου πρώτα τα έχει κατονομάσει στην γλώσσα του) ξένα γραμμάτια. Δίνω μόνο ένα παράδειγμα αλλά υπάρχουν πολλά.

EUDES, σελ. 26-27:

Στην είσοδο του μικρού χωριού Καπαρέλλι κοντά στην Θήβα, ο Μούντριχας συναντά ένα βοσκό. Ο άνθρωπος αυτός έχει χάσει το ένα του μάτι στη μάχη της Άλβανίας, κάθεται στην άκρη του δρόμου και κοιτάζει τον πραγματευτή που πλησιάζει. Κάνει ζέστη και οί Έλληνες έχουν τη συνήθεια να προσφέρουν ένα ποτήρι νερό στον ταξιδιώτη. Ύστερα από λίγη κουβέντα ακόμα, ο Μούντριχας μαθαίνει ότι την προηγούμενη μέρα μια συμμορία έπετέθη και λήστεψε ένα μοναστήρι κοντά στο χωριό. Και λέει στην τύχη:

— Οί Ίταλοί, οί Γερμανοί και τώρα οί ληστές: πάει πολύ.
— Έχεις άδικο του άπαντά ο βοσκός, είναι κλέφτες θα έλευθερώσουν τη χώρα.
— Με ποιόν τρόπο;
— Θα δείξ. Οί ληστές θα συνενωθούν και τότε θα δημιουργηθεί ένας καινούριος ελληνικός στρατός που θα βοηθήσει τους άγρότες να έλευθερωθούν.

ΦΟΙΒΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Το Άντάρτικο*, τ. Α', σελ. 166. Ένα απόγευμα κατά το Φλεβάρη-Μάρτη του '42 συναντά (ο Μούντριχας) έξω από το Καπαρέλλι κάποιον άγνωστό του γέρο που βόσκει μερικές κατσίκες. Πιάνει κουβέντα μαζί του και την φέρνει εκεί που θέλει:

— Τί θα γίνει μ' αυτό το κακό; Ληστείες παντού, συμμορίες. Άκόμη και χωριά ολόκληρα ξεχύνονται στην Κοπαίδα και άρπάζουν ό,τι προφτάσουν.
— Έ δεν πειράζει, για καλό είναι κι αυτό. Θα σιάξουν τα πράγματα μη «στενοχωρούεσαι».
— Πώς θα σιάξουν; Μ' αυτούς;
— Έσύ δείχνεις να ξέρεις λίγα γράμματα. Και δεν ξέρεις πώς έτσι «έγινε το Έλληνικό»; Σιγά σιγά αυτοί θα γίνουν στρατός.
— Μά πώς; Πώς μπορεί να γίνει αυτό;
— Έγώ είμαι άγράφματος και «μονόματος» όπως βλέπεις. Παραπάνω δεν ξέρω να σου πώ, μά ό,τι σου είπα είναι σωστό. Άλλοι τα ξέρουν για παρατέρα.

Δεν κατάλαβα δύο πράγματα: Πρώτον, γιατί ο «μονόματος» του Eudes έχασε το μάτι του στην Άλβανία, και δεύτερον, γιατί ο στρατός που θα φτιαχνόταν θα βοηθούσε αποκλειστικά άγρότες.

3. Η Έκθεση

Δεν θα σταθώ στο μυθιστορηματικό γράμμα της ιστορίας ούτε στο άν μ' αυτό το είδος κατάφερε ο συγγραφέας πιά σπουδαία πράγματα απ' όσα οί εκατοντάδες μυθιστορίες που κυκλοφορούν στον τόπο μας. Η έκθεση του Eudes ως το 1945 παρακολουθεί, βασικά, την έκθεση του άμετάφραστο άκόμη στη γλώσσα μας έργου του Άνδρέα Κέδρου: *La Résistance Grecque*, Paris 1966, στην όποια παρεμβάλλει στοιχεία από το *Δούρειο Ίππο* του Κομνηνού Πυρομάγλου, ενίοτε από το επίσης άμετάφραστο έργο του Costa de Loverdo: *Les maquis rouges dans les Balkans*, Paris 1967, και συχνότερα από το *Άντάρτικο* του

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνώνω

Φοίβου Γρηγοριάδη. Η περίοδος 1945-1949 συντίθεται με βάση την έκθεση του τετράτομου *Δεύτερου Άντάρτικου* του Φ. Γρηγοριάδη. Η διαδοχή των γεγονότων διανθίζεται από ντοκουμέντα (έκθέσεις, τηλεγραφήματα, αποφάσεις κ.λπ.) που έχουν χρησιμοποιήσει οί προηγούμενοι συγγραφείς ή άλλοι που άσχολήθηκαν με την περίοδο αυτή. Τέλος στην έκθεση παρεμβάλλονται διάλογοι και μυθιστορηματικές άφηγίες — που ύποτίθεται ότι προέρχονται από αυθεντικές μαρτυρίες. Άλλά, όπως είπαμε, ποτέ δεν κατονομάζονται συγκεκριμένα οί προφορικές πηγές.

Άπό την άποψη, λοιπόν, της έκθεσης-σύνθεσης οί Καπετάνιοι δεν παρουσιάζουν κανένα άπολύτως ένδιαφέρον. Γράφτηκε ό,τι ήταν ήδη ξαναγραμμένο. Η διαφορετική: όποιος ήθελε να διαβάσει γι' αυτά τα πράγματα θα μπορούσε άνετα να τα βρει άλλου. Οί αναγνώστης, με το νέο έργο, δεν προστατεύεται καν από τα λάθη, τις άδυναμίες και τα κενά προηγούμενων ιστοριών. Άν σ' αυτά προσθέσει κανείς τις νέες περιστασιολογικές ανακρίβειες, συχνά και παραποιήσεις — εύαρίθμητες — αναρωτιέμαι πώς τί ο θόρυβος για τους Καπετάνιους. Βέβαια η επανάληψη δεν είναι έξ όρισμού πράγμα κακό. Δεν είναι όμως πάντα πράγμα ένδιαφέρον.

Πάντως για τους ευρωπαίους αναγνώστες οί Καπετάνιοι, στο βαθμό που είναι έκθεση των τραγικών περιστατικών της δεκαετίας 1940-50, θα ήταν όφελιμο άν μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως βοήθημα για τη σύγχρονη Ίστορία μας. Και θα ήταν 100% χρήσιμο άν δεν συνοδεύονταν με την όλη παραμορφωτική αντίληψη του Eudes.

4. Οί ιδεολογικές σταθερές

Στον τόπο μας οί Καπετάνιοι θεωρήθηκαν έργο σημαντικό και «πρωτοποριακό». Είδαμε ότι η φήμη του έργου δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από την επιστημονική-έρευνητική και συνθητική ποιότητά του. Ωστόσο δημιουργεί έντυπώσεις. Γιατί;

Γιατί προσφέρει μια σαγηνευτική θεωρία γεμάτη άληθοφάνεια, ένα θαυματουργό κλειδί που θα έρμηνεύσει όσα φοβερά και τρομερά έμειναν ανεξήγητα στο μυαλό του Ρωμιού, κι ιδιαίτερα του άριστερού. Έπιτέλους κάποιος, έστω και ξένος, τα είπε!! Τί ακριβώς όμως είπε;

Όταν κυκλοφόρησαν στο Παρίσι οί Καπετάνιοι ήταν 1970. Η ήμερομηνία έχει σημασία γιατί ύπενθυμίζει τη συγκυρία.

Στο Παρίσι έκεινο τον καιρό ζούσαν πολλοί φοιτητές Έλληνες, διανοούμενοι, πολιτικοί έξόριστοι, αντιφασίστες δημοκράτες, άριστεροί, πολλοί κυνηγημένοι από τη στρατιωτική δικτατορία. Η καταδυναστευση του ελληνικού λαού από τη δικτατορία είχε άνασείρει στην έπικαιρότητα όλα τα θέματα της σύγχρονης ιστορίας μας. Όπως ήταν φυσικό τα αντίρρηση ήταν το γενικό σημείο αναφοράς και συνάμα ο ιστορικός χώρος του γενικού προβληματισμού. Ο ίδιος προβληματισμός έπικρατούσε και στο Παρίσι (οί γράφων ζούσε τότε εκεί), αλλά και στις άλλες χώρες της Εύρώπης, όπου η φοιτητική και η εργατική μετανά-

στευση είχε συγκεντρώσει χιλιάδες Έλληνες. Η διάσπαση του ΚΚΕ και η γενικότερη κριτική άμφισβήτηση της «παραδοσιακής» άριστερας είχε κιάλας θρέψει ιδεολογικά ρεύματα που έπαιρναν τις άποστάσεις τους και τροφοδοτούσαν το φαινόμενο που κακώς ονομάστηκε άριστερισμός, ποικιλώνυμες ομάδες και πολιτικές τάσεις. Τέλος βρισκόμαστε στην ιδεολογικά ταραγμένη, μετά τον γαλλικό Μάη περίοδο, δηλαδή έποχή που η ιδεολογία του αυθόρμητου βρίσκεται στην μεγαλύτερη έξασή της. Παράλληλα η νωπή άκόμη θυσία του αντίρρηση Τσέ Γκεβέρα και τα επαναστατικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου έχουν τροφοδοτήσει στην Εύρώπη ένα κλίμα επαναστατικού ρομαντισμού και έξωτισμού που προσβάλλει και τον μετανάστη έλληνομό, ιδιαίτερα τους φοιτητικούς κύκλους. Αυτή είναι, με δυο λόγια, η ιδεολογική συγκυρία μέσα στην όποια πέφτουν οί Καπετάνιοι. Σ' αυτό το κλίμα το βιβλίο του Eudes έχει όλα τα «προσόντα» για να πιάνει. Δηλαδή:

Α. Το δημοσιογραφικό και μυθιστορηματικό ύφος διευκολύνουν την μεγάλη κατανάλωση.

Β. Σ' έναν κόσμο που ένδιαφέρεται για την ιστορία των αντίρρηση προσφέρεται ως συνθητική και συνολική ιστορία.

Γ. Είναι γραμμένο από έναν ξένο και έπομένως παρουσιάζεται άμερόληπτο: ο Eudes δεν προέρχεται και δεν άνήκει σε καμιά από τις πολλές μερίδες και τάσεις της ελληνικής άριστερας.

Δ. Τέλος, και κυρίως, προσφέρει μιάν άληθοφανή έξήγηση. Η έξήγηση για την ανάπτυξη και την ήττα της ελληνικής επανάστασης στηρίζεται σε μια ιδεολογία που ήδη είναι και ιδεολογία ένός όρισμένου κόσμου. Ο κόσμος αυτός εύκολα έξοικειώνεται με το έρμηνευτικό σχήμα που προτείνει ο Eudes και το οικειοποιείται γιατί βρίσκει σ' αυτό στήριγμα και «έκλογικευση» των απόψεων που ήδη έχει.

Χρειάζεται συνεπώς να αποδελτιώσουμε τις ιδεολογικές σταθερές των Καπετάνιων.

Ι. Η ελληνική επανάσταση ήταν αυθόρμητο άγροτικό κίνημα. Η άποψη αυτή, τότε σαφής και τότε λανθάνουσα, χωρίς να στοιχειοθετείται και χωρίς να αναλύεται, διατρέχει όλο το έργο απ' άκρη σ' άκρη. Παράδειγμα: «Η εικόνα του κομμουνισμού στο βουνό είναι το άγροτικό αντίρρηση, ή αυτοδιοίκηση, ή λαϊκή δικαιοσύνη, ή αποκέντρωση, ή παράδοση της έθνικής αντίστασης, οί κλέφτες, οί γενειοφόροι, και κάποτε οί παπάδες. Άν ή εικόνα αυτή δεν είναι πολύ όρθόδοξη σε σχέση με το σταλινικό μοντέλο δεν σημαίνει ότι δεν είναι βαθιά επαναστατική. Ταίριάζει σε μια άγροτική πραγματικότητα που δεν έπηρεάστηκε από τις βιομηχανικές άναστατώσεις και που αυθόρμητα άποφεύγει τον συγκεντρωτισμό και την παραβιομηχανική όργάνωση της επανάστασης». (σελ. 146).

Μ' αυτή την μισοκοινωνιολογίζουσα και μισοιστορίζουσα ύλη ο Eudes θα κατασκευάσει τον πρώτο πόλο του ιδεολογικού του μοντέλου: Η ελληνική επανάσταση είναι ή Άγροτιά, πρωτοπορία της οί άρειμάνιοι όρεσίβιοι και ήγεσία της οί κατεταναίοι, ένσάρκωση, έκφραση και σύμβολο της «πατρογονικής

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

έξέγερσης σε καθαρή κι αντίθεση κατάσταση». Το βουνό λοιπόν είναι ο ένας πόλος: ή επανάσταση.

Π. Οί πολιτικοί επίτροποι χειραγώγησαν και στην συνέχεια πρόδωσαν την επανάσταση: Οί πολιτικοί έρχονται από την πόλη —τόν βιομηχανικό χώρο με τις άναστατώσεις του— κουβαλώντας μαζί τους όλα τα κακά του πολιτισμένου: γραφειοκρατία, δογματισμό, συγκεντρωτισμό, προκατασκευασμένα μοντέλα. Οί επίτροποι, θά θυσιάσουν «στα άφηρημένα πρότυπα τους τη ζωογόνα ουσία του άγώνα» (σελ. 301) τών άγροτών. Για την Κεντρική Έπιτροπή του ΚΚΕ ή ανάπτυξη του αντίρτικου στην έπαρχία αποτελεί «παρεξήγηση. Θεωρώντας την χρήσιμη για ένα μέρος της διαδρομής έτοιμάζονται στην άποφασιστική στιγμή να την καταγγείλουν σαν κάτι άφηρημένο» (σελ. 146). Η πόλη, πού πολιτική της έκφραση είναι οί πολιτικάντηδες του ΕΑΜ και οί σταλινικοί γραφειοκράτες του κόμματος, βλέπει ότι «ή τελική μάχη πρέπει να καθοδηγηθεί από την επαναστατική έλιτ σύμφωνα με τó μοντέλο-κανόνα της 'Οκτωβριανής Έπανάστασης» (210). Γι' αυτό κάθε παρασπονδία συντρίβεται: «Η άγροτική αντίσταση, πού έσμιξε αυθόρμητα με τις ιστορικές μορφές του ελληνικού έθνικου άγώνα δικάζεται στο πρόσωπο του 'Αρη μπροστά στην Κεντρική Έπιτροπή του ΚΚΕ». Η δική της άγροτικής επανάστασης θά επαναληφτεί στο δεύτερο αντίρτικο με κατηγορούμενο-σύμβολο τόν Μάρκο πού επίσης άμφισβήτησε την επαναστατική όρθοδοξία.

Ο δεύτερος πόλος του μοντέλου λοιπόν είναι τó κόμμα-πόλη: ή άντεπανάσταση, αίτία της ήττας.

ΠΙ. Η Μόσχα, με τις συμφωνίες της Γιάλτας κ.λπ. έδωσε τη χαριστική βολή στο κίνημα. Δέν θά άναφερθώ σε συγκεκριμένο χωρίο του βιβλίου. Ο άναγνώστης μπορεί να βρει όσα θέλει.

Να πιστεύει κανείς σήμερα ότι τó ελληνικό επαναστατικό φαινόμενο στη φάση της 'Αντίστασης ταυτίζεται με τó άγροτικό - βουνίσιο στοιχείο δέν είναι παρά μία άφάιρεση βαθύτατα πλανημένη και άντιστορική. Γιατί ή ίδιομορφία της ελληνικής αντίστασης έγκειται άκριβώς στο γεγονός ότι συντάραξε τόσο τó βουνό όσο και την πόλη, ότι συγχώνευσε ποικίλα πολιτικά και ιδεολογικά ρεύματα, ποικίλα κοινωνικά στρώματα στο αυτό επαναστατικό ρεύμα: τó έαμίτικο ρεύμα. Δέν θά έπεκταθούμε στην ανάπτυξη αυτής της πρότασης γιατί αυτό θά απαιτούσε χώρο και κατάθεση τών άποδεικτικών στοιχείων πράγμα πού δέν μπορεί να γίνει σε μία βιβλιοκρισία. Μερικές σκέψεις ίσως βοηθήσουν τόν άναγνώστη να άποδελτιώσει κι αυτός με τη σειρά του τη διάχυτη στους Καπετάνιους ιδεολογία.

Η είσοδος τών λαϊκών μαζών στο ιστορικό προσκήνιο κατά τη διάρκεια της 'Αντίστασης άποτελεί τη σημαντικότερη προαγωγή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Τό ΚΚΕ άποτελεί τόν άξονα αυτής της προαγωγής. Η δράση του ΚΚΕ είναι αυτή πού θά δώσει μορφή και περιεχόμενο στο νέο ιστορικό μπλόκ. 'Αλλά ό συγκερασμός ΚΚΕ και λαϊκών μαζών, στο πλαίσιο του ΕΑΜ, δέν είναι ούτε μία οργανωτικιστική

ούτε μία αυθόρμητη διαδικασία. 'Αποτελεί τó πρώτο και άμεσο άποτέλεσμα της πάλης του λαού για την έθνική του άνεξαρτησία: ξεπηδά μέσα και χάρη στη δυναμική του άγώνα. Η έαμίτικη και ή κομμουνιστική όργάνωση, ή πολιτική και ή ένοπλη, του χωριού και της πόλης, άνδρώνεται συγχρονικά με την είσοδο τών μαζών στο ιστορικό προσκήνιο. Δέν υπάρχει όργάνωση καθευατή και αντίθετα ή λαϊκή δράση είναι άκατανόητη χωρίς την όργάνωση. Είναι αλήθεια ότι κανείς δέν θέσπισε τη θέληση του ελληνικού λαού να άντισταθεί στον κατακτητή: ή προδιάθεσή του για την αντίσταση ήταν συνέπεια της τραγικής κατάστασης στην όποία ζούσε την έποχή εκείνη, στη συγκεκριμένη συγκυρία του πολέμου. 'Αλλά οί ίδιες τάσεις πού προκαλούν τη λαϊκή διαθεσιμότητα για την αντίσταση συνάμα άποκλείουν ή περιορίζουν τη δυνατότητα τών άστικών κομμάτων.

Τό άντιστασιακό κίνημα, λόγω ταξικών και πολιτικών προσδιορισμών ήταν «καταδικασμένο» να είναι κίνημα ιδεολογικά άριστο. Γι' αυτό, στο ξεκίνημα, κάθε φορά πού υπάρχει πρωτοβουλία κομμουνιστών τεράστιες λαϊκές δυνάμεις συσπειρώνονται και άναπτύσσονται με γεωμετρική πρόοδο.

Τό ΚΚΕ και τó ΕΑΜ ούτε ιδιοποιήθηκαν ούτε επέβαλαν την αντίσταση. 'Αποτέλεσαν τó πολιτικό και οργανωτικό στοιχείο ένός ρεύματος και φτιάχτηκαν τά ίδια μέσα σ' αυτό τó ρεύμα. Αυτά σε σχέση με τó άγροτικό και αυθόρμητο της ελληνικής αντίστασης.

Ένα δεύτερο σημείο σχετίζεται με τη δημιουργία του ΕΛΑΣ. Ο ΕΛΑΣ όπως είναι γνωστό δημιουργήθηκε άποκλειστικά μέσα στη λαϊκή βάση. Οί πρώτοι άντάρτες επέζησαν ως στρατιωτική μονάδα μόνο όπου και στο βαθμό πού κατάφεραν να συνδεθούν οργανικά με τόν πληθυσμό. 'Από την άποψη αυτή οί πολιτικές όργανώσεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Οί άντάρτες έγιναν στρατός γιατί άποτέλεσαν τó στρατιωτικό κλάδο μιας όργάνωσης πού ήταν άναγνωρισμένη από τó λαϊκό στοιχείο. Αυτό ίσχύει τόσο στην πόλη όσο και στο χωριό. (Τί άλλο, τάχα, ήταν ό ΕΛΑΣ της 'Αθήνας και της Θεσ/νίκης;) Τό σημείο αυτό, πού άποτελεί την κρισιμότερη στιγμή της επαναστατικής διαδικασίας, άποκαλύπτει την ιδιαιτερότητα του Καπετάνιου, ως επαναστατικού τύπου και μορφής. Κάθε επανάσταση έχει τά στελέχη της· αυτοί είναι οί όργανωτές του λαϊκού στοιχείου. 'Αν δεχτούμε αυτή τη θέση τότε οί καπετάνιοι, (άνεξάρτητα από τó συγκεκριμένο ρόλο του καθένα και τις έπιμέρους άρμοδιότητες πού άλλωστε ποικίλλουν από έποχή σε έποχή και από τόπο σε τόπο) είναι μία νέα για τó ελληνικό κίνημα μορφή στελέχους. 'Οχι όμως ή μόνη. Γιατί δίπλα στον καπετάνιο υπήρξε και ό καθοδηγητής, έαμίτης ή κομματικός (ή και τά δύο), επίσης λαϊκό στοιχείο πού κινητοποίησε, όργάνωσε τη λαϊκή συνέργεια. Οί ρόλοι τους είναι συμπληρωματικοί, γι' αυτό και συχνά ταυτίζονται στο ίδιο πρόσωπο. Η είδοποιός διαφορά —κι αυτό έχει τεράστια σημασία— είναι ότι ό καπετάνιος όργανώνει λαϊκό στρατό ενώ ό καθοδηγητής φτιάχνει λαϊκή όργάνωση και δίνει μορφή στην ιδεολογία. 'Αν τά έξωτερικά στοιχεία και ή συχνά παραδειγματική δράση του καπετάνιου άποτελούν τó καταλυτικό στοιχείο, ή σιγανή δράση του καθοδηγητή έκλογικεύει,

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

συστηματοποιεί και άρθρώνει τó ταξικό συγκρότημα. Η έξαρση του ένός και ή μείωση του άλλου προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση και πολύ περισσότερο ή άξιολογική ιεράρχησή τους άνοίγουν τó δρόμο της μεταφυσικής στο επίπεδο της ιστοριογραφίας και της τραγωδίας στο επίπεδο της πολιτικής πράξης.

Ο Eudes, μετά από τη μεταφυσική της διπολικής αντίθεσης «βουνό-πόλη» πού δέν στηρίζεται σε καμία ιστορική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, μάς προτείνει μία δεύτερη συμπληρωματική: την αντίθεση του καπετάνιου προς τόν καθοδηγητή, παραβιάζοντας για δεύτερη φορά την ιστορική πραγματικότητα. Και κάτι ακόμη: ό καπετάνιος για τόν Eudes δέν έχει σχέση με τó κόμμα ή, όταν έχει, ή σχέση του είναι όποωδήποτε άνταγωνιστική και καταναγκαστική: ό «κομισάριος» θά συντρίψει τόν λαϊκό ήγέτη καπετάνιο. Μία πολύ πρόχειρη παρατήρηση, όμως, θά έδειχνε ότι οί καπετάνιοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι κομματικά στελέχη, οί περισσότεροι μάλιστα από προπολεμικά. Και συμπληρωματικά: Η συντριπτική πλειοψηφία τών καπεταναίων, μάλιστα οί διασημότερες περιπτώσεις, δέν είναι βουνίσιοι: άν ό Eudes έπαιρνε τόν κόπο να ρωτήσει για τά προπολεμικά έπαγγέλματα τών καπεταναίων θά έβλεπε ότι είναι δάσκαλοι, καθηγητές, άξιωματικοί (της χωροφυλακής και του στρατού), φοιτητές, άνεπάγγελτοι (έπαγγελματικά στελέχη του ΚΚΕ), δικηγόροι, γιατροί, λίγοι έργάτες και έλάχιστοι άγρότες στην κυριολεξία. Οί καθοδηγητές επίσης.

Και τούτο δέν είναι παράξενο ούτε άποτελεί παρασπονδία σε σχέση με κάποια επαναστατική δεοντολογία. 'Απλούστατα άνθρωποι μορφωμένοι άνέλαβαν να παίξουν ρόλο ήγετικό, και κατάφεραν να τόν παίξουν γιατί ήταν μορφωμένοι, δηλαδή περισσότερο συνειδητοποιημένοι και πρακτικά έπαρκείς σε σχέση με τούς άμόρφωτους. 'Αλλά ή όρθοδοξία του Eudes πού ήθελε τούς καπετάνιους σώνει και καλά έξω από τά «βιομη-

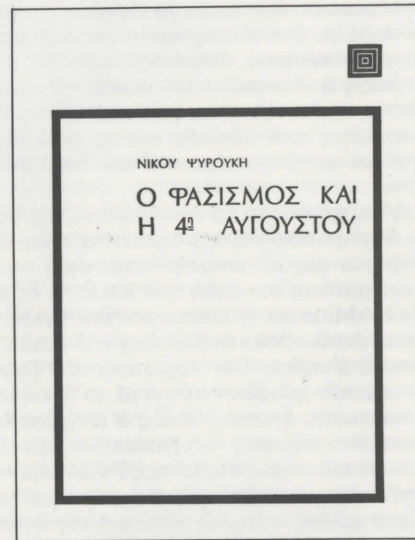
χανικά πλέγματα», άγρότες πού άφησαν τó αλέτρι και έπιασαν τó όπλο, δέν τόν προστάτευσε από τις άνυπόφορες σχηματοποιήσεις. Πολύ άπλά δέν έλαβε υπόψη του —δηλαδή ή ιδεολογία του Eudes δέν μπορεί να λάβει υπόψη της— τη συγκεκριμένη διαλεκτική άγροτικού κινήματος και έθνικής πάλης, πόλης-χωριού, κόμματος και μαζών, πολιτικού και ένοπλου.

Βέβαια, ή συζήτηση για τά προβλήματα της 'Αντίστασης, τών αντίρτικων και της δεκαετίας είναι άνοιχτή: Τά έρωτήματα περιμένουν την άπάντησή τους: ποιά ήταν ή πραγματική συμβολή του ΚΚΕ, τί ήταν και τί ήθελε τó ΕΑΜ, ποιά ή ιδεολογία του ΕΑΜ, ποιά ή πραγματική διαδικασία ανάπτυξης του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, ποιά ή σχέση τών κομμουνιστών (τών λίγων παλαιών και τών χιλιάδων νέων) με τó ήγετικό κόμμα της προπολεμικής ήγεσίας, ποιος ό έτεροκαθορισμός του ελληνικού κινήματος —ό Eudes βεβαιώνει ότι για όλα φταίει σε τελευταία άνάλυση ή Γιάλτα: μόνο πού ή Γιάλτα γίνεται μετά από τη Βάρκιζα και ως τότε πολλά είχαν κριθεί— ποιά ή πολιτική της ήγεσίας του ΚΚΕ άπέναντι στο τεράστιο λαϊκό κίνημα μετά την αντίσταση, πώς έγινε και τó λαϊκό στοιχείο πού γέννησε ή αντίσταση δέν έπηρέασε την κομματική ήγεσία, τί έφταιξε και χάθηκε ή νίκη, τί πραγματικά έγινε στο Λίβανο, στην Γκαζέρτα, στο Γράμμο κ.ο.κ. 'Αλλά με βάση τις σχηματοποιήσεις πού προτείνει ό Eudes ή συζήτηση μπλοκάρεται προκαταβολικά. Και μπλοκάρεται γιατί τη θέση της έρμηνείας και της άνάλυσης παίρνουν τά ιδεολογήματα του αυθορμητισμού.

Οί καπεταναίοι και τó άντιστασιακό κίνημα πολύ κακό κι άπρόσκλητο δικηγόρο βρήκαν στις 470 σελίδες τών Καπετάνιων. Και μία τελευταία έρώτηση: Γιατί στην ελληνική έκδοση δέν υπάρχει ό πρόλογος του Νίκου Πουλαντζά πού υπήρχε στη γαλλική;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρ

«Ο Φασισμός και η 4η Αυγούστου» του Ν. Ψυρούκη

Εκδόσεις Διεθνής Έπικαιρότητα,
Αθήνα 1975

1. Το αναλυτικό ενδιαφέρον για το φασιστικό φαινόμενο παρουσιάζει σχεδόν άμέσως μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου σοβαρή κάμψη· ή πολιτική του ψυχρού πολέμου καθήλωσε τα γνωστικά περιθώρια ανάλυσης των αυταρχικών πολιτικών σχέσεων στις θεωρίες για «δεξιά και άριστερο δολοκλήρωτισμό». Αντίθετα, ή πολιτική της ύφεσης συγχρονίζεται σήμερα με την ανανέωση της προσπάθειας πολιτειολόγων και ιστορικών να ερμηνεύσουν το φασιστικό φαινόμενο. Η εξέλιξη αυτή στην επιστημονική έρευνα του φασισμού δεν είναι συμπτωματική· αποτελεί συνάρτηση της «ενεργητικής ειρηνικής συνύπαρξης» και προϊόν των συγχρόνων τάσεων αυταρχικής άσκησης της πολιτικής εξουσίας στις βιομηχανικά αναπτυγμένες και στις εξαρτημένες καπιταλιστικές χώρες. Ο Χορκχάμερ τονίζει σχετικά πως «όποιος δεν θέλει να μιλά για τον καπιταλισμό πρέπει να σωπαίνει για τον φασισμό» και ο Πουλαντζάς¹ διορθώνει πως «όποιος δεν θέλει να μιλά για τον ιμπεριαλισμό, πρέπει να σωπαίνει για τον φασισμό».

Η επικαιρότητα λοιπόν της έρευνας του φασιστικού φαινομένου —άρα και της μελέτης του Ψυρούκη— δεν οφείλεται ειδικά στις άνοιχτες ακόμα πληγές της πρόσφατης στρατιωτικής δικτατορίας αλλά ανάγεται γενικότερα: α) στην άμεση πολιτική - πρακτική σημασία που έχει ή όρθη κατανόηση του φασιστικού φαινομένου και της σχέσης του με τον ιμπεριαλισμό για την ανάλυση των ποικίλων μορφών αυταρχικής άσκησης της πολιτικής εξουσίας, και β) στη θεωρητική - επαληθευτική αξία του φασιστικού φαινομένου για

το σύνολο των συγχρόνων θεωριών για τον ιμπεριαλισμό.²

2. Α. Ο Ψυρούκης χρησιμοποιεί ως μεθοδολογική άφετηρία της ανάλυσης του τη βασικά όρθη διαπίστωση, ότι ή χρησιμοποίηση της ιστορικής εμπειρίας του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού και του ιταλικού φασισμού ως αποκλειστικού γνώμονα στην έρευνα του φασιστικού φαινομένου παραμορφώνει την οικονομικοπολιτική πραγματικότητα του φασισμού (σελ. 10). Η διαπίστωση αυτή του Ψ. δεν δικαιολογεί έντοτους άφηρημένους - θεωρητικούς συλλογισμούς. Η διαφοροποιημένη σχετική παρατήρηση του Kühnl είναι απόλυτα εύστοχη:

«Πρέπει λοιπόν να εξηγηθεί για ποιους λόγους δημιουργήθηκαν τα φασιστικά κινήματα την περίοδο του μεσοπολέμου, ποιους πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους ύπηρετούσαν και ποιές προϋποθέσεις ευνόησαν την επιτυχία τους. Έπειδή πρόκειται για φαινόμενο που εμφανίζεται σ' όλα τα κράτη της Ευρώπης, πρέπει να αναζητηθούν γενικά αίτια. Έπειδή όμως ή επιτυχία των κινήματων αυτών στις διάφορες χώρες ήταν έντελως διαφορετική, πρέπει συγχρόνως να διαπιστωθούν οι *ειδικές* προϋποθέσεις που έκαναν δυνατή τη νίκη του φασισμού στην Ίταλία και στη Γερμανία».³

Β. Φασισμός είναι για τον Ψ. (σελ. 13, 14) «ή δικτατορία του χρηματιστικού κεφάλαιου, είναι ή ίδια ή φύση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού... Προϋπόθεση της ύπαρξης του καπιταλισμού είναι ή απαλλοτρίωση των παραγωγών. Μόνη τάση του καπιταλιστικού συστήματος (...) είναι ή άλλοτρίωση των μελών της κοινωνίας, ιδιαίτερα των εργαζομένων μαζών. Η άλλοτρίωση αυτή τείνει να γίνεται όλικληρωτική, όσο μεγαλώνει ή συγκέντρωση και ή συγκεντροποίηση της παραγωγής και του κεφαλαίου. Κατά συνέπεια (...) ο φασισμός έχει τις καταβολές του από την εποχή ακόμα του λεγόμενου φιλελεύθερου καπιταλισμού. Μά μονάχα με τη μεταμόρφωση του κεφαλαίου σε μονοπωλιακό κεφάλαιο είναι που γίνεται φύση του συστήματος». Η άλλοτρίωση των εργαζομένων μαζών οδηγεί έντοτους συχνά σε «ξεσπάσματα». Τότε «παρουσιάζονται δύο δυνατότητες: α) ή παραπέρα αύξηση της καταπιεστικότητας του καθεστώτος και β) ή επαναστατική αλλαγή του» (σελ. 15). Η διέξοδος στην πρώτη περίπτωση δεν άπαιτεί αλλαγή στην μορφή των πολιτικών σχέσεων· συχνά όμως ακολουθεί «εναλλαγή του κοινοβουλευτισμού από τον αντικοινοβουλευτισμό ή και το αντίστροφο» (σελ. 15). Έτσι επιβεβαιώνεται κατά τον Ψ. ή κεντρική θέση της μελέτης του, πως «όταν ή παρεμβολή του λαϊκού παράγοντα δεν είναι καθοριστική — ή έξοδος από το κοινοβουλευτικό αδιέξοδο είναι ο αντικοινοβουλευτισμός, και ή έξοδος από το αντικοινοβουλευτικό αδιέξοδο είναι ο κοινοβουλευτισμός» (σελ. 7).

Με βάση αυτό το μοντέλο θεώρησης του ιμπεριαλισμού και του φασισμού ερμηνεύει ο Ψ. και τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου: Μετά την μικρασιατική καταστροφή, το μονοπωλιακό κεφάλαιο στην Ελλάδα ανασυντάσσεται και «ιδιοποιείται» το κράτος (σ. 25, 31, 37, 49, κ.ά.). Η νέα οικονομική πραγματικότητα προκαλεί κρίση της άστικης ιδεολογίας, καθώς παύει

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

το πολιτικό έποικοδόμημα να αντιστοιχεί στην πραγματική του βάση: όλος ο άστικός πολιτικός κόσμος συμφωνεί στην έπιλογή και συνεργεί στη φασιστική λύση: «Οί πάντες μιλούν για βαθιά κρίση, και όλος ο άστικός πολιτικός κόσμος στρέφεται ένάντια στις άστικές ελευθερίες του άτόμου, αυτές που τον άνέδειξαν στην ήγεςία του έλληνικού κοινοβουλευτισμού (...) ή φασιστικοποίηση είναι ραγδαία» (σελ. 44). Αντίστοιχα και για το θέμα της μοναρχίας: «Η ιδέα της παλινόρθωσης του Γεωργίου δεν έπικροτήθηκε από την άρχη από τους πολιτικούς. Δεν είχαν ακόμη άντιληφθεί ότι ή ανάγκη της παραπέρα φασιστικοποίησης, που όλοι τους είχαν ύποστηρίξει μια δλάκερη δεκαετία, φυσιολογικά όδηγοϋσε στην έπιστροφή του Γεωργίου Β'» (σελ. 63).

Για τη λύση του «άνοιχτου φασισμού»⁴ άντι ένός εκφυλισμένου κοινοβουλευτισμού συνηγορούσαν κατά τον Ψ. (σελ. 85): α) Η δξυση των κοινωνικών άντιθέσεων και ή άνοδος του έπιπέδου των ταξικών άγώνων, που δεν άφηναν στον κοινοβουλευτισμό περιθώρια να όλοκληρώσει έγκαιρα το έργο του κρατικού έκσυγχρονισμού· β) ή διεθνής κατάσταση· γ) ή ιδεολογική και ήθικη άποσύνθεση της άστικης τάξης και δ) οι άνάγκες άναπαραγωγής του μονοπωλιακού κεφαλαίου.

Έτσι, ή έρμηνεία και ο χαρακτήρας της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου και ή μεταπολεμική έλληνική ιστορία⁵ εφάπτεται, σωστότερα έγκλωβίζεται, στο μοντέλο θεώρησης των σχέσεων ιμπεριαλισμού - φασισμού, που χρησιμοποιεί ο Ψυρούκης.

3. Δεν είναι φυσικά δυνατό να έλεγχθεί έδω το σύνολο των θέσεων του Ψ. Άμφιβολίες για την όρθότητα των άπόψεών του για τον «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό», την κοινωνική δομή της έλληνικής πραγματικότητας του μεσοπολέμου, τις σχέσεις της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου με τις ποικίλες κοινωνικές ομάδες και τάξεις κ. ά. επιβεβαιώνονται από το ιστορικό εμπειρικό υλικό. Η έπιλογή δεν μπορούσε έντούτους να είναι άσθάμητη ή συμπτωματική: το πρώτο μέλος της μελέτης του Ψ. —οι σχέσεις ιμπεριαλισμού-φασισμού— συνιστά το θεωρητικό του πρόπλασμα στην ανάλυση όχι μόνο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, αλλά και της μεταπολεμικής έλληνικής ιστορίας. Η σημασία του στην κοινωνικο-γνωστική διαδικασία κατανόησης, έρμηνείας και αξιολόγησης των ύπαρχουσών δομών εξουσίας είναι έμφανής.

4. Α. Η μετάβαση από τον άνταγωνιστικό στον μονοπωλιακό καπιταλισμό αντιστοιχεί κοινωνικοοικονομικά σε μια έντατικοποίηση, διεύρυνση και συγχρότητα της κρατικής παρεμβατικότητας στην οικονομική διαδικασία, στο «παρεμβατικό κράτος». Στο έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων ή εξέλιξη αυτή προϋποθέτει και παράγει τη συγκεντροποίηση της κρατικής εξουσίας.⁶ Οί κλασικές αξίες και θεομοί του φιλελευθερισμού, λχ. ή διάκριση των έξουσιών, ο κοινοβουλευτικός έλεγχος, ή ελευθερία του συνέργεσθαι-συνεταιρίζεσθαι κ.λπ., κατά κανόνα διατηρούνται, διέρχονται όμως μια ύπολανθάνουσα συνεχή κρίση ουσίας στο βαθμό που άδυνατούν να διασφαλίσουν τον έλεγχο των κοινωνικών, οικονομικών και

πολιτικών διαδικασιών και την όμαλή άναπαραγωγή του συστήματος έξουσίας.

Οί πολιτικές σχέσεις του μονοπωλιακού καπιταλισμού χαρακτηρίζονται έτσι από μια τάση μετασχηματισμού της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε πολιτική αυταρχικότητα. Ο φιλελευθερισμός αντιστοιχεί στον ελεύθερο άνταγωνισμό. Ο ιμπεριαλισμός τείνει αντίθετα στον τραυματισμό της δημοκρατίας, στην πολιτική άντιδραστικότητα. Στην έπισήμανση αυτής της «συγγένειας» του μονοπωλιακού καπιταλισμού και της αυταρχικότητας στο έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων συνωθούνται ή κύρια προσφορά αλλά και ή σημαντικότερη άδυναμία της μελέτης του Ψ. Για τον Ψ. στη μετάβαση από τον άνταγωνιστικό στον μονοπωλιακό καπιταλισμό αντιστοιχεί άναγκαστικά ή μετάβαση από τη φιλελεύθερη στην αυταρχική άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Η θέση αυτή είναι όμως ανακριβής, στο βαθμό που σχηματοποιεί την ιστορική εξέλιξη του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού: Ένώ ή μετάβαση του καπιταλισμού από το άνταγωνιστικό στο μονοπωλιακό στάδιο άνάπτυξης του άποτελεί νόμο της εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, στο έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων δεν επιβεβαιώνεται ιστορικά μια νομοτελική μετάβαση από τον φιλελευθερισμό στην αυταρχικότητα, αλλά μόνο μια αντιστοιχία *τάση*, που έπιβάλλεται μόνο κάτω από έναν όρισμένο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων.⁷ Η πολιτική τάση του ιμπεριαλισμού είναι λοιπόν ή «άντικατάσταση της δημοκρατίας από την όλιγαρχία». Σε ποιο βαθμό όμως θα μπορέσει ή μονοπωλιακή οικονομία να ύποσκάψει ή να καταργήσει τον φιλελεύθερο χαρακτήρα των πολιτικών σχέσεων, έξαρτάται από το έπίπεδο άνάπτυξης των κοινωνικοπολιτικών άγώνων.

Για τον χαρακτηρισμό έξάλλου από τον Ψ. της τάσης τόνωσης της πολιτικής αυταρχικότητας ως διαδικασίας εκφασισμού (σελ. 16), όρθά παρατηρεί ο Πουλαντζάς⁸ ότι «δεν είναι μόνο ή ένταση της καταπίεσης που χαρακτηρίζει τη διαδικασία εκφασισμού. Η ένταση αυτή μπορεί να είναι ένδεικτική μόνο άνάλογα με τις μορφές που θα άποκτοϋσε και σε συσχετισμό μ' ένα σύνολο χαρακτηριστικών, στο πλαίσιο του όποιου θα έντασσόταν».

Β. Έμπειρικά άβάσιμη και πολιτικά άδόκιμη είναι ή ίσοπέδωση που έπιχειρεί ο Ψ. άνάμεσα στις κοινοβουλευτικές και μη μορφές άσκησης της εξουσίας την περίοδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού (σελ. 16). Στην εκτίμηση αυτή δεν τίθεται πρόβλημα «περιορισμού στην έπιφάνεια». Στις περιόδους άσκησης άνοιχτης έξωοικονομικής βίας, παρά την κατά κανόνα συνέχεια των άνταγωνισμών άνάμεσα στους ποικίλους κρατικούς μηχανισμούς, ή όργάνωση και διεύρυνση ένός άντιθετικού κινήματος γίνεται ιδιαίτερα δυσχερής. Στη Γερμανία λχ., την περίοδο του φασισμού έξαρθρώθηκε βία και έξουδετερώθηκε το σύνολο των μη φασιστικών πολιτικών και συνδικαλιστικών σχηματισμών. Άνάλογα άποτελέσματα είχαν στην Ελλάδα και οι δικτατορίες 1936-1940 και 1967-1974. (Ότι γι' αυτή τη συνέπεια δεν είναι άμοιρη και ή τακτική των δημοκρατικών κομμάτων, δεν χρειάζεται να άναλυθεί έδω.) Αντίθετα, ή λειτουργία του κοινο-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνῶμι

βουλευτισμού στις διάφορες μορφές του,⁹ παρά τη σύγχρονη διάταξη του από την αύξηση ισχύος της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος της κλασικής «διάκρισης των εξουσιών», προϋποθέτει και ενμέρει γεννά αντιθετικές και αντιπολιτευτικές πολιτικές τάσεις, προσφέροντας μια σχετική οργανωτική και πολιτική εγούρητητα. Η στάθμιση αυτή δεν υποτιμά ούτε την άφομοιωτική ικανότητα του φιλελεύθερου-κοινοβουλευτικού συστήματος εξουσίας ούτε την έτοιμότητα του άρχοντος συγκροτήματος να μεταβάλει τη μορφή άσκησης της πολιτικής εξουσίας καταλύοντας το πολιτικό - δικαίκο σύστημα του «κράτους δικαίου», όταν διαταράσσεται επικίνδυνα ή αναπαραγωγή των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων. Η άφομοιωτική λειτουργικότητα εντούτοις του φιλελευθερισμού —άποφασιστική για μια διαρκώς νομιμοποιημένη άσκηση της πολιτικής εξουσίας— αν και συχνά έξασθενεί, δεν εξουδετερώνει ώστόσο άμεσα το αντιθετικό και αντιπολιτευτικό πολιτικό δυναμικό.¹⁰ Η διαφορά από την άποψη αυτή ανάμεσα στις κοινοβουλευτικές και στις έκτακτες μορφές άσκησης της πολιτικής εξουσίας έμπεριέχεται άκριβώς στα προσφερόμενα άνισα περιθώρια διαστολής του κοινωνικού κινήματος.

Γ. Ο Ψυρούκης όρίζει τον φασισμό ως τη δικτατορία του μονοπωλιακού κεφαλαίου (σελ. 14), στην προσπάθειά του θεωρήσης του φασιστικού φαινομένου στην οικονομικοπολιτική του διάσταση. Ο όρισμός όμως αυτός είναι πρακτικά - πολιτικά άνεπαρκής, στο βαθμό που δεν υποδεικνύει στοιχειωδώς την άφετηρία για τη συνειδητή αντιμετώπιση του φασισμού, σαν ιδιότυπο κοινωνικό φαινόμενο:

1. Στο ίμπεριαλιστικό στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού όλες οι μορφές άσκησης της πολιτικής εξουσίας μπορούν από μια άποψη να χαρακτηριστούν δικτατορίες του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Η ίσοπεδωτική θεώρηση όμως αυτής της πολυμορφίας είναι αυθαίρετη, έπειδή άνάγεται στην έσφαλμένη προσπάθεια διάσπασης της αντικειμενικής ένότητας άνάμεσα στη μορφή των πολιτικών θεσμών και στο περιεχόμενο των πολιτικών σχέσεων.

2. Και οι «έκτακτες» μορφές άσκησης της πολιτικής εξουσίας δεν συμπύκνουν όμως με το φασισμό. Το σύγχρονο κράτος γνωρίζει ποικίλες μορφές έκτακτης άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Οι μορφές αυτές συνιστούν ιδιότυπες λύσεις ιδιότυπων κρίσεων. Ο φασισμός είναι μόνο μια από τις λύσεις αυτές.¹¹ Η ίσοπέδωση που έπιχειρεί ο Ψ. συνιστά έτσι άφαιρέση από την differentia specifica του φασιστικού φαινομένου, και υποδηλώνει έμμεσα την άπουσία του προσδιοριστικού πολιτικοπρακτικού ζητουμένου, δηλαδή της ειδικότερης αντιφασιστικής τακτικής συμμαχιών.

Δ. Ο σχηματικός τρόπος θεώρησης της εξέλιξης των πολιτικών σχέσεων στον μονοπωλιακό καπιταλισμό ύπαγορεύει στον Ψ. την κεντρική θέση της μελέτης του, «πώς δηλ. —όταν ή παρεμβολή του λαϊκού παράγοντα δεν είναι καθοριστική— ή έξοδο από το κοινοβουλευτικό άδιέξοδο είναι ο άντικοινοβουλευτισμός και ή έξοδος από το άντικοινοβουλευτικό άδιέξοδο είναι ο κοινοβουλευτισμός» (σελ. 7). Η θέση του αυτή βασίζεται στην άποψη ότι ή συνεχής αύξηση της

αυταρχικότητας —στη συγκεκριμένη περίπτωση ο φασισμός— άκολουθεί σαν άπάντηση σε έπαναστατικές κινητοποιήσεις, είναι δηλαδή άμεσο άποτέλεσμα μιας οξυτάτης κοινωνικοπολιτικής σύγκρουσης (σελ. 15). Ούτε αυτή ή θέση του Ψ. άντέχει στον ίστορικό έλεγχο: Στην Ίταλία του 1922 είχε περάσει πιά όριστικά ο «κομμουνιστικός κίνδυνος»¹². Ο Μουσσολίνι έγραφε ήδη από το 1921: «Όποιοι ύποστηρίζουν ότι υπάρχει άκόμη στην Ίταλία κίνδυνος από τους μπολσεβίκους, άντικαθιστά όρισμένους φόβους με την πραγματικότητα. Ο μπολσεβικισμός νικήθηκε». Άντίστοιχα στη Γερμανία του μεσοπολέμου οι οικονομικές κρίσεις δεν προκαλούσαν έπαναστατικές διεργασίες, αλλά αντίθετα τόνωση της μαζικότητας του φασιστικού κινήματος. Η πρώτη σημαντική αύξηση των όπαδών του έθνικοσοσιαλιστικού κόμματος παρουσιάστηκε την περίοδο του πληθωρισμού 1922-1923, με κορύφωμα την άπόπειρα μεταβλήθηκε τον Νοέμβριο 1923. Την περίοδο της σχετικής οικονομικής σταθεροποίησης (1924-1928) το έθνικοσοσιαλιστικό κόμμα καταντά μια πολιτικά άσήμαντη όλιγάριθμη ένωση προσώπων, που στις έκλογές δεν πέτυχε να ξεπεράσει τα 2,6%. Η κατάσταση μεταβλήθηκε πάλι ραγδαία με τη διεθνή οικονομική κρίση: Στις έκλογές του 1930 άνεβαίνει στα 18,3% και τον Ίούλιο του 1932 —στο άποκορύφωμα της κρίσης— στα 37,3%. Ο κίνδυνος για τον γερμανικό καπιταλισμό (που υπέθαλψε ήδη πριν από τη φασιστική κατάληψη της πολιτικής εξουσίας την πολυσχιδή συμμαχία δύο αυτόνομων παραγόντων ισχύος: των μονοπωλίων και των φασιστικών όργανώσεων) δεν ήταν λοιπόν άμεσος, δηλαδή δεν προερχόταν από παρούσες έπαναστατικές έκρήξεις του εργατικού κινήματος. Ο έμμεσος άκριβώς χαρακτήρας του κινδύνου γέννησε και τον «πολιτικό άποπροσανατολισμό». Η ουσία του κινδύνου βρισκόταν στην άδυναμία του μονοπωλιακού κεφαλαίου να έπιβάλει όριστικά την πολιτική ήγεμονία του και να διασφαλίσει το έργο της αναπαγωγής του με τα μέσα που του πρόσφερε ή κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Η άδυναμία αυτή είναι έκδηλη ιδιαίτερα στο χώρο των διεθνών προσανατολισμών του γερμανικού κεφαλαίου. Η άποικιοκρατική πολιτική πριν από το 1914 ήταν συμβιβάσιμη με τον κοινοβουλευτισμό, καθώς οι πολιτικές και συνδικαλιστικές όργανώσεις της εργατικής τάξης δεν διέθεταν άκόμη τις όργανωτικές και πολιτικές προϋποθέσεις για άποτελεσματική αντίσταση. Η έπιρροή τους αυξάνεται με την αντιπολεμική δραστηριότητα, διογκώνεται με τις στρατιωτικές άποτυχίες και κορυφώνεται στην έπαναστατική προσπάθεια 1918-19. Η άποτυχία της κοινωνικής επανάστασης δεν ήταν εντούτοις πολιτικά άπεριορίστη αλλά μερική, στο βαθμό που οι εργατικές και συνδικαλιστικές όργανώσεις διατήρησαν άρκετά σημαντικό μέρος από την ισχύ τους. Η αντίθεσή τους στην έξυπνέτηση των ίμπεριαλιστικών άναγκών της γερμανικής οικονομίας ήταν βέβαιη και ή άκρόασή τους από τις λαϊκές μάζες έξασφαλισμένη.¹³ Ο φασισμός αντίθετα ύποσχόταν όχι άπλως να έξουθενώσει το σχετικό άκινδυνολοιημένο πολιτικό δυναμικό —έργο που θα μπορούσε να έπιτελέσει και μια στρατιωτική δικτατορία—

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνῶ

άλλά και να πετύχει να ένεργοποιήσει τις λαϊκές μάζες για μια πολιτική που άντικειμενικά άντιστοιχούσε άπόλυτα στις άνάγκες των γερμανικών μονοπωλίων. Η νομιμοποίηση της φασιστικής εξουσίας στη συνείδηση των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων και ένός μέρους της εργατικής τάξης άποτελούσε άπαραίτητη προϋπόθεση για την πολεμική προσπάθεια του έγγλωβισμένου (συνθήκη Βερσαλλιών) γερμανικού μονοπωλιακού κεφαλαίου. Στο βαθμό που το έθνικοσοσιαλιστικό κόμμα σημείωνε έπιτυχίες, άφενός έπιβεβαίωνε στο μονοπωλιακό κεφάλαιο την άρχικά διαφιλονικούμενη πολιτική του «φερεγγυότητα» και άφετέρου προωθούσε τη συνεργασία και ύποστήριξη του.

Η έπιτυχία έξάλλου του έθνικοσοσιαλιστικού κόμματος να κινητοποιήσει και να συσπειρώσει γύρω του ευρύτερες κοινωνικές ομάδες σε συνδυασμό με την όργανωτική άνεπάρκεια ή πολιτική άστάθεια των ΣΚΓ, ΚΚΓ και ΚΔ άποτέλεσαν τις κύριες πολιτικές προϋποθέσεις για τη νομότυπη μετάλλαξη της δημοκρατίας της Βαϊμάρης σε φασιστική δικτατορία —σε αντίθεση με την κεντρική θέση του Ψ. — άκριβώς και με την καθοριστική παρεμβολή του λαϊκού παράγοντα ύπερ των συμφερόντων του μονοπωλιακού κεφαλαίου.¹⁴

Άντίθετα στην Έλλάδα, στην όμαλή¹⁵ μετάλλαξη στη μορφή άσκησης της πολιτικής εξουσίας, που μέσα από την «καταστροφική ίσορροπία»¹⁶ όδήγησε από τη φιλελεύθερη δημοκρατία στη μοναρχία και στη δικτατορία της 4ης Αυγούστου, άπουσιάζει άπόλυτα ή αντίστοιχη παρεμβολή - συμμετοχή ένός μαζικού κινήματος, ιδεολογικά, όργανωτικά και πολιτικά συσπειρωμένου γύρω από έναν μονοσήμαντα αυταρχικό πολιτικό μηχανισμό. Έτσι ενώ ή λύση δικτατορία άφενός (1) άποκαθιστά τη διαταραγμένη σχετική ένότητα στο σύνολο των προϋπαρχόντων και δημιουργουμένων κρατικών μηχανισμών και (2) διασφαλίζει την προοπτική άβέβαιη στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού ικανότητα έπιβολής της πολιτικής εξουσίας, τονώνοντας και διευρύνοντας τους ειδικότερους μηχανισμούς καταναγκασμού και καταστολής, άφετέρου δεν πετυχαίνει ούτε κατά την περίοδο εμφάνισης και προβολής ούτε κατά την περίοδο έπιβολής της να νομιμοποιηθεί στη συνείδηση των λαϊκών μαζών. Στη διάρκεια της καταστροφικής ίσορροπίας άνάμεσα σε βενιζελικούς και άντιβενιζελικούς οι μάζες δεν παρεμβάλλονταν ύπερ της δικτατορίας, και μετά από την έπιβολή της δεν προσχωρούν: «Η Έλλάδα της δεκαετίας του '30 δικτατορεύεται, δικτατοροκρατείται αλλά δεν φασιστικοποιείται. Η ιδεολογία των πλατιών λαϊκών μαζών παραμένει και μέσα στη δικτατορία ιδεολογία δημοκρατική-άντιφασιστική. Ο φασισμός δεν πέρασε στην Έλλάδα του μεσοπολέμου».¹⁷

Το φασιστικό φαινόμενο είναι από την άποψη αυτή άδύνατο να αναλυθεί έπαρκώς χωρίς τη σύγχρονη έρμηνεία του σημαντικότερου ίσως γνωρισμάτος του, δηλαδή της αντίφασης άνάμεσα στην κοινωνική του λειτουργία και στα αντικειμενικά συμφέροντα της μάζας των έθελοντών-όπαδών του.¹⁸ Η κριτική της φασιστικής ιδεολογίας που περιορίζεται όμως στο έρώτημα cui bono? είναι εκ των προτέρων άλλοτε

έλλιπής άλλοτε έσφαλμένη. Η γενική θεωρία για την άντιστοιχία της κοινωνικής συνείδησης με το κοινωνικό είναι δεν έπαρκει για την έξήγηση του φασιστικού φαινομένου· έδω οι μεταλλαγές στη συνείδηση ποικίλων κοινωνικών στρωμάτων —και όχι μόνο μιας κορής ομάδας της άκρας δεξιάς— καταλήγουν σε «κιβδηλή συνείδηση» και σε πολλαπλές πρακτικές που συγκλίνουν όχι στην άπλή αναπαγωγή των κοινωνικών σχέσεων αλλά και στην άνοιχτή έντατικοποίηση της όλικής εκμετάλλευσης και της πολιτικο-ιδεολογικής έξουσίωσης. Η αντίφαση αυτή που χαρακτηρίζει το φασιστικό φαινόμενο τουλάχιστον στις χώρες που ο φασισμός κατέλαβε την έξουσία κατά τον μεσοπόλεμο (Ίταλία, Γερμανία, Ίσπανία) διαφεύγει από τον Ψ. Όστόσο ή έρμηνεία του Πουλαντζά για τις σχέσεις του φασιστικού κόμματος και του φασιστικού κράτους με τα διάφορα κοινωνικά στρώματα και τάξεις άφήνει κενά στο βαθμό που «δικαιώνει» τη μαζική πολιτικο-ιδεολογική μεταπήδησή τους στο φασισμό με άποκλειστικό κριτήριο τα άμεσα οικονομικά συμφέροντά τους. Ένας στατιστικός ύπολογισμός του 1921 που περιλαμβάνει 151.146 μέλη του ίταλικού φασιστικού κόμματος (σχεδόν το 50%) παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα:

έμποροι και χειροτέχνες	9,2%
βιομήχανοι-βιοτέχνες	2,8%
έλεύθεροι έπαγγελματίες	6,6%
ιδιωτικοί υπάλληλοι	9,8%
δημόσιοι υπάλληλοι	4,8%
δάσκαλοι	1,1%
σπουδαστές	13,0%
άγρότες	12,0%

Η σύνθεση αυτή του ίταλικού φασιστικού κόμματος υποδηλώνει ότι τα αίτια της μαζικοποίησής του δεν μπορεί να είναι μόνο οικονομικά. Ο Kühnl παρατηρεί σχετικά: «Η ψυχανάλυση έχει δείξει ότι ή αυταρχική νοοτροπία και ο ένθουσιασμός για το Φύρερπριντσιπ δεν προέρχονται πάντα άμεσα από συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα, αλλά ότι είναι δυνατό να διοχετεύονται μ' έναν γενικότερο κοινωνικό τρόπο: Η άδιαφάνεια της καπιταλιστικής βιομηχανικής κοινωνίας και ή έμπειρία της άτομικής άδυναμίας, της έκδοσης σε άνώνυμες έξουσίες παράγουν φόβο, που άναζητά μια σταθερή βάση...».¹⁹

Ε. Τέλος ο συσχετισμός που έπιχειρεί ο Ψ. (σελ. 15) άνάμεσα στο φασισμό και στην ανάπτυξη μιας άνοιχτης κοινωνικοπολιτικής σύγκρουσης καλύπτει τη γερμανική και την ίταλική ίστορική έμπειρία μόνο στο βαθμό που δεν θεωρεί τον φασισμό μέθοδο άπάντησης σε μια παρούσα κοινωνική έξέγερση, σ' έναν μεγιστοποιημένο «κομμουνιστικό κίνδυνο», αλλά: (α) προδόν μιας ήδη άποτυχημένης κοινωνικής επανάστασης που άφησε έκθετες τις άπογοητευμένες λαϊκές μάζες στην «άντικαπιταλιστική» προπαγάνδα του φασιστικού κόμματος (άπό την άποψη αυτή ή φασιστική λύση δεν συνιστά άμεση άπάντηση σε μια έπαναστατική έξαρση, αλλά άργοπορημένη τιμωρία που έπιβάλλει το άρχον συγκρότημα και (β) προληπτικό μέτρο για την έξουδετέρωση μελλοντικών έπαναστατικών διαστολών.

5. Οι παραπάνω κρίσεις δεν σκοπούν να άμφισβη-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

τήσουν τη συμβολή του Ψυρούκη στην ανάλυση των σχέσεων ιμπεριαλισμού-φασισμού. Οι απόψεις του αποτελούν σημαντική «σιγμή» στη διαδικασία ερμηνείας ορισμένων σύγχρονων αυταρχικών τάσεων στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Οι αδυναμίες αρχίζουν όταν, γενικεύοντας τις τάσεις αυτές, χαρακτηρίζονται ολοκληρωτικές όλες οι σύγχρονες άστικές κοινωνίες —άσχετα με την ειδικότερη μορφή των πολιτικών σχέσεων. Σχηματοποιημένες όμως θεωρήσεις της

κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, ενώ ανταποκρίνονται στην ανάγκη για ανόθευτες σχέσεις αντίθεσης προς το σύστημα εξουσίας, και συνιστούν μιαν άφρημένη δυνατότητα απόλυτης αντίθεσης στο έξ ολοκλήρου αντίθετο, δεν επαληθεύονται από την ιστορική εμπειρία και χωλαίνουν στην προσφορά θετικών συμπερασμάτων - άφετηριών της πολιτικής πράξης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΣΧΟΣ

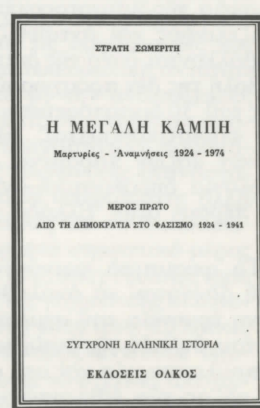
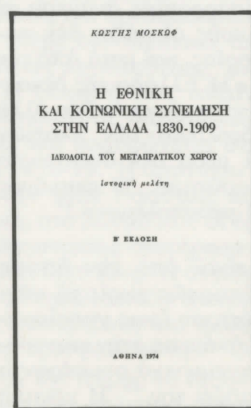
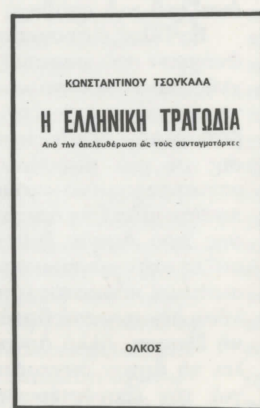
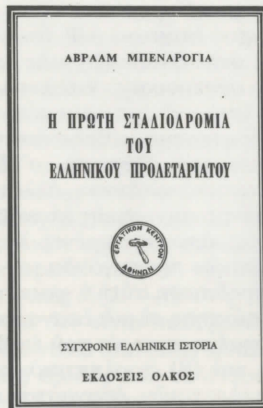
1. Ν. Α. Πουλαντζά, *Φασισμός και Δικτατορία. Η Κομμουνιστική Διεθνής αντιμετώπιση στο φασισμό*, 1975, σελ. 23 (Φασισμός).
2. R. Opitz, *Über Faschismus-Theorien und ihre Konsequenzen*, σέ: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, τ. 12/70, σελ. 1268.
3. R. Kühnl, *Formen bürgerlicher Herrschaft, Liberalismus-Faschismus*, 1971, σελ. 80 (Formen).
4. Σχετικά με τον συνήθη χαρακτηρισμό της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου ως φασιστικής βλ. Α. Έλεφάντη, *Η έπαγγελματία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και άστισμός στον Μεσοπόλεμο*, σελ. 200 κ. έ., ύποσ. 37. *Και ό Στρ. Σωμερίτης (Η μεγάλη καμπή, 1975, σελ. 255) οίκειοποιείται πρόσφατα τον χαρακτηρισμό «φασιστικό».*
5. Ν. Ψυρούκη, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1940-1967)*, 1975, τ. Ι, σελ. 44.
6. Βλ. λχ. R. Kühnl. «Linke» Totalitarismen, σέ: M. Greiffenhagen, R. Kühnl, J. B. Müller, *Totalitarismus, Zur Problematik eines politischen Begriffs*, 1972, σελ. 103 και 130 (Totalitarismus).
7. Kühnl, *Totalitarismus*, σελ. 105.
8. Πουλαντζά, *όπ. παρ.*, σελ. 16.

9. Σχετικά βλ. Α. Μάνεσης, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α', 1967, σελ. 380 κ. έ.
10. Kühnl, *Formen*, σελ. 114 και Α. Tasca, *Allgemeine Bedingungen der Entstehung und des Aufstiegs des Faschismus*, σέ: *Faschismus und Kapitalismus*, σελ. 179 κ.έ. Βλ. όμως και την κριτική του J. Agnoli, *Überlegungen zum bürgerlichen Staat*, 1975, σελ. 112, *έναντια στη «συνταγματική στρατηγική».*
11. Πουλαντζά, σελ. 15-17. Για τη «σοσιαλδημοκρατική» λύση της κρίσης νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας, για το σύγχρονο «κοινωνικό κράτος δικαίου» (Sozialer Rechtsstaat), βλ. J. Hirsch, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, 1974, σελ. 262 κ.έ.
12. Kühnl, *Formen*, σελ. 113 κ.έ.
13. Kühnl, *Formen*, σελ. 109.
14. Για την αντίστοιχη «φιλεργατική» προπαγάνδα του φασισμού βλ. Πουλαντζά, *όπ. παρ.*, σελ. 222 κ.έ.
15. Βλ. λχ. Σωμερίτη, σελ. 243 και Σπ. Λιναρδάτου, *Πώς φτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Β' έκδοση, 1974, σελ. 243.
16. Έλεφάντη, *όπ. παρ.*, σελ. 195 κ.έ.
17. Έλεφάντης, *όπ. παρ.*, σελ. 201.
18. Στο ίδιο, σελ. 269.
19. Kühnl, *Formen*, σελ. 89.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΚΟΣ

Αθήνα - Ύπατίας 5, τηλ. 322.41.31. & Θεσσαλονίκη - Έρμου 44, τηλ. 22.94.93

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

Η Βιβλιογραφία της Δικτατορίας

Η μικρή βιβλιογραφία που ακολουθεί για τη δικτατορία δεν εξαντλεί το θέμα: σημειώσαμε μόνο ένα μέρος των σχετικών βιβλίων χωρίς καμιά αξιολογική αποτίμηση. Επίσης δεν καταγράψαμε τις ξενόγλωσσες εκδόσεις, ούτε το πλήθος των μελετών και περιγραφών που είδαν το φώς στη διάρκεια της έφταετίας σε ελληνικά και ξένα έντυπα. Για όλα τούτα θα χρειαστεί να επανέλθουμε; ώστε ό άναγνώστης να άποκτήσει έναν όσο γίνεται πληρέστερο σχετικό βιβλιογραφικό οδηγό.

Κίτης Άρσένη: Μπουμπουλίνας 18. Θεμέλιο, Αθήνα 1975.
 Β. Βασιλείου: Φωνή επί Δικτατορίας. Αθήνα 1974.
 Φαίδωνα Βεγλερή: Λόγια της όργης και της έλπίδας 1967-1974, έκδ. Α.Ν. Σάκουλα, Αθήνα 1974.
 Φαίδωνα Βεγλερή: Ύπόμνημα για ένα Σύνταγμα του ελληνικού Λαού. Τό Συνταγματικό χρονικό της Δικτατορίας. Θεμέλιο, 1975.
 Γ.Ν. Γιαννόπουλου, R. Clogg: Η Ελλάδα κάτω από το στρατιωτικό ζυγό. Παπαζήσης, Αθήνα 1975.
 Σόλωνος Γρηγοριάδη: Ιστορία της Δικτατορίας 1967-1974. Δομή-Λειτουργία-Διδάγματα. GUTENBERG, Αθήνα 1975.
 Κ. Διγκαβέ: Έτσι προδόθηκε η Δημοκρατία, Θεσσαλονίκη 1975.
 Μίμη Θεοδωράκη: Τό χρέος. Ημερολόγιο 1967-1974. Πλειάς, Αθήνα 1974.
 Παναγιώτη Κανελλόπουλου: Ιστορικά δοκίμια, Α: Πώς έφθασαμε στην 21η Απριλίου 1967. Β: 1940-1944, Έθνική Άντίσταση. Αθήνα 1975.
 Γιώργου Καράγιωργα: Από τόν ΙΔΕΑ στη Χούντα. Παπαζήσης, Αθήνα 1975.
 Τζ. Καρούσου: Γυάρος. Πλειάς, Αθήνα 1974.
 Γιώργη Κατηφόρη: Η νομοθεσία των βαρβάρων. Θεμέλιο, Αθήνα 1975.
 Γιάννη Κάτρη: Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα. Παπαζήσης, Αθήνα 1974.

Περικλή Κοροβέση: Άνθρωποφύλακες, Αθήνα 1975.
 Άνδρέα Λεντάκη: Παρακρατικές όργανώσεις και η 21η Απριλίου, Καστανιώτης, Αθήνα 1975.
 Γ.-Άλ. Μαγκάκη: Γράμμα άπ' τη φυλακή για τούς Έθρωπαίους. Ίκαρος, Αθήνα 1975.
 Βάσου Μαθιόπουλου: «Έδω Ντότσε Βέλε». Παπαζήσης, Αθήνα 1974.
 Άναστ. Μήνη: 111 μέρες στην ΕΣΑ. Φυτράκης, Αθήνα 1974.
 Ν. Minuzzo: Έφτά χρόνια, τρεις μήνες, δύο μέρες. Ποσειδάνας, Αθήνα 1974.
 Άνδρέα Νενεδάκη: Ό μαύρος Άπριλης. Αθήνα 1974.
 Βασ. Νέττα, Ε. Μπαρτζινόπουλου, Γιάννη Φάτση: Γεώργιος Παπανδρέου, οί 561 άγνωστες μέρες του. Παπαζήσης, Αθήνα 1975.
 Βασίλη Νεφελούδη: Άπομυθοποίηση με τη γλώσσα των αριθμών. Άρμός, Αθήνα 1973.
 Μάριου Νικολινάκου: Άντίσταση και Άντιπολίτευση 1967-1974. Όλκος, Αθήνα 1975.
 Άνδρέα Παπανδρέου: Η Δημοκρατία στο άπόσπασμα. Καρανάσης, Αθήνα 1974.
 Νίκου Πουλαντζά: Η κρίση των δικτατοριών. Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία. Παπαζήσης-Όλκος, Αθήνα 1975.
 Περικλή Ροδάκη: Η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Μυκήνη, Αθήνα 1975.

Σ. Ρουσσέα: Ό θάνατος μιός δημοκρατίας. Η Ελλάδα και η Άμερικανική συνείδηση. Καστανιώτης, Αθήνα 1975.
 Α. Σιαπκαρά: Έλληνικά στρατηγικά προβλήματα. Άμερικανικές βάσεις. Έρμης, Αθήνα 1973.
 Κωνσταντίνου Τσουκαλά: Η ελληνική τραγωδία. Όλκος, Αθήνα 1974.
 Γ. Φαράντου, W. FISCHER, E. ROND-HOLZ: Έπανάσταση και άνεπανάσταση στην Ελλάδα, 1936-1974. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1974.
 Βασίλη Φίλια: Πολιτικά κείμενα. Άύριο, Αθήνα 1975.
 Άντωνίου Φλώρου: Δημοκρατία - Έλευθερία. Αθήνα 1973.
 Ι. Φραγκόπουλου: Άπό την κατ' έπίφαση δημοκρατία στην άπόλυτη τυραννία. Αθηνά, Αθήνα 1976.
 Δημητρ. Χονδροκούκη: Ό Γολγοθάς της ελληνικής δημοκρατίας. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1974.
 Νίκου Ψυρούκη: Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1940-1967). Έπικαιρότητα, Αθήνα 1975, τόμοι 3.
 Άρχεϊα: Άρχεϊο παράνομου άντιστασιακού έντύπου 1967-1974, ΚΚΕ έσωτ., Αθήνα 1975.
 — Οί δίκες της Χούντας. Πλήρη πρακτικά. Δημοκρατικοί καιροί, Αθήνα 1975.

ΜΙΑ ΜΕΣΤΗ ΕΙΣΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ

Όργανισμός με πολυμερείς δραστηριότητες, που καλύπτουν τόν κλάδο των Αντιπροσωπειών, καθώς και τους τομείς του Έμπορίου, της Ασφαλίσεως, της Βιομηχανίας και του τουρισμού ή Α.Ε. GENKA, έχει τις ρίζες της στην πρώτη εμπορική επιχείρηση που ίδρυσε, εδώ και έναν αιώνα, ο Νικόλαος Καρακώστας.

Το επιχειρηματικό διάγραμμα του όμιλου εταιρειών της GENKA, περιλαμβάνει :

- Τήν αποκλειστική αντιπροσώπευση από την μητρική εταιρεία GENKA A.E., μεγάλων οίκων του εξωτερικού, που τα προϊόντα τους κυκλοφορούν στην αγορά, από ένα δραστήριο και συνεκτικό δίκτυο διανομής, που επεκτείνεται σ' ολόκληρη τη χώρα (Γάλα Νουβού, Ούισκυ Ballantine's, Προϊόντα Olida, Κονιάκ Courvoisier, Ψαρικά Geisha, Σαμπάνιες Mumm κ.λ.π.).

- Τήν επιτόπια παραγωγή από πρότυπη οινοποιητική μονάδα, που ίδρυσε ή Α.Ε. GENKA, των προϊόντων της Gancia (βερμούτ Gancia, Americano κ.λ.π.) και της Schenley International (βότκα Samovar, τζίν Melrose).

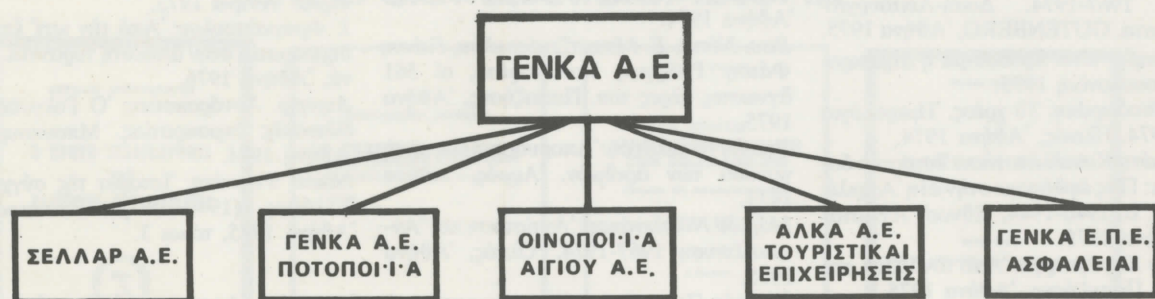
- Τήν παραγωγή του τυποποιημένου κρασιού Σέλλαρ σε τρεις τύπους (λευκό, ροζέ, κόκκινο) που έχει ως τώρα κερδίζει σημαντικές διεθνείς διακρίσεις. Ή επιβολή του στην ελληνική και ξένη αγορά και ή σταθερή αύξηση της

καταναλώσεώς του, ώδήγησε στην ίδρυση της θυγατρικής εταιρείας ΟΙΝΟΠΟΙΪΑ ΑΙΓΙΟΥ Α.Ε., που προγραμματίσει την εγκατάσταση, σε ιδιόκτητη αμπελουργική περιοχή της Αιγιαλείας, μεγάλης μονάδος με αυξημένη παραγωγική ικανότητα.

- Τήν αντιπροσώπευση και έμπορία ποτών παραγωγής ονομαστών οίκων του εξωτερικού, από την θυγατρική εταιρεία ΣΕΛΛΑΡ Α.Ε.

- Τήν αντιπροσώπευση των βρετανικών ασφαλιστικών οργανισμών, Guardian Assurance Co. Ltd του Λονδίνου και The British and Foreign Marine Insurance Co. Ltd στους κλάδους Πυρός, Άτυχημάτων, Μεταφορών, από την θυγατρική εταιρεία ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ GENKA ΕΠΕ.

- Τήν ανάπτυξη από την θυγατρική εταιρεία ΑΛΚΑ Α.Ε. επενδυτικών προγραμμάτων στον τουριστικό τομέα, για την δημιουργία μιας σειράς από σύγχρονες ξενοδοχειακές μονάδες. Ήδη έχουν εγκατασταθεί και λειτουργούν : το πολυτελές συγκρότημα Apollon Palace στο Καβούρι Βουλιαγμένης και το Apollon Resort στην Κάρυστο Εύβοιας, που έχουν εξασφαλίσει μιάν εξαιρετικά αποδοτική δικτύωση με διεθνείς ταξιδιωτικούς οργανισμούς, ειδικευμένους στην διακίνηση υψηλής στάθμης ομαδικού τουρισμού.

ΕΝΟΣ ΑΙΩΝΟΣ ΣΕΜΝΗ ΑΛΛΑ ΘΕΤΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΚΟΠΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ..... ΤΗΛ.....
 ΟΔΟΣ.....
 ΠΟΛΗ.....

■ Αποστείλατέ μου τὸ τεύχος ἀριθ. .... τοῦ ΠΟΛΙΤΗ καὶ μόνις τὸ παρακάτω ἀναλαμβάνω νὰ καταβάλω τὸ ποσό :

- μίᾱς μὴνλης συνδρομῆς 240 ὄρχ.
- μίᾱς ἐτήσιας συνδρομῆς 450 ὄρχ.
- Συνδρομῆς ἐξωτερικοῦ (Εὐρώπη) :
- 6μηνη 400 ὄρχ.
- ἐτήσια 800 ὄρχ.
- Συνδρομὴ ἐξωτερικοῦ Η.Π.Α. - Καναδάς :
- 6μηνη 600 ὄρχ.
- ἐτήσια 800 ὄρχ.

— Αποστείλατέ μου τὰ τεύχη τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ἀριθ.....

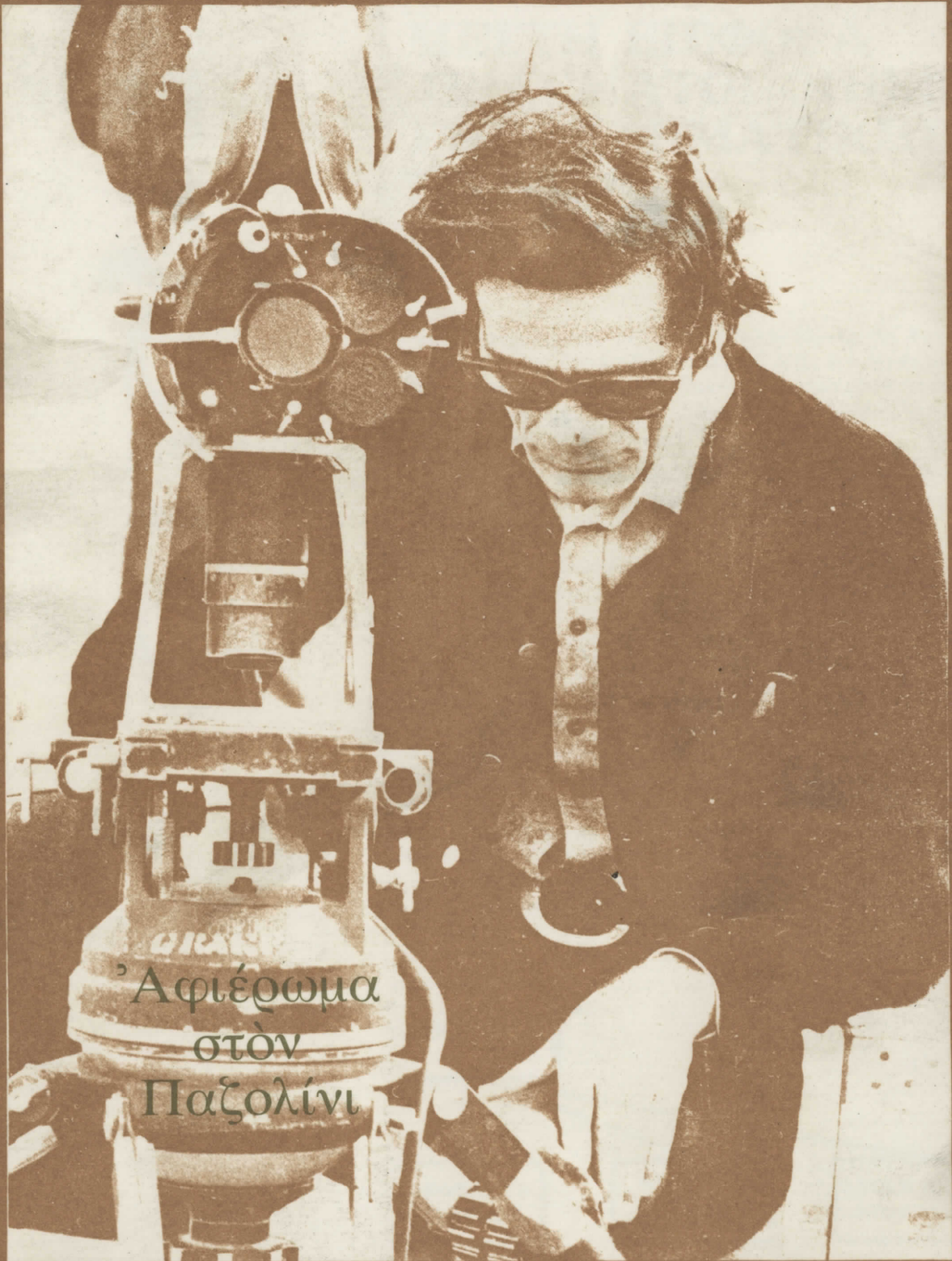
— Τραπεζικὲς ἐπιταγὲς - ἐμβόλιμα στὸ ὄνομα τοῦ Κώστα Γιούργου, Ὑπατίας 5, Τ.Τ. 118 Ἀθήνα, τηλ. 3224131.

Παρακαλοῦμε νὰ προτιμῶνται οἱ ταχυδρομικὲς ἐπιταγὲς.

Ὁ ΠΟΛΙΤΗΣ ἀπευθύνεται στοὺς ἀναγνώστες καὶ ἐπιζητεῖ τὴν συνεργασία καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦς. Οἱ συνδρομῆς σας θὰ βοηθήσουν τὴν σταθερότητα τῆς ἐκδόσεως καὶ θ' ἀνεβάσουν τὴν ποιότητα τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐγγραφεῖτε συνδρομητὲς στὸν ΠΟΛΙΤΗ συμπληρώνοντας καὶ ἀποστέλλοντας τὴν κάρτα συνδρομητῆ.

συγχρονος κινηματογραφος '76

Αφιέρωμα
στον
Παζολίνι

Κυκλοφορεί

Στὰ περίπτερα καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα